

ภูมิปัญญาสมุนไพรอีสาน: กรณีศึกษาชื่อสมุนไพรและสารัตถะในตำรายาตาส่วน ศรีมะพริก

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

ภูมิปัญญาสมุนไพรอีสาน: กรณีศึกษาชื่อสมุนไพรรและสารัตถะในตำรายาตาส่วน ศรีมะ
พริก

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

HERBAL KNOWLEDGE OF ISAN PEOPLE THROUGH A STUDY OF HERBAL
NAMES AND CONTENT OF TA SUAN SRIMAPRIK MEDICAL MANUSCRIPTS.

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2021

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ ภูมิปัญญาสมุนไพรอีสาน: กรณีศึกษาชื่อสมุนไพรและสารัตถะ
ในตำรายาตาส่วน ศรีมะพริก
โดย นางสาววรรดี วารีผล
สาขาวิชา จารีตภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผนก ก แบบ ก 2 ระดับ
ปริญญาโทมหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย
ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา)

อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์)

ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(ดร. ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง)

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(ดร. เกสัชกรหญิง สุภาภรณ์ ปิติพร)

60114206 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : แพทย์แผนไทย, แพทย์พื้นบ้าน, ตำรายาอีสาน, สมุนไพรอีสาน, ภูมิปัญญา

นางสาว วรดี วารีผล: ภูมิปัญญาสมุนไพรอีสาน: กรณีศึกษาชื่อสมุนไพรและสารัตถะในตำรายาตำราส่วน ศรีมะพริก อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาคำศัพท์ชื่อโรค และชื่อพืชวัตถุในเอกสารตำรายาอีสานของตำราส่วน ศรีมะพริก 2. เพื่อศึกษาสารัตถะที่สำคัญในเอกสารตำรายาอีสานของตำราส่วน ศรีมะพริก โดยศึกษาจากเอกสารลายมือตัวเขียน ตำรายาอีสานของตำราส่วน ศรีมะพริก หมอยาพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงของจังหวัดปราจีนบุรี จำนวน 4 เล่ม ได้แก่เอกสารเลขทะเบียน PS 204.53-ม.24, PS 206.53-ม.26, PS 207.53-ม.27 และ PS 226.53-ม.34 เอกสารถูกเขียนช่วง 2480 โดยปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน จากนั้นจึงวิเคราะห์เนื้อหาแล้วแยกเป็นข้อมูลโรค อาการของโรค พืชวัตถุ

ผลการศึกษาพบคำศัพท์ชื่อโรคและอาการแบ่งได้ 18 กลุ่ม ครอบคลุมโรคแทบทุกระบบของร่างกาย คำศัพท์ชื่อพืชวัตถุมีจำนวน 1,448 คำ แบ่งได้เป็นพืช 883 ชนิด สามารถสืบค้นชื่อวิทยาศาสตร์ได้ 584 ชนิด ในจำนวนนี้มีพืชที่พบนอกเหนือไปจากตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ 588 ชนิด เนื่องจากพืชวัตถุที่พบเป็นชื่อภาษาไทยถิ่นอีสาน ที่พบในแถบที่ราบสูงโคราช และทางตอนใต้ของเทือกเขาสันกำแพง

สารัตถะสำคัญในตำรายา คือ 1. โรคไข้หามกไม้ เป็นโรคที่มีโรคแยกย่อย 60 โรค และตำรับยามากที่สุดถึง 379 ตำรับ และ 2. โรคถูกเงินเป็นโรคที่ตำราส่วนมีความชำนาญในการรักษาเป็นพิเศษ มีตำรับยาแก้กินผิด ยาแก้เบื่อ ยาแก้พิษ และยาแก้สัตว์กัด สามารถรักษาอาการที่เกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วน จากการศึกษาพบว่าสรรพคุณ และรสยา ในตำรับยาดังกล่าวมีความสอดคล้องกับโรค และหลักเภสัชกรรมไทยผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาของหมอยาพื้นบ้านอีสานเป็นความรู้ที่ผ่านการเลือกสรรได้อย่างเหมาะสมเป็นอย่างมาก ควรค่าแก่การอนุรักษ์ รักษา และศึกษาค้นคว้าเพิ่มพูนความรู้ในฐานะทรัพยากรทางพฤกษศาสตร์เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการแพทย์ในอนาคต

60114206 : Major (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Keyword : Traditional medicine, medicinal plant, Isan medicine manuscript, Thai herbs

MISS WORADEE WAREPHOL : HERBAL KNOWLEDGE OF ISAN PEOPLE THROUGH A STUDY OF HERBAL NAMES AND CONTENT OF TA SUAN SRIMAPRIK MEDICAL MANUSCRIPTS. THESIS ADVISOR : U-TAIN WONGSATHIT, Ph.D.

This project has two research objectives, both relating to the Isan traditional medicine manuscripts of *Ta Suan Srimaprik*. There are two research objectives: the first objective is to study the vocabulary of diseases and symptoms and the names of herbs found in the texts, and the second objective is to study the essence of the texts. This project utilized four original manuscripts by *Ta Suan Srimaprik*, a renowned traditional medicine practitioner in Prachinburi Province. These manuscripts were produced around the 1940s, translating older manuscripts from a dialect in Isan Thai dialect into the Central Thai dialect. In this thesis, content of the manuscripts was analyzed and categorized into data covering diseases and ailments, their symptoms, and the names of herbs and medicines used as treatments.

The result of this study is a categorization of 18 vocabulary groups, covering almost all human bodily diseases. The vocabulary of herb names totals 1,448 words. Of this total, 883 plant types were identified, only 584 of which could be verified by modern scientific names. Of these, there are 588 plant types which are not found in *Tamra Patsart Songkroaw* (Thai medical textbooks), because most of the plant names are in Isan Thai dialect. In nature, these plants are commonly found on the Khorat Plateau as well as in areas south of the San Kamphaeng Range.

The essence of the *Ta Suan Srimaprik* texts are as follows. First, *Khai Mak Mai* is an acute disease with 60 sub-types of fever, for which 379 different treatments are described. Second, regarding medical emergencies, Ta Suan specialized in remedying and experimented with many formulas for emerging or happening diseases, such as medicine formulas for poison antidotes and medicines to treat animal bites, which are formulas intended to treat symptoms immediately. Moreover, medicinal properties and flavors of medicine formulas were consistent with the diseases and Thai pharmaceutical principles. In summary, the study showed that the wisdom of traditional medicine healers was a crafted knowledge which is worth preservation for

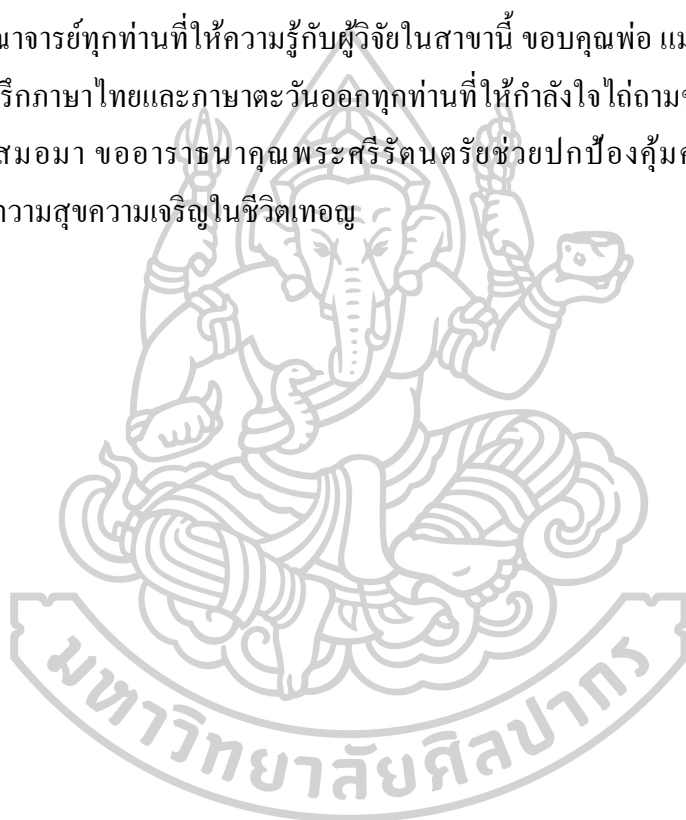
further study as a botanical resource and for the benefit of modern medical traditions.

กิตติกรรมประกาศ

ขอบคุณตาส่วน ศรีมะพริก ครูหมอยาทุกท่านที่สืบทอดความรู้ส่งต่อกันมา ทำให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสนำความรู้อันทรงคุณค่ามาศึกษาทำความเข้าใจ ขอขอบคุณ ดร.ภญ.สุภาภรณ์ ปิติพร มุลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรในพระอุปถัมภ์ฯ ที่ผลักดันให้โอกาสในการศึกษาต่อ ตลอดจนเพื่อนร่วมงานทุกท่านที่ช่วยเหลือภาระงานในส่วนของข้าพเจ้า ขอขอบคุณอาจารย์อุเทน วงศ์สถิต อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์สำหรับคำแนะนำให้วิทยานิพนธ์เข้ารูปเข้ารอย ช่วยดึงข้าพเจ้าขึ้นจากทะเลข้อมูล ขอขอบคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ให้ความรู้กับผู้วิจัยในสาขานี้ ขอขอบคุณพ่อแม่ น้องสาว เพื่อน ญาติมิตร พี่น้อง ชาวจาริกภาษาไทยและภาษาตะวันออกทุกท่านที่ให้กำลังใจได้ถามช่วยเหลือในการเรียน และเรื่องต่าง ๆ เสมอมา ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยช่วยปกป้องคุ้มครองทุกท่านให้ประสบความสำเร็จมีความสุขความเจริญในชีวิตเทอญ

นางสาว วรดี วารีผล

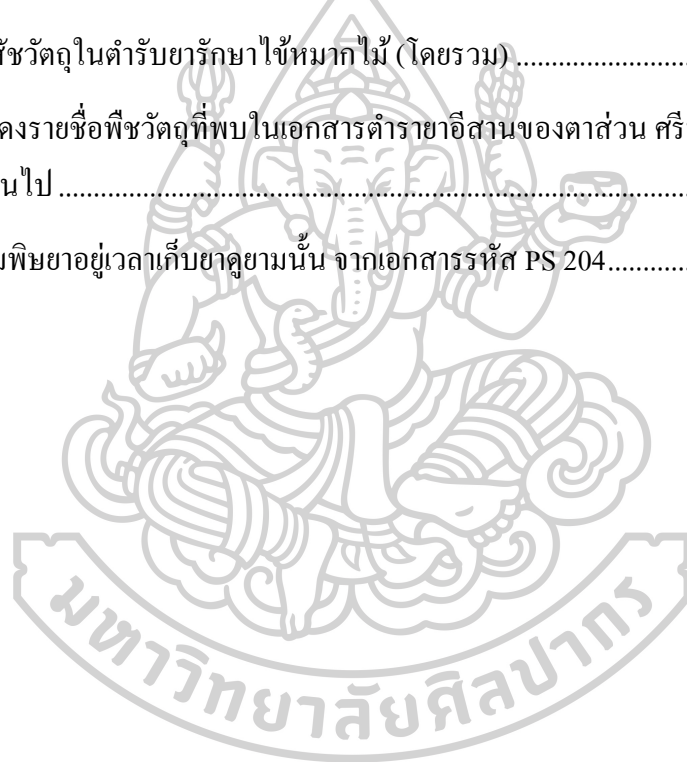
สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ซ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญรูปภาพ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	12
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	12
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	17
ขอบเขตของการศึกษา.....	17
วิธีดำเนินการศึกษา.....	17
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	19
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	19
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	20
1. การศึกษาดำรงยา.....	20
1.1 การศึกษาโดยการปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน	20
1.2 การศึกษาเฉพาะคำศัพท์ หรือชื่อสมุนไพร ที่ปรากฏในเอกสาร.....	22
1.3 การศึกษาด้านภาษา วรรณกรรม คติความเชื่อ.....	24
1.4 การศึกษารูปแบบเอกสาร การเขียน อักษรวิธี	25
1.5 การศึกษาเนื้อหา สารัตถะ	26
2. ทฤษฎีการแพทย์แผนไทย	29

2.1 หลักเกณฑ์ชกรรมไทย	29
บทที่ 3 คำศัพท์ชื่อโรค และชื่อพืชวัตถุในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก	32
1. เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก	32
1.1 ประวัติตาส่วน ศรีมะพริก หมอยาพื้นบ้านเจ้าของตำรายา	32
1.2 ลักษณะเอกสาร	34
2. คำศัพท์ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก	38
2.1 คำศัพท์ชื่อโรค อาการของโรค	38
2.2 คำศัพท์ชื่อพืชวัตถุในตำรายาอีสาน ตาส่วน ศรีมะพริก	82
สรุป	353
บทที่ 4 สารัตถะที่สำคัญในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก	355
1. โรคในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก	355
2. การศึกษาโรคไข้มากไม้และตำรับยาแก้	360
2.1 ไข้มากไม้	360
2.2 ยาแก้	399
3. สารัตถะ อื่น ๆ	416
3.1 การให้ยาคนไข้ (รศยา)	416
3.2 การเก็บยา	417
3.3 พิธีกรรม	419
บทที่ 5 สรุปและอภิปรายผล	429
รายการอ้างอิง	2
ประวัติผู้เขียน	10

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงลักษณะเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ที่ใช้ในการศึกษา	35
ตารางที่ 2 แสดงคำศัพท์ชื่อพืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก	86
ตารางที่ 3 แสดงกลุ่มโรคที่พบในคัมภีร์แพทย์แผนไทย	355
ตารางที่ 4 แบ่งกลุ่มโรคที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก	356
ตารางที่ 5 เกณฑ์วัตถุในตำรับยารักษาไขหามกไม้ (โดยรวม)	366
ตารางที่ 6 แสดงรายชื่อพืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ที่มีความถี่ตั้งแต่ 2 ครั้งขึ้นไป	403
ตารางที่ 7 ยามพิษยาอยู่เวลาเก็บยาคุยมนั้น จากเอกสารรหัส PS 204	417

สารบัญรูปภาพ

หน้า

รูปภาพที่ 1 แผนภูมิแสดงจำนวนคำศัพท์ชื่อโรคในเอกสารตำรายาอีสานของคาส่วน ศรีมะพริก ...	81
รูปภาพที่ 2 แสดงการแบ่งพื้นที่ที่พบต้นไม้ในประเทศไทย ภาพจากหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ของเต็ม สมิตินันท์ (2557, 808-809.)	84
รูปภาพที่ 3 แผนภูมิเทียบชนิดสมุนไพรจากเอกสารตำรายาอีสานของคาส่วน ศรีมะพริกที่พบในหนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์	348
รูปภาพที่ 4 ป่าชุมชนประจันตคาม 2554	352
รูปภาพที่ 5 ป่าในอำเภอกบินทร์บุรี 2554	352

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเจ็บป่วยนับเป็นปัญหาสำคัญของทุกชนชาติทุกวัฒนธรรม ผู้คนจึงพยายามหาวิธีแก้ไขจัดการปัญหาสุขภาพอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการเรียนรู้สั่งสมประสบการณ์ หล่อหลอมจากวัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา บริบทในสังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์เป็นองค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านในแต่ละวัฒนธรรม ซึ่งมักได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทางการแพทย์ที่เป็นวัฒนธรรมใหญ่ไม่อันใดก็อันหนึ่งทั้งจากการแพทย์แบบกรีก แบบอินเดีย และแบบจีนไว้เสมอ แต่ในการแพทย์พื้นบ้านเหล่านั้นยังสามารถพบองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่มีลักษณะเฉพาะตัว ที่เกิดจากการสังเคราะห์จากประสบการณ์ตรงของท้องถิ่นแยกย่อยออกไปในแต่ละวัฒนธรรม ซึ่งมักเป็นความรู้ที่ถูกละเลยทำให้ขาดการศึกษาส่วนสำคัญขององค์ความรู้ที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2535: 4) การแพทย์พื้นบ้านมีมุมมองการมีสุขภาพดีและการดูแลสุขภาพเป็นเรื่องการให้ความสำคัญกับการผสมกลมกลืนระหว่างความสุขทางกาย จิตใจ สังคม ศิลธรรม และจิตวิญญาณ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2535) ได้แบ่งการแพทย์พื้นบ้านออกเป็น 4 ระบบ คือ

1. การแพทย์ประสบการณ์ เป็นกระบวนการพื้นฐานที่สุดในการดูแลแก้ปัญหาสุขภาพ เกิดจากการพยายามแก้ไขปัญหา ซึ่งมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประสบการณ์ ที่ผ่านการสังเกตทดลองเกิดเป็นวัฒนธรรมสืบทอดมาทำให้คนแต่ละกลุ่มมีรูปแบบวิธีการรักษาอาการเจ็บป่วยเป็นของตนเอง โดยมีพื้นฐานมาจากประสบการณ์รวมถึงทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นสำคัญ จึงมีความเฉพาะตัวของแต่ละพื้นที่ นับเป็นทรัพยากรความรู้ที่สำคัญสำหรับการนำมาสังเคราะห์ทฤษฎีในภายหลัง แบ่งได้ 3 ลักษณะคือ 1. การรักษาด้วยยากลางบ้านที่เป็นที่รู้จักกัน โดยทั่วไปในชุมชน 2. มีแบบแผนการปฏิบัติเฉพาะตัวจำพวกข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติต่าง ๆ 3. การรักษากับหมอพื้นบ้าน มักใช้กับโรคที่มีความซับซ้อนเกินกว่าจะสามารถรักษาได้เอง มีความจำเป็นต้องให้หมอที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะช่วยดูแลรักษา ซึ่งการแพทย์ประสบการณ์นี้เป็นการแพทย์ที่มีฐานแน่นกับคนในชุมชนมากที่สุด มีกระบวนการทางสังคมยอมรับ สามารถปฏิบัติได้จริง ไม่ผูกขาดแบบการแพทย์วิชาชีพ และสามารถเกิดขึ้นได้เสมอตราบที่คนยังมีปัญหาสุขภาพ

2. การแพทย์อำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นการแพทย์บนพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม ส่วนหนึ่งเชื่อว่าการเจ็บป่วยเกิดจากการขัดแย้งทางสังคม เมื่อสังคมสงบสุข สุขภาพที่ดีก็จะตามมา การรักษาจึงมุ่งไปที่การจัดระบบสังคมโดยให้ยึดมั่นในข้อปฏิบัติ จารีตที่เหมาะสม เช่น ให้อภัยผู้อื่น

หนึ่งเป็นความเชื่อที่ว่าความเจ็บป่วยเกิดจากผีกระทำ ต้องให้หมอผีมาปราบและขับไล่ผีวิญญาณร้ายออกไปจากร่างผู้ป่วย แม้ทั้ง 2 แบบจะแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด แต่ก็ถูกผสมกลมกลืนในสังคมมาอย่างเนิ่นนาน

3. การแพทย์แบบโหราศาสตร์ เป็นระบบที่เราได้รับมาจากอิทธิพลวัฒนธรรมพราหมณ์ ซึ่งการแพทย์แบบนี้เมื่อเกิดการเจ็บป่วยจะวินิจฉัยโดยการทำนายและแก้ไขโดยการสะเดาะเคราะห์ด้วยมีพื้นฐานที่เชื่อว่ามนุษย์และจักรวาลมีความสัมพันธ์กัน ทำให้สามารถทำนายตามหลักโหราศาสตร์ได้

4. การแพทย์แบบทฤษฎีธาตุ มี 3 กระแสหลักคือ การแพทย์แบบกรีก แบบอินเดีย แบบจีน โดยใช้ทฤษฎีธาตุอธิบายความเจ็บป่วยของร่างกายมนุษย์เป็นระบบที่สุด ซับซ้อนสุด ซึ่งการแพทย์แบบทฤษฎีธาตุของไทยก็ได้รับอิทธิพลมาจากการแพทย์อายุรเวทของอินเดียด้วยซึ่งมักใช้เป็นเวชปฏิบัติของหมอหลวงในราชสำนัก เป็นที่ยอมรับของรัฐแม้จะหายไปช่วงหนึ่งจากการเข้ามาแทนที่ของการแพทย์แผนปัจจุบันก็ตาม

องค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านนี้ยังเป็นระบบการแพทย์ที่องค์การอนามัยโลก (WHO) ซึ่งจัดเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการบริการทางการแพทย์และสาธารณสุขให้ประชากรโลกได้อย่างทั่วถึง ให้ความสำคัญ เนื่องจากในทุกสังคมต่างมีหมอพื้นบ้านที่สามารถทำหน้าที่ในการดูแลรักษาอาการเจ็บป่วยในสถานที่ที่การให้บริการทางสาธารณสุขแบบสมัยใหม่ไม่สามารถเข้าถึงประชาชนได้เพียงพอ การแพทย์พื้นบ้านจึงมีส่วนช่วยในการดูแลสุขภาพของชุมชนได้อีกทางหนึ่ง (Bannerman et al., 2540) นอกจากนี้องค์การยูเนสโกก็ยังให้ความสำคัญโดยจัดให้องค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Intangible Cultural Heritage : ICH) ประเภทองค์ความรู้ทางธรรมชาติและจักรวาล (UNESCO, 2011-2012.) การศึกษาการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นเรื่องสำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นรากเหง้าขององค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพในแต่ละท้องถิ่นอันเป็นมรดกโลกแล้ว ยังอาจสามารถนำองค์ความรู้เหล่านี้ไปพัฒนาต่อยอดในการส่งเสริมสุขภาพให้กับผู้คน ลดภาระของหน่วยงานสาธารณสุขส่วนกลางและยังอาจพัฒนาให้เกิดยาหรือแนวทางการรักษาโรคได้

การศึกษาองค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านจากเอกสาร โบราณที่จัดเป็นเอกสารชั้นต้น เป็นวิธีการศึกษารูปแบบหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านความน่าเชื่อถือจากการถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในเอกสาร ซึ่งมีความคลาดเคลื่อนน้อยกว่าการท่องจำ การบอกเล่าแบบปากต่อปาก สำหรับวิธีการศึกษาเอกสาร โบราณที่เป็นตำรายามีผู้วิจัยด้วยกันหลายรูปแบบ ผู้วิจัยได้ศึกษางานการศึกษาเอกสาร โบราณที่เป็นตำรายา สามารถแบ่งวิธีการศึกษาเป็นกลุ่มได้ 5 กลุ่ม คือ 1. การศึกษาโดยการปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน 2. การศึกษาเฉพาะคำศัพท์หรือชื่อสมุนไพร 3.

การศึกษาด้านภาษา วรรณกรรม คติความเชื่อ 4. การศึกษารูปแบบเอกสาร การเขียน อักษรวิธี 5. การปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบันแล้วศึกษา เนื้อความ สารัตถะ ซึ่งวิธีการศึกษาแต่ละรูปแบบเป็นไปตามวัตถุประสงค์การศึกษาที่แตกต่างกัน จากงานการศึกษาเหล่านี้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าวิธีการศึกษาจากคำศัพท์ และการศึกษาสารัตถะเป็นวิธีการที่สามารถทำให้เข้าใจองค์ความรู้ของการแพทย์พื้นบ้านในตำรายามากยิ่งขึ้น เนื่องจากข้อความที่บันทึกในเอกสารตำรายาพื้นบ้านมักมีการใช้คำศัพท์เฉพาะเป็นภาษาถิ่นในพื้นที่นั้น ๆ หากผู้ที่ต้องการศึกษาเอกสารดังกล่าวขาดความรู้ความเข้าใจคำศัพท์เฉพาะนี้อาจจะทำให้เกิดความผิดพลาดในการตีความเนื้อหาในเอกสารได้ ส่วนวิธีการศึกษาสารัตถะในเอกสารตำรายาพื้นบ้านจะช่วยให้เข้าใจแนวคิด กระบวนการ และกรรมวิธีที่ใช้ในการรักษาโรค อันเป็นสาระสำคัญขององค์ความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้านจากงานการศึกษาเอกสารตำรายาที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า มีวิธีการศึกษาด้วยกันหลายรูปแบบ ซึ่งการศึกษาคำศัพท์และการศึกษาสารัตถะเป็นรูปแบบการศึกษาที่สามารถทำให้เข้าใจการแพทย์พื้นบ้าน ในตำรายามากยิ่งขึ้น เนื่องจากข้อความที่บันทึกในเอกสารตำรายามีการใช้คำศัพท์เฉพาะ หากขาดความรู้ในด้านคำศัพท์จะทำให้เกิดความผิดพลาดในการตีความเนื้อหาในเอกสารได้ ส่วนวิธีการศึกษาสารัตถะจะช่วยให้เข้าใจกระบวนการ กรรมวิธีในการรักษาโรค อันเป็นสาระสำคัญขององค์ความรู้ทางการแพทย์ พื้นบ้าน

เอกสารที่ได้ทำการศึกษาในครั้งนี้เป็นของหมอยาชื่อ “ส่วน ศรีมะพริก” หมอยาพื้นบ้านอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี บรรพบุรุษฝ่ายแม่ของตาส่วน ได้มีการอพยพย้ายถิ่นฐานมาอย่างต่อเนื่อง ตามทะเบียนรับบริจาจากเอกสารเข้าพิพิธภัณฑการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร (ศูนย์ทรัพย์สินทางปัญญาและอนุรักษ์พันธุกรรมสมุนไพรรักษาพื้นบ้าน, มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรในพระอุปถัมภ์ฯ, 2563: 24) บันทึกไว้ว่าอพยพมาจากเวียงจันทน์ประเทศลาวเข้ามาอาศัยอยู่ที่จังหวัดอุดรธานีช่วงเวลาหนึ่ง แล้วจึงย้ายมายังจังหวัดปราจีนบุรีในเวลาต่อมา ในการอพยพผู้คนได้มีการนำความรู้ในการรักษาโรคและตำรายาติดตัวมาด้วยและได้ส่งต่อความรู้นี้ให้กับลูกหลานคือคุณตาส่วน เพื่อใช้ในการดูแลสุขภาพของตนเอง ครอบครัวและผู้อื่น คุณตาส่วน ศรีมะพริก เป็นหมอยาได้รับความนับถือจากผู้คนเป็นอย่างมาก จากการช่วยเหลือรักษาอาการเจ็บป่วยให้กับผู้คนทั้งในจังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดใกล้เคียงมากกว่า 70 ปี โดยมีตำรายาเป็นคู่มือในการรักษาโรค คุณตาส่วนเสียชีวิตลงอย่างสงบ เมื่อปีพุทธศักราช 2548 ด้วยอายุ 94 ปีก่อนเสียชีวิตได้นำตำรายาของตนมอบให้กับ ดร. ภญ. สุภาภรณ์ ปิติพร ซึ่งได้มอบให้ทางทางมูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภาพัฒนาวิดิดูแลเพื่อเป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังและอนุรักษ์ไม่ให้สูญหาย

เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก เป็นเอกสารที่บันทึกองค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านในการรักษาอาการเจ็บป่วยของบรรพบุรุษฝ่ายแม่ของคุณตาส่วน ที่มีการนำมาใช้ในการรักษาโรคจริงมานานกว่า 70 ปี มีใช้แค่เพียงตำราที่เขียนไว้โดยไม่รู้ว่ามีเคยมีการใช้มาก่อนหรือไม่ เอกสารที่ตาส่วนบริจาคมีด้วยกันทั้งหมด 9 เล่ม เป็นสมุดฝรั่ง บันทึกด้วยตัวอักษรไทย ด้วยปากกา และดินสอ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรในพระอุโบสถมณฑล จังหวัดปราจีนบุรี โดยมีรายละเอียดเอกสารดังนี้

- 1) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 204.53-ม.24 จำนวน 72 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน
 - 2) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 205.53-ม.25 จำนวน 80 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทย
 - 3) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 206.53-ม.26 จำนวน 92 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน
 - 4) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 207.53-ม.27 จำนวน 76 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน
 - 5) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 208.53-ม.28 จำนวน 82 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทย
 - 6) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 209.53-ม.29 จำนวน 162 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทย
 - 7) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 210.53-ม.30 จำนวน 92 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทย
 - 8) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 211.53-ม.31 จำนวน 80 หน้า เป็นวรรณกรรมชาดภาษาไทยถิ่นอีสาน
 - 9) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 226.53-ม.34 จำนวน 64 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน
- เอกสารฉบับที่บันทึกด้วยภาษาไทยกลาง คือเอกสารเลขทะเบียน PS 205.53-ม.25, PS208.53-ม.28, PS209.53-ม.29, PS210.53-ม.30 เนื้อหาในเอกสารบางเล่มใกล้เคียงกับคัมภีร์ในแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์¹ แต่ไม่ครบถ้วน เนื้อหาบางเล่มบันทึกตำรับยาและสรรพคุณยา สำหรับเอกสารที่บันทึกด้วยภาษาไทยถิ่นอีสานจำนวน 4 เล่ม คือเอกสารเลขทะเบียน PS 204.53-ม.24, PS 206.53-ม.26, PS 207.53-ม.27 และ PS 226.53-ม.34 บันทึกถึงโรค กรรมวิธีการรักษาและชื่อสมุนไพรพื้นถิ่น บทกวีชาเทวดา ชื่อโรค ลักษณะอาการของโรค ตำรับยาที่ใช้ในการรักษา การเก็บยา กรรมวิธีการทำยา การใช้ยา พิธีกรรม คาถา ข้อควรปฏิบัติสำหรับผู้ป่วยและหมอในการรักษาโรคนั้น มีเนื้อหาที่แตกต่างจากตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ค่อนข้างมาก ทั้งชื่อโรค กลุ่มโรค ชื่อส่วนประกอบในตำรับยา ตำรายาของตาส่วนที่บันทึกด้วยอักษรไทยภาษาไทยถิ่นอีสานทั้ง 4 เล่มนี้ เป็นบันทึกองค์ความรู้ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษของตาส่วน ศรีมะพริก ที่มีคุณค่า มีเนื้อหาน่าสนใจในการศึกษาเป็นอย่าง

¹ ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เป็นตำราที่รวบรวมคัมภีร์แพทย์เพื่อใช้ในการเรียนการสอนเมื่อครั้งตั้งโรงเรียนราชแพทยาลัยขึ้น เมื่อ พ.ศ.2438 โดยแบ่งพิมพ์เป็นตอน ๆ ออกมาเพียง 3 เล่มต่อมาได้มีการรวบรวมคัมภีร์แพทย์และจัดพิมพ์โดยใช้ชื่อตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์อีกหลายครั้ง ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ที่ผู้วิจัยใช้เทียบเป็นตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับภูมิปัญญาทางการแพทย์และ มรดกทางวรรณกรรมของชาติ ซึ่งพิมพ์จากการนำต้นฉบับแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ของพระยาพิชญะสาทเวช เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 2 ร.ศ. 128 และเล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 1 ร.ศ.126 มาจัดพิมพ์ใหม่เป็นหนังสือที่ระลึกในนามรัฐบาล

มาก ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาเฉพาะเอกสารตำราของตาส่วน ศรีมะพริกทั้ง 4 ฉบับนี้ เพื่อให้เข้าใจถึง ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านอีสานมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาเอกสารตำราของตาส่วน ศรีมะพริกที่เป็นภาษาไทยถิ่นอีสานเบื้องต้น พบว่ามีข้อมูลที่น่าสนใจหลายส่วนด้วยกัน เช่น การใช้สมุนไพรในตำรับยาถอนพิษ และคำศัพท์ เกษัตริย์

การใช้พืชสมุนไพรรักษาโรคที่มีความน่าสนใจหลายตำรับ เช่น ตำรับยาถอนพิษ “ยาถอนพิษ แม่น่ากินอาหารผัดก็ดี กินยาโตผัดก็ดี เอา รากหวดข่า รากหมากแคง รากย่านาง รากหมากขาม น้อย รากพริกกันชั้น แคนา แพน ช่าชะโก น้ำข้าวเจ้า บิงูเหลื่อมตัดมาฝน ใส่กินดี” (PS 207)

เมื่อผู้วิจัยนำมศึกษาเบื้องต้นพบว่าตัวยาที่ใช้ในตำรับนี้มีสมุนไพรหลายชนิด เช่น

แคนา	มีสรรพคุณ	แก้อาเจียน (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, 2549)
ข้าวเจ้า (น้ำ)	มีสรรพคุณ	เป็นยาเย็น ถอนพิษผัดสำแดง แก้พิษร้อนใน พิษอักเสบ
ฟกบวม แก้ผื่นคัน (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540)		
ช่าชะโก	มีสรรพคุณ	แก้ท้องเสีย แก้อาเจียน แก้ไข้ (มาลี บรรจบ et al., 2543a)
บิงูเหลื่อม	มีสรรพคุณ	เป็นกระสายช่วยทำให้ฤทธิ์ยาแล่นเร็ว ดับพิษตานซาง
แก้ตาแฉะ 6 ตามัว ตาฟาง ตาแดง แก้ปวดตา (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540)		
แพน	มีสรรพคุณ	แก้ไข้ (มาลี บรรจบ et al., 2543a)
พริกกันชั้น (ราก)	มีสรรพคุณ	ช่วยในเรื่องโลหิต (วิทย์ เทียงบุญธรรม, 2538)
ย่านาง (ราก)	มีสรรพคุณ	เป็นสมุนไพรฤทธิ์เย็น ลดไข้ ลดการอักเสบ (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540)
หมากแคง (ราก)	มีสรรพคุณ	แก้ไข้สันนิบาต แก้ น้ำลายเหนียว กันเสมหะ ขับ
ปัสสาวะ ขับลม (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540)		
หวดข่า (ราก)	มีสรรพคุณ	แก้พิษเบื่อเมา แก้อาการท้องร่วง พิษร้อนภายใน แก้ไข้
(มาลี บรรจบ et al., 2543a)		

จากตำรับที่ยกตัวอย่างมาจะเห็นได้ว่าในตำรับมีการใช้สมุนไพรครอบคลุมอาการที่จะเกิดขึ้นทั้ง การคลื่นไส้ อาเจียน ถ่าย ไข้ ซึ่งเมื่อศึกษาถึงสรรพคุณของสมุนไพรในตำรับแล้วทำให้เห็นถึง แนวโน้มที่ สมุนไพรในตำรับจะสามารถรักษาอาการเหล่านี้ให้ดีขึ้นได้จริง จึงเป็นที่น่าสนใจในการศึกษาตำราของ ตาส่วน ศรีมะพริก ในด้านสารัตถะที่ปรากฏในตำรายาซึ่งจะทำให้มีความ เข้าใจในการแพทย์แผนไทยและ การแพทย์พื้นบ้านมากยิ่งขึ้น

ส่วนคำศัพท์ชื่อเภสัชวัตถุจากตัวอย่างคำรับที่ยกตัวอย่างมาข้างต้นจะพบว่ามีชื่อสมุนไพรบางชนิดตรงกับคัมภีร์ในแพทยศาสตร์สงเคราะห์ เช่น ข้าวเจ้า (น้ำ) ย่านาง (ราก) มีการใช้สมุนไพรที่มีชื่อเป็นภาษาไทยถิ่นอีสานที่ไม่ปรากฏการใช้ในแพทยศาสตร์สงเคราะห์ เช่น หวดข่า หมากแคง พริกกันชัน แพน ซึ่งคำศัพท์เหล่านี้นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของคำศัพท์และพืชวัตถุที่ใช้ทำยาแล้ว ยังแสดงให้เห็นองค์ความรู้ของหมอชาวบ้านอีสานในการนำพืชพื้นถิ่นมาใช้ในการดูแลรักษาอาการเจ็บป่วย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาคำศัพท์ชื่อ โรค และชื่อพืชวัตถุในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก
2. เพื่อศึกษาสารัตถะที่สำคัญในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

ขอบเขตของการศึกษา

เอกสารต้นฉบับตัวเขียนของของตาส่วน ศรีมะพริก หมอชาวบ้าน อำเภออินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี จากพิพิธภัณฑ์การแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร จังหวัดปราจีนบุรี ที่เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน 4 เล่ม ดังรายการต่อไปนี้

- ตำรายา ต้นฉบับสมุดกระดาดฝรั่ง เลขที่ PS 204.53-ม.24 จำนวน 72 หน้า
- ตำรายา ต้นฉบับสมุดกระดาดฝรั่ง เลขที่ PS 206.53-ม.26 จำนวน 92 หน้า
- ตำรายา ต้นฉบับสมุดกระดาดฝรั่ง เลขที่ PS 207.53-ม.27 จำนวน 76 หน้า
- ตำรายา ต้นฉบับสมุดกระดาดฝรั่ง เลขที่ PS 226.53-ม.34 จำนวน 64 หน้า

วิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยในหัวข้อ “ภูมิปัญญาสมุนไพรอีสาน: กรณีศึกษาชื่อสมุนไพรและสารัตถะในตำรายาตาส่วน ศรีมะพริก” เป็นการวิจัยเชิง คุณภาพ (Qualitative research) โดยศึกษาจากเอกสาร (Documentary research) มีขั้นตอนการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. การศึกษาค้นคว้าในงานวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต้นฉบับ ตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก จำนวน 4 ฉบับ คือ เอกสารเลขที่ PS 204.53-ม.24, PS 206.53-ม.26, PS 207.53-ม.27 และ PS 226.53-ม.34

2. ลักษณะข้อมูล และเหตุผลในการเลือกข้อมูล

เอกสารที่นำมาศึกษาเป็นตำรายาที่บันทึกด้วยตัวอักษรไทย ภาษาไทยถิ่นอีสาน มีเนื้อหาเกี่ยวกับ โรค อาการของโรค ตำรับยา ส่วนประกอบในตำรับ วิธีการทำยา วิธีการรักษาโรค ตำรายา

ดังกล่าวมีความแตกต่างจากคัมภีร์แพทยศาสตร์สงเคราะห์ซึ่งเป็นตำราหลักที่ใช้ในการเรียนการสอนของแพทย์แผนไทยตั้งแต่อดีตของหมอหลวงในราชสำนัก หมอในส่วนกลาง และปัจจุบันแพทย์แผนไทยในระบบในปัจจุบัน ทั้งทางด้าน ภาษา คำศัพท์ วัตถุทำยาที่ใช้ในตำรับ ชื่อโรค ชื่ออาการ มาตรฐานน้ำหนัก และเป็นตำราของหมอพื้นบ้านที่ใช้จริงในการรักษาโรคของคนในชุมชนในอดีต มีความน่าสนใจในการนำมาศึกษา

3. ขั้นตอนในการรวบรวมข้อมูล

3.1 ทบทวนวรรณกรรม เอกสาร งานวิจัยและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

3.2 ทำสำเนาเอกสารตำรายาของตาส่วน ศรีมะพริก จากพิพิธภัณฑ์การแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร จำนวน 4 รายการ คือเอกสารเลขที่ PS 204.53-ม.24, PS 206.53-ม.26, PS 207.53-ม.27 และ PS 226.53-ม.34

3.3 ศึกษาลักษณะทางกายภาพของเอกสาร เพื่อคุณลักษณะโดยทั่วไปของเอกสาร

3.4 ปรีวรรตเอกสารเป็นภาษาไทยอักษรวิธีปัจจุบันเพียงขั้นเดียวเนื่องจากอายุเอกสารไม่เก่ามาก อักษรวิธีที่ใช้มีความใกล้เคียงปัจจุบัน บันทึกด้วยตัวอักษรไทย จึงขอข้ามขั้นตอนการปรีวรรตตามรูปแบบอักษร

3.5 นำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ในรูปแบบตาราง โดยแบ่งเป็นข้อมูล ชื่อโรคและอาการ ชื่อพืชวัตถุ เพื่อให้เห็นกลุ่มของข้อมูลที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

3.6 สืบค้นข้อมูลชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อวงศ์พืชจากเอกสารต่าง ๆ

3.7 สืบค้นข้อมูลรสนิยมและสรรพคุณยาเพื่อใช้ในการศึกษาพืชที่ใช้ในกลุ่มโรคใช้หมากไม้และยาแก้จากเอกสารต่าง ๆ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 วิเคราะห์คำศัพท์ ในตำรายาตาส่วน ศรีมะพริก การศึกษาคำศัพท์ โดยจัดกลุ่มคำศัพท์ชื่อโรค อาการ คำศัพท์ชื่อพืชวัตถุ ที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

4.2 ศึกษาวิเคราะห์สาระัตถะ เรื่องโรคใช้หมากไม้ และยาแก้ จากเอกสารตำรายาตาส่วน ศรีมะพริก โดยใช้หลักเกณฑ์กรรมไทย

5. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

6. นำเสนอผลการศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้รายการคำศัพท์ชื่อโรค อาการ ชื่อพืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก
2. ได้ทราบถึงสารัตถะที่สำคัญที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก
3. ทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาสมุนไพรอีสาน และองค์ความรู้ที่สำคัญของตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก
4. เพื่อเป็นประโยชน์ต่อบุคลากรทางการแพทย์และผู้ที่มีสนใจในการศึกษาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้าน

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การอ้างอิงข้อมูลจากเอกสารต้นฉบับที่ใช้ในงานวิจัย ผู้วิจัยจะใช้ชื่อย่อเอกสารต้นฉบับ โดยกำหนดให้

- ตำรายาของตาส่วน ศรีมะพริก ทะเบียนเลขที่ PS 204.53-ม.24 เขียนย่อว่า PS 204
- ตำรายาของตาส่วน ศรีมะพริก ทะเบียนเลขที่ PS 206.53-ม.26 เขียนย่อว่า PS 206
- ตำรายาของตาส่วน ศรีมะพริก ทะเบียนเลขที่ PS 207.53-ม.27 เขียนย่อว่า PS 207
- ตำรายาของตาส่วน ศรีมะพริก ทะเบียนเลขที่ PS 226.53-ม.34 เขียนย่อว่า PS 226

2. คำอ่านที่ปริวรรตจากเอกสารต้นฉบับ ผู้วิจัยปริวรรตโดยใช้คำอ่านปัจจุบันในคำที่ใกล้เคียงกับคำในภาษาไทยมาตรฐาน เช่น นำขาวเข้า ปริวรรตเป็น น้ำขาวข้าว

ผู้วิจัยถ่ายถอดคำศัพท์ภาษาไทยถิ่นอีสานโดยเขียนเป็นอักษรวิธีมาตรฐาน โดยเทียบกับพจนานุกรมภาษาไทยถิ่นอีสาน เช่น

เขาเอื้อง ปริวรรตเป็น เขาเอื้อง

เข้า ปริวรรตเป็น ข้าว

ซ่าชโก ปริวรรตเป็น ซ่าชะโก

ในกรณีที่เป็นคำศัพท์ชื่อพืชวัตถุที่เป็นศัพท์เฉพาะ ผู้วิจัยจะคงรูปเดิมไว้ เช่น ฮางควาว ฮางฮุ้ง แสนท่าทาน

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องภูมิปัญญาสมุนไพรอีสาน: กรณีศึกษาชื่อสมุนไพรและสารัตถะในตำรายา ตาส่วน ศรีมะพริก ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2 กลุ่มคือ 1. งานการศึกษา เอกสารตำรายา 2. ทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ดังนี้

1. การศึกษาตำรายา

ผู้วิจัยได้ทบทวนงานการศึกษาเอกสารโบราณที่เป็นตำรายาและนำมาจัดกลุ่มรูปแบบวิธีการศึกษาพบด้วยกันหลาย 5 รูปแบบ คือ 1. การศึกษาโดยการปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน 2. การศึกษาเฉพาะคำศัพท์หรือชื่อสมุนไพร 3. การศึกษาด้านภาษา วรรณกรรม คติความเชื่อ 4. การศึกษารูปแบบเอกสาร การเขียน อักษรวิธี 5. การศึกษาเนื้อหา สารัตถะ การปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบันแล้วศึกษา เนื้อความ สารัตถะ ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์การศึกษาที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยได้รวบรวมรูปแบบการศึกษา เอกสารตำรายาที่มีผู้ศึกษาไว้มีดังนี้

1.1 การศึกษาโดยการปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน

เป็นการนำเอกสารตำรายาที่ถูกบันทึกด้วยอักษร หรือคำศัพท์ของแต่ละท้องถิ่น มาปริวรรต ถ่ายถอดอักษรอักษรวิธีเป็นภาษาไทยถิ่นในปัจจุบัน และภาษาไทยกรุงเทพฯ เพื่อให้ผู้ที่สนใจ สามารถเข้าถึงและเข้าใจได้ง่ายขึ้น ในงานการศึกษาต่อไปนี้

วิณา วิสเพ็ญ และคณะ (2548-2550) ได้ปริวรรตตำรายาจากลานก้อม อักษรตัวธรรมและอักษรไทยน้อย โดยใช้วิธีการถ่ายถอดครั้งเดียว และได้สำเนาต้นฉบับโบราณไว้ทุกหน้า จัดทำดัชนี ชื่อยา พืช สัตว์ วัตถุธาตุ และได้มีการจัดเรียงตำรับยาตามระบบการเขียนปัจจุบันเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ และได้จัดทำประวัติวัดและชุมชนไว้ด้วย โดยในหนังสือตำรายา อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ศึกษาใบลานของวัดศรีเวียงชัย (พบตำรับยา 55 ตำรับ) ใบลานวัดบ้านคอนยม (พบตำรับยา 296 ตำรับ) ใบลานวัดโพธิ์ศรีบ้านลาด (พบตำรับยา 143 ตำรับ) ในหนังสือตำรายา อำเภอโกสุมพิสัย และอำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ศึกษาใบลานอำเภอโกสุมพิสัย ของวัดมงคลเทพประสิทธิ์ บ้านโคกสัง จำนวน 2 ฉบับ วัดอัมพวันาราม บ้านหนองโก จำนวน 2 ฉบับ จากอำเภอนาเชือก วัดทักษิณาราม บ้านนาเชือก จำนวน 1 ฉบับ วัดบูรพาสหพัฒนาราม บ้านหนองโนน จำนวน 2 ฉบับ วัดค้อหนองม่วง บ้านหนองม่วง จำนวน 1 ฉบับ ในหนังสือตำรายา วัดศรีสมพร

อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ศึกษาใบลาน ของวัดศรีสมพร จำนวน 16 ฉบับ ในหนังสือตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 1 ศึกษาใบลาน ของวัดมหาชัย จำนวน 5 ฉบับ ในหนังสือตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 2 ศึกษาใบลาน ของวัดมหาชัย จำนวน 7 ฉบับ ในหนังสือตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 3 ศึกษาใบลาน ของวัดมหาชัย จำนวน 6 ฉบับ ในหนังสือตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 4 ศึกษาใบลาน ของวัดมหาชัย จำนวน 7 ฉบับ ในหนังสือตำรายา วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 5 ศึกษาใบลาน ของวัดมหาชัย จำนวน 8 ฉบับ

ชวนากร จันนาเวช (2552) ในหนังสือตำรายา วัดท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เล่ม 1, 2 โดยการปริวรรตตำรายาจากลานก้อม อักษรตัวธรรมและอักษรไทยน้อย ในใบลานของวัดท่าม่วง จำนวน 11 ฉบับ โดยใช้วิธีการถ่ายถอดครั้งเดียว และได้สำเนาต้นฉบับใบลานไว้ทุกหน้า จัดทำดัชนีชื่อยา พืช สัตว์ วัตถุธาตุ และได้มีการจัดเรียงตำรับยาตามระบบการเขียนปัจจุบันเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ และได้จัดทำประวัติวัดและชุมชนไว้ด้วย

ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว (2548) ในงานตำรายาพื้นบ้านล้านนา โดยปริวรรตเอกสาร 4 ฉบับ คือ ตำรายาช้าง จากวัดพระนอน ต.โนนเวียง อ.เมือง จ.แพร่ ตำรายาม้า ฉบับสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตำราวัว-ควาย วัดช่อแล ต.ช่อแล อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ ตำรายาฉบับวัดศรีทรายมูล ต.หนองจ่อม อ.สันทราย จ.เชียงใหม่

(ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว & ไชยขง รุจจนเวท, 2550) ในงานตำรายาสมุนไพรของไทยใหญ่ในล้านนา เล่ม 1-2 โดยปริวรรตเอกสาร วัดก้ำก้อ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน พร้อมทั้งได้ค้นชื่อข้อมูลสมุนไพรบางชนิดที่ปรากฏในตำรับยา ประวัติวัดก้ำก้อมาลงไว้ด้วย และรายชื่อราชวงศ์ของไทยใหญ่ในล้านนามาลงไว้ด้วย

(ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว & ไชยขง รุจจนเวท, 2551b) ในงานตำรายาสมุนไพรของไทยใหญ่ในจีน โดยปริวรรตเอกสารตัวเขียนของ แส่นอิน ชาวไทลื้อ บ้านซ้าง จากเมืองหลวง สิบสองพันนามณฑลยูนนาน ประเทศจีน พร้อมทั้งได้ค้นชื่อข้อมูลสมุนไพรบางชนิดที่ปรากฏในตำรับยา และลำดับราชวงศ์ไทลื้อในจีน การรักษาโรคมาลงไว้ด้วย

สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดชัยนาท (2556) ได้ถ่ายภาพและปริวรรตคำอ่านในตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุขเป็นภาษาไทยปัจจุบัน โดยตำราชุดนี้เมื่อจัดพิมพ์แล้วมีด้วยกันทั้งหมด 5 เล่ม ต้นฉบับเป็นของหลวงพ่อบุญยัง คังคะละโร ซึ่งเป็นลูกศิษย์หลวงปู่ศุข ปัจจุบันอยู่ในความครอบครองของพระอธิการสมชาย เกสโร (วัดหนองน้อย)

พรหมมา จันทะเสน, ทิน จุลทอง และ บำรุง รินทา (2552) ได้ปริวรรตเอกสารตำรายาในงานโบราณยาชาวไทโส้ – ภูไท ในจังหวัดสกลนครและนครพนม ภายใต้โครงการพัฒนาส่งเสริมผลิตภัณฑ์ด้านสมุนไพรชุมชน สาขาวิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร โดยรวบรวมเอกสารจำนวน 12 ชุด จาก อ.กุสุมาลย์ อ.คำตากกล้า จ.สกลนคร อ.โพนสวรรค์ อ.ศรีสงคราม อ.นาทมอ.ท่าอุเทน อ.เรณูนคร จ.นครพนม โดยการปริวรรตตามอักษรเพียงชั้นเดียว ยังไม่ได้ปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบันและไม่ได้วิเคราะห์เอกสาร

งานการแพทย์แผนไทย กลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภค สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสกลนคร (2554) ในงานตำรายาในเอกสารโบราณจังหวัดสกลนคร เล่ม 2 (สมบัติโพพรมมา จันทนเสน) โดยปริวรรตเอกสารตำรายาโบราณที่เป็นเอกสารส่วนตัวของหมอยาพื้นบ้านในจังหวัดสกลนคร จำนวน 14 ชุด และนำเนื้อหาที่ได้ปริวรรตแล้วมาจัดหน้าใหม่เพื่อให้ง่ายต่อผู้ที่นำไปใช้ศึกษาต่อ

งานการแพทย์แผนไทย สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสกลนคร และสาขาวิชาการแพทย์แผนไทย คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร (2556) ในงานตำรายาในเอกสารโบราณจังหวัดสกลนคร เล่มที่ 3 โดยปริวรรตเอกสารตำรายาโบราณที่เป็นเอกสารส่วนตัวของหมอยาพื้นบ้านในจังหวัดสกลนคร จำนวน 14 ชุด และนำเนื้อหาที่ได้ปริวรรตแล้วมาจัดหน้าใหม่เพื่อให้ง่ายต่อผู้ที่นำไปใช้ศึกษาต่อ

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2533) ในหนังสือคัมภีร์ยาไข่มุกไม้ภาคอีสาน ศึกษารวบรวมความรู้เรื่อง ไข่มุกไม้จากคัมภีร์โบราณจากคัมภีร์โบราณ แบ่งเป็นตำรายาหลักแผนไทยของภาคอีสาน ตัวยาหลัก ลักษณะไข่มุก การรักษา โรค ธาตุยาม วิธีเก็บยา เวลา ทิศ และตำรับยารักษาโรค

1.2 การศึกษาเฉพาะคำศัพท์ หรือชื่อสมุนไพร ที่ปรากฏในเอกสาร

เป็นการนำเอกสารตำรายาที่ถูกบันทึกด้วยอักษร หรือคำศัพท์ของแต่ละท้องถิ่น มาปริวรรตถ่ายถอดอักษรอักษรวิธีเป็นภาษาไทยถิ่นในปัจจุบัน และภาษาไทยกรุงเทพฯ แล้วรวบรวมคำศัพท์ชื่อสมุนไพรในเอกสาร เพื่อจัดหมวดหมู่ ให้ความหมาย และศึกษาวิเคราะห์ ในงานการศึกษาต่อไป

รุ่งรัตน์ ทองสกุล (2562 :222-235) ศึกษาอภิธานศัพท์สมุนไพรในสมุดจีนของจังหวัดภูเก็ต ศึกษาโดยการรวบรวมและวิเคราะห์คำศัพท์ยาสมุนไพรในสมุดจีน เพื่อทำเป็นอภิธานศัพท์ยาสมุนไพร โดยเก็บข้อมูลคำศัพท์จากสมุดจีนที่เก็บอยู่ในพิพิธภัณฑ์วัดพระทองจังหวัดภูเก็ตจำนวน 2 ฉบับ ผลการวิจัยพบว่า การบันทึกยาสมุนไพรในสมุดจีนมีลักษณะเฉพาะคือรูปแบบและอักษรวิธีการเขียนไม่เคร่งครัดตามระเบียบแบบแผน เพราะเขียนตามการออกเสียงภาษาไทยถิ่นได้ บางคำเขียนตามการออกเสียงของชาวภูเก็ต และการใช้คำที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต วัฒนธรรมและคำที่มี

ลักษณะเฉพาะของการบันทึกภาษา มีคำศัพท์ยาสมุนไพร จำนวน 484 คำ 1,023 รูปเขียน ได้แก่ พืชวัตถุ จำนวน 420 คำ 912 รูปเขียน สัตว์วัตถุ จำนวน 33 คำ 50 รูปเขียน และธาตุวัตถุ จำนวน 31 คำ 61 รูปเขียน คำศัพท์ทั้งหมดจะนำเสนอในรูปแบบอภิธานศัพท์เพื่ออธิบายความหมาย คำอ่าน รูปแบบการใช้ยา และสาระสำคัญเพิ่มเติม

อุเทน วงศ์สถิตย์ (2558) ในงานการศึกษาวิเคราะห์โรคและพืชสมุนไพรในคัมภีร์จรกะสัมหิตา ศึกษาโดยรวบรวมรายชื่อโรคและสมุนไพรในคัมภีร์จรกะสัมหิตา ถ่ายถอด ตรวจสอบ ชื่อวิทยาศาสตร์ จัดหมวดหมู่โรคและพืชสมุนไพรคำรับ พบโรคที่มีการจัดหมวดหมู่ 8 หมวด โรคที่ไม่มีการจัดหมวดหมู่ 141 ชนิด พบสมุนไพรทั้งหมด 341 ชนิด มี 122 ชนิดไม่มีชื่อภาษาไทย

คณะวิจัยของหอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช (2558) ในงานการปริวรรตและศึกษาวิเคราะห์เอกสารโบราณภาคใต้ ประเภทหนังสือใบคำ (ฉบับหอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช) เรื่องคาถาและตำรายา ศึกษาโดยการปริวรรตเอกสารเป็นอักษรไทยปัจจุบัน จัดหมวดหมู่เนื้อหา ศึกษาคำศัพท์และสำนวน ตามหลักภาษาไทย ศึกษาลักษณะอักษรและอักษรวิจิตร ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาประกอบด้วย 3 ส่วนคือ คาถา ตำรายา และเลขยันต์ คำศัพท์พบศัพท์ไม่น้อยกว่า 585 คำ มีคำครบทั้ง 7 ชนิด ทั้งคำนาม คำสรรพนาม คำกริยา คำวิเศษณ์ คำบุพบท คำสันธาน และคำอุทาน สำนวนแบ่งเป็นสำนวนที่เป็นวลี และสำนวนที่เป็นประโยค ลักษณะอักษรประกอบด้วยอักษรไทย และอักษรขอม

เสาวภา พรศิริพงษ์ พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ (2541) ในงานการศึกษาภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านไทย พ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงศ์ โดยศึกษาชีวิตประวัติของหมอยาพ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงศ์ องค์กรความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้าน ทั้งวิธีการวินิจฉัย สาเหตุการเจ็บป่วย กระบวนการรักษาโรค พิธีกรรม คาถา ลักษณะอาการของโรค พร้อมทั้งตำรับการรักษา และจัดทำรายชื่อดัชนีสมุนไพรจากตำรายาของพ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงศ์

สมหมาย เปรมจิตต์ (2525) ศึกษาเอกสารโบราณ โดยการปริวรรต ถ่ายถอด เอกสารโบราณ 1 ผูก ของวัดขัวมุง ตำบลขัวมุง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ และรวบรวมชื่อสมุนไพรจากเอกสารเทียบชื่อภาษาไทยกลางและแสดงชื่อวิทยาศาสตร์ในสมุนไพรบางชนิดที่สามารถหาได้ พบสมุนไพรทั้งสิ้น 685 ชนิด ซึ่งสามารถหาในถิ่นและชื่อวิทยาศาสตร์ได้ 416 ชนิด และที่ค้นหาไม่พบ 269 ชนิด พบรูปแบบการใช้คำในภาษาไทยถิ่น และการใช้ชื่อเรียกพืชที่มีความหลากหลาย เช่น ผักหนอก และบัวบก ปรากฏอยู่ในเล่มเดียวกัน

จิระเดช มโนสร้อย และอรุณญา มโนสร้อย (2537) ได้ศึกษาถอดความและเรียบเรียงต่อเนื่องจากงานของ สมหมาย เปรมจิตต์ โดยนำมาจัดทำให้เป็นภาษาไทยที่อ่านง่ายขึ้น รวบรวมชื่อสมุนไพร ชื่อวิทยาศาสตร์ ส่วนที่ใช้ ขอบ่งใช้ทางการแพทย์แผนปัจจุบัน รูปแบบการเตรียมยา ตำรับ

ยา ตัวอย่างสมุนไพรในตำรับยารักษาโรคแต่ละชนิด ข้อมูลและรายละเอียด 2 ของสมุนไพรล้านนา เพื่อให้ง่ายแก่การศึกษาต่อไป

วิทยา บุญบงค์ (2559: 32-43) ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านหนังสือบุคคลไต้ของนายหิ้น โชติอัมมร ศึกษาหนังสือบุคคลไต้ของนางหิ้น โชติอัมมร พบว่ามีตำรายาจำนวน 76 ขนาน พบภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้าน ทั้งสมุนไพรท้องถิ่น สมุนไพรต่างประเทศ สัตว์ น้ำกระสายยา ภูมิปัญญาการบอกอาการของโรค ควบคุมควบคู่ไปกับตัวยาที่ใช้รักษาโรคและพืชสมุนไพร รวมถึงการใช้สมุนไพรที่ใช้แทนกัน ภูมิปัญญาในวิธีการใช้ยาสมุนไพรให้เหมาะกับโรค

อภิรดา เอี่ยมอ่ำ, ทัพเพเทพ ทิพยเจริญธรรม, ฉันทฉวี ธิพยเจริญธรรม, วิมลมาศ ชัยวรศิลป์ และธรรมณพรรช ดวงดี (2552 :137-162) การศึกษาวิเคราะห์สมุนไพรในคัมภีร์พรหมปโรหิต ผลการศึกษาพบว่า คัมภีร์พรหมปโรหิตกล่าวถึงโรคสตรีและยารักษา เมื่อเปรียบเทียบสาระสำคัญกับหลักเภสัช 4 พบว่า หลักเภสัช มีการใช้พืชวัตถุ 253 รายการ ผลิตภัณฑ์จากพืชวัตถุ 7 รายการ สัตว์วัตถุ 20 รายการ ธาตุวัตถุ 10 รายการ หลักสรรพคุณเภสัช พบรสยาทั้งสิ้น 10 รส และรสประธาน 3 รส หลักกณเภสัชพบพิภคจำนวน 10 พิภค จุลพิภค 5 พิภค ตรีพิภค 2 พิภค พิภคเบญจะ 3 พิภค หลักเภสัชกรรม พบวิธีการปรุงยา 25 วิธี และวิธีใช้ให้เกิดประสิทธิผลตามความเชื่อ เช่นเงินผูกปากหม้อ พบวิธีการใช้สมุนไพร 7 วิธี พบสมุนไพรน้ำกระสายยา 20 ชนิด โรคส่วนใหญ่ที่พบเป็นโรคเกี่ยวกับสตรี การตั้งครรภ์ การคลอด และหลังคลอด ระบบเลือดสตรี ตำรับยาที่มีชื่อเรียกและไม่มีชื่อซึ่งมีมากที่สุด เมื่อนำตำรายาที่มีชื่อเรียกมาเทียบกับตำรับยาในบัญชียาหลักแห่งชาติ พบว่าตรงกัน 3 ตำรับ แต่ส่วนประกอบแตกต่างกัน

1.3 การศึกษาด้านภาษา วรรณกรรม คติความเชื่อ

ในงานการศึกษาต่อไปนี้

เอมอร ศรีซัน (2528) การศึกษาด้านภาษาและคติความเชื่อในตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทยของจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาภาษาและคติความเชื่อในตำรายา โดยศึกษาจากเอกสารสมุดไทย 9 ฉบับของจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร และการสัมภาษณ์หมอยาในพื้นที่ ผลการศึกษาด้านภาษา เอกสารตำรายาถูกบันทึกด้วยร้อยแก้ว มี 4 ขนานที่บันทึกด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายและกาพย์ วิธีการขึ้นต้นตำรับยามี 6 แบบ คือ ขึ้นต้นด้วยชื่อยา สรรพคุณยา เครื่องยา วิธีการปรุงยา อาการของโรค และข้อความอื่น ๆ เช่น สิทธิการิยะ ท่านให้คำที่กล่าวว่ายานี้มีสรรพคุณยาดี คำลงท้าย ลงด้วยการบอกว่ายาดีมีสรรพคุณดีหาย แลชื่อยา สรรพคุณ วิธีใช้ วิธีปรุงยา การเขียน อักษรวิธี การสะกดการันต์การประสมอักษรไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอน ใช้คำลักษณะนามตามชื่อวิยะ เช่น กำมือ องคุลี แขน นิยมใช้คำบุพบทมากและ

กว้างกว่าปัจจุบัน คำสันธานที่ใช้ไม่ใช้ในปัจจุบันใช้คำคล้องจอง คำซ้ำ ความเชื่อที่พบคือความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ บุญกรรม นรก เกล็ด ข้อห้าม เพื่อให้คนไปปฏิบัติตามและเกิดกำลังใจ

(คุณช่วย ปิยวิทย์, 2532) ภาษาและคติความเชื่อในตำรายาพื้นบ้านจากวัดบึง ตำบลโชคชัย อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา โดยศึกษาภาษา วิธีการเขียน คติความเชื่อการเกิดโรค จากเอกสารสมุดข่อย จำนวน 12 ฉบับ ของวัดบึง ตำบลโชคชัย อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา และโลกทัศน์ของชาวบ้านที่เคยได้รับการรักษา โดยการสัมภาษณ์พบว่า เป็นคำประพันธ์แบบร้อยแก้ว มีภาษาถิ่นปน บันทึกเกี่ยวกับที่มาของโรคเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ต้องรักษาให้สัมพันธ์กันจึงจะได้ผล ด้านโลกทัศน์ของผู้ที่เคยได้รับการรักษาใช้สมุนไพรรักษาตามธาตุที่เสียไป และใช้วิธีทางไสยศาสตร์เพื่อสร้างขวัญกำลังใจเช่นการรดน้ำมนต์ และมีกรำหิ้งคอาหารแสดงตามความเชื่อ

ราตรี มฤคทัต (2535) ในการแพทย์พื้นบ้านอีสาน กล่าวถึงภูมิหลังของคนในภาคอีสานด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม การทำความเข้าใจการแพทย์พื้นบ้านอีสานโดยต้องดูความเข้าใจเกี่ยวกับคน สุขภาพ สาเหตุการเจ็บป่วย การเกิด การเลี้ยงดู และความตาย แล้วจึงดูประเภทและชนิดของโรค เพื่อใช้ในการรักษา

1.4 การศึกษารูปแบบเอกสาร การเขียน อักษรวิธี

เป็นการศึกษาโดยปริวรรตเอกสารแล้วศึกษาอักษรวิธี รูปแบบการเขียน กลวิธีการนำเสนอ ในงานการศึกษาต่อไปนี้

รุ่งอรุณ ทิมชุนหเสถียร (2550) ศึกษาเรื่องตำรายาพื้นบ้านล้านนา: การศึกษาท่วงทำนองการเขียน โดยศึกษารูปแบบและกลวิธีการนำเสนอ ศึกษาคติความเชื่อที่ปรากฏในตำรายาพื้นบ้านล้านนาและแนวคิดเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านล้านนา เลือกศึกษาเฉพาะตำรายาพื้นบ้านล้านนาที่มีผู้ปริวรรตจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยกลางแล้วจำนวน 8 ฉบับ ผลการศึกษาพบว่า ท่วงทำนองการเขียนในตำรายาพื้นบ้านล้านนารูปแบบและวิธีการนำเสนอเนื้อหาแบ่งเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ข้อความบอกการขึ้นต้น การลงท้ายยาแต่ละขนาน และบอกรายละเอียดอื่น ซึ่งมีความสำคัญต่อการจัดระบบความคิดและเนื้อหาของตำรายา แม้ว่าจะมิได้เขียนอย่างเป็นระบบ แต่มีการจำแนกเนื้อหาของตำรายาออกเป็นกลุ่ม โดยใช้ข้อความขึ้นต้นเป็นเครื่องกำหนดประเด็นใจความสำคัญ ข้อความที่ใช้บอกการลงท้ายยาแต่ละขนานมีความสำคัญต่อผู้รักษาและผู้รับการรักษา เพราะเป็นการให้กำลังใจ ในการรักษา ข้อความบอกรายละเอียดการเกิดโรคและแนวทางบำบัดรักษา ด้านที่สอง กล่าวถึงความรู้เกี่ยวกับหลักเภสัชกรรมแผนโบราณ ท่วงทำนองการเขียนทั้ง 3 ลักษณะสะท้อนความคิดเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านว่าเน้นองค์รวมทั้งสภาพร่างกาย สภาพจิตใจ และสภาพแวดล้อม เป็นการมุ่งรักษาค้นมากกว่าการรักษาโรค การรักษาคนที่แท้จริงต้องรักษาที่ต้นเหตุ

คือ การเสียดุลของสภาพร่างกาย สภาพจิตใจ และสภาพแวดล้อม ไม่ใช่เน้นรักษาอาการของโรค เพราะเป็นการรักษาที่ปลายเหตุ ในด้านคติความเชื่อ จำแนกได้เป็น 10 แบบ ความเชื่อเหล่านี้เกี่ยวข้องกับ โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ ศิลปะศาสตร์ ไสยศาสตร์ จิตวิทยา และศาสนา แล้วจึงประมวลเข้าเป็นข้อควรปฏิบัติหรือข้อห้าม ความเชื่อในตำรายาพื้นบ้านจึงมิใช่ความลุ่มหลงงมงายที่มิได้ผ่านการกลั่นกรอง เพราะหากศึกษาอย่างถ่องแท้แล้ว จะเข้าใจเหตุผลที่ซ่อนอยู่ภายใต้เคล็ด ข้อห้าม และข้อปฏิบัตินั้น

สมัย วรรณอุคร (2558: 111-138.) ในบทความโรคและยาในตำรายาอีสานและลาว พบวัสดุที่ใช้บันทึกตำรายาอีสานและลาว มี 3 แบบ คือ ใบลาน สมุดไทย และตัวไม้ไผ่ ตัวอักษรที่ใช้บันทึกมี 4 แบบคือ อักษรธรรม อักษรไทยน้อย/อักษรลาวเดิม อักษรลาว และอักษรไทยโบราณ ขนบการเขียนตำรายาพื้นบ้านอีสานและลาว จะประกอบไปด้วย วิธีการเริ่มต้น มีทั้งการขึ้นต้นด้วยคำไหว้ครู คำอธิษฐานบูชาเทวดา ขึ้นด้วยบัดนี้ เมื่อจะขึ้น โรคใหม่ ขึ้นต้นด้วยผิว่า คำรับยา คาถา บอกชื่อยา พาก 1 การบรรยายเนื้อหาตำรับยา ประกอบไปด้วย ตัวยาที่ใช้รักษา วิธีการปรุงยา วิธีการใช้ยา และวิธีการลงท้าย จะระบุเป็นสรรพคุณ หรือคุณภาพยา ระบุธรรมเนียมการปฏิบัติ แหล่งที่มาของตำรับชื่อผู้เขียน วันที่เขียน หรือกล่าวจบ ส่วนของภูมิปัญญาที่พบในตำรายาอีสานและลาว พบโรคในตำรายา ภูมิปัญญาด้านการวินิจฉัยโรคและการรักษา ภูมิปัญญาด้านการวินิจฉัยฤทธิ์ทางยาสมุนไพร ภูมิปัญญาด้านพิธีกรรมและความเชื่อในตำรายาอีสานและลาว ทั้งการเก็บยา การปลูกยา การเสกยา การเสกคาถารักษา

ครั้น มณีโชติ (2546: 1-11) การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทหนังสือบอกเรื่องตำรายาหม้อหิน โชติอัมมร โดยปริวรรตเอกสาร แล้วอธิบายศัพท์ที่พบในเอกสาร ศึกษาการใช้ภาษาอักขระวิธี และเนื้อหา ด้านการใช้ภาษาอักขระวิธีพบว่า อักขระวิธีไม่ยึดตามหลักภาษา และสัทศาสตร์ มีการเขียนตามสำเนียงภาษาพูด ใช้คำภาษาไทยถิ่นใต้ มีการใช้พยัญชนะ ใช้ปนกัน เช่น ข กับ ฃ บ กับ ป ใช้ตัวสะกดแม่กก กค กน ปนกัน ใช้สระสลับกัน ใช้วรรณยุกต์ไม่ตรงเสียง ด้านเนื้อหา ประกอบด้วยตำรับยา 202 ขนาน ขึ้นต้นตำราด้วยภาพนางฟ้ายืนบนหลังเสือ และท้ายเล่มลงด้วยคำว่าจบบริบูรณ์เท่านั้นแล

1.5 การศึกษาเนื้อหา สารัตถะ

โดยการปริวรรตเอกสาร แล้วนำเนื้อหาในเอกสารตำรายามาวิเคราะห์ ในงานการศึกษาต่อไปนี้

อุษา กลิ่นหอม (2522) ในงานการสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน กรณีใช้หมากไม้ ศึกษาโดยรวมเอกสารตำรายาอีสานที่มีผู้ปริวรรต และจัดพิมพ์ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรไว้แล้ว 76

ราชการ มาจัดกลุ่มโรค อาการ คำรับยาที่ใช้ แล้วนำข้อมูลที่ได้ไปจัดงานเสวนาเพื่อสอบถามกับหมอ ยาในพื้นที่ จำนวน 6 ครั้ง นำข้อมูลไปใช้ในกรณีศึกษา 3 พื้นที่ แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ผล การศึกษาพบว่า เอกสารตำรายาของโครงการอนุรักษ์โบราณ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัย มหาสารคาม จำนวน 3 เล่ม จาก 9 วัด จากเอกสารต้นฉบับจำนวน 27 ฉบับ ประกอบด้วยโบราณ 488 ลาน 952 หน้า เนื้อหาในลานประกอบด้วย วันที่เหมาะสมในการเก็บยา ชื่อโรค 91 โรค กลุ่ม อาการ คำรับยา 3,475 คำรับ วิธีปรุงยา 26 แบบ วิธีการใช้ยา 18 วิธี และองค์ความรู้อื่น โดยรู้ แหล่งที่มาขององค์ความรู้เพียง 6 แหล่ง แต่ไม่ปรากฏว่ามาจากภาคใดหรือส่วนใดของประเทศ พิจารณาจากชื่อโรคพบว่ามาจากภาคเหนือเป็นส่วนใหญ่ ผลการสังเคราะห์มีสาระสำคัญคือ การจด บันทึกลงไม่ได้ลอกต่อทั้งฉบับ แต่จดเมื่อเจอคำรับดี และการจดต้องควบคู่ไปกับการจดจำจึงจะ ได้ผลดี

สุดารัตน์ ต้นทอริยะ (2548) ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทย จังหวัดพังงา โดยศึกษาจากตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทยของจังหวัดพังงา จำนวน 37 เล่ม โดย ศึกษาด้านรูปแบบ กลวิธีการเขียน การใช้ภาษาความเชื่อ พิธีกรรม ผลการศึกษาพบว่า สมุดที่ใช้ ศึกษา มีทั้งสมุดไทยขาว ไทยดำ มีหลายขนาด ลักษณะการเขียนและอักษรวิธีมีความแตกต่างจาก ปัจจุบัน ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน มีการใช้เครื่องหมาย ประกอบการเขียน ด้านกลวิธีการเขียน มีการ ขึ้นต้น และคำลงท้ายของตำรายาทุกเล่มที่เหมือนกัน ด้านการใช้ภาษาบันทึกด้วยร้อยแก้ว ส่วนใหญ่ เป็นภาษาไทยกลาง มีภาษาไทยถิ่นใต้แทรกอยู่ด้วย มีการใช้การเปรียบเทียบลี ขนาด ลักษณะโรค อาการ มีการใช้สำนวนภาษาที่ใช้เฉพาะในการบันทึกตำรายาที่ไม่แตกต่างกัน ด้านความเชื่อ ทาง พุทธศาสนาบุญกรรม นรก ความเชื่อพื้นบ้าน ความเชื่อทางไสยศาสตร์คาถาอาคม ยันต์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเทวดา ด้านพิธีกรรมมีพิธีไหว้บูชาครู พิธีบัตร์พลีแม่ชื่อ การศึกษาเชิงบทบาทหน้าที่ มี 3 ประเด็นได้แก่ การศึกษาบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรม ตำรายา และหมอยา ซึ่งทำให้เห็นถึงการส่งผล ต่อจิตใจเป็นสำคัญ

พรรณเพ็ญ เครือไทย (2554) ศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ตำรายาพื้นบ้านด้านนา กรณีศึกษากลุ่มโรคมะเร็งหรือบ้ำเฮ็ง โดยการนำตำรายาพื้นบ้านล้านนาจากที่มีรูปอยู่ในฐานข้อมูล ของสถาบันวิจัยสังคมมาคัดเลือกเล่มที่มีความสมบูรณ์ครบถ้วนจำนวน 34 ฉบับ นำมาปริวรรตและ แปลหรือถอดความหมายคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรล้านนาจากอักษรและภาษาโบราณล้านนามาเป็น อักษรและภาษาไทยปัจจุบัน พร้อมทั้งจัดหมวดหมู่ชื่อโรคมะเร็งหรือบ้ำเฮ็ง ตำรายาสมุนไพรที่ใช้ รักษา รวมทั้งวิธีการรักษาตามภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนา ผลการศึกษาพบว่า 1.ความหมายและชนิด ของโรคมะเร็งหรือบ้ำเฮ็ง แบ่งได้ 2 กลุ่ม คือ 1.1 โรคมะเร็งหรือบ้ำเฮ็ง ไม่ได้หมายถึงโรคมะเร็ง ที่ คนทั่วไปหรือแพทย์แผนปัจจุบันรู้จัก แต่หมายถึงโรคที่มีลักษณะเหมือนโรคผิวหนัง จำพวกผื่นคัน

คุ่ม ผน สาณ เป็นโรคที่ไม่ร้ายแรง โดยทั่วไปสามารถรักษาให้หายได้มีหลายชนิด 1.2 โรคมะเร็งคุด หรือบ่าแข็งคุด หรือลงบ่าแข็งคุด เป็นโรคลมที่ครอบคลุมอาการของธาตุลม และอาการเจ็บปวด หรืออาการอื่น ๆ ที่เกิดบนร่างกาย มีด้วยกันหลายชนิด 2.ตำรายาโรคมะเร็งหรือบ่าแข็ง พบจำนวน 300 ตำรับ ปรากฏชื่อ/อาการ 155 ชนิด 3.ตำรายาโรคมะเร็งคุด หรือบ่าแข็งคุด พบตำรับยา 368 ตำรับ ปรากฏชื่อ/อาการ 140 ชนิด 4.สมุนไพรรักษาที่สำคัญที่ใช้รักษากลุ่มโรคมะเร็งหรือบ่าแข็ง พบสมุนไพรรักษาที่สำคัญ 19 ชนิด โดยพิจารณาจากความถี่ในการใช้ ทั้งนี้ สามารถจัดเรียงลำดับจากความถี่สูงไปหาต่ำได้ดังนี้: เข้าจ้าว (200) ถั่วพู (103) ผักหวาน (91) พืดทะเล (71) รวงเย็น (64) งาช้าง (60) ผักตด (50) ลิ้มดำ (46) ขอยนาง (ย่านาง 45) ฮ้วนหมู (41) หลับมื่นหลวง (41) ผักเข้า (40) ผักแคบ (34) จี พุก (34) น้ำมันงา (33) ลมแล้ง (27) ขี้เหล็ก (27) พืดพิวแดง (26) เข้าหมื่น (25) 5.การรักษาากลุ่มโรค มะเร็งหรือบ่าแข็ง โดยทั่วไปสามารถรักษาให้หายได้ ยกเว้นบางกรณีที่มีอาการรุนแรงจนอาจถึงแก่ชีวิตได้ สาเหตุมาจากการเริ่มทำการรักษาที่ล่าช้า หรือรักษาไม่ถูกวิธี –รูปแบบการรักษามีด้วยกัน หลายวิธี –มีการใช้น้ำกระสายยา –มีการใช้พิธีกรรมความเชื่อในการรักษา

กัมพล มะลาพิมพ์ (2559) ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์แพทย์แผนไทย พระคัมภีร์ธาตุวินิจัย โดย ศึกษาขนบการแต่งพระคัมภีร์ธาตุวินิจัย ศึกษาสารัตถะที่ปรากฏในพระคัมภีร์ธาตุวินิจัย ผล การศึกษาพบว่า พระคัมภีร์ธาตุวินิจัยน่าจะบันทึกขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปลายศตวรรษ 24 ขนบการแต่งประกอบด้วยโครงสร้าง 3 ส่วน คือ ส่วนต้นเป็นบทไหว้ครู หรือบูชาพระรัตนตรัย ส่วนเนื้อหาเป็นหลักการแพทย์แผนไทย ตำรายา และส่วนท้ายเป็นสรุปเรื่องที่ได้อธิบายมา วันเดือนปีที่คัดลอกเสร็จ แบ่งเป็น 3 เล่ม การศึกษาสารัตถะพบว่าการวินิจัยธาตุที่ผิดปกติแบ่งเป็น 5 ประการ คือ ธาตุกำเริบ ธาตุลดถอย ธาตุพิการ ธาตุแตก และธาตุออกจากกาย รวมถึงการใช้ยาสมุนไพรรักษา ตำรับยา

กฤษฎา ศรีธรรมมาล, ศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ และพิชญ์ เข้มพิลา (2562 :13-19) ในการ สืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาโบราณ ศึกษาจากคัมภีร์ยาโบราณจำนวน 2 ผูก คือ คัมภีร์ยาจากหนังสือก้อมไบลานฉบับวัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม และคัมภีร์ยาฉบับพระชิน จิตธัมโม บ้านวังบัว โดยการปริวรรต แล้วส่งในหมอบ้านพิจารณา เลือกรายยาจากโรคที่ชาวอีสานเป็นกันมาก มาสืบค้นสมุนไพรรักษา แล้วนำจัดเสวนา ผลการวิจัยพบ การรักษาโรค 173 โรค 257 อาการ และภูมิปัญญาในด้านการรักษาโรค การสรรหาสมุนไพรรักษา การปรุงยา กรรมวิธีในการรักษาโรค

สมพร ขุนทอง (2559: 40-47) ภูมิปัญญาและความเชื่อที่ปรากฏในหนังสือบุดภาคใต้ ฉบับ ตำรายาไข้ของเนรขุย ศึกษาหนังสือบุดคำฉบับตำรายาไข้ของเนรขุย โดยพบภูมิปัญญาการรวบรวม

ตำรายาที่หลากหลายไว้ในเล่ม ภูมิปัญญาการรักษาโรค ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร ภูมิปัญญาการใช้ภาษาถิ่นได้ ภูมิปัญญาความเชื่อในการใช้คาถาปลุกเสกยา

พรรณเพ็ญ เครือไทย (2543) มหาพจนานุกรมยา เป็นการศึกษามหาพจน ซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งในชาดก 13 กัณฑ์ โดยเลือกศึกษา 11 ฉบับ ที่เนื้อหาครบสมบูรณ์ ต้นฉบับชัดเจนโดยใช้มหาพจนตำรายาเป็นหลัก การศึกษาพบว่า ต้นฉบับจารด้วยอักษรล้านนา แทรกภาษาบาลีที่เป็นคาถา แต่งเป็นร้อยพรรณนาถึงต้นไม้มี่มีชื่อเรียกต่างกันหลายชื่อ และมีที่ชื่อเดียวกันแต่เป็นคนละต้นกัน โดยศึกษาชื่อต้นไม้มี่เพียงบางส่วนที่มีความน่าสนใจในด้านประโยชน์ ความเชื่อเกี่ยวกับพืชอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นล้านนา

2. ทฤษฎีการแพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทยมีแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการตรวจวินิจฉัย การทำยารักษาโรคตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์และตำราเรียนของแพทย์แผนไทย ซึ่งผู้วิจัยใช้ทฤษฎีดังกล่าวในการศึกษาวิเคราะห์ด้านสารัตถะในเอกสารตำรายาของตาส่วน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องพื้นฐานทฤษฎีทางการแพทย์แผนไทย ผู้วิจัยจึงได้นำมาแสดงไว้ดังนี้

2.1 หลักเภสัชกรรมไทย

หลักเภสัช หมายถึง หลักการสำคัญเกี่ยวกับการปรุงยาที่ผู้เรียนเป็นแพทย์ปรุงยาจำเป็นต้องรู้จำแนกออกเป็น 4 ประการ คือ

2.1.1 เภสัชวัตถุ คือ วัตถุนานาชนิดที่นำมาใช้ประกอบเป็นยารักษาโรค แบ่งออกเป็น

2.1.1.1 พืชวัตถุ หมายถึง พืช ส่วนของพืช หรือสิ่งของอื่นใดที่ได้จากพืช ซึ่งใช้เป็นยาหรือส่วนผสมในตำรับยา ในตำราเภสัชกรรมไทยแบ่งพืชวัตถุออกเป็น 5 จำพวก ได้แก่ พวกต้นพวกเถา-เครือ พวกเหง้า-หัว พวกผัก พวกหญ้า บางตำราเพิ่มเห็ดเข้ามาอีก 1 พวก (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก และราชบัณฑิตยสถาน. 2559: 381.)

2.1.1.2 สัตว์วัตถุ หมายถึง สัตว์หรือส่วนใดของสัตว์ ซึ่งใช้เป็นยา หรือเป็นส่วนผสมในตำรับยา ในตำราเภสัชกรรมไทยแบ่งสัตว์วัตถุออกเป็น 3 จำพวก ได้แก่ สัตว์บก สัตว์น้ำ และสัตว์อากาศ (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก และราชบัณฑิตยสถาน. 2559:530.)

2.1.1.3 ธาตุวัตถุ หมายถึง แร่ธาตุซึ่งใช้เป็นยา หรือเป็นส่วนผสมในตำรับยา ในตำราเภสัชกรรมไทยแบ่งธาตุวัตถุออกเป็น 2 ประเภทคือ ประเภทสลายตัวง่าย และประเภทสลายตัวยาก (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก และราชบัณฑิตยสถาน. 2559: 276-277.)

2.1.1.4 การเก็บยา การเก็บยามีด้วยกัน 4 วิธี คือ การเก็บยาตามฤดู การเก็บตามทิศ
ทั้ง 4 การเก็บยาตามวันและเวลา การเก็บยาตามยาม (กาลเวลา)

2.1.1.4.1 การเก็บยาตามฤดู เก็บดังนี้

- 1) คิมหันตฤดู เก็บ เหง้า หัว แก่น ราก จึงจะได้ยามีสรรพคุณดี
- 2) วสันตฤดู เก็บ ใบ ดอก ลูก ฟัก จึงจะได้ยามีสรรพคุณดี
- 3) เหมันตฤดู เก็บ เปลือกไม้ กระจับปี่ และเนื้อไม้ จึงจะได้ยามีสรรพคุณดี

2.1.1.4.2 การเก็บตามทิศทั้ง 4

- 1) วันอาทิตย์ วันอังคาร เก็บยา ทิศตะวันออก
- 2) วันจันทร์ วันเสาร์ เก็บยา ทิศตะวันตก
- 3) วันพุธ วันศุกร์ เก็บยา ทิศใต้
- 4) วันพฤหัสบดี เก็บยา ทิศเหนือ

ในการเก็บยาตามทิศนี้ให้ถือเอาที่อยู่ของหมอเป็นศูนย์กลาง

2.1.1.4.3 การเก็บยาตามวันและเวลา

ที่	วัน	เช้า	สาย	เที่ยง	เย็น
1)	อาทิตย์	เก็บต้น	เก็บใบ	เก็บราก	เก็บเปลือก
2)	จันทร์	เก็บราก	เก็บแก่น	เก็บใบ	เก็บเปลือก
3)	อังคาร	เก็บใบ	เก็บเปลือก	เก็บต้น	เก็บราก
4)	พุธ	เก็บราก	เก็บเปลือก	เก็บต้น	เก็บแก่น
5)	พฤหัสบดี	เก็บแก่น	เก็บใบ	เก็บราก	เก็บเปลือก
6)	ศุกร์	เก็บใบ	เก็บราก	เก็บเปลือก	เก็บต้น
7)	เสาร์	เก็บราก	เก็บต้น	เก็บเปลือก	เก็บใบ

2.1.1.4.4 การเก็บยาตามยาม (กาลเวลา)

ที่	ช่วง	ยาม	เวลา	ส่วนของพืชที่เก็บ
1	กลางวัน	1	(06.00-09.00 น.)	ใบ ดอก ลูก
		2	(09.00-12.00 น.)	กิ่ง ก้าน
		3	(12.00-15.00 น.)	ต้น เปลือก แก่น
		4	(15.00-18.00 น.)	ราก
2	กลางคืน	1	(18.00-21.00 น.)	ราก
		2	(21.00-24.00 น.)	ต้น เปลือก แก่น

		3	(24.00-03.00 น.)	กึ่ง ก้าน
		4	(03.00-06.00 น.)	ใบ ดอก ลูก

2.1.2 สรรพคุณเภสัช คือ สรรพคุณของตัวยาสมุนไพร เพื่อใช้ในการรักษาโรค เมื่อนำวัตถุทำยามาประกอบยารสของยาจะแสดงสรรพคุณของยา แบ่งเป็น ยารสประธาน 3 รส และรสของตัวยา แบ่งออกเป็น รส 4 รส 6 รส 8 และรส 9

2.1.3 คณาเภสัช คือ การจัดหมวดหมู่ตัวยาหลายสิ่งหลายอย่าง ให้รู้จักพิภักตยา เรียกตัวยาดั้งแต่ 2 สิ่งขึ้นไปมารวมกันว่าพิภักตยา แบ่งเป็น

2.1.3.1 จุลพิภักต หมายถึง การจำกัดจำนวนตัวยาน้อยชนิด โดยมากเป็นตัวยาที่มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน แต่จะมีชื่อแตกต่างจากถิ่นที่เกิด ต่างกันที่สี ต่างกันที่ชนิด ต่างกันที่ขนาด ต่างกันที่รส

2.1.3.2 พิภักต หมายถึง การจำกัดจำนวนตัวยาดั้งแต่ตั้งแต่สองสิ่งขึ้นไป รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกันจะเป็นคำตรงหรือคำศัพท์โดยที่ตัวยาที่นำมารวมกันต้องใช้น้ำหนักเสมอภาค คือขนาดน้ำหนักเท่ากัน

2.1.3.3 มหาพิภักต หมายถึง การจำแนกจำนวนตัวยาหลายสิ่ง รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกันแต่ตัวยาแต่ละอย่างในมหาพิภักตมีน้ำหนักไม่เท่ากัน เพราะเหตุว่ามหาพิภักตนี้ท่านสังเคราะห์เอาไปแก้ตามสมุฏฐานต่าง คือใช้แก้ในกองฤดู กองธาตุกำาริเบ หยอน และพิการโรคแทรกโรคตาม

2.1.4 เภสัชกรรม คือการปรุงยา ผสมเครื่องยาหรือตัวยาตามที่กำหนดในตำรับยาประกอบด้วย

2.1.4.1 วิธีปรุงยา การปรุงยา คือการผสมวัตถุทำยานำมาแปรสภาพให้เป็นยารักษาและป้องกันโรคที่เกิดขึ้น

2.1.4.1.1 หลักการปรุงยา

2.1.4.1.2 ขั้นตอนการปรุงยา

2.1.4.1.3 การปรุงยาตามแผนโบราณมีด้วยกัน 28 วิธี

2.1.4.2 กระจายยา เป็นการแทรกยาที่มาจาก พืช สัตว์ ธาตุและผลิตภัณฑ์จากสิ่งเหล่านี้ รวมถึงน้ำหรือของเหลวต่าง ที่นำมาใช้เป็นกระจาย การยักกระจาย จึงอาจหมายถึงการโยกย้ายการแทรกตัวยาในตำรับยาเพื่อเพิ่มสรรพคุณ หรือเสริมฤทธิ์ในการรักษาได้ สามารถแทรกอยู่ในตัวยา วิธีการทำยา หรือวิธีการใช้ยา เป็นต้น (กัมพล มะลาพิมพ์. 2559: 24)

บทที่ 3

คำศัพท์ชื่อโรค และชื่อพืชวัตถุในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

การแพทย์พื้นบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วโลกเป็นมรดกภูมิปัญญาที่สำคัญเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Intangible Cultural Heritage : ICH) ประเภทองค์ความรู้ทางธรรมชาติและจักรวาล (UNESCO, 2011-2012.) ซึ่งเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกที่นำมาศึกษานี้เป็นบันทึกตำรับยารักษาโรคด้วยการแพทย์พื้นบ้านอีสานที่สืบทอดจากบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน สามารถจัดอยู่ในกลุ่มของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนี้ด้วย ในการศึกษาทำความเข้าใจเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อการศึกษาออกเป็น 1. ข้อมูลเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก 2. คำศัพท์ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

1.1 ประวัติตาส่วน ศรีมะพริก หมอยาพื้นบ้านเจ้าของตำรายา

ตาส่วน ศรีมะพริก เกิดเมื่อ พ.ศ.2454 เสียชีวิต พ.ศ.2548 สิริอายุ 94 ปี เกิดที่บ้านโนนยาว ตำบลนนทรี อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี บรรพบุรุษฝ่ายพ่ออพยพมาจากจังหวัดยศฐาบรรพบุรุษฝ่ายแม่อพยพมาจากจังหวัดอุดรธานี ตาส่วนเป็นลูกคนที่ 3 มีพี่น้อง 9 คน เมื่ออายุได้ 7 ปี คุณตาได้บวชเป็นสามเณรและเรียนหนังสือที่วัดอรัญญาราม อำเภอบึงสามพัน จังหวัดปราจีนบุรี โดยเรียนอยู่ 7 เดือน หลังจากนั้นได้ย้ายไปเรียนอักษรธรรมอีสานที่วัดศรีมงคล ซึ่งเป็นวัดในอำเภอเดียวกัน ใช้เวลาเรียน 10 เดือน ได้ลาสิกขากลับมาช่วยที่บ้านทำการเกษตร และเข้าเรียนตามระบบการศึกษาปรกติ

ตาส่วนเริ่มเรียนรู้เรื่องการรักษาคนป่วยเมื่อเข้าสู่ช่วงวัยรุ่น โดยศึกษาจากนายชายชื่อ เถิน ซึ่งได้รับการสืบทอดความรู้นี้มาจากบรรพบุรุษฝ่ายแม่ของตาส่วน วิธีที่ใช้ในการเรียนนั้นน้ำเถินจะให้ตาส่วนเป็นลูกมือติดตามนำไปเก็บสมุนไพรในป่า และเป็นลูกมือช่วยในการรักษาคนป่วยอยู่เป็นประจำจนตาส่วนสามารถจดจำวิธีการรักษานั้น ๆ ได้ และยังคงจำการรักษาโรคจากหมอยาท่านอื่น ๆ ดังเช่นครั้งตาส่วนเข้าสู่วันหนุ่มเคยโดนยาสั่งซึ่งเป็นยาที่มีความนิยมใช้กันมากในแถบปราจีนบุรี ในสมัยนั้น ตาส่วนได้ไปขอให้ผู้มีความรู้ช่วยรักษาให้ เมื่อหายจากอาการเจ็บป่วยแล้วตาส่วนจึงขอเรียนวิธีการรักษากับหมอยาผู้นั้น ซึ่งในเวลาต่อมาได้นำความรู้ดังกล่าวมาช่วยรักษาคนอื่น ๆ ให้หายจากการถูกยาสั่ง ตาส่วนยังได้เรียนรู้เรื่องการเสียดระแ่ต่อชะตาจากพ่อใหญ่ทาซึ่งเป็นตาของ

ตาส่วน และพ่อเฒ่าหลังผู้อาวโโสในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นความรู้ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากจังหวัดอุดรธานี โดยที่มาของความรู้นี้มีการเล่าเรื่องสืบทอดกันมาว่าเดิมบรรพบุรุษแรกเริ่มอาศัยอยู่ที่เวียงจันทร์ก่อนอพยพมาอยู่ที่อุดรธานี และย้ายมาปราจีนบุรีตามลำดับ ในการอพยพผู้คนในแต่ละครั้งจะมีผู้อพยพพร้อมกันหลายครอบครัว และจะมีผู้นำขบวนอพยพซึ่งเป็นผู้มีความรู้ ได้รับการนับถือจากคนในขบวนอพยพเป็นผู้ดูแลในเรื่องความเป็นอยู่ของผู้คน ซึ่งจะมีการนำคำร่ำต่าง ๆ ติดตัวมาเพื่อใช้ในการตั้งถิ่นฐานใหม่ด้วย เช่น ตำรารักษาโรคภัยไข้เจ็บ ตำราการปลูกเรือนสร้างบ้านตั้งเสา ตำราทำนายต่าง ๆ อย่างทำนายหนูกัดผ้า ตำราดูดวง พระมาลัย นิทานก้อมกลอนสวดงานศพ ซึ่งความรู้เหล่านี้ได้มีการสืบทอดกันมาในรุ่นลูกหลานจนมาถึงรุ่นคุณตาส่วน ทำให้มักมีผู้มาขอให้ตาส่วนช่วยสวดทำพิธีให้ทั้งในเวลาที่มีผู้จะเดินทางไกล มีคนเจ็บป่วย ของหาย งานมงคล งานแต่งงาน รวมถึงเมื่อมีผู้มาขอให้ตรวจดูดวงชะตาด้วย ซึ่งถ้าผลออกมาว่าชะตาไม่ดี ตาส่วนก็จะช่วยทำพิธีสวดสะเดาะเคราะห์ให้

เมื่ออายุครบบวช คุณตาส่วน ได้บวชอยู่ที่วัดศรีสุวรรณาราม อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ในช่วงที่คุณตาบวชอยู่ที่วัด ได้มีโอกาสเรียนอักษรขอม อักษรไทยน้อย อักษรธรรมอีสาน โดยมีพระภิกษุเป็นผู้สอนให้ เนื่องจากคัมภีร์พระธรรมคำสอนสำหรับเทศนา ชาดกต่าง ๆ ถูกบันทึกด้วยอักษรเหล่านี้บนใบลาน ทำให้พระภิกษุสงฆ์ที่วัดทุกรูปจำเป็นต้องฝึกอ่านให้คล่องเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาพระธรรมและสอบนักธรรมตรี ซึ่งในขณะที่บวชเรียนทางธรรมอยู่นั้นตาส่วนยังได้มีโอกาสได้เรียนการรักษาคณเพิ่มเติมจากพระอาจารย์แปที่วัดศรีสุวรรณารามด้วย ต่อมาเมื่อลาสิกขาบวชออกมาตาส่วนได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนาปลูกปอขาย และรักษาอาการเจ็บป่วยให้ผู้คนควบคู่ไปด้วย เมื่อตาส่วนอายุ 29 ปี ได้แต่งงานกับหญิงสาวหมู่บ้านใกล้เคียงกัน ชื่อหนู อายุ 21 ปี (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้วเมื่อ พ.ศ.2550) และได้ย้ายมาอยู่บ้านหนองข่าซึ่งเป็นบ้านของฝ่ายหญิง มีบุตรด้วยกันจำนวน 7 คน เป็นหญิง 3 คน ชาย 4 คน

คนไข้ที่มาขอให้ตาส่วนช่วยรักษามีทั้งผู้ที่ป่วยเป็นโรคทั่วไปอย่างไข้หวัดธรรมดา ไปจนถึงไข้ช็อกกาฟ ถูกยาสั่ง ยาพิษ งูกัด สัตว์กัด กินอาหารผิด แม่ผิดกรรม สันนิบาตและโรคอื่น ๆ ซึ่งตาส่วนจะพยายามช่วยรักษาให้อย่างสุดความสามารถไม่ถอยใจโดยง่าย บางคนอาการหนักไม่มีการตอบสนองประหนึ่งเสียชีวิตไปแล้ว ตาก็เอาช้อนงัดปาก เอายาหยอดลงไปทำให้คนไข้มีสติฟื้นขึ้นมาจนได้ คนที่ถูกงูกัดอยู่บนเขาระหว่างที่ไปทำไร่ลอกปอ ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำใจแล้วว่าจะต้องเสียชีวิตแน่ ตาส่วนก็ไม่ตัดใจแบกคนไข้ลงมาจากเขาเพื่อนำมารักษาที่บ้านจนรอดชีวิตได้ ความรู้

ความสามารถในการรักษาโรค ความมุ่งมั่นในการหาหนทางรักษา และความเมตตาของดาส่วนต่อผู้ป่วยนี้เอง ทำให้ชื่อเสียงของดาเป็นที่เลื่องลือเป็นอย่างมาก มีผู้มาขอให้ช่วยรักษาอาการเจ็บป่วยอยู่ตลอด ทั้งที่พาผู้ป่วยมาหารักษาที่บ้านของดา และที่มาขอให้ดาไปช่วยรักษาที่บ้านของผู้ป่วยซึ่งส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่ห่างไกลต้องใช้เวลาเดินทางเพื่อไปรักษาหลาย ๆ วัน ผู้ป่วยจึงไม่สะดวกมารับการรักษาต้องขอให้ดาส่วนเดินทางไปช่วยรักษาให้ที่บ้าน ผู้ที่มาขอให้ช่วยรักษาอาการเจ็บป่วยนั้นมีทั้งคนในหมู่บ้านเอง คนจากหมู่บ้านใกล้เคียง คนที่มาจากต่างตำบลอย่างเขาลูกช้าง ตำบลลาดตะเคียน และที่มาจากต่างอำเภออย่างอำเภอประจันตคาม อำเภออรัญประเทศซึ่งอยู่ไกลออกไปเป็น 100 กิโลเมตร ดาส่วนก็ไม่ปฏิเสธคำขอมักจะเดินทางไปช่วยรักษาให้อยู่เสมอ บางครั้งบ้านผู้ป่วยอยู่ไกลการเดินทางไปกลับใช้เวลานานทำให้กลับมาไม่ทัน ทำไร่นาของตัวเองจนชาวบ้านในหมู่บ้านพูดกันว่า มัวแต่ไปรักษาคนจนไม่ทันทำนาเลี้ยงลูกเลี้ยงเมียแต่ดาก็ยังเดินทางไปช่วยรักษาอาการเจ็บป่วยให้ผู้ป่วยอยู่เสมอ บางโรคที่คนในหมู่บ้านเป็นแล้วรักษาไม่ได้ ดาก็ยังช่วยแบกคนไข้ไปส่งที่โรงพยาบาลปราจีนบุรีซึ่งไกลออกไปมากกว่า 50 กิโลเมตร ดาส่วนได้ช่วยเหลือรักษาอาการเจ็บป่วยให้กับผู้ป่วยมากกว่า 70 ปี ในช่วงหลังดาส่วนยังมีชื่อเสียงในฐานะหมอรักษาพิษที่เกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรของคนในพื้นที่ ด้วยความมุ่งมั่นที่ต้องการให้ผู้คนหายจากการเจ็บป่วยนี้ทำให้ดาส่วนเป็นที่พึ่งหลักด้านการดูแลสุขภาพ การรักษาอาการเจ็บป่วยของคนในแถบนั้น เป็นหมอประจำบ้านผู้มีเมตตาต่อผู้คนในพื้นที่ห่างไกลจากระบบสาธารณสุขของส่วนกลาง (ศูนย์ทรัพย์สินทางปัญญาและอนุรักษ์พันธุกรรมสมุนไพรพื้นบ้าน, 2563: 24)

1.2 ลักษณะเอกสาร

เอกสารตำรายาที่ใช้ในการศึกษานี้เป็นของดาส่วน ศรีมะพิริก หมอยาพื้นบ้าน อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ที่ได้มอบให้ ดร.ทญ.สุภาภรณ์ ปิติพร ไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาสมุนไพร ซึ่งต่อมาได้มอบให้มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภาพัฒนาดีดูแลเก็บรักษาและจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์การแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร จังหวัดปราจีนบุรี เอกสารชุดนี้มีด้วยกันทั้งหมด 9 เล่ม คือ

- 1) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 204.53-ม.24 จำนวน 72 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน
- 2) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 205.53-ม.25 จำนวน 80 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทย
- 3) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 206.53-ม.26 จำนวน 92 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน

- 4) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 207.53-ม.27 จำนวน 76 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน
- 5) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 208.53-ม.28 จำนวน 82 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทย
- 6) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 209.53-ม.29 จำนวน 162 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทย
- 7) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 210.53-ม.30 จำนวน 92 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทย
- 8) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 211.53-ม.31 จำนวน 80 หน้า เป็นวรรณกรรมชาดภาษาไทยถิ่นอีสาน
- 9) เอกสารทะเบียนเลขที่ PS 226.53-ม.34 จำนวน 64 หน้า เป็นตำรายาภาษาไทยถิ่นอีสาน

เอกสารทั้ง 9 เล่ม บันทึกในสมุดฝรั่ง ด้วยตัวอักษรไทย ภาษาไทยกลาง และภาษาไทยถิ่นอีสาน ไม่ระบุผู้แต่งและศักราช ในการศึกษาี้เลือกเฉพาะเอกสารตำรายาที่บันทึกด้วยภาษาไทยถิ่นอีสาน จำนวน 4 เล่ม คือ เอกสารเลขทะเบียน PS 204.53-ม.24, PS 206.53-ม.26, PS 207.53-ม.27 และ PS 226.53-ม.34 เนื่องจากความรู้เดิมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษของตาส่วน ศรีมะพริก เป็นความรู้ของหมอยาอีสานที่อพยพมาจากจังหวัดอุดรธานีมาตั้งรกรากที่จังหวัดปราจีนบุรี เอกสารทั้ง 4 เล่มนี้บันทึกด้วยภาษาไทยถิ่นอีสาน จึงน่าจะเป็นองค์ความรู้เดิมของบรรพบุรุษตาส่วน ศรีมะพริก ส่วนเอกสารโบราณที่บริจาคมาพร้อมกันอีก 5 เล่ม เป็นบันทึกตำรายาที่เนื้อหาเป็นการคัดลอกจากคัมภีร์แพทย์ที่ใช้กันในภาคกลาง 4 เล่ม สันนิษฐานว่าเป็นการจดบันทึกระหว่างบรรพชาเป็นพระและเล่าเรียนการรักษาอาการเจ็บป่วยจากพระอาจารย์แป วัดศรีสุวรรณาราม นอกจากนี้ยังพบเอกสารวรรณกรรมกลอนชาดกเรื่องพระเวสสันดรกัณฑ์กุมาร ภาษาไทยถิ่นอีสานอีก 1 เล่ม โดยเอกสารตำรายาอีสานทั้ง 4 เล่มที่ใช้ศึกษามีรายละเอียดลักษณะเอกสารดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ที่ใช้ในการศึกษา

รายการ	PS 204.53-ม.24	PS 206.53-ม.26	PS 207.53-ม.27	PS 226.53-ม.34
ชื่อเอกสาร	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ
วัสดุ	สมุดฝรั่ง	สมุดฝรั่ง	สมุดฝรั่ง	สมุดฝรั่ง
ขนาดต้นฉบับ	กว้าง 17.4 ซม. ยาว 21.4 ซม. หนา 0.3 ซม.	กว้าง 17.1 ซม. ยาว 21.7 ซม. หนา 0.4 ซม.	กว้าง 17.7 ซม. ยาว 21.8 ซม. หนา 0.3 ซม.	กว้าง 16.9 ซม. ยาว 21.4 ซม. หนา 0.3 ซม.
อักษร	อักษรไทย มีอักษรขอมแทรก บ้างเล็กน้อย	อักษรไทย มีอักษรขอมแทรก บ้างเล็กน้อย	อักษรไทย	อักษรไทย

รายการ	PS 204.53-ม.24	PS 206.53-ม.26	PS 207.53-ม.27	PS 226.53-ม.34
ภาษา	ภาษาไทยถิ่นอีสาน	ภาษาไทยถิ่นอีสาน	ภาษาไทยถิ่น อีสาน	ภาษาไทยถิ่น อีสาน
ศักราช	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ
ผู้เขียน	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ
จำนวน บรรทัดใน 1 หน้า	10 บรรทัด	9-10 บรรทัด	10 บรรทัด	10 บรรทัด
จำนวนหน้า	72	92	76	64
เส้นอักษร	หมึกสีดำ น้ำเงิน	หมึกสีน้ำเงิน	หมึกสีน้ำเงิน	หมึกสีน้ำเงิน
สภาพ	สภาพไม่สมบูรณ์	สภาพไม่สมบูรณ์	สภาพไม่สมบูรณ์	สภาพไม่สมบูรณ์
	-ไม่พบส่วนปก หน้าและปกหลัง	-ไม่พบส่วนปก หน้าและปกหลัง	-ไม่พบส่วนปก หน้าและปกหลัง	-ไม่พบส่วนปก หน้าและปกหลัง
	-มีการใช้กระดาษ อื่นทำปก -เย็บปกด้วยลวด เย็บกระดาษ	-มีการใช้กระดาษ อื่นทำปก -เย็บปกด้วยลวด เย็บกระดาษ	-มีการใช้ กระดาษอื่นทำ ปก -เย็บปกด้วยลวด เย็บกระดาษ	-มีการใช้กระดาษ อื่นหุ้มเป็นปก -เย็บรวมเป็นเล่ม ด้วยเชือก
	-เนื้อหาบางส่วน ขาดหายไปในส่วน หน้าและส่วนหลัง ของเอกสาร	-เนื้อหาในเอกสาร ส่วนต้นและ ส่วนท้ายไม่ขาด หาย	-เนื้อหาบางส่วน ขาดหายไป ในส่วนหน้าและ ส่วนหลังของ เอกสาร	-เนื้อหาบางส่วน ขาดหายไป ในส่วนท้ายของ เอกสาร
	-บันทึกเริ่มจาก ด้านหน้าไป ด้านหลัง	-ใช้การบันทึกเริ่ม จากทั้งด้านหน้า และด้านหลัง	-บันทึกเริ่มจาก ด้านหน้าไป ด้านหลัง	-บันทึกเริ่มจาก ด้านหน้าไป ด้านหลัง
	-หมึกที่ใช้บันทึก ซึมไปอีกด้านของ กระดาษ	-หมึกที่ใช้บันทึก ซึมไปอีกด้านของ กระดาษ	-หมึกที่ใช้บันทึก ซึมไปอีกด้าน ของกระดาษ	-หมึกที่ใช้บันทึก ซึมไปอีกด้านของ กระดาษ

รายการ	PS 204.53-ม.24	PS 206.53-ม.26	PS 207.53-ม.27	PS 226.53-ม.34
	-เอกสารลบเลื่อน บางหน้า	-เอกสารลบเลื่อน บางหน้า	-เอกสารลบเลื่อน บางหน้า	-เอกสารลบเลื่อน บางหน้า
	-มีรอยขาดชำรุด บริเวณสัน ในช่วง ต้นและช่วงท้าย ของเอกสาร	-มีรอยขาดชำรุด บริเวณสัน ในช่วง ต้นและช่วงท้าย ของเอกสาร	-มีรอยขาดชำรุด บริเวณสัน ในช่วงต้นและ ช่วงท้ายของ เอกสาร	-มีรอยขาดชำรุด บริเวณสัน ในช่วงต้นและ ช่วงท้ายของ เอกสาร
		-มีรอยน้ำตามขอบ เอกสาร	-มีรอยน้ำตาม ขอบเอกสาร -ช่วงท้ายของ เอกสารชำรุดเป็น วงจากเชอรา	-มีรอยน้ำตาม ขอบเอกสาร -มีรอยคราบรา
เนื้อหา	-บันทึกตำรายา ตำรับยา วิธีการทำ ยาวิธีการใช้ยา คาถา พิธีกรรม -มีรูปแสดง ลักษณะตุ่มอาการ ของโรค	-บันทึกตำรายา ตำรับยา วิธีการทำ ยาวิธีการใช้ยา คาถา พิธีกรรม -มีรูปยันต์	-บันทึกตำรายา ตำรับยา วิธีการ ทำยาวิธีการใช้ยา คาถา พิธีกรรม	-บันทึกตำรายา ตำรับยา วิธีการ ทำยาวิธีการใช้ยา คาถา พิธีกรรม

เอกสารทั้ง 4 เล่ม คือเอกสารเลขทะเบียน PS 204.53-ม.24, PS 206.53-ม.26, PS 207.53-ม.27 และ PS 226.53-ม.34 บันทึกในสมุดฝรั่งด้วยอักษรไทย ภาษาไทยถิ่นอีสาน ไม่ระบุศักราช ไม่ระบุชื่อผู้เขียน สภาพเอกสารเส้นอักษรเขียนด้วยหมึกสีดำสีน้ำเงินที่สีซีมไปอีกด้านของกระดาษเนื่องจากความชื้น มีรอยคราบน้ำและเชอรา เอกสารลบเลื่อนบางส่วน ปกสมุดเป็นกระดาษที่เย็บเพิ่มภายหลัง บนปกมีการเขียนข้อความเพิ่มเติมโดยผู้รับบริจาค เอกสารส่วนต้นและส่วนท้ายชำรุดและหลุดหายไปบางส่วนสังเกตจากคำขึ้นต้นในหน้าแรกของเอกสารเป็นข้อความที่ต่อมาจากข้อความอื่น และส่วนท้ายเอกสารข้อความตำรับยาไม่ครบถ้วน เนื้อหาบันทึกตำรับยา ชื่อและลักษณะโรค อาการแสดงของโรค วิธีการเก็บยา วิธีการทำยา วิธีการใช้ยา คาถา พิธีกรรม มีรูปแสดงลักษณะตุ่มอาการของโรคในเอกสารรหัส PS 204.53-ม.24 และรูปยันต์ป้องกันพญาราชในเอกสารรหัส PS 206.53-ม.26 ลำดับเนื้อหาบางส่วนเรียงตามกลุ่มโรคและอาการกลุ่มเดียวกัน แต่มักมีชื่อโรค และ

อาการกลุ่มอื่นแทรก บางส่วนบันทึกคำรับยาโดยไม่ได้คำนึงถึงลำดับของกลุ่มโรคเดียวกัน ซึ่งการเขียนลักษณะนี้มักพบในการบันทึกยาเกลือในบันทึกส่วนตัวของหมอยาที่จดบันทึกไว้เพื่อการจดจำมิได้บันทึกอย่างเป็นระบบระเบียบแบบแผนเหมือนอย่างในคัมภีร์แพทย์ในแพทยศาสตร์สงเคราะห์ที่มักมีลำดับการเขียนตามกลุ่มโรคและอาการในหมวดหมู่เดียวกัน เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา

2. คำศัพท์ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

ในการศึกษาเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ที่บันทึกด้วยภาษาไทยถิ่นอีสาน มีความจำเป็นจะต้องศึกษาคำศัพท์ทางการแพทย์พื้นฐานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการศึกษา ผู้วิจัยเลือกศึกษาคำศัพท์ 2 กลุ่มคือ 1. คำศัพท์ชื่อโรค อาการ 2. คำศัพท์วัตถุที่ใช้เป็นส่วนประกอบในคำรับยา ซึ่งคำศัพท์ทั้ง 2 กลุ่ม เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้มีความเข้าใจในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมากยิ่งขึ้น และได้มีการเสนอคำศัพท์อื่น ๆ เพิ่มเติมมาในหัวข้อที่ 3 ด้วย โดยมีผลการศึกษาดังนี้

2.1 คำศัพท์ชื่อโรค อาการของโรค

โรค และอาการที่พบในเอกสารนับเป็นส่วนสำคัญในการเลือกนำคำรับยาต่าง ๆ ไปรักษาผู้ป่วยได้ตรงกับความเจ็บป่วยที่เป็นอยู่ ซึ่งโรคและอาการที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ถูกบันทึกด้วยภาษาไทยถิ่นอีสานทำให้ยากต่อการทำความเข้าใจ ผู้วิจัยได้ศึกษาคำศัพท์โรคและอาการโดย

1. รวบรวมคำศัพท์จากเอกสารที่ปริวรรตแล้วทั้ง 4 ฉบับ

2. นำคำศัพท์โรค อาการมาค้นหาความหมาย โดยศึกษาจากคำอธิบายในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ซึ่งมีเพียงบางอาการหรือบางโรคเท่านั้นที่มีการเขียนอธิบายรายละเอียดไว้

3. สืบค้นความหมายของคำศัพท์โรค อาการเพิ่มเติมจากหนังสือที่ระบุชื่อโรคและความหมายโรค โดยใช้เล่มหลักจำนวน 6 เล่ม คือ หนังสือสารานุกรม ภาษาอีสาน - ไทย - อังกฤษ ของปรีชา พิณทอง (2532) หนังสือตำรายาโบราณอีสาน ของปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.) หนังสือการสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีไข้หมากไม้ ของ อุษา กลิ่นหอม (2552) หนังสือคัมภีร์ไข้หมากไม้ภาคอีสาน ของทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549) พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ของกรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (2560) และหนังสือศัพท์แพทย์แผนไทยของสำนักข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (2551) ซึ่งทั้ง 6 เล่มมีการอธิบายความหมายคำศัพท์ชื่อโรคซึ่งตรงกับที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

3. นำคำศัพท์ที่ได้มาจัดกลุ่มตามตำราแพทย์แผนไทยแผนโบราณ สาขาเวชกรรม เล่ม 1-2 ของกองประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข (2541) ได้แบ่งกลุ่มคัมภีร์แพทย์ จำนวน 21 ฉบับออกเป็นกลุ่มโรคได้ 12 กลุ่ม และได้เพิ่มเติมกลุ่มโรคเพื่อให้ครอบคลุมโรคทั้งหมด ที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกซึ่งสามารถจัดกลุ่มได้ทั้งหมด 18 กลุ่ม คือ 1. ธาตุ 2. ไข้ 3. โรคในปากในคอ 4. มารดาและเด็ก 5. สตรี 6. โรคระบบทางเดินอาหาร 7. โรคระบบทางเดินปัสสาวะ 8. ความเสื่อมของร่างกาย 9. ฝี 10. ระบบผิวหนัง 11. โรคลม 12. โรคตา 13. โรคหูกโศก 14. บำรุงร่างกาย 15. หัวใจและเลือด 16. กระดูกและกล้ามเนื้อ 17. โรคเหนือธรรมชาติ 18. อื่น ๆ โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มที่ 1 ธาตุ

ธาตุ ตามความหมายในพจนานุกรมศัพท์แพทย์แผนไทยและเภสัชกรรมไทย (2559) ให้ความหมายว่า เป็นส่วนประกอบสำคัญของสิ่งทั้งหลาย ตามหลักการแพทย์แผนไทยมี 4 ธาตุ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบลักษณะธาตุ 1 ลักษณะ คือ ธาตุพิการ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ของกระทรวงศึกษาธิการ (2542: 835) อธิบายว่า “ธาตุพิการ คือ ความผิดปกติจากการเกิดโรคในร่างกาย อันเป็นที่แรกเกิดจากสมุฏฐานใดสมุฏฐานหนึ่ง เช่น เมื่อร่างกายผิดปกติไปส่วนใดส่วนหนึ่ง เรียกว่า พิการ โดยบอกสมุฏฐาน หรือ ที่แรกเกิดของโรคว่า พิการบอกสมุฏฐาน” อุษา กลิ่นหอม (2552:) อธิบายว่า “ธาตุพิการ มีอาการอ่อนเพลีย ไม่มีแรง สาเหตุการกินอาหารไม่เหมาะสม การเสียดุลของร่างกาย”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ธาตุพิการ คือ อาการที่ธาตุในร่างกายไม่ปกติ เสียดุล จึงก่อให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้นที่ธาตุใดธาตุหนึ่งในร่างกาย นอกจากธาตุพิการแล้วผู้วิจัยพบว่าในทางการแพทย์แผนไทยมีลักษณะของธาตุไม่ปกติอีกหลายชนิด เช่น ธาตุกำเริบ (ธาตุใดธาตุหนึ่งในร่างกายมีอาการผิดปกติเกิดเป็นพิษขึ้น เรียกธาตุกำเริบ(แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ของกระทรวงศึกษาธิการ, 2542: 761)) และธาตุหย่อน (ธาตุบางธาตุน้อยลงกว่าปกติทำให้เกิดอาการโรคตามส่วนต่างๆ ของกองธาตุนั้น (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ของกระทรวงศึกษาธิการ, 2542: 878-879)) ในตำรายาอีสานของตาส่วนมีการให้ยาตั้งธาตุ ยาแก้ธาตุพิการ ยาธาตุ 4 ประการเพื่อรักษาอาการไม่ปกติของธาตุด้วย

กลุ่มที่ 2 ไข

ไขในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกสามารถแบ่งกลุ่มได้ 2 ประเภทคือ

1. ไขตามฤดูกาล และ 2. ไขหมากไม้ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 ไขตามฤดูกาล

ไขตามฤดูกาลที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก แบ่งได้ 3 แบบคือ

2.1.1 ไขเพื่อเลือด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกระบุว่า “ถ้าคนไข เดือน 5-6-7-8 ไขเพราะเลือดกำเริบ” (PS 204) เมื่อสืบค้นเพิ่มเติมจากหนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ในพระคัมภีร์ตักกะศิลา ระบุว่า “ไขในคิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) นั่นคือ เดือน 5 เดือน 6 เดือน 7 เดือน 8 เป็นไขเพื่อโลหิตเป็นใหญ่กว่าลมกว่าเสมหะทั้งปวงทุกประการ” (กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ, สถาบันภาษาไทย, 2542: 710)

2.1.2 ไขเพื่อลม

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกระบุว่า “ถ้าไข เดือน 9-10-11-12 ไขเพราะลม” (PS 204) หนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ในพระคัมภีร์ตักกะศิลา ระบุว่า “ไขในฤดูวัสสานะ (ฤดูฝน) คือ เดือน 9 เดือน 10 เดือน 11 เดือน 12 นี้ ไขเพื่อลมเป็นใหญ่กว่าเลือด แลเสมหะทั้งปวงทั้งสองประการ” (กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ, สถาบันภาษาไทย, 2542: 710)

2.1.3 ไขเพื่อเสมหะ เสดล

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกระบุว่า “ถ้าไข เดือน 1-2-3-4 ไขเพราะเสมหะเสลดทำให้กำเริบ” (PS 204) นอกจากนี้ตาส่วนยังอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า “...ยาแก้ไข้ยามหัวลมเช่น หน้าเดือนสิบสอง อ้าย เดือนยี่ คนมักจะเป็น ไขสาระบาด ไขรากสาตคุมพัน” (PS 206) หนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ในพระคัมภีร์ตักกะศิลา ระบุว่า “ไขในเหมันตฤดู (ฤดูหนาว) นั่นคือ เดือน 1-2-3-4 นี้ ไขเพื่อกำเดาแลเพื่อดีพลูงเป็นใหญ่กว่าเสมหะแลลมทั้งสองประการ อาการมีต่าง ๆ ให้อนลมเสมหะฝืนร้ายแลเพื่อไป ย่อมเป็นหวัดแลมองคร้อ หิว หาแรงมิได้ ให้เจ็บปาก ให้เท้าเย็น มือเย็นแลน้ำลายมาก แลกระหายน้ำเนื่อง ๆ แลให้อยากเนื้อปลา ปลาข่า สด คาว ให้อยากกินหวานกินคาว มักให้บิขี้เกียจร้าน มักเป็นฝีพุพอง เจ็บข้อเท้า ข้อมือ ย่อมสะท้านหนาวดังนี้” (กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ, สถาบันภาษาไทย, 2542: 710)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ไขตามฤดูกาล มีสาเหตุมาจากภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละฤดูส่งผลกระทบต่อธาตุต่าง ๆ ในร่างกาย ซึ่งตาส่วนได้แบ่งไขประเภทนี้แยกย่อยออกตามฤดูได้ 3 ฤดู คือ ฤดูร้อนช่วงเดือน 5, 6, 7, 8 เป็นไขจากโลหิตกำเริบ ฤดูฝน ช่วงเดือน 9, 10, 11, 12 เป็นไขจากลม ฤดูหนาว เดือน 1, 2, 3, 4, เป็นไขจากเสมหะ เสดล (พระคัมภีร์ตักกะศิลา ในหนังสือ

แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์ระบุว่า เป็นไข้จากกำเดา) เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วนยังให้ข้อมูลไว้อีกว่าในช่วงเดือนนี้เป็นยามไข้หัวลม คนยังมักป่วยเป็นไข้สะรีบาด และไข้รากสาดกุมพันอีกด้วย

2.2 ไข้หมากไม้

ในตำรายาอีสานของตาส่วนทั้ง 4 ฉบับไม่ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับไข้หมากไม้ไว้ เมื่อผู้วิจัยได้สืบค้นเพิ่มเติมพบว่า ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 410) ให้ความหมายว่า “หมากไม้ ออกตุ่ม ออกคำ ออกแดง ไข้ตักศิลา หรือไข้รากสาดชนิดไม่มีตุ่ม” อุษา กลิ่นหอม (2552: 114-115) ให้ความหมายไข้หมากไม้ไว้ว่า “ไข้หมากไม้มี 2 ชนิดคือหมากไม้น้อย มีลักษณะเหมือนไข้หวัด ออกตุ่มแดงตัวไม่แข็งเป็นโรคติดต่อ ส่วนมากเกิดกับเด็ก ลักษณะใกล้เคียงโรคหัดในปัจจุบัน กับหมากไม้ใหญ่ ที่จะเป็นไข้อยู่ 2-3 วัน มีอาการปวดตามข้อตามตัว ร้อนตา หน้าและหูคล้ำมีนงง ง่วงนอนตลอดไม่ยอมอาหาร ซึ่งจัดเป็นไข้ร้ายแรงที่หากรักษาไม่ถูกวิธีอาจทำให้เสียชีวิตได้ เป็นไข้พิษที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล ไข้หมากไม้ยังแบ่งย่อยได้อีกอีกหลายประเภท”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าไข้หมากไม้ คืออาการไข้ที่มีตุ่มหรือไม่มีตุ่มขึ้นที่ผิวหนังก็ได้ มีอาการแตกต่างกันไปตามแต่ละชนิด ซึ่งลักษณะอาการของไข้หมากไม้ที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมีด้วยกัน 60 รูปแบบ ดังนี้

2.2.1 ไข้หมากไม้จมน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ดังนี้ “หมากไม้จมน หมากไม้บ่มมีตุ่มมันเสียบ” (PS 226)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าไข้หมากไม้จมนเป็นไข้หมากไม้ที่รอยโรคหรืออาการของโรคไม่แสดงออกมาให้เห็นภายนอก แต่มีอาการเจ็บ

2.2.2 กงเกวียน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ดังนี้ “ ผิดว่าตุ่มดังนี้ชื่อว่า กง

เกวียน” (PS 204) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) บันทึกรูปตุ่มไว้คือ “ อันนี้ชื่อว่ากงเกวียนแล”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่ากงเกวียนเป็นไข้หมากไม้ที่มีตุ่มแบ่งช่องลักษณะคล้ายกงล้อเกวียน

2.2.3 กีบปาก บ่ปาก อ้าปากไม่ได้ พุดไม่ได้

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 369) อธิบายว่า “กีบ ไม่พุด หรือบางทีพุดไม่ออก ไม่พุดไม่จา”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่ากีบปากเป็นไข้หามากไม้ที่ผู้ป่วยมีอาการ ไม่พุด หรืออ้าปากไม่ได้

2.2.4 ซึม

ศัพท์ ซึม ในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน มีเสียงคล้าย เขื่อม ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ออนไลน์) (2549)ให้ความหมายคำว่าเขื่อมไว้ว่า “อาการของผู้ป่วยที่เป็นโรคบางชนิด มีลักษณะอาการหน้าหมอง ซึม มึนงง ตาปรือ คล้ายจะเป็นไข้ หรือเป็นอาการที่เกิดจากพิษไข้”

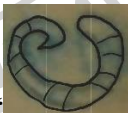
เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าซึมเป็นไข้หามากไม้ที่ผู้ป่วยมีอาการเขื่องซึม

2.2.5 ป่วง

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 390) อธิบายว่า “ป่วง มีอาการท้องเดิน มีลมในท้องอาการคล้ายอหิวาตกโรค” ปรีชา พิณทอง (2532: 502) อธิบายว่า “โรคลงราก มีอาการท้องร่วงและอาเจียน”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าป่วงคือไข้หามากไม้ที่มีอาการท้องร่วงและอาเจียนร่วมด้วย

2.2.6 โพงมัน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ ผีว่าเป็นดังนี้ ชื่อว่า โพงมัน คันท่ายาบ่ถึก 7 วันตาย” (PS 204) ปรีชา พิณทอง (2532: 576) ได้ให้ความหมายว่า “พอง โรคที่ทำให้พุงพองขึ้นตามแข้งขาหูดตา เรียกโพง เช่น แข็งโพง ขาโพง”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าโพงมันเป็นไข้หามากไม้ที่มีอาการพองขึ้นตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ขา หู ตา ถ้าให้ยารักษาไม่ถูกต้องกับโรค ผู้ป่วยจะเสียชีวิตภายในเจ็ดวัน

2.2.7 ไฟลามโกน

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 5) ให้ความหมายว่า “ไข้ที่มีอาการลงท้อง (ท้องร่วง) คือ ทั้งจี ทั้งฮาก ร้อนใน กระจายน้ำ เรียก ไข้ไฟลามโกน” อุษา กลิ่นหอม (2552: 119) ให้ความหมายว่า “ไข้ที่มี

อาการร้อนจัด ทุรุษุรายหนัก อีกสองสามวันต่อมาบวมตามแข้งขา” นอกจากนี้ยังกล่าวถึงไฟลาม โคนอีกอย่างว่า “ไข้ที่มีอาการลงท้อง (ท้องเดิน) ทั้งถ่าย ทั้งอาเจียน ร้อนใน กระจายน้ำ” ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 394-395) ให้ความหมายว่า “ออกร้อนจากภายใน ไข้ร้อนภายใน”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าไฟลาม โคนเป็น ไข้หามากไม้ที่มีความร้อนสะสมภายใน ร่างกายทำให้รู้สึกร้อนในกระจายน้ำ ลงท้อง อาเจียน

2.2.8 มะเร็ง

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบชนิดย่อยอีก 3 ชนิดคือ

2.2.8.1 .มะเร็งไฟ

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ อันนี้ชื่อว่า มะเร็ง

ไฟ แลฯ” (PS 204) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) ลงรูปตุ่มไว้คือ “ อันนี้ชื่อว่า

หมากเหิงไฟแลฯ”

2.2.8.2. มะเร็งคำ

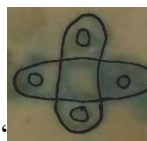
ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ ผีว่าเป็นดังนี้ ชื่อว่า

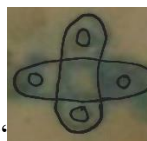
มะเร็งคำ แลฯ” (PS 204)

2.2.8.3. ในตำรายาอีสานของตาส่วนยังมีตำรับยารักษา มะเร็งคางนอกเหนือไปจาก ข้อมูลในเอกสารที่ใช้สืบค้นความหมายเพิ่มเติม

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่ามะเร็งในที่นี้คือ ไข้หามากไม้ที่มีรอยโรคแยกย่อยแต่ละชนิด แสดงให้เห็นที่ผิวหนัง ตาส่วน ได้แบ่งย่อยออกอีก 3 ชนิด คือ มะเร็งไฟ มะเร็งคำ และมะเร็งคาง

2.2.9 สร้อยสังวาล

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ ผีว่าเป็นคั้งนี้ ชื่อว่า สร้อย

สังวาล แลฯ” (PS 204) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) บันทึกกรุปตุ่มไว้คือ “ อันนี้ชื่อว่าสร้อยสังวาลแล”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าสร้อยสังวาลเป็นไข่มากไม้ที่มีตุ่มคาดทับกันเหมือนลักษณะการสวมสร้อยสังวาล

2.2.10 สาระบาด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ผู้ไข้เหือบออกปวดหัวและมัวตาตั้งนั้นว่า” (PS 207) ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 375) ให้ความหมายว่า “ไข้สาระบาด มีอาการวิงเวียนปวดศีรษะ ตาตาย ประเภทไข้หมากไม้” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 4) ให้ความหมายว่า “ไข้ที่มีอาการมีน (ซา) ไปทั่วร่างกาย มีน้ำลายไหลออกมาไม่ขาดจนน้ำลายหมาว้อ (หมาบ้า) ร่างกายแข็งเกร็งพลิกไปมาไม่ได้ เรียก ไข้สาระบาดจับ” อุษา กลิ่นหอม (2552: 56) ให้ความหมายว่า สาระบาด เป็นไข้ชนิดหนึ่งมีอาการนี้ไม่รู้สึกรู้ตัว

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ยังบันทึกชนิดย่อยของสาระบาด อีก 5 ชนิดคือ

2.2.10.1. สาระบาดกุมพัน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ยาผู้ไข้เหือบออกปวดหัวและมัวตาตั้งนั้นว่า สาระบาดกุมพันบ่ปากหลับตาอยู่ตีนมือเข็นอัน หนึ่ง” (PS 207) ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 406) ให้ความหมายว่า “สาระบาดกุมพันกัณฑ์สับ คือ เป็นไข้สาระบาดแล้วเกิดลมกุมพันกัณฑ์มาแทรกมีอาการคล้ายชักย์ ปากเขียว ตัวแข็ง ตีนหน้าชักย์” อุษา กลิ่นหอม (2552: 56) ให้ความหมายว่า สาระบาดกุมพัน “เป็นไข้ ไม่ยอมพูดจา ไม่ลืมตา หลับตาเหมือนคนนอนหลับตลอดเวลา”

2.2.10.2. สาระบาดวินลูกนก

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “สาระบาดวินลูกนกเสมอดั่งเป็นบ้ำอัน 1” (PS 207)

2.2.10.3. สาระบาดเพลิง

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “สาระบาดเพลิงนั้นเป็นกงเทียนผัดตาเหมือนตีนมือเสียวฯ” (PS 207) อุษา กลิ่นหอม (2552: 57) ให้ความหมายว่า “สาระบาดไฟ ไข้ที่มีอาการร้อนตามร่างกาย เหงื่อออก ชอบไปอาบน้ำ”

2.2.10.4. สาระบาดวิน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ผิว่า ไข่ปวดหัวลายตา ลูกบ่ได้ชื่อ ว่า สาระบาดวิน” (PS 207) ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 406) ให้ความหมายว่า “วิงเวียน ปวดศีรษะ ตาตาย” อุษา กลิ่นหอม (2552: 57) ให้ความหมายว่า “สาระบาดวิน ไข่ที่มีอาการวิงเวียน ปวดหัว มั่ว ตา นอนกะดิกไป กะดิกมา”

2.2.10.5 สาระบาดทกทั้น

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 386) อธิบายทกทั้น ไว้ว่า “ทกทั้น คือ ปาก มือ และขา กระตุก”

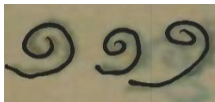
เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าสาระบาดเป็น ไข่หมากไม้ที่อาการ ไข่ ปวดศีรษะ มีน วิงเวียน ร่างเกร็งชาขยับไม่ได้ ตำรายาอีสานของตาส่วนยังบันทึกข้อมูลแบ่งย่อยออกเป็น 5 ชนิดคือ 1. สาระบาดกุมภันท์ คือ ตัวแข็งเกร็ง ปากแข็งพูดไม่ได้ ไม่ลิ้มหูลืมตา 2. สาระบาดวินลูกนก มีอาการเหมือนเป็นบ้า 3. สาระบาดเพลิง เมื่อยมือเท้า ร้อนตามร่างกาย 4. สาระบาดวินลูกนก ไข่ปวดหัว วิงเวียน ตาตาย ลูกบ่ได้ และ 5. สาระบาดทกทั้น มีการเกร็งกระตุกที่ ปาก มือ ขา

2.2.11 ออกกาน (ออกกาพ)

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ถ้า ไข่แล้วมันออกกาน ร้อน ๆ เย็น ๆ บ่เสมอกัน เหงื่อออกผุดขึ้นตามแห่งใด ๆ ก็ดี” (PS 206) ปรีชา พิณทอง (2532: 78) อธิบายไว้ว่า “ชื่อ ไข่ชนิดหนึ่ง มีอาการตื่นเย็น มือเย็น เรียก ไข่กานหรือ ไข่ตื่นกานมือกาน” พจนานุกรมศัพท์แพทย์แผนไทย (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2559: 106-107) ให้ความหมายว่า “กลุ่มโรคผู้ป่วยมักมี ไข่ มีเม็ดขึ้นตามอวัยวะภายใน เช่น ปอด ตับ ม้าม แล้ว ผุดออกมาที่ผิวหนังเป็นเม็ดสีดำ สีเขียว สีคราม หรือเป็นเม็ดทราย เป็นแผ่นเป็นวง หัวตัว ทำให้เกิดอาการแตกต่างกันไป คัมภีร์ตักศิลา แบ่งออกเป็น 10 ประการ คือ ไข่ประกายดาษ 1 ประกายเพลิง 1 หัด 1 เหือด 1 ฐวด 1 เร็มน้ำค้าง 1 เร็มน้ำข้าว 1 ลำลายเพลิง 1 ไฟลามทุ่ง 1 กำแพงทลาย 1”

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ยังแบ่งกานออกเป็น 6 ชนิดคือ

2.2.11.1 ออกกานป้อง

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ อันนี้ชื่อว่า กานป้อง แลฯ” (PS 204) และยังอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “ผิว่า ไข่มันผุดลุก ผุดนั่งตั้งนั้นหน หวยไปมาอยู่ตั้งนั้นก็ดี มันกานแข็ง กานขา 1 กานหลัง กานหัวใจ กานเหือด กานแข็งขาตื่น มือ ประมาณทอ กิ่งก้อยแม่มือ ท่อเส้นตองปลาชุกายาก็ดี ผิว่ากานแต่บ่อนใดบ่อน 1 ตั้งนั้น

ชื่อว่า ออกก่านป้อง แล” (PS 204) “ผิวว่า ไข่มันเป็นก่านป้องออกนำขานำแขนคั้งนั้นชื่อว่า โคมเพ็ด แล” (PS 204) “ผิมัน ไข่ววดข้างมันออกนำข้างแขนเป็นคั้ง โคมชื่อว่า โคมแล” (PS 226) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) บันทึกสรุปตุ่มไว้คือ “ อันนี้ชื่อว่าก่านป้องแล”

ในเอกสารตำรายาอีสานของดาส่วนยังได้ให้ข้อมูลชนิดของกานนอกเหนือไปจากเอกสารหลักทั้ง 6 เล่มที่นำมาสืบค้นลักษณะของโรคเพิ่มเติม คือ 2.2.11.2 กานแดง 2.2.11.3 กานดำ 2.2.11.4 กานมหาสงคราม 2.2.11.5 กานภายใน 2.2.11.6 ออกกานผิดสำแดง

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกกานเป็นไข่มากไม้ที่มีอาการเย็นตามอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น มือ เท้า ซึ่งดาส่วนยังแบ่งกานออกเป็น 6 ชนิด คือ กานป้อง (แบ่งย่อยเป็น โคมและโคมเพ็ด) กานแดง กานดำ กานมหาสงคราม กานภายใน กานผิดสำแดง

2.2.12 ไขดาวเรือง

พจนานุกรมศัพท์แพทย์แผนไทย (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2559: 106-107) ให้ความหมายว่า “ ไขพิษ ไข่กาพชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีเม็ดผุดขึ้นมาเหมือนลายโคมจีนครึ่งลูก ทำให้มี ไข่สูง แต่มือเท้าเย็น ตาแดง ปวดศีรษะ อาเจียน เชื่อมมั่วร้อนในกระหายน้ำ หอบ สะอึก ลึนกระด้าง คางแข็ง เป็นต้น”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ไขดาวเรืองคือ ไข่มากไม้ที่มีตุ่มนูนขึ้นมาลักษณะตุ่มลายเหมือนโคมจีน มี ไข่สูงบริเวณแกนกลางของร่างกาย แต่ในส่วนรยางค์เช่น มือเท้าเย็น ตาแดง ร้อนใน ปวดศีรษะ กระหายน้ำ หอบ สะอึก ลึนกระด้างคางแข็ง

2.2.13 ออกกั๊วดำ

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 369) อธิบายไว้ว่า “กั๊วดำ ออกดำ ออกเขียวมีอาการขึ้นเขียวขึ้นดำตามตัว” อุษา กลิ่นหอม (2552: 119) อธิบายไว้ว่า “ ไข่ที่มีอาการร้อน เท้าดำ มือดำ”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกกั๊วดำคือ ไข่มากไม้ที่มีปื้นสีดำขึ้นที่ผิวหนัง มีอาการร้อน เท้าดำ มือดำ

2.2.14 ออกแกดแฮด

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 369) อธิบายไว้ว่า “แกดแสด คือ ไข่ออกคุ่มชนิดหนึ่ง ผิวหนังหนาเหมือนหนังแรด” อุษา กลิ่นหอม (2552: 116) อธิบายไว้ว่า “ไข่นี้มีอาการเจ็บเนื้อ เจ็บตัวเหมือนถูกคนตี”

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

2.2.14.1 ออกแกดแสดตัวผู้

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ผิวว่าคุ่มเป็นคั้งนี้ชื่อว่า แกดแสดตัวผู้ แลฯ” (PS 204) และได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “ผิวว่ามันออกเป็นหมอยต่อกันต่อแม่มือ 2 นิ้วนี้ ชื่อว่าแรดตัวผู้ แลฯ” (PS 204) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) ลงรูปคุ่มไว้คือ “อันนี้ชื่อว่าแกดแสดตัวผู้แลฯ”

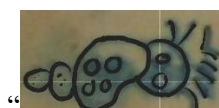
2.2.14.2 แกดแสดตัวแม่ตัวแม่

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ผิวว่าเป็นคั้งนี้ชื่อว่าแกดแสดตัวแม่ แลฯ” (PS 204) และได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “มันออกเป็นบ่อนอยู่ต่อ 1 นิ้วนั้นชื่อว่า ออกแกดแสดเต้าอยู่แลฯ” (PS 226) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) ลงรูปคุ่มไว้คือ “อันนี้ชื่อว่าแกดแสดตัวแม่แลฯ”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกแกดแสดคือ ไข่มากไม้ที่มีคุ่มขึ้นทำให้ผิวหนังหนาเหมือนหนังแรด รู้สึกเจ็บตามร่างกายเหมือนถูกตี ตาส่วนได้แบ่งแกดแสดเป็น 2 ชนิดคือ แกดแสดตัวผู้ และแกดแสดตัวแม่ซึ่งต่างกันที่บริเวณหนังที่หนาขึ้นเป็นเกล็ด ลักษณะเกล็ดที่เหลี่ยมเป็นแกดแสดตัวผู้ เกล็ดที่กลม มน เป็นแกดแสดตัวเมีย

2.2.15 ออกโคมหมากตาล

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ผิวว่าเป็นคั้งนี้ ชื่อว่า โทมหมากตาล (โคมหมากตาล?) แลฯ” (PS 204) และได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “อันนี้

ชื่อว่า โคมหมากตาลแลฯ ยาปลูก 7 วันตายแลฯ” (PS 226) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) ลงรูปตุ่มไว้

คือ “ อันนี้ชื่อว่าโคมหมากตาลแล”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าโคมหมากตาลเป็นไข่มากไม้ที่มีตุ่มเรียงต่อกัน หากให้ยาไม่
ถูกกับโรคผู้ป่วยจะตายใน 7 วัน

2.2.16 ออกเงา

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ถ้าไขแล้วพวนเกิดลมสันดานขึ้นหวาน
ปาก แพทย์ท่านกล่าวว่าออกเงา” (PS 206) และได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “ถ้าไขแล้ว สันดานขึ้นมันชัก
ให้ชักดอก” (PS 206) ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 415) อธิบายว่า “ให้เอาเทียนส่องเวลากลางคืน
ตามฝ่ามือ ฝ่าเท้า ตามเนื้อตัว”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกเงาคือไข่มากไม้ที่มีอาการ ไม่สบายท้อง มีลมในท้อง
รู้สึกขัดอก รู้สึกว่าน้ำลายหวาน สามารถสังเกตรอยโรคได้จากการเอาเทียนส่องดูสีผิวบริเวณฝ่ามือ
ฝ่าเท้า

2.2.17 ออกแฉน

ปรีชา พิณทอง, (ม.ป.ป.: 7-8) อธิบายไว้ว่า “ไขที่มีอาการพอรู้สึกว่าร้อนรุ่ม ขว้างแข้งขาไป
มา ปากบิด ปากเบี้ยว จี๊แตก ชักแอนชักแฉนไปมา เรียกว่า ไขออกแฉน” และยังได้อธิบายเพิ่มเติมไว้
อีกว่า “ไขที่มีอาการชักแอนชักแฉนเหมือนดังหลังจกหัก เวลาไขขึ้นสะอื้น ตีนมือชักเข้าหากัน
เรียกว่า ไขแฉน” อุษา กลิ่นหอม (2552: 117) อธิบายไว้ว่า “ไขที่มีอาการพอรู้สึกว่าร้อนรุ่ม สะบัด
แข้งขาไปมาปากบิดเบี้ยว จี๊แตก ชักแอนชักแฉนไปมา (ชักแล้วล้มตัวแอนไปด้านหลัง) หรือไขที่มี
อาการชักแอนชักแฉนเหมือนดังหลังจะหัก”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกแฉนคือไข่มากไม้ที่มีอาการชักเกร็งจนตัวแอน โต้้งไป
ด้านหลัง ปากเบี้ยว อุจจาระออกมาโดยไม่สามารถห้ามได้

2.2.18 ออกจงโกตัวแม่

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ผิวว่าไข พลิกคิงไป พลิกคิงมา มันหวยอยู่
ชื่อว่า ออกจงโกตัวแม่” (PS 207)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกจงโกตัวแม่คือไข่มากไม้ที่ผู้ป่วยรู้สึกไม่สบายตัวจนต้อง
พลิกตัวไปมา

2.2.19 ออกจาง

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 372, 415) อธิบายไว้ว่า “ไข้จางแล่นขึ้นขา เป็นไข้หมากไม่มีสีที่ผิวหนังคล้ายงูจางขึ้นที่ขา” และได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “มีไข้ออกคล้ายเหมือนงูจาง” “จางตัวแม่ มีไข้สีผิวออกคล้ายงูจางตัวเมีย” “ออกจางสังหา² มีอาการเป็นผื่นออกตามผิวหนัง สีข้าง ออกและขา มีลักษณะคล้ายงูจางสังหา” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 4) อธิบายไว้ว่า “ไข้ที่มีอาการตาเหลือกตาชั้น (ตาเข) ปากบิดปากเบี้ยว ผลุดลูก ผลุดนั้ง และขบ (กัด) แช่ว (ฟัน) ขบคาง อยู่ไม่ขาด เรียก ไข้ออกเหง้าและออกจาง”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกจางเป็นไข้หมากไม่ทำให้เกิดผื่นขึ้นบริเวณขามีลายเหมือนงูจาง โดยสามารถแยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ คือจางตัวเมียจะมีสีเหมือนงูจางตัวเมีย ออกจางสังหาหรือออกสังหาจะมีลายเหมือนงูจางสังหาซึ่งเป็นงูจางชนิดหนึ่ง

2.2.20 ออกจางคำออกเหง้าสับกัน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ผิวเห็นแดงชา ข้อมือ ชื่อว่า จางคำ นั้นชื่อว่า เหง้าสับกัน” (PS 207)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าเป็นไข้หมากไม่ที่มีอาการผื่นเช่นเดียวกับออกจางแต่มีแดง

2.2.21 ออกซาง

ปรีชา พิณทอง (2532: 300) อธิบายไว้ว่า “โรคซาง โรคที่เกิดแก่เด็ก มีลักษณะพุงโร ท้องโต ก้นปอด” ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบชนิดย่อยอีก 3 ชนิดคือ

2.2.21.1 ออกซางเหลือง

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ถ้าคนไข้ดินเหลือง มือเหลือง ตัวเหลืองดั่งผ้าเหลืองนั้นแพทย์ท่านกล่าวไว้ว่าออกซางเหลืองแล” (PS 206)

2.2.21.2 ออกซางจ้าว

พจนานุกรมศัพท์แพทย์แผนไทย (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2559: 106-107) ให้ความหมายว่า “เป็นซางเจ้าเรือนเด็กเกิดวันพฤหัสบดี เกิดกับทารกตั้งแต่แรกคลอด อาการคือไข้ มีผื่นเหมือนผดขึ้นตามตัว มีแม่ซางขึ้น 4 เม็ด กระจายกันขึ้นตามอวัยวะต่าง ๆ ตามช่วงอายุ โดยแม่ซาง 1 เม็ดจะมีบริเวณ 50 เม็ด สามารถรักษาหายได้ใน 15 วัน ถ้าอาการรุนแรงอาจทำให้เสียชีวิตได้

² จางสังหา เป็นชื่องูจางชนิดหนึ่ง (ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์, 2549: 379)

เอกสารคำรายอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกยังแยกย่อยออกข้างอีกชนิด นอกเหนือไปจากเอกสารหลักทั้ง 6 เล่มที่นำมาสืบค้นลักษณะของโรคเพิ่มเติม คือ 2.2.21.3 ออกข้างเมื่อย

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกข้างมีอาการพุโร ท้องโต ก้นปอด เอกสารคำรายอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกแบ่งเป็น 3 ชนิดย่อย คือ 1. ออกข้างเหลือง มีอาการตัวเหลือง 2. ออกข้างงัวมีผด มีแม่ฆางบริวารขึ้นตามร่างกาย 3. ขางเมื่อยซึ่งเป็นความรู้ที่นอกเหนือไปจากเอกสารทั้ง 6 เล่ม

2.2.22 ออกคำ ออกหมึก ออกหมึกคำ

คำรายอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกแบ่งเป็น 3 ชนิด คือ “ออกคำตัวเมีย ตาเหลือง เยี่ยวเหลือง” (PS 226) “ออกคำกลางคืนให้ดูเบิ่งหากจักเห็นคุ่มเป็นเงาแม่นตัวผู้แล ออกคุ่มตัวแม่นกลางคืน ก็เห็นกลางวันก็เห็นพื้นหนังอยู่คุ่มมันดำตัวแม่แล” (PS 207) และออกคำน้อย “พิวว่าในคนไข้ให้ดูใจตื่น ใจมี้อ แลสอก คอ หน้าผาก แลสัน คูชี้แร้แดง ว่าเห็นบ่อนใดคำท้อ ๆ เม็งงา ชื่อว่าออกคำน้อย” (PS 207) อุษา กลิ่นหอม (2552: 118) อธิบายออกคำไว้ว่า “ไข้ที่มีอาการทำเย็นแต่ไม่คืนทุรนทุราย” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 5) อธิบายไว้ว่า “ไข้ที่มีอาการคืนเย็นมือเย็น แต่ไม่ทุรนทุรายคืนรนแสดง แต่มีอาการเย็นเท่านั้น เรียก ไข้ออกคำ”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกคำ ออกหมึก ออกหมึกคำเป็นไข้หนักไม่ที่มีอาการมือทำเย็นแต่ไม่ทุรนทุราย สามารถแบ่งย่อยเป็น 3 ชนิด คือ 1. ออกคำตัวเมีย ตัวเหลือง เยี่ยวเหลือง และเห็นคุ่มทั้งกลางวันและกลางคืน 2. ออกคำตัวผู้ ต้องจุกไฟส่องดูใต้ผิวหนังในเวลากลางคืนเท่านั้นจึงจะเห็น 3. ออกคำน้อย มีสีคำเท่าเม็งงาขึ้นในบริเวณต่าง ๆ เช่น ฝ่ามือ ฝ่าเท้า สอก คอ หน้าผาก สัน รักแร้

2.2.23 ออกแดง

คำรายอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “พิวว่าในคนไข้ให้ดูใจตื่น ใจมี้อ แลสอก คอ หน้าผาก แลสันคูชี้แร้แดง พิวว่าเห็นแดง ชื่อว่า ออกแดง” (PS 207) อุษา กลิ่นหอม (2552: 118) อธิบายไว้ว่า “ไข้ที่มีอาการตัวร้อนตั้งแต่หัวถึงเท้า ร่างกายเป็นสีแดง หน้าแดง มีคุ่มเป็นผื่นขึ้นที่เท้าและมือ หายใจไม่สะดวก เหงื่อออก ตื่นผมชุ่มไปด้วยเหงื่อ”

ในคำรายอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบชนิดย่อยอีก 2 ชนิดคือ

2.2.23.1 ออกแดงน้อย

คำรายอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ออกแดงน้อย คุ่มน้อย คุ่มแดง” (PS 207)

2.2.23.2 ออกแดงหลวง

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ออกแดงหลวง ตุ่มแดง แล มลง ๆ แม่นออกแดงหลวงแล” (PS 207) ปรีชา พิณทอง, (ม.ป.ป.): 8) อธิบายไว้ว่า “ไส้ที่มีอาการคัด ออกคัดใจ หัวใจฝืด เหื่อออก ตีนผมชุ่มด้วยเหงื่อ เรียกว่า ไส้ออกแดงหลวง” อุษา กลิ่นหอม (2552: 118) อธิบายไว้ว่า “ไส้ที่มีอาการตัวร้อนตั้งแต่หัวถึงเท้า ร่างกายเป็นสีแดง หน้าแดง มีตุ่มเป็นผื่นขึ้น ที่เท้าและมือ หายใจไม่สะดวก เหื่อออก ตีนผมชุ่มไปด้วยเหงื่อ”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกแดง เป็นอาการไส้หมากไม้ที่ต้องดูเช่น ฝามือ ฝาท้า สอก คอ หน้าผาก สิ้น รักแร้ ถ้ามีสีแดงขึ้นคือออกแดง จากความร้อน

2.2.24 ออกเตงหนกับก้งออกเห่าสับกัน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ว่า “ผิวไส้มีตปากมีคตอ กินข้าว กินน้ำรากล ตาบมีน หลับอยู่ ชื่อว่า ออกเตงหนกับก้งออกเห่าสับกัน” (PS 207)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกเตงหนกับก้งออกเห่าสับกันเป็นอาการของไส้หมากไม้ 2 ชนิดที่เป็นร่วมกัน ทำให้ผู้ป่วยกินข้าวและน้ำไม่ได้

2.2.25 ออกทกทึน

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 386.) อธิบายไว้ว่า “ทกทึน คือ ปาก มือ และขากระดูก” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกทกทึนเป็นไส้หมากไม้ที่มีอาการ ปาก มือ ขา กระดูก

2.2.26 ออกทำทาน

ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ อันนี้ชื่อว่า ออกทำ ทาน แลฯ” (PS 204) และยังได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “ผิวไส้มันอยู่ไชนั้นหนหวยมันกานแขนข้าง ก่าน หัวใจ ก่านหลัง ก่านเอิกแข่งขา ตีน มือ ก่านประมาณเท่ากึ่งก้อยแม่มือ ท่อเส้นตอก ท่อปลายก่ายดำ ก่านแดงไปนั้นชื่อว่า ทำทานแลฯ” (PS 226) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) ได้บันทึกรูปตุ่มไว้คือ “

๑๑

อันนี้ชื่อว่าหมากทำทานแล”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกท่าทานเป็นไข่มากไม้ที่มีอาการเย็นตามจุดต่าง ๆ ของร่างกาย โดยจุดที่รู้สึกเย็นมีขนาดประมาณนิ้วก้อย หรือเส้นตอก โดยมีลักษณะตุ่มเป็นเส้นงอ

2.2.27 ออกปานดง

ปรีชา พิณทอง (2532: 509) ให้ความหมายไว้ว่า “ชื่อโรคผิวหนังชนิดหนึ่งหรือที่แพทย์แผนปัจจุบันเรียก ตัวจี๊ด เป็นตุ่มตอ คันทั่วไปตามร่างกาย เรียก โรคปานดง โรคประดง ก็ว่า”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกปานดงเป็นไข่มากไม้ที่มีตุ่ม มีอาการคันทั่วร่างกาย

2.2.28 ออกปานดำ

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ชื่อว่าออกปานไข้นหอยพวนในอยู่ตั้งนั้นปานดำ ออกแกมแลงๆ กลางคืนให้ไฟลุกมันเป็นดั่งขี้แมลงวันนั้นแลฯ” (PS 226) และยังได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “ชื่อว่าปานดำ มันออกไข้นหอย พวนในอยู่ แลกลางคืนให้ไฟไปเบิ่งดู มันแดงจี้ (แมง?)วัน นั้นหากแม่นปานดำแล” (PS 207) “เท่าว่ามันหาก มันหากเป็นเงาอยู่เป็นดั่งเบือกคนเรานี้แลประมาณท่อปลายวากายเส้นหญ้าคานี้มันคันว่าใหญ่กว่านั้นแม่น ปานดำ เสียแล” (PS 204) “ชื่อว่าปานดำออกแกมตั้งนั้น มันไข้นหอยพวนในอยู่ตั้งนั้นปานดำออกแกมแล กลางคืนให้ไฟเบิ่งดูเทอญ มันหากเห็นดั่งขี้แมลงวันนั้นแม่นแล” (PS 204) อูษา กลิ่นหอม (2552: 119) อธิบายไว้ว่า “ไข้เมื่อต้มน้ำแล้วทำให้ทุเลา”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกปานดำเป็นไข่มากไม้ที่รู้สึกหนาวเย็น ไม่บายตัว มีลมในท้อง กลางคืนให้ไฟส่องดูรอยโรคที่ผิวหนังจะพบลักษณะเหมือนขี้แมลงวันอยู่

2.2.29 ออกปานแดง

ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผิออกตุ่มหนาผื่นขึ้นเป็นดั่งมดขบต่อเส้นหญ้ามันพวนอยู่ตั้งนั้น แม่นปานแดงแลฯ” (PS 226) และอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “ถ้าไข้พวนลมขึ้นทวารปาก แพทย์ท่านบอกไว้ว่าออกปานแดง” (PS 206)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกปานแดงเป็นไข่มากไม้ที่มีผื่นขึ้นหนาเหมือน โคนมดกัดขนาดเส้นหญ้า และมีลมในท้องให้รู้สึกไม่สบาย คลื่นไส้

2.2.30 ออกปานดำปานแดง

อุษา กลิ่นหอม (2552: 119) อธิบายไว้ว่า “ไฉ้ที่มีอาการทุเลาเป็นบางเวลา เช่น ตอนเช้า อาการทุเลาลง พอตกกลางคืนเริ่มจับไฉ้ ตอนใกล้ค่ำมีไฉ้หนัก” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกปานคำปานแดงเป็นไฉ้ที่มีอาการบางเวลา

2.2.31 ออกเปวจาง

อุษา กลิ่นหอม (2552: 119) อธิบายไว้ว่า “มีไฉ้แล้วกัดฟันไม่หยุด” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกเปวจางเป็นไฉ้หนักไม่ที่มีไฉ้ และกัดฟัน

2.2.32 ออกมูม

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ถ้าไฉ้ออกมูมตามตัวนั้นชื่อว่า ออกมหากาฬหรือออกตามมูม” (PS 206) ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 416) อธิบายไว้ว่า “ออกมูมหมากตาล คือ ออกสีลูกตาลมูม”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกมูมเป็นไฉ้หนักไม่ที่แสดงอาการของโรคตามตัว

2.2.33 มูมข้างสับกัน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผิวหนังคันคายเป็นคุ่มทั้งคิง ชื่อว่า มูมข้างสับกัน” (PS 207) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า มูมข้างสับกันเป็นไฉ้หนักไม่ที่มีคุ่มขึ้นทั้งร่างกาย

2.2.34 ออกยังสมุด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผิวหนังออกยังสมุด ไฉ้ คิงมันแดง แขนมันไฉ้ ขาคอไฉ้ เป็นดั่งเลือดขึ้นหนวหายอยู่ได้ดั่งนั้น แม่นยังสมุดแล” (PS 204) ปรีชา พิณทอง (2532) อธิบายว่า “ออกยังสมุดไฉ้ คิงมันแดง แขนมันไฉ้ ขาคอไฉ้ เป็นดั่งเลือดขึ้นหนวหายอยู่ได้ดั่งนั้นแม่นยังสมุดแล”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกยังสมุดเป็นไฉ้หนักไม่ที่มีไฉ้ ตัวแดงเหมือนจ้ำเลือด มีอาการบวมที่ส่วนแขน ขา และคอ มีอาการไม่สบายตัว

2.2.35 ออกลวงแก้ว

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ อันนี้ชื่อว่า ล้วงแก้ว แล

ฯ” (PS 204) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180, 52) บันทึกรูปตุ่มไว้คือ “ อันนี้ชื่อว่าออกกรองแก้ว” และยังอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “เริ่มจากเป็นตุ่มขนาดเล็กสีแดง ๆ เท่าตุ่มมดแดงกัด จากนั้นจะมีตุ่มเล็ก ๆ ขึ้นล้อมรอบเป็นวง มีอาการคันร่วมกับอาการเจ็บ เมื่อเป็นนาน ๆ จะเปื่อยเป็นแผล ลักษณะแผลขึ้นเป็นสีแดง น้ำเหลืองไหลออกมาทำให้มีแผลแฉะและมีกลิ่นคาว (คาวน้อยกว่ากะโตด) ถ้าอาการแบบที่เป็นแล้วสามารถเคลื่อนที่ไปยังบริเวณอื่นได้นั้นเรียกว่า ล้วงแก้วเดิน เกิดจากเชื้อรา” ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 394) อธิบายไว้ว่า “ตุ่มเลือดใส ๆ”

ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบชนิดย่อยอีก 4 ชนิดคือ

2.2.35.1 ล้วงแก้วปากดำ ล้วงแก้วปากดำ ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 403) อธิบายไว้ว่า “ล้วงแก้ว คือ ไข่ที่เกิดจากเชื้อรา มีอาการหน้าดำ ปากจมูกดำ”

2.2.35.2 ล้วงแก้วเลือด ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 403) อธิบายไว้ว่า “ลวงแก้วเลือด ออกตุ่มน้อยเรียกว่า บั้นขำจี้ ออกตุ่มใหญ่ เรียกว่า ลวงแก้วเลือด เป็นสมุฏฐานทำให้เกิดลวงแก้ว จะมีสีดำ แดง เทา หรือสีคล้ายก้อนเมฆก็ได้”

2.2.35.3 ล้วงแก้วเดิน อุษา กลิ่นหอม (2552: 180, 52) อธิบายว่า “ร่วงแก้วที่เป็นแล้วสามารถเคลื่อนที่ไปยังบริเวณอื่นได้นั้นเรียกว่า ล้วงแก้วเดิน เกิดจากเชื้อรา”

2.2.35.4 และยังพบ โรคล้วงแก้วที่ต่างไปจากเอกสารหลักทั้ง 6 เล่ม อย่างล้วงแก้วตาควายอีกด้วย

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกล้วงแก้วเป็น ไข่หามากไม้ที่มีตุ่มขนาดเล็กสีแดงขนาดตุ่มมดแดงกัด มีตุ่มเล็ก ๆ ขึ้นล้อมรอบเป็นวง มีอาการเจ็บคัน เมื่อเป็นนาน ๆ ผิวจะเปื่อยเป็นแผล มีน้ำเหลืองไหล มีกลิ่นคาว (คาวน้อยกว่ากะโตด) ถ้ามีอาการหน้าดำปากดำเป็นล้วงแก้วชนิดปากดำ ถ้าตุ่มมีสีดำ แดง เทา ตุ่มมีขนาดใหญ่เป็นล้วงแก้วชนิดล้วงแก้วเลือด ถ้าตุ่มโรคสามารถเคลื่อนที่ไปยังบริเวณอื่นได้นั้นเรียกว่า ล้วงแก้วเดิน

2.2.36 ออกสังคา

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกรูปคุ่มไว้ดังนี้ “ เป็นคั้งนี้ชื่อว่า

ออกสังคาแลฯ” (PS 204) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) บันทึกรูปคุ่มไว้คือ “ อันนี้ชื่อว่าสังคาแล” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกสังคาเป็นไข่มากไม้ที่มีคุ่มยาวเป็นเส้นโค้ง

2.2.37 ออกสว่างท่า

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 379) อธิบายไว้ว่า “จงอาจสว่างท่า เป็นชื่อของจางชนิดหนึ่ง” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกจางเป็นไข่มากไม้ที่มีลักษณะคล้ายจางท่า

2.2.38 หมากกระนัด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกรูปไว้ดังนี้ “ ฉีว่าเป็นคั้งนี้ชื่อว่า หมากกระนัด แลฯ” (PS 204) และยังอธิบายเพิ่มเติมว่า “ฉิกานแต่บ่อนแลอันนี้ชื่อว่า ตัวแม่ อันนี้ชื่อว่า

หมากกระนัดแล” (PS 226) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) บันทึกรูปคุ่มไว้คือ “ อันนี้ชื่อว่าหมากออกละนัดแล”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกหมากกระนัดเป็นไข่มากไม้ที่มีคุ่มถี่เรียงเป็นแถวคล้ายตาของผลสับปะรด

2.2.39 ออกหมากสุก ออกสุก

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 394, 411) อธิบายว่า “ฝิดายเป็นคุ่ม” ปรีชา พิณทอง (2532: 978) อธิบายว่า “ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดตามผิวหนัง เป็นเม็ดพองใส ๆ ขึ้นตามตัว เรียก อีสุกอีใส หมากสุกหมากใสก็ว่า” อุษา กลิ่นหอม (2552: 58) อธิบายว่า “หมากสุก (อีสุก อีใส) อาการ ออกคุ่มใส ตามตัว คนโบราณเชื่อว่าทุกคนต้องเป็นหมากสุก จึงจะเป็นคนเต็มวัยที่แข็งแรง การออกหมากสุก ถือว่าเป็นการลอกคราบของคน” ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบชนิดย่อยตามลักษณะอาการของโรคคือ ออกสุกก่อนไข และออกสุกคุ่มบ่งขึ้น

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกหมากสุกเป็น ไข่หมากไม้ที่มีตุ่มใสขึ้นตามตัว เรียกอีกอย่างว่าอีสุกอีใส ซึ่งตุ่มสามารถขึ้นก่อนมีอาการไข้ หรือ ไม่มีตุ่มขึ้นก็ได้

2.2.40 หมากเอื้องกา

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “พาก 1 อันนี้ชื่อว่า หมากเอื้องกา แล ฯ” (PS 204) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า หมากเอื้องกาเป็น ไข่หมากไม้ที่มีตุ่มแล้วในตุ่มนั้นแบ่งได้อีกหลายหัวดังภาพ

2.2.41 ออกหมักแลเหือดจมแกมกัน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผิวออกหมักแลเหือดจมแกมกันแลให้ไฟเบ็งคูเมื่อกกลางคืน หากจ้งคอปเป็นสันเดียวกันนั้นแล” (PS 204) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกหมักแลเหือดจมแกมกันเป็น ไข่หมากไม้ที่มีอาการของทั้งออกหมักและออกเหือดจมร่วมกัน เมื่อส่องดูรอยโรคในช่วงกลางคืนจะเห็นอาการแสดงอยู่ด้วยกัน

2.2.42 ออกเห่า ออกห้อม ออกเห่าห้อม

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผิวไข่ปวดคูกตั้งจักแตกออกนั้นแมนเห่าห้อม ออกแกมแลฯ เป็นคั้งเอาห้อม ไปแปดวันนั้น คำท่อมมือจับหว่างคิ้วหน้าผาก หัวใจ รักแร้ คูกข้างสุดเบ็งคูตีนมือกำ คั้งข้าวจุ่มห้อมนั้นแมนแลฯ” (PS 226) ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 417) อธิบายว่า “ออกเห่า คือ ออกลายเหมือนงูเห่า ออกเห่าห้อม คือ ออกลายเหมือนงูเห่า” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 4) อธิบายว่า “ออกเห่า ไข่ที่มีอาการตาเหลืองตาช้ำ ปากบิดปากเบี้ยว ผลุดลูกผลุดนั่ง และขบ (กัด) แฉ้ว (ฟัน) ขบคาง อยู่ไม่ขาด เรียก ไข่ออกเห่าและออกจาง” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 8) อธิบายว่า “ออกเห่าห้อม ไข่ที่มีอาการไอ หัวใจฝืด เส่า (หอบ) และคัดหน้าอก เรียกว่า ไข่ออกเห่าห้อม” อุษา กลิ่นหอม (2552: 120) อธิบายว่า “ออกเห่าห้อม ไข่ที่มีอาการไอ หายใจขัด หอบและคัดหน้าอก”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกเห่า ออกห้อม ออกเห่าห้อมเป็น ไข่หมากไม้ที่มีอาการไข้ ปวดเหมือนกระดูกจะแตก ไอ หายใจขัด หอบ ไม่สบายตัว มีรอยโรคมีสีด้าเหมือนเอาสีของห้อมไปทาไว้ขนาดเท่ากำมือบริเวณระหว่างคิ้ว หน้าผาก หัวใจ รักแร้ มือ เท้า

2.2.43 ออกเห่าห้อมและจงอางออกเกม

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผีว่าไข่ปวดหัวตั้งจักแตกออกนั้นเห่าห้อมและจงอางออกเกมแล ให้ไฟเบิ่งคูเทอญ มันหากเป็นตั้งห้อมมาเวดไว้ ประมาณท่อมก้อยแม่มีอนั้นแล มันแวงจับหว่างคิ้ว หน้าผากและหัวใจ แลรักแร้สุดแล ให้ไฟเบิ่งคูมือเทอญ คั้นว่ามันคำดั่งข้าวจุ่มน้ำห้อมนั้นแม่นแล” (PS 204) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกเห่าห้อมและจงอางออกเกมเป็นไข่มากไม้ที่มีอาการของออกเห่าห้อม และออกจงอางร่วมกัน

2.2.44 ออกหัด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผิออกหัดตุ่มมันขาวมันคันคอ” (PS 207) ปรีชา พิณทอง (2532: 890) อธิบายว่า “ชื่อโรคติดต่อชนิดหนึ่ง มีอาการไข่สูงและปวดหัว เป็นผื่นแดง ๆ ขึ้นตามตัว เมื่อไข่ลดแล้ว เรียก ‘ไข่ออกหัด’

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าออกหัดเป็นไข่มากไม้ที่มีไข่สูง ปวดศีรษะ มีผื่นตามตัวที่ผิวหนัง มีอาการระคายคอ

2.2.45 ออกเหือด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผีว่าออกเหือดเกมไข่และเมื่อตุ่มแดงทั้งคิงแล ตุ่มใหญ่ออกซ้อนกัน 77 ตุ่ม ก็มีบ่อนลับตุ่มใหญ่หนักคกจึงลับได้” (PS 226) อุษา กลิ่นหอม (2552: 120) อธิบายว่า “ไข่ที่มีอาการร้อนเสมอกันทั้งร่างกาย” ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 417) อธิบายว่า “ตุ่มเล็ก ๆ เกิดขึ้นมาจากกระดูกเส้นเอ็น กล้ามเนื้อ ฟังผิด หรือจากหัวใจ”

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบชนิดย่อยอีก 6 ชนิด คือ

2.2.45.1 ออกเหือดจม ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “ผีว่าออกเหือดจม ให้ ไข่กลางเพื่อฮ้อนกลางเพื่อ หนาวเจ็บคิงสักหนอยตุ่มบมีแล ใส่ยาล่วงพิษเสียก่อน” (PS 226) “ผีว่าไข่ปวดบักเอาเป็นตั้งจักแตกออกเปือกแลเหือดจมเกมแล ให้ไฟเบิ่งคูเมื่อกลางคินหากจักเห็นแล เบิ่งให้ถือแท้งเห็นแล ออกเหือดจมนี้ มันหากเป็นเงาอยู่คิกมิกในหลังพุนแล” (PS 204) “ผีว่าไข่ปวดบักเอาคั่งคูกจักแตกนั้นเหือดจมออกเกมมันหากเป็นเงาอยู่ในคิงปักอยู่แล ประมาณท่อมปลายกำขาก็มี ท่อเส้นหญ้าคาก็มี ใหญ่กว่านั้นว่าปานคำเสียแลฯ” (PS 226) ผิมันหนาวสั่นเพื่อบออกชื่อว่าเหือดจม” (PS 207) “ถ้าไข่เมื่อยดินมือ เมื่อยแข่งขา บ่อยากมินตาได้ชื่อว่าออกเหือดจม” (PS 206) ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 394, 417) อธิบายว่า “ออกเหือดจม คือเหือดไม่ออกจมอยู่ข้างใน ออกตุ่มสีปานเมื่อถูกของแสงแล้วหลบใน มีไข่” และยังอธิบายเพิ่มว่า “พิษเลือด” อุษา กลิ่นหอม (2552: 120) อธิบายว่า “ไข่ที่มีอาการตัวไม่ร้อน ไม่กระหายน้ำ ยังอยาก

ข้าว อยากรู้ แต่มีอาการซึมหรือไข้ที่มีอาการขึ้น ๆ ลง ๆ เวลาใกล้เที่ยงขึ้นครึ่งหนึ่ง เที่ยงแล้วขึ้นอีกครึ่งหนึ่ง เวลาไข้ขึ้น ไม่มีเหงื่อ นอนหลับตาไม่รู้สีกตัว ไข้ที่มีอาการเพื่อ นอนไม่รู้สีกตัว ลืมตาอยู่ตลอดเวลาแต่ถามอะไรก็ไม่ได้ความ” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 4-5) อธิบายว่า “ไข้ที่มีอาการไม่ร้อนและไม่กระหายน้ำเท่าไร แต่ยังอยากกินข้าวกินน้ำอยู่ มีอาการซึม ไข้ที่มีอาการเพื่อ นอนไม่รู้สีกตัว นอนมีนตาอยู่ ถามอะไรก็ไม่ได้ความ มีอาการขึ้น ๆ ลง ๆ เวลาใกล้เที่ยงขึ้นครึ่งหนึ่ง เที่ยงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เวลานั้นขึ้นไม่มีเหงื่อ นอนหลับตาไม่รู้สีกตัว เรียกว่า ไข้เหือดจก”

2.2.45.2 ออกเหือดซาง ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึทวิคังนี้ “ออกเหือดซางตัวผู้ ตุ่มใหญ่ เบื้องปลายคำตุ่ม ตุ่มแม่พอเป็นเงา” (PS 207) อูษา กลิ่นหอม (2552: 120) อธิบายว่า “ไข้ที่มีอาการสัน ร่างกายร้อน แต่รู้สึกหนาวข้างในสะบัดแขน ขาไปมาเหมือนดั่งคนบ้าหรือมีอาการร้อนที่ปลายมือปลายเท้า ตามลำตัวก็ร้อน”

2.2.45.3 ออกเหือดไฟ ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึทวิคังนี้ “ผิไ้มีมันอยู่คั้นตุ่มเป็นคั่งมคขบปลายแหลมคั่งนั้นชื่อว่า ออกเหือดไฟแกมแลฯ” (PS 226) อูษา กลิ่นหอม (2552: 120) อธิบายว่า “ไข้ที่มีอาการปวดหลังปวดเอว มีอาการร้อนตามลำตัว” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.): 4) อธิบายว่า “ไข้ที่มีอาการร้อนใน กระหายน้ำ กินน้ำลงไปเท่าไรก็ไม่พอ อยากกินแต่น้ำเรียก ไข้ออกเหือดไฟหลวง” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.): 5) อธิบายว่า “ไข้ที่มีอาการปวดหลังปวดเอว มีอาการร้อนตามลำตัว เรียก ไข้ออกเหือดไฟ”

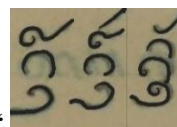
ตำรายาอีสานของตาส่วนยังพบเหือดแบบอื่น ๆ อีก คือ 2.2.45.4 เหือดซ่าง 2.2.45.5 ออกเหือดฟ้า และ 2.2.45.6 ออกเหือดคาย เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ออกเหือดเป็นไข้หมากไม้ที่มีอาการไข้ มีตุ่มขึ้นซ้อนกันจำนวนมากทั้งตัว มีความร้อนเสมอกันทุกส่วน เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วนแบ่งย่อยได้อีกหลายชนิดเช่น ออกเหือดจก ไม่มีตุ่มแต่มีเงาคำของรอยโรคขนาดเส้นหญ้าคา จมอยู่ใต้ผิวหนังต้องไข้ไฟส่องดูเวลากลางคืน มีอาการไข้ร้อน ๆ หนาว ๆ เหงื่อไม่ออก จับตามตัว ปวดเอวเหมือนจะแตก เมื่อยตามมือ ตามเท้า มีอาการเพื่อไม่รู้สีกตัว ออกเหือดซาง ไข้ที่มีอาการสัน มีตุ่มใหญ่ มีอาการหนาวข้างใน แต่ข้างนอกร้อน ขาสัน ออกเหือดไฟ ไข้มีตุ่มปลายแหลมเหมือนมคกัด มีอาการปวดหลังร้อนตามตัว ร้อนในกระหายน้ำ

2.2.46 เอื้อง

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “เป็นดังนี้ ชื่อว่า เอื้อง แล
๑” (PS 204) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เอื้องเป็น ไข้หมากไม้ที่มีตุ่มดังในภาพ

2.2.47 สอมแรงคำ

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกไว้ดังนี้ “อันนี้ชื่อว่า สอมแรงคำ
แล๑” (PS 204) อุษา กลิ่นหอม (2552: 180) ลงรูปตุ่มไว้คือ “อันนี้ชื่อว่าหมากเห็ง
คำแย” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า หอมแรงคำเป็น ไข้หมากไม้ที่มีตุ่มเรียงกันเป็นแถวดังรูป

2.2.48 เอื่อนไฟ (เรื่อนไฟ)

อุษา กลิ่นหอม (2552: 52) อธิบายว่า “เรื่อน อาการ เป็นแผลเรื่อรัง บางรายแผลหวอะหวะ
มีกลิ่นเหม็นชนิดที่เป็นหนองมักเกิดที่เท้า เวลาเดินไปมักมีเลือดออก ก่อให้เกิดความเจ็บปวดมาก”
เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เรื่อนเป็น ไข้หมากไม้ที่มีแผลเรื่อรังหวอะหวะ

นอกจากนี้ยังพบประเภทของ ไข้หมากในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ที่
นอกเหนือไปจากเอกสารหลักที่ใช้สืบค้นความหมายเพิ่มเติมทั้ง 6 เล่ม ดังนี้ 2.2.49 ออก 3 ห่อตัวแม่
2.2.50 ออกกะตังบาย 2.2.51 ออกขายเจียม 2.2.52 ออกเงาทำทานเครือ 2.2.53 ออกคิดออกเสียด
2.2.54 ตุ่มหมากเอื้องออกแกมตุ่มออกสุก 2.2.55 ออกเบือก 2.2.56 ออกแฝดไฟ 2.2.57 ออกเมือก
หลวง 2.2.58 ออกเหง้า 2.2.59 ออกเหมือดคน 2.2.60 ออกเหลื่อง

กลุ่มที่ 3 โรคในปากในคอ

โรคและอาการที่เกิดในปากในคอที่พบในในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก
สามารถแบ่งย่อยเป็นโรค 2 ชนิด และอาการ 3 อาการคือ 1. โรคคเยื่อ 2. โรคท้มมะลา 3. อาการ
เจ็บคอ 4. อาการมีเสมหะ และ 5. อาการไอ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 โรคคะยื่อ

ปรีชา พิณทอง (2532: 132, 212) อธิบายว่า “จีคะยื่อ, คะยื่อ เป็นชื่อโรคชนิดหนึ่งเกิดจากเสลดขึ้นหุ้มปอด ทำให้หายใจไม่สะดวก หอบ เมื่อย ลมหายใจไปไม่ถึงท้อง เมื่อมีอาการหนักจะถึงแก่ชีวิต โรคคะยื่อมักกำเริบในช่วงอากาศเปลี่ยนแปลงจากฤดูฝน ไปฤดูหนาว” อุษากถลีนหอม (2552: 39) อธิบายว่า “คะยื่อ (หอบหืด) ระดับการหอบตามความรุนแรง มี 4 ระดับตามลำดับคือ คะยื่อแมว คะยื่อหมา คะยื่อเสือ และ คะยื่อช้าง สาเหตุมาจากการแพ้ละอองเกสร ขนสัตว์ หรือฝุ่นต่าง ๆ อาการ เหนื่อย แน่นหน้าอก หายใจไม่ถนัด หายใจหอบและมีเสียงดัง มีเสมหะติดคอ”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า คะยื่อมีอาการหอบ เหนื่อย แน่นหน้าอก หายใจไม่สะดวก เมื่ออาการกำเริบรุนแรงสามารถทำให้เสียชีวิตได้ คะยื่อมีความรุนแรงของโรค 4 ระดับเรียงตามระดับความรุนแรงจากน้อยไปมากคือ คะยื่อแมว คะยื่อหมา คะยื่อเสือ คะยื่อช้าง

3.2 ทำมะลา

ปรีชา พิณทอง (2532: 178, 408) อธิบายว่า “ทำมะลา หรือ โรคคอติด มีเสลดขึ้นมาปิดที่หลอดลมทำให้หายใจไม่สะดวก ถ้ารักษาไม่ถูกวิธีอาจทำให้เสียชีวิตได้ ทำมะลามีหลายชนิด เช่น ทำมะลากักกึก (ชนิดนี้ร้ายแรงมาก เพราะจะมีเสลดไปอุดกั้นในลำคอ ทำให้พูดไม่ได้ หายใจไม่ออก ถ้าไม่จับเสลดในลำคอออก จะตายภายในไม่กี่นาที) ทำมะลาอ่องควาย ทำมะลาฝั่งแก้ม ทำมะลาเดือยไก่อ ทำมะลาตัวผู้ตัวแม่ ทำมะลาจับลำคอ ทำมะลาจับข้างหน้า ซึ่งแต่ละชนิดมียารักษาโดยเฉพาะ” อุษากถลีนหอม (2552: 42) อธิบายไว้ว่า “ทำมะลา มีการอักเสบของคอ มีอาการเจ็บคอ ปากแห้งคล้ายเป็นหวัด เวลากินข้าวหรือกลืนน้ำลายลำบาก รู้สึกเจ็บ หายใจลำบาก”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าทำมะลามีอาการมีเสลดขวางกั้นทางเดินหายใจ มีอาการเจ็บคอ กลืนน้ำลายลำบาก ทำให้เสียชีวิตได้ ทำมะลามีหลายชนิดเช่น ทำมะลากักกึก ทำมะลาอ่องควาย ทำมะลาฝั่งแก้ม ทำมะลาเดือยไก่อ ทำมะลาตัวผู้ตัวแม่ ทำมะลาจับลำคอ ทำมะลาจับข้างหน้า

3.3 ไอ

อุษากถลีนหอม (2552: 60) อธิบายไว้ว่า “ไอ มีหลายแบบ คือ ไอแบบแห้ง ไอมีเสมหะ เกิดจากตากแดดหรืออากาศเปลี่ยน ทำให้ไม่สบายและเจ็บคอได้ อาหารเป็นพิษ ซึ่งอาจมันจัด หวานจัด เฝ็มจัด ทำให้เจ็บคอและไอ” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ไอเป็นอาการไม่สบาย มีหลายสาเหตุ เช่น จากไข้หวัด อาหาร อากาศเปลี่ยน

3.4 เสลด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ยาเสลดขึ้น...” (PS 207) “บัดนี้ข้าพเจ้าจักกล่าวยาเสมหังเป็นเพลาแล...” (PS 206) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ออนไลน์) (2549) ให้ความหมายคำว่า เสมหะ เมื่อกที่ออกจากลำคอ ทรวงอก และลำไส้ เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เสลดคือเสมหะพบได้ในคอ ทรวงอก ลำไส้

3.5 เจ็บคอ

สุรเกียรติ อชานานุภาพ (2553: 117) อธิบายว่า รู้สึกเจ็บแสบภายในลำคอ สาเหตุที่พบบ่อยจากหวัดภูมิแพ้ ไข้หวัด ไข้หวัดใหญ่ ก้างปลาติดคอ ทอลซิลอักเสบ กรดไหลย้อน เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เป็นอาการเจ็บแสบในคออันเนื่องมาจากอาการ ไม่สบายต่าง ๆ

กลุ่มที่ 4 มารดาและเด็ก

กลุ่มมารดาและเด็กสามารถแบ่งโรคได้ 2 กลุ่ม คือ 1. มารดา 2. เด็ก ดังนี้

4.1 มารดา

โรคและอาการของมารดาที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก เป็นโรคและอาการของมารดาขณะคลอดบุตรและช่วงอยู่ไฟหลังคลอดบุตร มี 11 ชนิด คือ

4.1.1 เลือดคั่งขึ้นอยู่ไฟไม่ได้

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ยาเลือดคั่งขึ้นอยู่ไฟไม่ได้คลอดบุตรออกมาได้ 1-2-3 วันก็ดี จนถึง 1 เดือน ท่านว่ากำหนดเลือดร้ายมันยังค้างอยู่ถึง 2 เดือน จึงพันกำหนดเลือดมันให้เป็นไปต่าง ๆ เลือดคั่งขึ้นสลับไปไม่รู้สมประดี” (PS 206) และอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “ยาเลือดอยู่ไฟไม่ได้มันให้กระสับกระส่ายพูดเหมือนผีเข้าอยู่ไม่เป็นสมประดีให้ครั้งไป” (PS 206)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าเลือดคั่งขึ้นอยู่ไฟไม่ได้เป็นอาการไม่สบายของแม่หลังคลอดบุตรจากเลือดที่ค้างอยู่ ทำให้แม่หลังคลอดไม่สามารถอยู่ไฟได้

4.1.2 อยู่ไฟ อยู่กรรม

อุษา กลิ่นหอม (2552: 59) อธิบายว่า “อยู่กรรมหลังคลอด เป็นการดูแลแม่และลูกหลังคลอด ทั้งในเรื่องของการปฏิบัติตัว อาหารของแม่และลูกให้มีสุขภาพดี” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า อยู่ไฟเป็นการดูแลแม่และลูกหลังคลอดให้มีสุขภาพดี

4.1.3 เลือดเน่าตีขึ้น

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกว่า “ยาจำพวกหนึ่งสำหรับยาแก้เลือดเน่าเลือดร้ายอันอยู่ในท้องมันตีขึ้นให้จุกเสียดบางทีให้ขัดหนัก ขัดเบา บางทีให้ลงท้อง ถ่ายท้องบ่อย ๆ หรือให้เจ็บท้องปวดท้องน้อย ท่านให้ทำยานี้กินหาย” (PS 206) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เลือดเน่าตีขึ้น

4.1.4 ออกกรรม ออกไฟ

ปรีชา พิณทอง (2532: 943) อธิบายว่า “หญิงหลังคลอดอยู่ไฟครบกำหนดแล้วออกเรียก ออกกรรม หญิงที่ออกลูกแล้วจะอยู่ไฟ สำหรับท้องสาวอยู่ไฟครบสิบห้าวัน ท้องคนต่อไปอยู่สิบวันหรือเจ็ดวันก็ได้ เมื่อครบกำหนดแล้วทำพิธีออกจากไฟ เรียก ออกกรรม”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าการอยู่ไฟได้ครบกำหนดเวลาของแม่หลังคลอด

4.1.5 ผอมเหลืองหลังคลอดบุตร

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกว่า “จะกล่าวยาเลือดไว้ต่อ ๆ หญิงคลอดลูกแล้วให้ผอมเหลืองเจ็บหัวมวดากินข้าวบ่แซบ” (PS 206) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เป็นอาการที่เกิดขึ้นกับแม่หลังคลอดทำให้วิงเวียน เบื่ออาหาร

นอกจากนี้ในตำรายาอีสานยังบันทึกถึงโรค อาการอื่น ๆ ของแม่หลังคลอดไม้นอกเหนือจากเอกสารทั้ง 6 ฉบับ คือ 4.1.6 สตรีออกลูกปวดเลือดหนัก 4.1.7 ถ้าหญิงออกลูกแล้วแห้งบ่ตก (รกไม่ออก) 4.1.8 ยาลูกตายในท้อง 4.1.9 ล้างเลือดเวลาคลอดบุตร 4.1.10 คลอดลูกแล้วไม่มีน้ำนม 4.1.11 ยาลูกห่าง

4.2 ชาง

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกคำรับยาของเด็กไว้เป็นคำรับยาชาง อุษา กลิ่นหอม (2552: 41) อธิบายว่า “เวลานอนมีเหงื่อออกและเหม็นคาว ผอมแห้งไม่กินอาหาร พุงโร” ปรีชา พิณทอง (2532: 300) อธิบายว่า “โรคที่เกิดแก่เด็ก มีลักษณะพุงโร ท้องโต ก้นปอด เรียก โรคชาง” และได้อธิบายเพิ่มไว้ในหนังสืออีกเล่ม (ม.ป.ป.:) ว่า “เป็นโรคที่เกิดได้ทุกเพศทุกวัย พบมากในเด็กจากอาหารที่ไม่สมบูรณ์ มีหลายลักษณะ เช่น ชางจี ชางจีตา ชางคอหัก ชางเหลือง ชางขาว ชางเมย ชางหน้าดอก ชางแอน ชางแงน ชางจีไผ่” พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย (2529: 190-205) ให้ความหมายว่า “โรคมักเกิดในเด็กเล็ก ทำให้ตัวร้อน เชื่องซึม ปากแห้ง อาเจียน

กินข้าวไม่ได้ ท้องเดิน มีเม็ดขึ้นในปากในคอ ลิ้นเป็นฝ้าแบ่งกว้าง ๆ เป็น 2 ประเภทคือ ซางเจ้าเรือน และ ซางจร”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ซางเป็นโรคที่มักพบในเด็ก มีอาการผอมแห้ง พุงโร ท้องโต ก้นปอด ปากแห้ง อาเจียน กินข้าวไม่ได้ ซางสามารถแบ่งแยกย่อยได้อีกหลายชนิด

กลุ่มที่ 5 โรคสตรี

ตำรายาอีสานของดาส่วน ศรีมะพริก พบโรคสตรี 3 กลุ่มคือ

5.1 ไข้ทับระดู

อุษา กลิ่นหอม (2552: 39) อธิบายไว้ว่า “ไข้ทับระดู เป็นไข้ก่อนเป็นประจำเดือน อาการคล้ายไข้ธรรมดา แต่รู้สึกเหนียว ไม่ค่อยมีเรี่ยวแรง ปวดหัวตัวร้อน เจ็บท้องน้อย” พจนานุกรมศัพท์แพทย์แผนไทยและเภสัชกรรมแผนไทย สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (2559: 114) ให้ความหมายว่า “อาการไข้ขณะที่กำลังมีระดู หรือระดูเพิ่งหยุด อาการอาจรุนแรงถึงตายได้” หนังสือศัพท์แพทย์ไทย คณะเภสัชมหาวิทยาลัยมหิดล (2551: 37) อธิบายว่า สตรีที่เป็นไข้ทับระดู ขณะกำลังมีระดูแล้วเกิดเป็นไข้ และระดูทับไข้ คือเป็นไข้อยู่แล้วมีระดู

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ไข้ทับระดูเป็นอาการไข้ระหว่างช่วงเป็นระดู ซึ่งอาการไข้จะมาก่อนหรือหลังเป็นระดูก็ได้ อาการอาจรุนแรงถึงตายได้

5.2 มุตกิด

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 457) อธิบายว่า “หมาดขาวคือ โรคมุตกิด ผู้หญิงที่ควรมีประจำเดือนสีแดง แต่กลับมีสีขาว เป็นโรคที่รักษายาก” อุษา กลิ่นหอม (2552: 51) อธิบายว่า “มุตกิด ปัสสาวะไม่ออก บางครั้งอุจจาระไม่ได้ มีน้ำเมือกสีขาวออกมาจากช่องคลอด แต่กลิ่นไม่เหม็น” พจนานุกรมศัพท์แพทย์แผนไทยและเภสัชกรรมแผนไทย สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (2559: 428) ให้ความหมายว่า “โรคเกิดกับสตรี มีระดูขาว ปัสสาวะขุ่นข้น บางครั้งทำให้ขอบทวารเบาเป็นแผล ตุ่ม คัน เปื่อย มีอาการแสบอก กินอาหารไม่รู้รส ปวดหลัง เสียวมดลูก มีหลายชนิด

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า มุตกิด เกิดกับสตรี ทำให้มีระดูขาว ปัสสาวะขุ่นข้น มีแผลแสบคันที่ทวารเบา

5.3 ระบุจุด

ตำรายาฮีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกว่า “สิทธิการริยะกล่าวว่ายากแก่เลือดขัดระดูเมื่อหญิงออกลูกแล้วให้เป็นบ้ำเลือด บ้าลม หรือ ตกต้นไม้ ควายชน สิ่งใด ๆ ก็ดีท่านให้กินยานี้มี ชื่อยาว่า ไฟมะโลกัน สำหรับแก้เลือดเน่าทั้งปวง” (PS 206) และยังอธิบายเพิ่มเติมว่า “ยาขัดระดู ในปี 1 ก็ดี 2 ปีก็ดี และโลหิต(ย์)งอยู่นั้นจะกลายเป็นมาน โลหิต มานหิน มานน้ำเป็นริดสีดวงก็ดี” (PS 204)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ระบุจุดเป็นอาการที่เกิดกับสตรีหลังคลอดลูก ทำให้เป็นบ้ำเลือด บ้าลม หรือจากการกระแทก การตกต้นไม้ หากเป็นติดต่อกันเป็นเวลานานจะกลายเป็นมาน โลหิต มานหิน มานน้ำ ริดสีดวงได้

กลุ่มที่ 6 โรกระบบทางเดินอาหาร

ตำรายาฮีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบโรกระบบทางเดินอาหาร 17 กลุ่มคือ

6.1 เลือดออกตามไรฟัน

อุษา กลิ่นหอม (2552: 55) อธิบายว่า “เลือดออกตามไรฟัน มีเลือดออกตามไรฟันและจะออกมากขึ้นขณะแปรงฟัน ผอมแห้ง ตัวเหลือง จากเส้นเลือดฝอยเปราะ กินอาหารไม่สมดุล” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าเลือดออกตามไรฟันจากขาดสารอาหาร

6.2 กินข้าวไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เบื่ออาหาร

6.3 กาง

อุษา กลิ่นหอม (2552: 38) อธิบายว่า “เป็นแผลหรือดวงสีขาวในปากและลิ้นเกิดจากเชื้อรา” ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 368) อธิบายว่า “ตุ่มในลิ้น ในคอ เพดานปาก เป็น मुखโรค” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 464) อธิบายว่า “เป็นโรคมักเกิดที่ปาก ลิ้น เมื่อเกิดขึ้นที่แรกจะเป็นแผลเล็ก ๆ แล้วลุกลามออกไป คนที่เป็นกางที่ลิ้นหรือปาก เวลากินอาหารรสเผ็ดร้อนเข้าไปจะเจ็บปวดเป็นกำลัง บางรายกินข้าวกินน้ำไม่ได้เลยก็มี” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า กางเป็นแผลในปาก ลิ้น มีอาการเจ็บเมื่อรับประทานอาหารเผ็ดร้อน

6.4 พวน

ปรีชา พิณทอง (2532: 559) อธิบายว่า “น. คลื่นไส้ เรียก พวนท้อง เมื่อกินอาหารเข้าไปอยากจะอาเจียนออกมา” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าพวน อาการปั่นป่วนในท้อง

6.5 ราก อาเจียน มีอาการอาเจียนออกมา

6.6 ลงท้อง

ปรีชา พิณทอง (2532: 658) อธิบายว่า “ลงท้อง ท้องร่วงกินอะไรลงไปถ่ายออกหมด” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าลงท้องเป็นอาการถ่าย

6.7 เจ็บท้องแล้ง

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: หน้า 390) อธิบายว่า “ปวดท้องจากธาตุผิดปรกติ” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เจ็บท้องแล้ง คืออาการปวดท้อง

6.8 จอดท้อง ปวดท้อง เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า จอดท้อง คืออาการปวดท้อง

6.9 ยี่งท้อง

อุษา กลิ่นหอม (2552: 42) อธิบายว่า “ท้องยี่ง (ท้องอืด ท้องเฟ้อ) มีอาการแน่นท้อง ถ่ายยาก หรือไม่ถ่าย มีความรู้สึกอึดอัด การรักษานั้นจำเป็นต้องใช้ยาระบาย” ปรีชา พิณทอง (2532: 638) อธิบายว่า “ยี่ง ท้องอืด ท้องอึก” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ยี่งท้องคืออาการแน่นท้อง

6.10 บิดหมักหมัน เจ็บท้องบิดหมักหมัน

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 390, 2549: 397) อธิบายว่า “ปวดท้องหมักหมัน คือ ปวดท้องบิด ถ่ายออกทีละน้อย และเป็นมูกเลือด ปวดบิดในท้อง” อุษา กลิ่นหอม (2552: 57) อธิบายว่า “หมักหมัน อุจจาระเป็นก้อนแข็ง ถ่ายลำบาก อาจมีเลือดปนออกมา ถ่ายกะปริดกะปรอย” ปรีชา พิณทอง (2532: 470) อธิบายว่า “บิด มีอาการปวดมวน อุจจาระเป็นมูกเลือด เรียก โรคนิด บิดหมักหมัน ก็ว่า” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า บิดหมักหมันเป็นอาการปวดท้องบิด ถ่ายกะปริดกะปรอย

6.11 บิด

อุษา กลิ่นหอม (2552: 44) อธิบายว่า “บิด ปวดบิดท้อง ถ่ายอุจจาระเหลวเป็นมูก จากการกินอาหารหมักดองหรือกินอาหารไม่สะอาด” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า บิด คืออาการปวดบิดในท้อง ถ่ายเหลว

6.12 ขี้ไม่ออก

อุษา กลิ่นหอม (2552: 42) อธิบายว่า “ท้องผูก ไม่อุจจาระหลายวัน อุจจาระไม่ออก” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ขี้ไม่ออก คืออาการอุจจาระไม่ออก

6.13 ป้าง

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 448, 2532: 507) อธิบายว่า “ป้าง คือกระเพาะอาหารด้านซ้ายของตัวขึ้นท้องโต เหมือนเด็กเป็นโรคซางทำให้เจ็บ” อุษา กลิ่นหอม (2552: 47) อธิบายว่า “ป้าง ม้ามทำงานผิดปกติ กระเพาะอาหารด้านซ้าย พองขึ้น ทำให้เกิดอาการเจ็บปวดมาก” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ป้างคือกระเพาะอาหารโต ทำให้ท้องโต มีอาการเจ็บ

6.14 สะดวง ริดสีดวง

ตำรายาอีสานของดาส่วน ศรีมะพริกมี พบ 5 ชนิด 1. ริดสีดวงตามไส้ อุษา กลิ่นหอม (2552: 55) อธิบายว่า “สะดวงลำไส้ ริดสีดวงลำไส้ คันปวดทวาร ทวารนูนออกมาเห็นได้ชัด ขับถ่ายลำบาก มีเลือดออกเวลาขับถ่าย” 2. สะดวงท้อง 3. ริดสีดวงถ่อลึงค์ 4. สะดวงหนอง 5. สะดวงเลือด เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า สะดวงหรือริดสีดวงมีหลายประเภทแบ่งตามลักษณะโรค

5.15 **ฆ่าแม่ท้อง (พยาธิ)** ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 399) อธิบายว่า “ฆ่าพยาธิในท้อง” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า แม่ท้อง เป็นพยาธิในท้อง

5.16 **บิดมูกเลือด ลงเลือด ขี้เป็นเลือด** เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า อาการถ่ายเป็นเลือด

5.17 **ทั้งลงทั้งราก ลงท้องปัจจุบัน** เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า อาการทั้งอาเจียน ทั้งถ่าย

กลุ่มที่ 7 โรคระบบทางเดินปัสสาวะ

ตำรายาอีสานของดาส่วน ศรีมะพริก พบโรคระบบทางเดินอาหาร 2 กลุ่มคือ

7.1 เยี่ยวป้ออก เยี่ยวยัด ขัดลึงค์

อุษา กลิ่นหอม (2552: 51) อธิบายว่า “เยี่ยวหยัด อาจเกิดจากระบบภายในร่างกายไม่ปกติ ขาดสมดุลของร่างกาย รู้สึกขัด เจ็บ เวลาปัสสาวะ ปัสสาวะบ่อยแบบกะปริดกะปรอย ไม่สม่ำเสมอ

แต่ไม่ใช่อาการของนิ้ว” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เยี่ยวบ่ออก เยี่ยวขัด ขัดลึงค์ เป็นอาการ ปัสสาวะไม่สะดวก รู้สึกเจ็บขัด ปัสสาวะกะปริดกะปรอย

7.2 นิ้ว เหนียว หินตัน

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 435) อธิบายว่า “นิ้ว เป็น โรคภายในชนิดหนึ่ง เกิดที่กระเพาะ ปัสสาวะถุงน้ำดี เป็นต้น เป็น โรคที่รักษายาก คนโบราณเป็นโรคนี้อันมาก เนื่องจากกินน้ำไม่สะอาด ตะกอนของดินหรือหินไปนอนทับกันอยู่ที่กระเพาะปัสสาวะ คนโบราณใช้ยารักษาถ้านิ้วโต ยาก็ขับออกไม่ได้ เว้นแต่นิ้วเล็กเมื่อกินยาเข้าไปยาจะขับไล่หลุดออกมา หมอแผนปัจจุบันใช้การ ผ่าตัดเอานิ้วออก นิ้วบางรายโตมาก เมื่อเอามากองหลาย ๆ ราย นิ้วจะสูงคล้ายภูเขาเตี้ย ๆ” อูษา กลิ่นหอม (2552: 43) อธิบายว่า “นิ้ว มีหลายอย่างและหลายสาเหตุ เช่น นิ้วในกระเพาะปัสสาวะ นิ้วในไต นิ้วในถุงน้ำดี นิ้วในท่อปัสสาวะ”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า นิ้ว เหนียว หินตันมีหลายสาเหตุและเกิดขึ้นได้หลายที่ เช่น กระเพาะปัสสาวะ ถุงน้ำดี ไต ท่อปัสสาวะ

กลุ่มที่ 8 ความเสื่อมของร่างกาย

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบลักษณะความเสื่อมของร่างกาย 5 แบบ คือ

8.1 กษัยกล่อน

พจนานุกรมศัพท์แพทย์แผนไทยและเภสัชกรรมแผนไทย สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (2559: 23) ให้ความหมายว่า “กษัย คือ โรคที่เกิดจากความเสื่อมหรือความผิดปกติของร่างกาย จากความเจ็บป่วยเรื้อรัง ทำให้ร่างกายชubbวม กล้ามเนื้อและเส้นเอ็นรัดตึง โลหิตจาง ผิวหนังซีดเหลือง ไม่มีแรงมือเท้าชา มีหลายชนิด กษัยกล่อน เป็นโรคกษัยกลุ่มหนึ่ง เกิดจากความผิดปกติของธาตุทั้ง 4 แบ่งเป็น 5 ชนิด คือ กษัยกล่อนดิน กษัยกล่อนน้ำ กษัยกล่อนลม กษัยกล่อนไฟ กษัยเถา” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า กษัยกล่อนเป็นโรคจากความเสื่อมของธาตุทั้ง 4 แบ่งย่อยได้ 5 ชนิด คือ กษัยกล่อนดิน กษัยกล่อนน้ำ กษัยกล่อนลม กษัยกล่อนไฟ กษัยเถา

8.2 ประดง

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 116-117, 2532: 491) อธิบายว่า “ประดง คล้ายโรคขางมีหลายชนิด เกิดตามผิวหนัง มีอาการคัน มักพบในคนวัยกลางคนขึ้นไป โดยเฉพาะผู้หญิงที่มีรูปร่างอ้วนเมื่อ

รักษาประดงหายแล้ว มักกลับมาเป็นใหม่ เป็นโรคที่รักษาให้หายขาดได้ยาก” อุษา กลิ่นหอม (2552: 45) อธิบายว่า “ประดง พบในคนวัยกลางคนขึ้นไป เมื่อเป็นแล้วสามารถกลับมาเป็นใหม่ เป็นโรคคือ ยา มี 17 อาการ ส่วนใหญ่เกิดเนื่องจากภาวะสมดุลของเลือดผิดปกติ”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ประดงมีหลายชนิดมักพบในวัยกลางคนถึงสูงอายุ เมื่อรักษาหายแล้วสามารถกลับมาเป็นซ้ำได้

8.3 ฮาน

ปรีชา พิณทอง (2532: 1,020, ม.ป.ป.: 428) ให้ความหมายว่า “ฮานเป็นโรคชนิดหนึ่ง หมอแผนปัจจุบันเรียกโรคหทัย โรคนี้เกิดในผู้ชายที่สูงอายุ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้ผอมแห้งแรงน้อย กินยากถ่ายยาก ท้องเป็นดานโดยเฉพาะปัสสาวะ เวลาถ่ายจะมีสีเหลืองขุ่นข้นและขัดล้าลื้อง โรคฮานนี้มีหลายชนิด เช่น ฮานน้ำฮากเลือด” อุษา กลิ่นหอม (2552: 60) อธิบายว่า “ฮาน ในผู้ชาย มักเกิดกับผู้สูงอายุ มีอาการ ผอมแห้ง แรงน้อย กินยาก ถ่ายยาก ปัสสาวะมีสีเหลือง ขุ่นข้นและขัดล้าลื้อง ในผู้หญิง มักเกิดจากการยกของหนักเกินกำลัง ทำให้ปัสสาวะมีสีเหลือง ปวดตามตัว”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ฮานมักเกิดในผู้ชายสูงอายุ มีอาการเบื่ออาหาร ถ่ายลำบาก ท้องเป็นดาน ปัสสาวะลำบาก ปัสสาวะขุ่น ขัดล้าลื้อง ในผู้หญิงเกิดจากการยกของหนักเกินกำลัง ทำให้ปัสสาวะเหลือง ปวดตามตัว

8.4 มาน

อุษา กลิ่นหอม (2552: 74) อธิบายว่า “โรคที่ทำให้ท้องโต มีหลายชนิด คือ มานน้ำ มานหิน มานเลือด” เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบ 3 ชนิดคือ

8.4.1 มานเลือด นันทวัน บุญยะประกัศร (2551: 160-161) อธิบายว่า “มานโลหิต อาการท้องพองโต เป็นพิษจากโลหิต มี 4 ประการ 1. มานโลหิต เกิดจากโลหิตระดูร้าง ระดูขัดไม่มาตามปรกติ 2. มานโลหิต เกิดจากโลหิตตกหมก 3. มานโลหิต เกิดจากโลหิตเน่า 4. มานโลหิต เกิดจากโลหิตจาง”

8.4.2 มานหิน นันทวัน บุญยะประกัศร, บรรณาธิการ, 2551: 161) อธิบายว่า “มานหิน อาการท้องโต แข็งแข็ง เป็นก้อนจากลม มี 4 ประการ 1. มานหิน เกิดเพื่ออโรคมาวาตา อันหาพาด มุตฆาฏู นั้นกล้ำเหลือกำหนด 2. มานหิน เกิดจากกองอุทซังคมาวาตาพัดแรงขังอยู่ในเกลียว อันหาพาดุคย์และสันทะภาค 3. มานหิน เกิดจากกุงฉิสยาวาตามีมุตฆาฏู อันหาพาดระคน กำเริบกล้ำในท้อง 4. มานหิน เกิดแต่กองโกฏฐาสยาวาตาจมลง”

8.4.3 มานสูง ปรีชา พิณทอง (2532: 608) อธิบายว่า “มานสูง คือ โรคที่บวมไปทั้งตัว”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า มาน เป็น โรคที่ทำให้ท้องโต ทั้งอาจารย์อุษาและตาส่วนแบ่งมานเป็น 3 ชนิด คือ มานเลือด มานหิน ส่วนมานน้ำในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วนระบุชื่อมานสูงซึ่งมีอาการบวม

8.5 มะเร็ง

ปรีชา พิณทอง. (ม.ป.ป.: 375, 2532: 134) อธิบายว่า “มะเร็ง (มะเร็ง) เป็นชื่อโรคชนิดหนึ่งโรคนี้อาจเกิดทั้งภายในและภายนอกในร่างกาย ที่เกิดภายในรักษายาก เพราะยาที่จะรักษาเข้าไปไม่ถึง ส่วนที่เกิดภายในรักษาง่าย เพราะยาที่จะรักษาได้หลายอย่าง โรคมะเร็งเป็นโรคที่รักษายากมาก เมื่อโรคนี้ออกมาแล้วจะทำให้เนื้อเสียเนื้อเน่า หมอจึงจำเป็นต้องฆ่าเชื้อของโรค เชื้อของโรคหมออีสานเรียกแม่ขี้มะเร็ง คือ โรคชนิดนี้มีตัว จำเป็นต้องฆ่าตัวหรือเชื้อให้ตายเสียก่อนจึงรักษาเนื้อที่หลัง ยาฆ่าเชื้อโบราณเล่าไว้ว่า ให้เอา เขียดไม้คิบมาพอกให้แห้งแล้วโรยที่ปากแผลนานประมาณ 30 นาที จึงเอาไฟเผา ขณะที่เผาไฟจะได้ยินเสียงแตก เสียงที่แตกนี้เรียกว่าแม่ขี้มะเร็งตายแล้ว การจะนำเอาชนิดนี้ไปรักษาโรคมะเร็งที่เกิดภายใน เป็นเรื่องที่ไม่ได้ หมอจึงจำเป็นต้องวางยาชนิดอื่นเข้าไปรักษา มะเร็ง มะเร็งคือโรคขี้มะเร็ง ขี้มะเร็งอาจแยกได้เป็น 2 ชนิด ชนิดที่เป็นแองเหมือนแองน้ำขนาดต้นมีหนองไหล และชนิดที่เป็นเนื้อเน่า” อุษา กลิ่นหอม (2552: 50) อธิบายว่า “มะเร็ง เกิดจากการกินอาหารและการใช้ชีวิตประจำวันไม่เหมาะสม มีหลายอาการร่วมกัน ถ้าเป็นมะเร็งที่อวัยวะส่วนไหนจะรู้สึกเจ็บและปวดที่ส่วนนั้น”

เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบ 6 ชนิด คือ

10.1.1 มะเร็งตะมอย “มะเร็งตะมอย อย่างหนึ่งถ้าขึ้นแก้มชื่อ มะเร็งตะมอย ถ้าหัวขาวไล่ดำ 8 วันตาย ถ้าหัวขาวไล่แดงมีตาย” (PS 206) “ถ้าขึ้นแก้มชื่อ มะเร็งตะมอย ถ้าหัวขาวไล่ดำ 8 วันตายฯ ถ้าหัวขาวไล่แดงมีตาย” (PS 206)

10.1.2 มะเร็งข้าง ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ถ้าขึ้นใบหูชื่อ มะเร็งข้าง” (PS 206)

เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วนยังบันทึกถึงชื่อมะเร็งต่าง ๆ อีกคือ 10.1.3 มะเร็งเปลือก 10.1.4 มะเร็งน้ำ 10.1.5 มะเร็งใบ 10.1.6 มะเร็งไรย์

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า มะเร็งสามารถเป็นได้ทั้งภายในและภายนอก เป็นโรคที่รักษายากทำให้เนื้อเน่า

กลุ่มที่ 9 ฝี

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบฝี 2 แบบ คือ

9.1 ฝี

อุษา กลิ่นหอม (2552: 48) อธิบายว่า “ฝี เกิดจากการถูกของทึ่มแทงแล้วมีการติดเชื้อตามมา มีลักษณะเป็นตุ่มคล้ายสิว แต่มีขนาดใหญ่กว่าจะปวดร้อน แล้วหลังจากนั้นจะเป็นหนอง เมื่อฝีแตก จะเจ็บปวดมาก ฝีมีหลายแบบขึ้นอยู่กับตำแหน่งที่เป็นฝีและรูปร่างที่ปรากฏ” ปรีชา พิณทอง (2532: 548) อธิบายว่า “ฝี โรคจำพวกหนึ่ง เป็นต่อมปูดขึ้นตามร่างกาย กัดหนองข้างใน เรียกฝี มีหลายชนิด”

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบฝีแบบต่าง ๆ แบ่งเป็น 15 ชนิด คือ

9.1.1 ฝีหัวดับ หัวปอด หัวพุง หัวข้าว

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ระบุว่า “บุคคลเราทั้งหลายถ้าเจ็บท้องบิด เจ็บหมักหมมัน ๆ ก็ดีหรือออกลูกแล้วก็ดี แพทย์ท่านกล่าวไว้ว่า เลือดมักจะไม่ตกหมดยังเหลือค้างแขวนอยู่ ท่านบอกไว้ว่าให้กินยาละลายเลือดกระจายก่อน แล้วจึงกินยาถ่าย ต่อภายหลังถ้าปล่อยให้เลือดแห้งค้างแขวนอยู่ทางใน เมื่อนานเข้ากลายเป็น โรคหลายอย่างคือ เกิดเป็นมานเลือด 1 เป็นมานหิน 1 เกิดเป็นกระสุนเลือดบางทีให้เกิดเป็นฝีหัวดับ หัวปอดหรือเป็นฝีหัวพุงและฝีหัวข้าว ก็ได้บางทีให้เกิดเป็นฝีมุดกิดคือฝีมดลูกร้ายนัก เพราะเลือดนั้นเองเพราะฉะนั้นแพทย์ท่านจึงให้เอายาละลายและถ่ายเสีย” (PS 206) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ฝีหัวดับ หัวปอด หัวพุง หัวข้าว เกิดจากเลือดคั่งค้างอยู่ภายใน

9.1.2 ฝีปากอากปากหมู

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 155) อธิบายว่า “ฝีที่เป็นแต่เอวขึ้นไป” อุษา กลิ่นหอม (2552: 49) อธิบายว่า “ฝีปะอาก ฝีปากอาก เป็นฝีตั้งแต่เอวขึ้นไปทางส่วนบนของร่างกาย มีขนาดใหญ่” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ฝีปากอากปากหมูเป็นฝีขนาดใหญ่ขึ้นแต่เอวขึ้นไป

9.1.3 ฝีหัวเอียน

อุษา กลิ่นหอม (2552: 49) อธิบายว่า “ฝีแปวเอียนหรือฝีหัวเอียน เป็นฝีที่เมื่อหายจากที่หนึ่งแล้วไปเป็นอีกที่หนึ่งหายยาก” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าฝีหัวเอียน ฝีที่หายแล้วกลับมาเป็นอีกแต่เปลี่ยนที่เป็น

9.1.4 ฝีปลาข้อ

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 155) อธิบายว่า “ฝีที่เป็นแต่เอวลงมา” อุษา กลิ่นหอม (2552: 49) อธิบายว่า “ฝีปลาข้อ ฝีปลาข้อ ผิวหนังของผู้ป่วยนั้นมีลักษณะคล้ายเอาไม้มาสอดหรือคุนไว้ ถ้าเป็นตามแนวขวางของร่างกายสามารถรักษาให้หายง่าย แต่ถ้าเป็นตามแนวตั้งรักษาหายยาก

และอันตราย” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าฝีปลาค่อคือฝีที่เป็นแต่เວລงมา ลักษณะคล้ายเอาไม้มา สอดคุณไว้ถ้าเป็นตามแนวขวางของร่างกายง่าย เป็นตามแนวตั้งรักษายาก

9.1.5 ฝีหัวข่วม (คว่ำ)

อุษา กลิ่นหอม (2552: 49) อธิบายว่า “ฝีหัวคว่ำ เป็นฝีที่ฝังอยู่ในเนื้อ หัวฝีคว่ำลง ด้านใน ไม่ปรากฏออกมาให้เห็น” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ฝีหัวข่วม คือฝีที่ฝังอยู่ในเนื้อ ไม่ปรากฏให้เห็น

9.1.6 ตะมอย

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “สิทธิการิยะถ้ำมันขึ้นขวา คือตัว ผู้ ถ้ำขึ้นซ้าย คือ ตัวเมีย ขึ้นกลางสะบักรอบข้างหลัง คือ ว่าอค์คะนิสัน ถ้ำตะมอยขึ้นกระหม่อม ถ้ำ หัวเขียวไส้แดง สันฐานเหมือนลูกมะไฟ 3 วัน จะตายอย่าแก้เลย หัวขาวไส้ดำ” (PS 206) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า

9.1.7 กำล้างพระอาทิตย์

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ถ้ำขึ้นหน้าผากชื่อกำล้างพระ อาทิตย์ ถ้ำหัวแดง 4 ยามตายแล ฯ” (PS 206) “ถ้ำหัวเขียว 8 วันตาย” (PS 206) เพราะฉะนั้นจึง สันนิษฐานว่า กำล้างพระอาทิตย์ขึ้นที่หน้าผากถ้ำหัวสีแดง 4 ยามตาย หัวเขียว 8 วันตาย

9.1.8 เหลี่ยมสมุด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ถ้ำขึ้นริมฝีปากชื่อ เหลี่ยมสมุด 3 วันตาย” (PS 206) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เหลี่ยมสมุด ขึ้นที่ริมฝีปาก 3 วันตาย

9.1.9 สลักเพชร

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “ถ้ำขึ้นในหูชื่อ สลักเพชร” (PS 206) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า สลักเพชรขึ้นในหู

9.1.10 อักคะนิสัน

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกบันทึกไว้ว่า “สิทธิการิยะถ้ำมันขึ้นขวา คือตัว ผู้ ถ้ำขึ้นซ้าย คือ ตัวเมีย ขึ้นกลางสะบักรอบข้างหลัง คือ ว่าอค์คะนิสัน ถ้ำตะมอยขึ้นกระหม่อม ถ้ำ หัวเขียวไส้แดง สันฐานเหมือนลูกมะไฟ 3 วัน จะตายอย่าแก้เลย หัวขาวไส้ดำ” (PS 206) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า อักคะนิสันขึ้นกลางสะบัก

นอกจากนี้ตำรายาอีสานของตาส่วนยังพบ 9.1.11 ฝีระลอก 9.1.12 หัวหลวง 9.1.13 ฝีหัวบาน 9.1.14 ฝีปักขุมมันยาง 9.1.15 ฝิภายใน

9.2 ผ้ำ

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 375) อธิบายว่า “ผ้ำ หมายถึง ฝัฝิชเป็นไขเนื่องจากฝัฝิชขึ้นง่ามมือ” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 452, 2532: 534) อธิบายว่า “ฝัฝิที่เกิดจากการทิ่มของเหล็ก หนาม ก้าง เงียงปลา แล้วเกิดอาการบวมหลังแผลหายสนิท เกิดตามนิ้วมือนิ้วเท้า” อุษา กลิ่นหอม (2552: 48) อธิบายว่า “ผ้ำ เป็นแผลที่เกิดจากการอักเสบอีกครั้งหลังจากที่แผลเดิมหายแล้ว” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ผ้ำ คือฝัฝิที่เกิดจากการถูกเหล็ก หนาม ก้างปลา ทิ่ม แล้วเกิดอาการอักเสบอีกครั้งหลังจากแผลเดิมหายแล้ว

กลุ่มที่ 10 ระบบผิวหนัง

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบ โรคผิวหนัง 4 แบบ คือ

10.1 ไม้

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 469, 2532: 626, 134) อธิบายว่า “จีไม้ ไม้ หน่อไม้ จีไม้ คือ โรคคุดทะราด โรคคุดทะราดนี้เป็นโรคติดต่อชนิดหนึ่ง เป็นแผลเรื้อรัง บางรายแผลนั้นเหวอะเหวออก มีกลิ่นเหม็น ที่เป็นแผลเล็ก ๆ ก็มี ชนิดที่เป็นหนองมักเกิดขึ้นที่ตีน เรียกตีนหน่อไม้ เวลาเดินไปมาเหยียบอะไรเข้า จะมีเลือดซึมออก เจ็บตัวถึงกับร้องไห้เพราะเจ็บปวดมาก มี 2 ชนิด คือชนิดแห้งและชนิดเปียก” ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 398) อธิบายว่า “โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง” อุษา กลิ่นหอม (2552: 52) อธิบายว่า “จีไม้ ขึ้นมา เกิดจากการไม่รักษาความสะอาด ติดเชื้อราที่ผิวหนัง เป็นผื่นแดงที่ผิวหนังหรือมีอาการคันร่วมด้วย มีการลอกของผิวหนัง”

เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบ 6 ชนิด คือ

10.5.1 ไม้ไฟ ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 398) อธิบายว่า “คุดทะราดตุ่มเล็ก หัวแข็ง มี 2 ชนิด 1.ชนิดตุ่มใหญ่หัวบาน 2. ชนิดตุ่มเล็ก หัวแข็ง”

10.5.2 หน่อไม้ ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 469) อธิบายว่า “ชนิดที่เป็นหนองมักเกิดขึ้นที่ตีน เรียกตีนหน่อไม้ เวลาเดินไปมาเหยียบอะไรเข้า จะมีเลือดซึมออก เจ็บตัวถึงกับร้องไห้เพราะเจ็บปวดมาก”

นอกจากนี้ยังมี 10.5.3 ไม้ด่างไก่อ 10.5.4 ไม้ขัด

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ไม้ คือคุดทะราด เป็นโรคติดต่อมีแผลเรื้อรังมีชนิดเปียกและแห้ง

10.2 เรือน เอื้อน

ปรีชา พิณทอง. (ม.ป.ป.: 412, 2532: 133) อธิบายว่า “จืด (เรือน) เป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ทำให้ผิวหนังเป็นผื่น ชนิดที่ทำให้ผิวหนังเป็นผื่นนี้ เรียกจืด ชนิดที่ทำให้นิ้วมือนิ้วเท้าถูกเรียกกฐัจจ โรคนี้อธิบายว่า “จืด (เรือน) เป็นโรคที่รักษายาก สมัยโบราณ โรคชนิดนี้ไม่ค่อยมีมาก ดังนั้นการรักษาโรคนี้อาจมีไม่มาก” อุษา กลิ่นหอม (2552: 52) อธิบายว่า “โรคจืด จืดไม่ จืดเอื้อน เกิดจากการติดเชื้อ เป็นแผลเรื้อรัง บางรายแผลเหวอะหวะ มีกลิ่นเหม็นชนิดที่เป็นหนองมักเกิดที่เท้า เวลาเดินไปมักมีเลือดออก ก่อให้เกิดความเจ็บปวดมาก” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เรื่องคือโรคผิวหนังมี 2 ชนิด คือ ชนิดที่ทำให้ผิวหนังเป็นผื่นนี้ เรียกจืด ชนิดที่ทำให้นิ้วมือนิ้วเท้าถูก เรียกกฐัจจ โรคนี้อธิบายว่า “จืด (เรือน) เป็นโรคที่รักษายาก

10.3 กลาก

ปรีชา พิณทอง (2532: 75) อธิบายว่า “กลาก น. ชื่อโรคกลากจำพวกหนึ่ง มีสองชนิด ชนิดเป็นวงกลม เรียก กากธรรมดา ชนิดไม่เป็นวงกลมกระจายไปทั่วตัวเรียก กากซัว” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่ากลากคือโรคผิวหนังชนิดหนึ่งลักษณะเป็นวงกลม

10.4 หิด

อุษา กลิ่นหอม (2552: 52) อธิบายว่า “โรคผิวหนัง จืด หิด ค้าง จากแพ้ในฤดูหนาวมีอาการเป็นตุ่มคันเล็ก ๆ สี ๆ เมื่อเกาจะเปื่อย” ปรีชา พิณทอง (2532: 135) อธิบายว่า “หิด น. ชื่อโรคติดต่อชนิดหนึ่ง เป็นเม็ดขึ้นตามผิวหนัง เรียก จืด มี 2 ชนิด คือ หิดคันและหิดเปื่อย มีอาการปวดและคัน” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าหิดมีตุ่มคันสีใส มี 2 ชนิดคือ หิดคันและหิดเปื่อย

กลุ่มที่ 11 โรคลม

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบโรคลม 4 แบบ คือ

11.1 โรคลม

โรคลมมีหลายชนิด ดังชื่อ “ยามทั้งมวล” (PS 207) “ยาม 108” (PS 204) โรคลมที่ปรากฏในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกพบโรคลมดังนี้

11.1.1 ลมจุกเสียด อุษา กลิ่นหอม (2552: 41) อธิบายว่า “จุกเสียดแน่นท้อง มีลมมวนอยู่ในท้อง ทำให้เจ็บท้องและเจ็บบริเวณลิ้นปี่”

11.1.2 ลมเสียบลมกร่อน ลมเสียบขึ้น

อุษา กลิ่นหอม (2552: 40) “เจ็บท้อง เจ็บเสียบ พลันลม ลมพันไส้ เจ็บท้อง เจ็บเสียบ อาการ เจ็บที่ท้อง บริเวณสะดือ ม้วนขึ้นด้านบน มีลมในลำไส้ทำให้เรออยู่ตลอดเวลา หรือผายลม ผู้ป่วยมีอาการตัวเหลืองร่วมด้วย”

11.1.3 ลมขึ้น เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพรักระบุว่า “ลมขึ้นยิ่ง” (PS 226) “ลมขึ้นก็ดี เลือดขึ้นเจ็บหัวใจก็ดี” (PS 226) ปรีชา พิณทอง (2532: 661) อธิบายว่า “ลมขึ้น น. อาการวิงเวียนหน้ามืดและอาเจียน เรียก ลมขึ้นเบื้องบน”

11.1.4 สะอึก สะเออะ อุษา กลิ่นหอม (2552: 56) อธิบายว่า “สะเออะ ลมแน่น หน้าอก สะเออะ (สะอึก) ไม่หยุด”

11.1.5 ลมชัก สุรเกียรติ อาชานานุภาพ (2551: 601) อธิบายว่า “โรคเรื้อรังเกี่ยวกับการ ผิดปรกติของสมอง ทำให้หมดสติ เกิดขึ้นเฉียบพลัน แล้วกลับมาเป็นปรกติได้เอง กำริบได้เป็น ครั้งคราว

และยังพบโรคลมอื่น ๆ คือ

11.1.6 ลมกอนขึ้นอัดหัวใจ ปากบิได้

11.1.7 ลมซางอักษมนิ

11.1.8 วิน อาการวิงเวียน

11.1.9 หนหวย

11.1.10 กลมหรือบวมลม

นอกจากนี้ยังมีการแบ่งโรคลมแบบต่าง ๆ คือ

โรคลมแบ่งตามอาการ “สิทธิท่านจ๊กกล่าวยาม 10 จำพวก

อันนี้ลมจำพวก 1 นั้นชื่อ	อะคะวิสาน	เกิดแต่หัวให้เจ็บหัวมัวตาแลฯ
ลมอัน 1 นั้น ชื่อว่า	นัตตะสาน	เกิดที่ใดเสียองค์ะที่นั่นแลฯ
ลมวัน 1 ชื่อว่า	คันทะวิสาน	เกิดแต่หุบให้ไต้ยั้งสั้งกัอัน ตั้งอยู่ถุ่ม ๆ นั้นแลฯ
ลมอัน 1 ชื่อว่า	สุนสุค	เกิดไ้แล้วเป็นคั้งแห่ง...คั้งแห่งเนื้อฮ้อนแลฯ
ลมอัน 1 ชื่อว่า	จ๊กะราช	เกิดแต่ตีนมือเย็นแลฯ
๑ ลมอัน 1 ชื่อว่า	ลมกอน	เกิดฮ้อนท้าวลมแลฯ เ็นอ่อนนั้นแลฯ
ลมวัน 1 ชื่อว่า	ละวิกะ	เกิดให้ตามีนมักหลับตาอยู่บัพบมึนตาบิได้ตาฮัน อยู่นั้นแลฯ
ลมอัน 1 ชื่อว่า	สลิว	เจ็บในนั้นฯ
ลมอัน 1 ชื่อว่า	สลล	เกิดมักเป็นตุ่มเป็นเปา ลมจำพวกนี้เกิดแต่เข้าจาด

แลฯ)” (PS 226)

โรคลมแบ่งตามสถานที่เกิด “ลม 1 ชัดเกิดแต่ขามือยเจ็บเอ็นน้กแลฯ

ลม 1 ชัดเกิดแต่ขามือยเจ็บเอ็นน้กแลฯ

ลมอัน 1 ชื่อว่า อังคะบาด เกิดแต่ หัวเข่าทั้ง 2 ชัด เมื่อยน้กแลฯ|

ลมอัน 1 ชื่อว่า ลัดชราชบาด เกิดขึ้นแขนทั้ง 2 เหมื่อยน้กแลฯ|

ลมอัน 1 ชื่อว่า มะคะมปาด แลใจสันฮ้อนเจ็บน้กแลฯ|

ลมอัน 1 ชื่อว่า โคคก้ปาด เกิดแต่เก่าแขนทั้ง 2 เจ็บน้กแลฯ|

ลมอัน 1 ชื่อว่า สุลบาด เกิดแล้วฮ้องอยู่ที่ 1 แล้วสันอยู่ทศ ๆ แลฯ|

ลม 1 อัน 1 ชื่อว่า เกลบาด เกิดให้ฮ้อง 3 ที แล้วแล่น 2 บาด ลางคินแล้วฮ้อนอยู่แลฯ|

ลมอัน 1 ชื่อว่า แสงจาบาด เกิดฮ้องคูงก้วนกน้นแลฯ|

ลมอัน 1 ชื่อว่า อมมบาด เกิดแต่กะโพะ 1 ต่าง่าง ไบบได้แลฯ|

ลมอัน 1 ชื่อว่า ไสยะบาด เกิดในคางกระด้างแข็งอยู่แลฯ|

ลมอัน 1 ชื่อว่า จำ กอนนี้เกิดแต่วาโยธาตุแลฯ)” (PS 226)

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าลม มีหลายประเภท และยังสามารถแบ่งย่อยได้ตามอาการและสถานที่เกิดได้อีกด้วย

11.2 บ้า

บ้าที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมี 5 ชนิด คือ

11.2.1 บ้าวิน บ้าหมู อุษา กลิ่นหอม (2552: 52) อธิบายว่า “ลมบ้าหมู บ้าลม บ้าวิน ลมชัก เมื่ออาการกำเริบจะเป็นลมชักกระตุก หมดสติ อาจกัดลิ้นตนเอง”

11.2.2 บ้าท้าว

11.2.3 บ้าพิษ

11.2.4 บ้าเลือด

11.2.5 บ้าป่วง

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า บ้าคืออาการไม่รู้สติมีหลายชนิด

11.3 ปวดหัว

อุษา กลิ่นหอม (2552: 45) อธิบายว่า “อาการปวดหัว ปวดขมับ เหมือนถูกบีบ สาเหตุเกิดจากพิษไข้หรือไม่มีไข้ก็ได้” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ปวดหัวมีได้หลายสาเหตุ มีอาการปวดที่หัวหรือที่ขมับ

นอกจากนี้ยังพบ 11.4 สลบสิ้นกระดังค้างแข็ง อีกด้วย

กลุ่มที่ 12 โรคนตา

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบโรคตา 3 แบบ คือ

12.1 ตาเจ็บ อุษา กลิ่นหอม (2552: 40) อธิบายว่า “เจ็บตา การใช้สายตามากเกินไป ขาดวิตามินช่วยให้มองเห็นได้ดี ติดเชื้อ ถูกไม้ขีด ฟุนเข้าตา มีอาการตามัวมองไม่เห็นชัด หรือมองไม่เห็นในที่แสงน้อยมีเลือดคั่ง” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ตาเจ็บเกิดได้จากหลายสาเหตุทำให้ตามองได้ไม่ชัด

12.2 ตามัว พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ออนไลน์) อธิบายว่า “อาการที่ตามองไม่ชัด” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ตามัวคืออาการที่ตามองไม่ชัด

12.3 ตาฟาง หนังสือศัพท์แพทย์ไทย คณะเภสัชมหาวิทยาลัยมหิดล (2551: 90) อธิบายว่า “มองไม่ชัดเหมือนมีอะไรบัง” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า ตาฟางคืออาการที่ตามองไม่ชัดเหมือนมีอะไรบัง

กลุ่มที่ 13 โรคอุจจาระ

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบโรคอุจจาระ 2 แบบ คือ

13.1 กลุ่มยาแก้ แบ่งเป็น 4 แบบ คือ

13.1.1 กินผิด

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 399) อธิบายว่า “ขา กินผิดยาเลือดขึ้น คือ กินของแสลง³ ทำให้เลือดเป็นพิษ” ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 144) อธิบายว่า “เกิดในผู้ป่วย หญิงหลังคลอดบุตรที่กินอาหารแสลงต่อโรคทำให้โรคกำเริบขึ้น” อุษา กลิ่นหอม (2552: 38) อธิบายว่า “กินของผิด เกิดจากการกินอาหารแสลงหรือได้กลิ่นต่างๆ ซึ่งแต่ละคนอาจมีของแสลงเหมือนหรือต่างกัน มีอาการวิงเวียน หน้ามืด ตาลาย อาเจียน หรือ นอนไม่หลับ หูตึงตา หรือไม่มีน้ำนม มีการตกเลือด บางรายรุนแรงถึงขั้นหมดสติและตายในที่สุด” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า กินผิดคืออาการไม่สบายที่เกิดจากการกินอาหารที่แสลงทำให้ร่างกายเกิดอาการไม่สบาย

³ กินอาหารแสลงไข้ทำให้โรคกำเริบ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ออนไลน์))

13.1.2 แก้วเบื้อ

ปรีชา พิณทอง (ม.ป.ป.: 405) อธิบายว่า “ง้วน หรือยาเบื้อ ประงจากพืช วัตถุต่าง ๆ ที่เป็นพิษ เพื่อมีเจตนาทำร้ายผู้อื่น ผ่านการกินหรือดม อีกอย่างคือเบื้อจากอาหารที่ทำให้เบื้อเมาบางคนถึงแก่ความตาย” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ออนไลน์) อธิบายว่า “ก. การวางยาพิษ เป็นต้นให้เมาหรือให้ตาย เช่น เบื้อปลา เบื้อหนู น. เรียกสารที่ทำให้เมาหรือตายว่า ยาเบื้อ” อุษา กลิ่นหอม (2552: 45) อธิบายว่า “เบื้อเมา เกิดจากการกินอาหารมีพิษ เช่น เห็ดหรือพืชผักบางชนิด มีอาการ อาเจียน ปวดศีรษะ วิงเวียนหรืออาจท้องร่วงด้วย” “เบื้อยาสั่ง เกิดจากถูกยาสั่งที่ผสมกับอาหารให้กิน ถ้าผสมกับอาหารชนิดใดแล้วผู้ที่ถูกยาสั่งกลับไปกินอาหารชนิดนั้นอีกผู้ป่วยจะมีอาการ เป็นไข้ อาเจียนและเล็บมือเล็บเท้าชา โดยไม่รู้สาเหตุ ถ้าแก้ไม่ทันผู้ป่วยจะเสียชีวิตได้” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า เบื้อ คืออาการปวดหัว วิงเวียน อาเจียน จากการกินอาหารที่ทำให้เบื้อเมา หรือจากการกินยา หรือเห็ดบางชนิด

13.1.3 พิษ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ออนไลน์) อธิบายว่า “สิ่งที่ร้ายเป็นอันตรายแก่ร่างกายหรือให้เกิดความเดือดร้อนแก่จิตใจ สิ่งที่ร้ายเป็นอันตราย เมื่อเข้าสู่ร่างกายจะทำให้ตายเจ็บปวด หรือพิการได้” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า พิษ เป็นสิ่งที่ทำให้ร่างกายเจ็บปวดถึงแก่ชีวิตได้

13.1.4 สัตว์กัด

ในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบยาใช้แก้สัตว์ 7 ชนิดกัด คือ งู/ ขี้เข็บ (ตะขาบ)/ หมาบ้า/ เสือ/ ค้างคาว/ คั่นคาก (ค่างคก)/ ปาฝา (ตะพานน้ำ) เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า อาการไม่สบายที่เกิดจากสัตว์กัดทั้งสัตว์มีพิษและสัตว์มีเขี้ยวเล็บ

13.2 แผลไฟไหม้

อุษา กลิ่นหอม (2552: 50) อธิบายว่า “ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก จะรู้สึkpวดแสบ ปวดร้อนหรือมีอาการพุพองของผิวหนัง บริเวณที่โดนไฟไหม้หรือน้ำร้อนลวก” เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าแผลไฟไหม้น้ำร้อนลวกทำให้เกิดอาการแสบร้อนที่ผิวหนัง

กลุ่มที่ 14 บำรุงร่างกาย

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบลักษณะการบำรุงร่างกาย 2 แบบ คือ 14.1 ยาอายุวัฒนะ อุษา กลิ่นหอม (2552: 59) อธิบายว่า “อายุวัฒนะ ให้กับคนที่ร่างกายไม่ค่อยแข็งแรงเหนื่อยเพลีย ต้องได้รับยาที่ช่วยให้อายุยืนเป็นการบำรุงร่างกาย” และ 14.2 ยาแสลง ยากำลัง

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่ากลุ่มบำรุงร่างกายมีเพื่อช่วยเสริมสร้างร่างกายให้แข็งแรง

กลุ่มที่ 15 หัวใจ และเลือด

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบโรคหัวใจและเลือด 3 แบบ คือ

15.1 เจ็บหัวใจ เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่ามีอาการเจ็บที่หัวใจ

15.2 เลือด โรคเลือดที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก คือ 15.2.1 เลือดเน่า 15.2.2 เลือดตีขึ้น 15.2.3 เลือดครั้ง 15.2.4 เลือดออกไม่หยุด 15.2.5 บำรุงเลือด รุเลือด 15.2.6 ขับเลือด และ 15.2.7 เลือดตกในทวารในลิงค์ เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าเป็นอาการของเลือดลักษณะต่าง ๆ

15.3 กระจุน ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 400) อธิบายว่า “กระจุน คือมดลูก” อุษา กลิ่นหอม (2552: 37) อธิบายว่า “กระจุน มี 4 ประเภท คือ กระจุนเลือด กระจุนลม กระจุนท้อง กระจุนเต่า สามารถเกิดได้ทั้งในผู้หญิงและผู้ชาย ในผู้หญิงเกิดจากการเอาเลือดเสียออกไม่หมดเวลาคคลอดลูก หรือกินอาหารที่แสดงต่อโรค ในผู้ชายเกิดจากการตกต้นไม้ กล้วยชน หรือทุบต่อย ดี กัน อาการวิงเวียน หน้ามืด หายใจไม่เต็มอิ่ม” ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก แบ่งเป็น 1. กระจุนเลือด 2. กระจุนลมกอนเสียบแทง 3. กระจุนท้อง ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2549: 391) อธิบายว่า “กระจุนท้อง คือเจ็บในท้อง”

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าเป็นอาการผิดปกติเกิดจากเลือดคั่งในร่างกายเกิด

กลุ่มที่ 16 กระจุกและกล้ามเนื้อ

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบลักษณะความเสื่อมของร่างกาย 5 แบบ คือ

16.1 กลุ่มปวดเมื่อย

16.1.1 เอ็น เส้น รุเส้น อุษา กลิ่นหอม (2552: 57) อธิบายว่า “เส้นเอ็น ร่างกายมีอาการปวดเมื่อย ตามเส้นและส่วนต่างๆ ของร่างกาย จากการทำงานหนัก การยืน นั่งหรือเดินที่ผิดอิริยาบถ”

16.1.2 เหมื่อย ปรีชา พิณทอง (2532: 620) อธิบายว่า “เหมื่อย ก. อาการอ่อนเพลียของกล้ามเนื้อ เรียก เหมื่อย ไม่อยากทำงานเรียก เหมื่อยมือ ไม่อยากพูด เรียกเหมื่อยปาก ไม่อยากคิดเรียกเหมื่อยหัว” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ออนไลน์) อธิบายว่า “เหมื่อย (โย) ว. เเนื่อง ๆ บ่อย ๆ เรื่อย ๆ” อุษา กลิ่นหอม (2552: 45) อธิบายว่า “ปวดเมื่อย เกิดจากการทำงานหนักเป็นเวลานานหรือเส้นเอ็นตึง”

นอกจากนี้ยังมี 16.1.3 ปวดตืน ปวดเท้า 16.1.4 เจ็บหลัง 16.1.5 เจ็บเนื้อเจ็บคิง

16.2 ฟกบวมไค้ไผ่

อุษา กลิ่นหอม (2552: 49) อธิบายว่า “ฟกไค้ เนื้ออูมูนูนขึ้นมาเพราะอักเสบหรือฟกซ้ำ เพราะถูกกระแทกอย่างแรง เกิดจากธาตุสี่พิการ บางครั้งเรียกฟก บางครั้งเรียกไค้”

16.3 เหน็บชา อุษา กลิ่นหอม (2552: 58) อธิบายว่า “เหน็บชาเส้นเอ็น ซาตามปลายมือ ปลายเท้า”

นอกจากนี้ยังมี 16.4 กระจงอกง่อย และ 16.5 กระจุก รักษากระดูกแตกหัก

เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า กลุ่มกระจุกและกล้ามเนื้อที่พบเป็นกลุ่มปวดตามร่างกาย ฟกบวมเหน็บชา ง่อย และกระจุก

กลุ่มที่ 17 โรคเหนือธรรมชาติ

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบโรคเหนือธรรมชาติ 4 แบบ คือ 17.1 คุณคน อุษา กลิ่นหอม (2552:) อธิบายว่า “คุณไสย สาเหตุ เกิดจากการทำคุณไสย มีอาการ ช้ำม วิตกกังวล ลืมว่าตนเองเป็นใคร นิสัยเปลี่ยนไปจากเดิม” นอกจากนี้ยังพบ 17.2 คุณผี 17.3 ผีพราย 17.4 ผีเข้า อีกด้วย เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า โรคเหนือธรรมชาติเป็นอาการไม่สบายที่ไม่ได้เกิดขึ้นแบบปกติทั่วไป

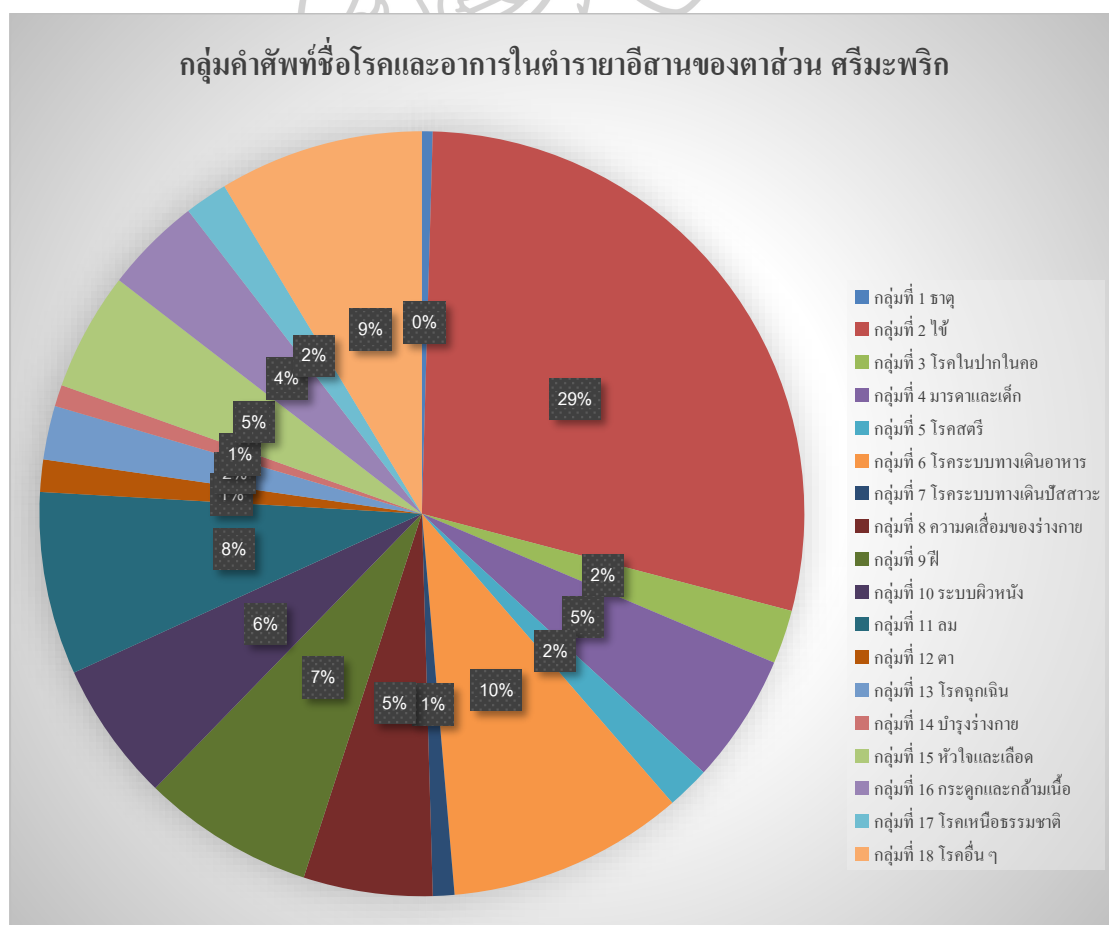
กลุ่มที่ 18 โรคอื่น ๆ

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบโรคที่นอกเหนือไปจากเอกสารที่ใช้สืบค้น ความหมายทั้ง 6 เล่ม จึงนำมาจัดอยู่ในกลุ่มโรคอื่น ๆ จำนวน 7 ชนิด คือ 18.1 เข็กระตุก 18.2 กอน 18.3 ปวดตืด 18.4 ออกหึ่งหืด 18.5 สึกข่าง 18.6 สัมคัน และ 18.7 บวมน้ำ อุษา กลิ่นหอม (2552: 44) อธิบายว่า “บวม จากการไหลเวียนของของเหลว ในร่างกายผิดปกติเลือดลมเสียสมดุล บวมตามลำตัวและใบหน้า”

จากคำศัพท์ชื่อโรคและอาการที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกตำรับยาโดยเริ่มจากชื่อโรค อาการ คำอธิบายลักษณะโรคและอาการ จากนั้นลงรายละเอียดแจกแจงถึงเภสัชวัตถุที่ใช้เป็นส่วนประกอบของการทำยาในตำรับ วิธีการทำยา วิธีใช้ยา ข้อควรปฏิบัติของหมอและผู้ป่วย ซึ่งสอดคล้องกันกับที่วิกเกอร์ บุนญ (Viggo Brun & Trond Schmacher, 1987: 44-47) ได้แสดงความคิดเห็นถึงลักษณะเอกสารตำรายาท้องถิ่นในภาคเหนือของ ไทย ซึ่งเป็นตำรายาพื้นบ้านที่มีลักษณะใกล้เคียงกับภาคอีสานไว้ว่า ตำรับยาที่พบในเอกสารมักอธิบายโรคอย่างคร่าว ๆ ไม่ได้ลงรายละเอียดของโรคและอาการของโรคเป็นส่วนใหญ่ มีบางส่วน

เท่านั้นที่อธิบายรายละเอียดของโรคไว้อย่างเพียงพอ นอกจากนี้คำรายาเหล่านี้ยังบันทึกชื่อโรคและอาการต่าง ๆ ไว้ แม้บางชนิดจะไม่สามารถเข้าใจได้ว่าเป็นโรคลักษณะใด แต่ก็สามารถแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของภูมิปัญญาความรู้เรื่องโรคและอาการเจ็บป่วยต่าง ๆ ของหมอยาพื้นบ้านในอดีตได้

ผู้วิจัยได้สืบค้นคำศัพท์ชื่อโรคที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วนกับเอกสารหลักทั้ง 6 เล่ม เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจโรคและอาการได้มากขึ้น เมื่อนำข้อมูลคำศัพท์ที่พบมาจัดกลุ่มชื่อโรคและอาการจะได้ทั้งหมด 18 กลุ่ม คือ 1. ธาตุ 2. ไช้ 3. โรคในปากในคอ 4. มารดาและเด็ก 5. สตรี 6. โรกระบบทางเดินอาหาร 7. โรกระบบทางเดินปัสสาวะ 8. ความเสื่อมของร่างกาย 9. ฝี 10. ระบบผิวหนัง 11. โรคลม 12. โรคตา 13. โรคลูกเงิน 14. บำรุงร่างกาย 15. หัวใจและเลือด 16. กระดูกและกล้ามเนื้อ 17. โรคเหนือธรรมชาติ 18. โรคอื่น ๆ จากกลุ่มโรคทั้ง 18 กลุ่มจะเห็นได้ว่ากลุ่มโรคที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกค่อนข้างครอบคลุมโรคแทบทุกระบบ ทำให้เห็นความสามารถของหมอยาพื้นบ้าน 1 คนที่มีความรู้ในการรักษาโรคอย่างกว้างขวาง เมื่อนำคำศัพท์ชื่อโรคและอาการที่พบมาจัดให้อยู่ในรูปของแผนภูมิตามความถี่ของคำศัพท์ชื่อโรคแต่ละชนิดจะได้ดังนี้

รูปภาพที่ 1 แผนภูมิแสดงจำนวนคำศัพท์ชื่อโรคในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

จากแผนภูมิข้างต้นจะเห็นได้ว่ากลุ่มไข้เป็นโรคที่พบมากที่สุดถึง 29 % ของโรคทุกกลุ่ม โรคไข้หามก ไม้ซึ่งเป็นไข้ชนิดหนึ่งในกลุ่มไข้มีการแบ่งชนิดย่อยของโรคมากที่สุด โดยมีมากถึง 60 ชนิด ส่งผลให้จำนวนคำรับที่พบมีมากตามไปด้วย โดยมีมากถึง 379 คำรับ จากสถิติที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญและความหลากหลายทางด้านภูมิปัญญาในการรักษาโรคไข้หามก ไม้ของตาส่วน ศรีมะพริกเป็นอย่างมาก นอกจากนี้การจัดกลุ่มโรคยังทำให้เห็นกลุ่มของโรคที่มีความน่าสนใจอย่างกลุ่มยาแก้ในกลุ่มโรคฉุกเฉิน ซึ่งยาสามารถแยกย่อยเป็นยาแก้กินผิด ยาแก้เบื่อ ยาแก้พิษ และยาแก้สัตว์กัด ปัจจุบันโรคในกลุ่มนี้เป็นโรคที่ในปัจจุบันการแพทย์แผนตะวันตกซึ่งเป็นการแพทย์แผนหลักในระบบการดูแลสุขภาพของประชาชนในประเทศเป็นผู้มีบทบาทหลักในการรักษาผู้ป่วย จึงพบการให้บริการในการรักษาจากแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านน้อยมาก ซึ่งตามประวัติตาส่วน ศรีมะพริกเป็นผู้มีความชำนาญในการรักษาเป็นอย่างมาก ในช่วงบั้นปลายชีวิตถูกกล่าวขานว่าเป็นผู้มีชื่อเสียงในการแก้พิษที่เกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร ซึ่งภูมิปัญญาในการใช้ยาแก้นี้ถูกบันทึกในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมากถึง 79 คำรับ แบ่งเป็นยาแก้กินผิด 20 คำรับ ยาแก้เบื่อ 15 คำรับ ยาแก้พิษ 3 คำรับ และยาแก้สัตว์กัด 41 คำรับ (จากสัตว์ 7 ชนิด) นอกจากนี้ยังพบข้อมูลคำศัพท์กลุ่มโรคบางกลุ่มที่หายไปจากระบบการให้บริการรักษาในปัจจุบัน เช่น กลุ่มโรคเหนือธรรมชาติ ทั้งต้องคุณผี คุณคน ซึ่งเป็นความเจ็บป่วยที่ในปัจจุบันถูกมองว่าเป็นเรื่องของความเชื่อที่ล้าหลัง งามาย และค่อย ๆ เลือนหายไปจากสังคม

ในการสืบค้นยังพบคำศัพท์ชื่อโรคและอาการอีกหลายชนิด ที่ในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกได้บันทึกไว้ นอกเหนือจากในเอกสารหลักที่ใช้ในการค้นข้อมูลทั้ง 6 เล่ม เช่น ชนิดของไข้หามก ไม้ อย่าง ออก 3 ห่อตัวแม่ ออกกะดั่งบาย ออกขายเจียม ออกเงาทำทานเครือ ออกคิดออกเสียด ตุ่มหมากเอื้องออกแกมตุ่มออกสุก ออกเบือก ออกแผดไฟ ออกเมือกหลวง ออกเหง้า ออกเหมือดคน ออกเหลือง ชนิดของบ้า อย่าง บ้าพิษ บ้าท้าว บ้าเลือด บ้าปวง ทำให้สามารถเห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาความรู้ที่หลากหลายในการรักษาโรคของตาส่วน ศรีมะพริก นับเป็นการค้นพบที่เริ่มต้นจุดประกายในการศึกษาความหมายของโรคและอาการเจ็บป่วย หากมีการสืบค้น ค้นหา คำอธิบายลักษณะอาการ ตลอดจนการดำเนินของโรคจนสามารถทำความเข้าใจในโรคและอาการเหล่านี้ได้มากยิ่งขึ้น อาจทำให้เราสามารถหาวิธี วิถีทางไว้เตรียมพร้อมรับมือกับการวิวัฒนาการของโรคภัยไข้เจ็บที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาในอนาคตได้ เช่นเดียวกับการที่เราใช้ฟ้าทะลายโจรรับมือกับการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ในช่วงที่ผ่านมา

2.2 คำศัพท์ชื่อพืชวัตถุในตำรายาอีสาน ตาส่วน ศรีมะพริก

เภสัชวัตถุเป็นส่วนประกอบในการทำยาของรแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้าน มีการใช้วัตถุดิบที่หลากหลาย สามารถแบ่งได้เป็น 3 ชนิด คือ 1. พืชวัตถุ 2. สัตว์วัตถุ 3. ธาตุวัตถุ โดยมีรายละเอียดคือ 1. พืชวัตถุ คือ พืช ส่วนของพืช หรือสิ่งที่ได้จากพืช นำมาใช้เป็นยาหรือส่วนผสมในตำรับยา ตำราเภสัชกรรมไทยแบ่งพืชวัตถุเป็น 5 กลุ่ม คือ พวกต้น พวกเถา-เครือ พวกเหง้า-หัว พวกผัก พวกหญ้า บางตำราเพิ่มเห็ดเข้ามาอีก 1 พวก (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก และราชบัณฑิตยสถาน, 2559: 381) 2. สัตว์วัตถุ คือ สัตว์ หรือส่วนที่ได้จากสัตว์ ใช้เป็นยา หรือเป็นส่วนผสมในตำรับยา ตำราเภสัชกรรมไทยแบ่งสัตว์วัตถุออกเป็น 3 กลุ่ม คือ สัตว์บก สัตว์น้ำ และ สัตว์อากาศ (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก และราชบัณฑิตยสถาน, 2559: 530) 3. ธาตุวัตถุ คือ แร่ธาตุซึ่งใช้เป็นยา หรือเป็นส่วนผสมในตำรับยา ตำราเภสัชกรรมไทยแบ่งธาตุวัตถุออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ธาตุสลายตัวง่าย และธาตุสลายตัวยาก (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก และราชบัณฑิตยสถาน, 2559: 276-277.) ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะพืชวัตถุเท่านั้น เนื่องจากความนิยม และความจำเป็นในการใช้สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุลดน้อยลงอันเนื่องมาจากธาตุวัตถุหลายชนิดมีความเป็นพิษ เป็นอันตรายต่อร่างกาย และสัตว์วัตถุส่วนใหญ่มีปริมาณที่ลดลงหรือสูญพันธุ์จากการถูกล่าโดยมนุษย์ จากสภาพป่าที่เสื่อมโทรมลง จากพื้นที่เขตเมืองที่ขยายรุกล้ำพื้นที่ป่ามากขึ้น และในปัจจุบันการนำชิ้นส่วนสัตว์มาใช้ทำยาอย่างเป็นทางการทารุณสัตว์ ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาเฉพาะพืชวัตถุซึ่งถือเป็นวัตถุดิบหลักในตำรับยา ผลการศึกษาคำศัพท์พืชวัตถุในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก มีดังนี้

คำศัพท์ชื่อพืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมี 1,448 คำ ผู้วิจัยได้นำคำศัพท์ชื่อของพืชวัตถุมาจัดกลุ่ม โดยนำคำศัพท์ชื่อพืชที่เป็นชนิดเดียวกันแต่มีชื่อเรียกหลายชื่อ มาจัดให้อยู่ในกลุ่มพืชชนิดเดียวกัน เมื่อจัดกลุ่มคำศัพท์ตามชนิดของพืชแล้วพบว่า มีพืชทั้งหมด 883 ชนิด ผู้วิจัยได้นำคำศัพท์ชื่อพืชทั้ง 883 ชนิดมาเทียบชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อวงศ์ของพืช ซึ่งเป็นลักษณะการตั้งชื่อสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ที่ถูกกำหนดขึ้นอย่างมีหลักเกณฑ์ โดยใช้ภาษาลาดินซึ่งเป็นภาษาที่ไม่ใช้พูดกันในปัจจุบัน มีลักษณะที่คงที่ รัดกุม ซึ่งการใช้ชื่อวิทยาศาสตร์นี้เป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติในการใช้สื่อความหมายทางวิชาการ (วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล, (ม.ป.ป.): 26-27) โดยใช้แหล่งข้อมูลหลักในการสืบค้นชื่อวิทยาศาสตร์จำนวน 12 รายการ คือ

1. เต็ม สมิตินันท์. (2557). **ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย**. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2557. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

2. นพมาศ สุนทรเจริญนนท์, นางลลิกษณ์ เรืองวิเศษ. (2551). **คุณภาพเครื่องยาไทย จากงานวิจัยสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : บริษัท คอนเซ็ปท์ เมดิคัลส์ จำกัด.

3. ชยันต์ พิเชียรสุนทร, แม้นมาส ชวลิต และวิเชียร จีรวงส์. (พิมพ์ครั้งที่ 3: 2558.) คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
4. ฐานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชมหาวิทยาลัยมหิดลราชธานี. (2010). เข้าถึงได้จาก <http://www.phargarden.com/main.php?action=viewpage&pid=56>
5. มุลินธิมหาวิทยาลัยมหิดล. สารานุกรมสมุนไพรเล่ม 5 สมุนไพรพื้นบ้านอีสาน. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์บุ๊กเซ็นเตอร์ จำกัด, 2548.
6. วุฒิ วุฒิชรรณเวช. (2540). สารานุกรมสมุนไพร รวมหลักเภสัชกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
7. สราวุธ สังข์แก้ว, อัจฉรา ติระวัฒนานนท์ และ กิตติศักดิ์ จินดาวงศ์. (2554). ใฝ่ใน เมืองไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
8. สุภาภรณ์ ปิติพร. (2538). รายงานสำรวจการใช้สมุนไพรหอมยาพื้นบ้านปราจีนบุรี. ปราจีนบุรี: มุลินธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ในพระอุปถัมภ์ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภาพัฒนาดี.
9. อุษา กลิ่นหอม. (2552). การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีใช้หมากไม้. กรุงเทพฯ: อุษาคารพิมพ์.
10. สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข สถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตรสกลนครสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล. (2541). ผักพื้นบ้านภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก.
11. สถาบันวิจัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2544.) พรรณไม้พื้นบ้านอีสาน เล่ม 1. มหาสารคาม: หจก. อภิชชาติการพิมพ์.
12. นพมาศ สุนทรเจริญนนท์, นงลักษณ์ เรืองวิเศษ. (2551). คุณภาพเครื่องยาไทย จากงานวิจัยสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ : บริษัท คอนเซ็ปท์ เมดิคัล จำกัด. และสืบค้นเพิ่มจากเอกสารอื่น ๆ เพิ่มเติมอีกในพีชบางชนิด

โดยมีเกณฑ์ในการเทียบชนิดพืชเพื่อหาชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อวงศ์ ดังนี้

1. เทียบชื่อพืชในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกกับชื่อท้องถิ่นในหนังสือที่พบตรงกัน เป็นชื่อที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. หรือเป็นชื่อที่ตรงกับชื่อท้องถิ่นที่พบในจังหวัดปราจีนบุรี
3. หรือเป็นชื่อที่ใช้กันทั่วไปของพืชชนิดนั้น
4. หรือเป็นชื่อเรียกของทางภาคกลาง
5. การแบ่งพื้นที่ในเอกสารยึดตามหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ของเต็ม สมิตินันท์ (2557) โดยมีรายละเอียดดังนี้

รูปภาพที่ 2 แสดงการแบ่งพื้นที่ที่พบต้นไม้ในประเทศไทย ภาพจากหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ของเต็ม สมิตินันท์ (2557, 808-809.)

N (Northern) เหนือ ประกอบด้วย 1. แม่ฮ่องสอน 2. เชียงใหม่ 3. เชียงราย 4. พะเยา 5. น่าน 6. ลำพูน 7. ลำปาง 8. แพร่ 9. อุตรดิตถ์ 10. ตาก 11. สุโขทัย 12. พิษณุโลก 13. กำแพงเพชร 14. พิจิตร 15. นครสวรรค์

NE (NORTH-EASTERN) ตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 16. เพชรบูรณ์ 17. เลย 18. หนองบัวลำภู 19. อุตรธานี 20. หนองคาย 21. บึงกาฬ 22. สกลนคร 23. นครพนม 24. มุกดาหาร 25. กาฬสินธุ์ 26. มหาสารคาม 27. ขอนแก่น

E (EASTERN) ตะวันออก ประกอบด้วย 28. ชัยภูมิ 29. นครราชสีมา 30. บุรีรัมย์
31. สุรินทร์ 32. ร้อยเอ็ด 33. ยโสธร 34. อำนาจเจริญ 35. ศรีสะเกษ 36. อุบลราชธานี

SW (SOUTH-WESTERN) ตะวันตกเฉียงใต้ ประกอบด้วย 37. อุทัยธานี 38. กาญจนบุรี
39. ราชบุรี 40. เพชรบุรี 41. ประจวบคีรีขันธ์

C (CENTRAL) กลาง ประกอบด้วย 42. ชัยนาท 43. สิงห์บุรี 44. ลพบุรี
45. สุพรรณบุรี 46. อ่างทอง 47. พระนครศรีอยุธยา 48. สระบุรี 49. นครปฐม 50. ปทุมธานี
51. นครนายก 52. นนทบุรี 53. กรุงเทพฯ 54. สมุทรปราการ 55. สมุทรสงคราม 56. สมุทรสาคร

SE (SOUTH-EASTERN) ตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วย 57. สระแก้ว 58. ปราจีนบุรี
59. ฉะเชิงเทรา 60. ชลบุรี 61. ระยอง 62. จันทบุรี 63. ตราด

PEN (PENINSULAR) คาบสมุทร ประกอบด้วย 64. ชุมพร 65. ระนอง 66. สุราษฎร์ธานี
67. พังงา 68. ภูเก็ต 69. กระบี่ 70. นครศรีธรรมราช 71. พัทลุง 72. ตรัง 73. สตูล 74. สงขลา
75. ปัตตานี 76. ยะลา 77. นราธิวาส

ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาพืชวัตถุในรูปแบบตารางซึ่งมีทั้งหมด 6 คอลัมน์ โดยคอลัมน์แรกแสดงลำดับที่ คอลัมน์ที่สองเป็นคำศัพท์ชื่อพืชวัตถุที่พบในตำรายาตามด้วยชื่ออื่น ๆ ของพืชชนิดนั้น ชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อวงศ์ตามแหล่งอ้างอิงที่น่าเชื่อถือทั้ง 12 รายการที่กล่าวมาข้างต้นตามด้วยความถี่ที่พบในเอกสารแต่ละฉบับ และความถี่รวม ในกรณีที่ไม่พบข้อมูลเนื่องจากคำศัพท์พืชในตำรายาเป็นส่วนเป็นพืชพื้นถิ่นอีสานทำให้ไม่พบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทั้ง 12 เล่ม ผู้วิจัยจะได้เครื่องหมาย - ในตารางข้อมูล โดยคำศัพท์ชื่อพืชที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของยาส่วน ศรีมะพรึก มีดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงคำศัพท์ชื่อพืชที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตำรายา สตรีมะพริก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตำรายา สตรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
1	3 ปี (ราก)	กะล่อม (ภาคเหนือ) ดอกถั่วเดือน (ภาคใต้) ทะล่อม (ภาคเหนือ) บานไม่รู้โรย (ภาคกลาง)	<i>Gomphrena globosa</i> L. [AMARANTHACEAE]	-	1	-	-	1
2	กงสะเด้น ⁴ (ราก) /ชายเด้น (ราก)	กงสะเด้น (ลาว) กุนตาเซ้า (จีน) ดอก ปิ่น (ภาคเหนือ)	<i>Picria fel-terrae</i> Lour. [LINDERNIACEAE]	2	-	-	-	2
3	กระจาย (ราก), (ยอด)/ ก้าจาย (ฮาก)	กระจาย ก้าจาย หนามโค้ง หนามจาย ³ คาก (แพร่) ขี้แรด (ภาคกลาง) งาม (ปัตตานี นครศรีธรรมราช) จิงจาย (นครศรีธรรมราช) ตาตุ้มแม่ (กะเหรี่ยง แม่ฮ่องสอน) บ้าเบน (ภาคเหนือ) มะเบน (ไทใหญ่ภาคเหนือ) มะหนาม จาย (ตาก) ตีอกีพอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) หนามจาย (ภาคเหนือ)	<i>Caesalpinia digyna</i> Rottl. [FABACEAE]	1	-	6	6	13

⁴ กงสะเด้น น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีผลเวลาแก่เต็มที่ผลจะแตกกระเด็นตกไปในที่ไกล เรียก ต้นกงสะเด้น (ปรีชา พิณทอง, 2532: 4)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
4	กระชาย ⁵	หนามแดง (ตราด) หนามหัน (ฉันทบุรี) ฮาย (สงขลา) ฮายปุน (นครศรีธรรมราช) กระชาย (ทั่วไป) กระชายดำ จิงทราข (มหาสารคาม) จีปู จีฟู (ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) เป้าชอเป้าเป้าสี (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ละเอน (ภาคเหนือ) ว่านพระอาทิตย์ (ภาค กลาง) Chinese ginger กระชาย (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Boesenbergia rotunda</i> (L.) Mansf. [ZINGIBERACEAE]	-	2	-	-	2
5	กระเช้าฝีมด (หัว)	กระเช้าฝีมด กระเช้ามด กระเช้าติดา (กลาง) บูลิง (เชียงใหม่) หาบกะเซอ (ขอนแก่น)	<i>Aristolochia tagala</i> Cham. [ARISTOLOCHIACEAE]	1	-	-	-	1

⁵ กระชาย น. ชื่อผักชนิดหนึ่ง จำพวกข่า มีกลิ่นหอม ใบและหัวใช้เป็นอาหารและทำยาได้ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 52)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
6	กระดอม ⁶ (ผล, ลูก), (ราก) /กระดอมขม (ราก)	กระเช้ามีมด (แพทยศาสตร์สงคราะห์) กระดอม (กลาง) จักาดง จักาน้อย (สระบุรี) จักาดาย (นครราชสีมา) จักาเหลี่ยม (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ผัก แคบป่า (น่าน) พักขาว (เชียงใหม่) มะ นอยจา (เหนือ) มะนอยหก มะนอยหก ฟ้า (แม่ฮ่องสอน)	<i>Gynopetalum chinensis</i> (Lour.) Merr. [CUCURBITACEAE]	1	2	1	-	4
7	กระดอสามเนร	กระดอม (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	-	1	-	-	-	1
8	กระดั่งงา ⁷ (ราก), (เปลือก)	กระดั่งงา (ตรัง, ยะลา) กระดั่งงาไทย กระดั่งงาใบใหญ่ กระดั่งงาใหญ่	<i>Cananga odorata</i> (Lam.) [ANNONACEAE]	-	2	-	-	2

⁶ กระดอม น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มีรสขม มี 3 ชนิด คือ กระดอมต้น กระดอมเครือ กระดอมพุ่ม (ปริชา พิณฑทอง, 2532: 20)

⁷ กระดั่งงา น. กระดั่งงา ชื่อพรรณไม้ดอกชนิดหนึ่ง มีกลิ่นหอม มี 2 ชนิดคือ กระดั่งงาบ้าน กระดั่งงाप้า (ปริชา พิณฑทอง, 2532: 54)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
9	กระโดนเบีย ⁸ (ราก)	(กลาง) สะบันงาต้น (เหนือ) กระคังงา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) กระโดนดิน (กลาง) กระโดนเบีย (นครพนม) กระโดนเตี้ย (ร้อยเอ็ด) กระโดน (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Careya herbacea</i> Roxb. [LECYTHIDACEAE]	-	1	-	1	
10	กระคังบาย (ราก) /กระคังใบ (ทั้งห้า) /กระคังบาย /ค่างไก่ (ดอก) (ราก) (ต้น)	กะคังใบ (ทั่วไป) คะนางใบ (ตราด) ช้างเจิง (ไทรใหญ่) คังหวาย (นราธิวาส) ดองข้าม ดองต้อม (เหนือ) บังบายต้น (ตรัง) กะคังใบ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Leea indica</i> (Burm. f.) Merr. [VITACEAE]	2	2	5	4	13

⁸ กระโดน น. ต้นจิก ต้นไม้ที่ใช้ใบกินเป็นอาหารได้ เรียก ต้นกระโดน มี 3 ชนิด คือ ชนิดเกิดที่ดอน เรียก กระโดนโคก ชนิดที่เกิดในทีุ่่มหรือริมลำธาร เรียกกระโดนน้ำ ชนิดต้นเล็ก ๆ เกิดตามทุ่งนาหรือป่าละม้าย เรียกกระโดนเตี้ย กระโดนเตี้ย ก็ว่า (ปรีชา พิณทอง, 2532: 23)

⁹ ค่าง ไก่ น. ชื่อพรรณไม้ชนิดเล็ก ลำต้นเป็นปล้องๆ ใบสามแฉก เรียก ต้นค่าง ไก่ มีทั้งชนิดขาวและแดง ชนิดสีขาวเรียก ค่าง ไก่แดง ชนิดสีแดงเรียก ค่าง ไก่แดง (ปรีชา พิณทอง, 2532: 357)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
11	กระถินดอกเหลือง /กระถินหอม (ราก) (เห็ด หรือราก) /คำให้ (น้ำดอก)	กระถิน (กลาง) กระถินเทศ กระถิน หอม (เหนือ) เกากรีนอง (กะเหรี่ยง- กาญจนบุรี) คำใต้ ดอกคำใต้ (เหนือ) ถิน (คาบสมุทรม) บุงาเซียม (มลายู- คาบสมุทรม) บุงาละสะมะนะนา (มลายู- ปัตตานี) บุงาอินโดนิเซีย (กรุงเทพฯ) มอนคำ (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) Cassie flower, Sponge tree.	<i>Acacia farnesiana</i> (L.) Willd. [FABACEAE]	5	-	-	-	5
12	กระถกรก ¹⁰ (ราก)	กระโปรงทอง (คาบสมุทรม) กระถกรก (กลาง) เครือพนตาช้าง (ศรีสะเกษ) คำสิงห์รัง (ชลบุรี) เกาเงาะ เกาสิงโต (ชัยนาท) ฟักขี้หิด (เลย) ฟักแคบฝรั่ง (เหนือ) เขียววี (อุดรธานี) รก (กลาง) ลูพูบาปี หน้ำถลกบาศด หน้ำรอกช้าง	<i>Passiflora foetida</i> L. [PASSIFLORACEAE]	1	-	-	-	1

¹⁰ ตำนินทอง น. กะทกรก ชื่อผักคังชนิดหนึ่ง ใบสีแดงผลกินได้ เรียก ตำนินทอง, บ้าง น. กะทกรก ชื่อผักชนิดหนึ่งเป็นเถาใช้รับประทานได้ (ปริชา พิณฑอง, 2532: 362, 459)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
13	กระต้อม (ใบ)	กระต้อม (กลาง) ต้อม (คาบสมุทร) อีถ่าง (กลาง) กระต้อม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Mitragyna speciosa</i> (Korth.) Havil. [RUBIACEAE]	-	1	-	-	1
14	กระทาง (ราก)	-		1	-	-	-	1
15	กระบือ (ราก) /กำลังพรพี (ราก) (เครือ)	กระบือ (ราชบุรี) กระบือเจ็ดตัว (กลาง) กำลังกระบือ (กลาง) ใบทองแดง (จันทบุรี) คินกระบือ (กลาง) กระบือเจ็ดตัว (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Excoecaria cochinchinensis</i> Lour. Ver. <i>Cochinchinensis</i> [EUPHORBIACEAE]	3	-	-	-	3
16	กระเบา (ทั้งห้า) (แก่น) (น้ำมัน)	กระเบา (ทั่วไป) กระเบาค่าง (ยะลา) กระเบาแดง (ตรัง) กระเบาตึง (เขมร- ตะวันออกเฉียงใต้) กระเบาหน้า (กลาง) กระเบา แป้นแข็ง กระเบาใหญ่ กากหลง (กลาง) ตัวโศงจี (จีน) เบา (สุราษฎร์ธานี) เบา	<i>Hydrocarpus castanea</i> Hook. f. & Thomson [ACHARIACEAE]	-	-	1	-	5

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
17	กระยอม ¹¹ (ราก) (ต้น)	ดง (สตูด) มันหมู (ตริง) หัวค่าง (คาบสมุทร) กระยอม (เขียงใต้) ภูวิง (มลายู- นราธิวาส) ะยอม (ลาว) ะยอมดง (เหนือ) แคน (เลย) เขียง เขียว (กะหรี่ขง-เขียง ใหม่) ะยอม (กลาง) พะยอมดง (เหนือ) ะยอมทอง (ปราจีนบุรี, สุราษฎร์ธานี) ยอม (คาบสมุทร) ยงหวก (น่าน) สุกกรม (กลาง) พะยอม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Shorea roxburghii</i> G. Don [DIPTEROCARPACEAE]	-	1	1	-	2
18	กระยอมเครือ	-	-	-	-	1	-	1
19	กระวาน (ลูก)	กระวาน (อินทบุรี-ปัตตานี) กระจวาน	<i>Amomum testaceum</i> Ridl.	1	3		1	5

¹¹ กระยอม น. ะยอม ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งใช้ทำยาได้เรียก ต้นกระยอม/ กระยอม น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีดอกบานในฤดูแสดัง เรียกต้นกระยอม ะยอม คณะยอ คณะยอ กี่ว่า (ปริษา พิณฑอง, 2532: 30, 66)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/วาน (ใบ)	ขาว กระวาน โปธิสัตว์ (กลาง) ปล้าก้อ (ปัตตานี) Camphor seed. Siam cardamon.	[ZINGIBERACEAE]					
20	กล้วย ¹² (ราก) (หน่วย) (ก้าน)	กล้วยกล้วย (ทั่วไป) กล้วยกะลืออ่อง (ไท ใหญ่-เหนือ) กล้วยโกก (ตามสมุทร) กล้วยไข่ (เหนือ) กล้วยใต้ (เหนือ) กล้วยนาก (กรุงเทพฯ) กล้วยน้ำว้า (กลาง) กล้วยป่า กล้วย (ทั่วไป) กล้วย มะนิอ่อง (ไทใหญ่-เหนือ) กล้วยเล็บมือนือ (กลาง) กล้วยส้ม กล้วยหอม (เหนือ) กล้วยหอมจินทน์ กล้วยหักมุก (กลาง) เจก (เขมร-จันทบุรี) มะลืออ่อง (ไท ใหญ่-เหนือ) ยาไข่ สะกุก (เขมร- จันทบุรี)	<i>Musa x paradisiaca</i> L. [MUSACEAE]	-	-	3	1	4

¹² กล้วย น. ชื่อพรรณไม้ล้มลุกชนิดหนึ่งล้มลุกช่อกลม เป็นกอ เวลาเจริญผลัด เวลาสุกรสหวาน มีหลายชนิด (ปริชา พิณฑอง, 2552: 33)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
21	กล้วยฉนวน ¹³ (กาบ) (เปลือก)	กล้วย (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์) กล้วยโพน (น่าน) กล้วยนวล (ภาคเหนือ) กล้วยศานา (เชียงใหม่) กล้วยหัวโต (กรุงเทพฯ) อะแพละ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) กล้วยฉนวน	<i>Ensete glaucum</i> (Roxb.) Checaman [MUSACEAE]	1	-	1		2
22	กล้วยตึบ ¹⁴ (ราก) (น้ำ) (ใบตอง)	กล้วยตึบ (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	Musa ABB group (triploid) cv. "Kluai Teeb" [MUSACEAE]	3	2	10	1	16
23	กล้วยตึบน้อย (เหง้า)	-	-	-	1	-	1	2
24	กล้วยตึบแลน (ใบตอง)	-	-	-	-	1	-	1
25	กลอย ¹⁵ (หัว)	กลอย (ทั่วไป) กลอยขาว (กาญจนบุรี) กลอยข้าวเหนียว (นครราชสีมา) กลอย	<i>Dioscorea hispida</i> Dennst. [DIOSCOREACEAE]	1	1	2	2	6

¹³ กล้วยฉนวน น. กล้วยตึบโต เป็นเหลี่ยม สีหม่น สุกแล้วรสไม่หวานใช้ทำอาหารส้มตำได้ เรียก กล้วยฉนวน (ปริชา พิณฑอง, 2532: 34)

¹⁴ กล้วยตึบน้อย-กล้วยตึบใหญ่ น. กล้วยตึบเป็นเหลี่ยมไม่กลม ขนคดลูกเล็กเรียก กล้วยตึบน้อย ลูกโตเรียก กล้วยตึบใหญ่ รสไม่หวาน (ปริชา พิณฑอง, 2532: 34)

¹⁵ กลอย น. ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง จำพวกมันมีหัวกินได้ ก้านใบยาว หัวดิบมีพิษ ค้นพบครั้งแรกในจังหวัดสุโขทัย (ปริชา พิณฑอง, 2532: 38)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
26	กอกกัน (ราก) (ยาง) (เปลือก)	นก (หนือ) กลอยหัวหนียว (นครราชสีมา) กอย (หนือ) คดี (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มันกลอย (กลาง) กลอย (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Rhus javanica</i> L. var. <i>Javanica</i> [ANACARDIACEAE]	-	1	3	-	4
27	ก่อง (ราก) / ก่องเครือ (ราก)	-	-	1	-	-	1	2
28	กอนวะ	-	-	-	-	-	1	1
29	กะทือ ¹⁶ / อือทือ (หัว)	หน่อแดง (ทั่วไป) กระทือป่า	<i>Zingiber peninsulare</i> Theilade [ZINGIBERACEAE]	2	3	-	-	5

¹⁶ กะทือ น. ชื่อผักชนิดหนึ่งจำพวกข่า ใช้หัวและดอกกินเป็นอาหาร ได้เรียก ผักกะทือ อือทือ ก้า / อือทือ น. กะทือ กะทือเรือก อือทือ อือทือเป็นข่าชนิดหนึ่ง มีหน่อคล้ายขิงหรือข่า (ปรีชา พิณทอง, 2532: 60)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
30	กะบูกล ¹⁷	กะทือ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) บูกอ (ทั่วไป)	<i>Amorphophallus saraburiensis</i> Gagnep. [ARACEAE]	1	-	-	-	1
31	กะเพรา (ใบ) (ลูก) /ผักอืดไทย /อืด (ราก)	กอมก้อ กอมก้อดง (เขียงใหม่) กะเพรา ขน กะเพราขาว กะเพราแดง (กลาง) ห่อขาวชู ห่อตูด (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) อ้มกิมทัว (ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) อืดไทย (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Ocimum tenuiflorum</i> L. [LAMIACEAE]	1	4	2	-	7
32	กัญชา ¹⁸	กะเพราขาว (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) กัญชง กัญชา (ทั่วไป) กัญชาจีน คุณเฒ่า	<i>Cannabis sativa</i> L.	1	-	-	-	1

¹⁷ บุกรอ น. บุกรอ ชื่อพืชชนิดหนึ่ง ต้นคล้ายปล้องเหมือนงูเห่า บุกรอ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 742)

¹⁸ กัญชา

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
		(จีน) ปาง (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) ยานอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) กัญชา (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	[CANNABACEAE]					
33	กบจิ้ง	-		-	-	-	2	
34	กางของ ¹⁹ (ราก) (เปลือก)	กาชะลียง กาดะลียง (เหนือ) เต็กตอง โพ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) ปีบ (กลาง)	<i>Millingtonia hortensis</i> L. [BIGNONIACEAE]	-	-	2	2	
35	ก้างปลา ²⁰ (ต้น) (ราก) / ก้างปลาแดง (ราก)	กระออง (ประจวบคีรีขันธ์) ก้างปลา ขาว (อ่างทอง, เดียงใหม่) ก้างปลาเครือ (ทั่วไป) ก้างปลาแดง (ราษฎร์ธานี) ข่า คล่อง (สุพรรณบุรี) ต่าคะ โดคีย สะ แบรที (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หมัดคำ	<i>Phyllanthus reticulatus</i> Poir. [PHYLLANTHACEAE]	7	3	2	3	15

¹⁸ กัญชา น. พืชพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ต้นเล็กใบมนแฉก ดอกเดี่ยว ใช้สูบปนกับยาสูบทำให้มีนิมมา กัญชาเป็นยาเสพติดให้โทษ คนที่สูบเป็นกัญชาเรียกหมอกัญชา / ฆา น. กัญชา ชื่อพรรณไม้พุ่มใช้ปรุงยาปรุงอาหาร และสูบกินควัน เป็นยาเสพติดให้โทษ คนติดกัญชามีอาการมึนงงเหมือนคนเมา ถ้าได้สูบกินอะไรก็อร่อย ถ้าไม่สูบจะเกิดแสบถึงกับลงเลือดตายก็มี (ปรีชา พิณทอง, 2532: 71)

¹⁹ กางของ น. ดอกป๊อบ ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ดอกขาว มีกลิ่นหอม เรียกต้นกางของ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 77)

²⁰ ก้าง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบมนมีหนาม เรียกต้นก้างปลา มีสองชนิดคือ ก้างปลาขาวและก้างปลาแดง (ปรีชา พิณทอง, 2532: 76)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
36	กวางหลวง (ราก)	(แฟร์) หม่าเขี้ยว (นครปฐม) อำฮ้าย (นครราชสีมา) ก้างปลา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Albizia chinensis</i> (Osbeck) Merr. [FABACEAE]	-	-	1	-	1
37	ก้านตง ²¹ (ราก)	กะทวง (คายนสมุทร) ก้านถึง (เหนือ) คันทรง (กลาง) ผักก้านถึง (เหนือ) เพล โพเต๊ะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)	<i>Colubrina asiatica</i> (L.) [RHAMNACEAE]	3	4	5	3	15
38	กานพลู	กานพลู (กลาง) กานพลู (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr. & L. M. Perry [MYRTACEAE]	1	2	-	-	3

²¹ ก้านตง น. ชื่อพรรณไม้ขนาดใหญ่ที่พบที่บ้าน เป็นผักใช้กินเป็นอาหาร ได้ สักหวานบ้านและก้านตง นอกจากใช้กินอาหาร ยังใช้เป็นยาแก้ไข้ได้ด้วย (ปรีชา พิณทอง, 2532: 78)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
39	ก้านเหลือง ²² (แก่น) (ราก) /แก่นเหลือง	กระพุ่มกลอง กระพุ่มน้ำ (กลาง) กะเดอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ก้านเหลือง ตะดู (กลาง) ตุ่มขี้ก ตุ่มคำ (เหนือ) ตุ่ม ดง (บุรีรัมย์, ลำปาง) ตุ่มเหลือง (แม่ฮ่องสอน) ปอขีหมาแห้ว (บุรีรัมย์) สะแกเหลือง (กลาง) เต้ตะบอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)	<i>Nauclea orientalis</i> (L.) L. [RUBIACEAE]	-	-	4	2	6
40	กายกำ	-	-	-	-	-	1	1
41	การบูร	การบูร (ภาคกลาง) พรเม็ลิ่ง (ไทใหญ่- ภาคเหนือ) อมเขยญวน (ภาคกลาง) Camphor tree, Camphor laurel. <i>การบูร (เภยศาสตร์สงเคราะห์)</i>	<i>Cinnamomum camphora</i> (L.) J. Presl [LAURACEAE]	2	2	-	-	4

²² ก้านเหลือง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง คล้ายกระพุ่ม มักเกิดตามริมน้ำ เนื่องจากเคยมีสีเหลือง เรียก ไม้ก้านเหลือง (ปริษา พิมพ์ทอง, 2532: 79) พืชอีกชนิดที่ชื่อก้านเหลืองคือ *Gonocaryum lobbianum* (Miers) Kurz ชื่อวงศ์ ICACINACEAE ชื่ออื่น ต้นที่มี ก้านเหลือง คำเกี่ยวข้อง (เหนือ) หักวาย (ลำปาง) ดีหมี (ทั่วไป)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
42	การพฤกษ์ (ราก) (เปลือก)	กาพฤกษ์ (กรุงเทพฯ)	<i>Cassia grandis</i> L. f. [FABACEAE]	1	-	1	-	2
43	กาว ²³ (ราก)	เทียนกิ่ง (กลาง) เทียนขาว (กลาง, คาบสมุทร) เทียนข้างเปลือก (กลาง) เทียนแดง (กลาง, เอย) เทียนไม้ (กลาง)	<i>Lawsonia inermis</i> L. [LYTHRACEAE]	1	-	1	1	3
44	กาสลัก (ราก) /หมากกาชะล็กกลาง /หมากเขือบ้า /เขือบ้า (ลูก) (ราก) /ลำโพง ²⁴ (ราก) (ลูก)	กาสลัก (ลำปาง) เทรนนางฟ้า (ทั่วไป) มะเขือบ้า (เหนือ, ตะวันออกเฉียงเหนือ) มะเขือบ้าดอก ค้ำ (ลำปาง) ละอังกะ (สัวะ-สุรินทร์) เสียด (เขมร-สุรินทร์) ค้ำโพง (กลาง) ลำโพงกาสลัก (ชุมพร, สราญร์ธานี) ลำโพงกาสลัก (กลาง, สุโขทัย) ลำโพง ขาว (กลาง) มั่งโตะโตะ (จีน,	<i>Datura metel</i> L. [SOLANACEAE]	5	3	2	3	13

²³ กาน น. ต้นเทียน ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง พืชเงาใช้หมอดูใบให้มีสีแดง เรียก กาน (ปรีชา พิณทอง, 2532: 80)

²⁴ ต้นลำโพงเรียก ต้นเขือบ้า (ปรีชา พิณทอง, 2532)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		กรุงเทพฯ ลำโพง/ลำโพงกาสลัก (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)						
45	กาสลัก (เปลือก) /หมาก กาสลัก (ราก)	กาสลัก (กลาง) เชียงูซ้าง เชียงูม่า (เหนือ) และมูรา (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) จากฝักขี้ (ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) ทองด้วง (แม่ฮ่องสอน) ทองสาก (ตาก) ตาลปัตรถ่าน (ราชบุรี) ทุคุดพะโต๊ะ ทุโครพะดู (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ฝิ่งหูซ้าง (ราชบุรี) พญา รากหล่อ (สระบุรี) โมรา (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ว่านพญากาสลัก (กลาง) เสื่อนั่งร่ม (ราชบุรี)	<i>Leea macrophylla</i> Roxb. Ex Hornem. [VITACEAE]	-	-	2	1	3
46	กำปี้ (ราก)	กำปี้ (ภาคเหนือ) คร่ำหยม (ลำปาง) ดู ขาว ดูดอง (ภาคเหนือ) ดูแดง (ลำปาง)	<i>Dallbergia ovata</i> Graham ex Benth. Var. <i>ovata</i>	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
47	กุง (ราก)	<p>คูติน (เขียงราย) คูแด้ง (อุติธานี) ประดู่ ตะเฒาน (ภาคกลาง) ประดู่บขาว (ภาค กลาง)</p> <p>กุง (ปราจีนบุรี, อุบลราชธานี, อุตรธานี)/เกาะสะเต้ (ละโว้- เขียงใหม่)/ คอง (เขมร-บุรีรัมย์)/คอง (เขมร)/คั้ง (ชาวนน-นครราชสีมา)/ ควง (พิษณุโลก, สุโขทัย)/โคดั่ง (เขมร- สุรินทร์) ตะล่ำอ้ออาว่า (กะเหรี่ยง- เขียงใหม่)/ ตัง/ตังขาว (ภาคเหนือ)/ พลวง (ภาคกลาง, ภาคเหนือฝั่ง ตะวันออก)/ ลำทะอะ/แลเท้า (กะเหรี่ยง-ภาคเหนือ) สะเต็ง (ละโว้- เขียงใหม่)/ สาคะออง (กะเหรี่ยง- กาญจนบุรี)</p>	[FABACEAE]	1	1	2	1	5

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		พลวง (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)						
48	กุดนก (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
49	กูดชอก (ราก) /กูดชอก	กูดว้าว (จินทบุรี, สตูด) กูดชอก (เหนือ)พังงา (มลายู-นราธิวาส) ว่านงู กวกว้าว (ปัตตานี) หัวว้าว (นราธิวาส)	<i>Drynaria sparsisora</i> (Desv.) T. Moore [POLYPODIACEAE]	-	1	-	1	2
50	เก็ด (หัว)	-	-	-	-	1	-	1
51	เก็ดตีนน้อย (ราก) /เก็ดตีนน้อย	เก็ดตีนปาลาหมอ (บุรีรัมย์) สามลิบ ประดง (ยโสธร)	<i>Phyllodium elegans</i> (Lour.) Desv. [FABACEAE]	1	-	1	1	3
52	เก็ดตีนใหญ่ (ราก) / เก็ดตีนปาลาหมอต้นตัวผู้ตัว เมีย (ราก)	เก็ดตีนใหญ่ (นครราชสีมา) เก็ดตีนปาลา (กรุงเทพฯ) กูดลิบต้น (เชียงใหม่)	<i>Phyllodium longipes</i> (Craib) Schindler [FABACEAE]	1	1	-	1	3
53	เกียง (หมาก)	-	-	-	-	1	-	1
54	เกียนหนู	-	-	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
55	แกเครือ ²⁵	แก (นครราชสีมา) สะแกเครือ สะแก เถา (กลาง)	<i>Combretum procursum</i> Craib [COMBRETACEAE]	1	-	-	-	1
56	แกงแขง /แกงแพง /แตงแขง (ราก) (เปลือก) /สะแกแสง	สะแกแสง (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Flemingia involucrata</i> Benth. [FABACEAE]	6	2	5	4	17
57	แกดำ	แกดำ (อุบลราชธานี) กระชืด ขี้แรด (ประจวบคีรีขันธ์)	<i>Blachia siamensis</i> Gagnep [EUPHORBIACEAE]			1		1
58	แกน้อย	-	-	1	-	-	-	1
59	แกม่อน ²⁶ (เปลือก)	แกม่อน (อุดรธานี) ไคร้มด (เชียงใหม่) ตานขโมย (ชุมพร) เตชอ้อ	<i>Ilex umbellulata</i> (Well) Loes. [AQUIFOLIACEAE]	1				1

²⁵ พิษอีก 2 ชนิดที่ชื่อ แกเครือ คือ *Combretum album* Pers. ชื่อวงศ์ COMBRETACEAE ชื่ออื่น สะแกเครือ (ตามสมุทร) / *Combretum wallichii* DC. Ver. Ternatum (C. B. Clarke) Govaerts ชื่อวงศ์ COMBRETACEAE ชื่ออื่น สะแกเครือ (ภาคเหนือ) ที่เลือก *Combretum procursum* Craib เพราะอีก 2 ชนิดเป็นชื่อเรียกของภูมิภาคอื่น

²⁶ แกม่อน น. ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กชนิดหนึ่งเรียก ต้นแกม่อน ใช้ทำยาได้ (ปริศนา พิณฑทอง, 2532: 105)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
60	แกเด ²⁷	โฝ้ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) นาลายกบ (เพชรบูรณ์) เนาใน (เหนือ) บอระเพ็ด (จันทบุรี) ทำงาว (เชียงใหม่) ส้มอ้อย แอ็บ (พังงา) กะเดอะเซอะ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) แกก้อง (แพร่) แกล (กาบสมุทร) แกเด (ลำปาง) เง (นครราชสีมา) ซ้างง่าตอก (ลำปาง) น้ำเคียว โซ (ปัตตานี) ตักจี (กลาง) หนามเง (ประจวบคีรีขันธ์) เหต็อง (กลาง) กรักจี (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Maclura cochinchinensis</i> (Loure.) [MORACEAE]	-	1	-	-	1
61	แกไหญ่ (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
62	โกฐเขมา	โกฐเขมา (กรุงเทพมหานคร)	<i>Atractylodes lancea</i> (Thunb.)	1	2	-	-	3

²⁷ ๗ น. แกเด ชื่อพรรณไม้ถิ่นเดียวที่มีถิ่นกำเนิดในภาคเหนือ มีชื่อเดิมเป็นไทย มีชื่อท้องถิ่นที่ใช้ชื่อของเขม่าสีไม่ตก เรียก สีข้อมง (ปรีชา พิณทอง, 2532: 139)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/โกฐทั้งเก้า	โกฐขงมา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	DC. [ASTERACEAE]					
63	โกฐทั้งเก้า	โกฐเชียง (ทั่วไป) Chinese Angelica. โกฐเชียง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Angelica sinensis</i> (Oliv.) Diels [APIACEAE]	-	1	-	-	1
64	โกฐทั้งเก้า	โกฐจุฬาลัมพา (กลาง) ตอหน้า (ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) Davana. โกฐจุฬาลัมพา (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Artemisia pallens</i> Wall, Ex Dc. [ASTERACEAE]	-	1	-	-	1
65	โกฐทั้งเก้า	โกฐกระดุก (กลาง) โกฐกระดุก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Aucklandia lappa</i> DC. [ASTERACEAE]	-	1	-	-	1
66	โกฐทั้งเก้า 1	ชะตามังยี	<i>Nardostachys jatamansi</i> DC. [CAPRIFOLIACEAE]	-	1	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
67	โกฐทั้งเก้า 1	โกฐฆฎางมั่งลี (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์) โกฐก้านพร้าว โกฐก้านพร้าว (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์) โกฐตอ (ทั่วไป) Garden Angelica, Wild Angelica. โกฐตอ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Picrorhiza kurroa</i> Royle ex Benth. [PLANTAGINACEAE] <i>Angelica dahurica</i> (Hoffm.) [APIACEAE]	-	1	-	-	1
68	โกฐตอ /โกฐทั้งเก้า	ชวานเกียง (จีนเต๋อ) ชวนเซียง (จีน กลาง) โกฐหัวบัว (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Ligusticum sinense</i> Oliv. Cv. Chuanxiong [APIACEAE]	-	2	-	-	2
69	โกฐหัวบัว /โกฐทั้งเก้า	-	-	-	-	-	-	-
70	โกน่อย	กุย (อุบลราชธานี) เครือไทย	<i>Ampelocissus martinii</i> Planch.	-	-	1	-	1
71	โกย 1	-	-	-	-	1	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
72	โกสุม (ราก) (เปลือก)	(นครราชสีมา) เถาเปรี้ยว (กทม.) เถาวัลย์ขน (ราชบุรี) ส้มกุ่ม (สระบุรี) ส้มออบ (นครศรีธรรมราช) กรองประหยัน (ยะลา) กระทุ่ม (กลาง, เหนือ) กระทุ่มบก (กรุงเทพฯ) กว่าง (ลาว) โกหว่า (ตรัง) แคนแสง (ชลบุรี) ตะกู่ (จันทบุรี, นครศรีธรรมราช, สุโขทัย) ตะโกสุม (ชัยภูมิ, ขอนบุรี) ตะโกใหญ่ (ตราด) ตุ่มก้านช้าง ตุ่ม ก้านยาว (เหนือ) ตุ่มขี้หมู (คาบสมุท) ตุ่มเนียง ตุ่มหลวง (เหนือ) ตุ่มพราย (ขอนแก่น) ปะแต๊ะ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ปาแย (มลายู-ปัตตานี) เปอแต๊ะ สะพั้ง (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน)	[VITACEAE] <i>Neolamarckia cadamba</i> (Roxb.) Bosser [RUBIACEAE]	1	-	1	-	2

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
73	โก๋ (ราก) / มะคำไก่ ²⁸ (ราก) (ใบ) (ทั้ง 5)	ตะกู (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์) มะคำไก่ มะคำไก่ มะคำไก่ (กลาง) มะอังก (เหนือ) มังก้อ (ขอนแก่น) มะคำไก่ (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Putranjiva roxburghii</i> Wall. [PUTRANJIVACEAE]	1	3	-	-	4
74	ขนวน (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
75	ขนุน ²⁹ (เปลือก) (แก่น) / มี (ราก) (เปลือก) (ใบ) / หมากหมี่ (แก่น)	ขนุน ขนนละมุด (ทั่วไป) ขะนู (ของ- จันทบุรี) ขะเนอ (เขมร) ซัดย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) นะยชายชะ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) นากอ (มลายู- เนน ปะหน้อย มะหนุน ลาง หมักหมี่ หมากกลาง	<i>Artocarpus heterophyllus</i> Lam. [MORACEAE]	2	2	2	-	6

²⁸ คำไก่ น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาได้เรียก ต้นหมากคำไก่ (ปริชา พิณฑอง, 2532: 184)

²⁹ ขนุน น. ขนุน มี 2 ชนิด คือ ขนุนบ้านและขนุนป่า ขนุนบ้านมี 2 ชนิดคือขนุนฝ้ายและขนุนหนิง ขนุนฝ้ายมีชื่อเรียกอีกว่า รสไม่สู้หวาน ขนุนหนิงของเถลิงรชวาน ขนุนป่าเรียก ขนุน พังชนิดป่า และบ้านเรียก ขนุน หมากหมี่ ก็ว่า (ปริชา พิณฑอง, 2532: 113)/ หนิง น. ขนุน ขนุนเป็นชื่อ หมากหมี่ มี 2 ชนิด คือ หมากหมี่ฝ้าย และหมากหมี่หนิง หมากหมี่หนิงสีเหลืองจัด มีรสอร่อย ขนุนหนิง ก็ว่า (ปริชา พิณฑอง, 2532: 840)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
76	ขมิ้นคอง (ราก)	ขมิ้น (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	1	-	-	-	1
77	ขมิ้น ³⁰	ขมิ้น (ทั่วไป) ขมิ้นแกง ขมิ้นหยอก ขมิ้นหัว (เชิงใหม่) ขมิ้นชัน (กลาง, คาบสมุทร) ขมิ้น (คาบสมุทร) ขมิ้น (คาบสมุทร) ตายอด (กะเหรี่ยง- กำแพงเพชร) สะยอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) หมัน ขมิ้น (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Curcuma longa</i> L. [ZINGIBERACEAE]	1	8	1	1	11
78	ขมิ้น ³¹	ขมิ้นขาว (กลาง)	<i>Curcuma mangga</i> Valetton & Zijp [ZINGIBERACEAE]	-	-	2	-	2

³⁰ ขมิ้น น. ชื่อว่านเจ้าพวงหนึ่ง มีหลายชนิด บางอย่างใช้เชื่อมผ้า บางอย่างใช้ทาตัว บางอย่างใช้ทาขา เรียก ขมิ้น ขี้มัน เข้มมัน ก็ว่า เช่น ขมิ้นชันเรียก ขมิ้นไป ขมิ้นอ้อยเรียก ขมิ้นชัน (ปริชา พิณฑอง, 2532:114)

³¹ ขมิ้น น. ชื่อว่านชนิดหนึ่ง สีขาว ยางสีขาว ใช้เป็นว่านแดงพื้นทาง ไม่เข้า เรียก หัวมันขมิ้นขาว (ปริชา พิณฑอง, 2532:114)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
79	ขมิ้นเครือ ³² (ราก)	ขมิ้นเครือ (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปราจีนบุรี) ถั่วเป็เตา (เชียงใหม่) แหน เครือ (เหนือ ชัยภูมิ) มันแดง (เหนือ ใต้) เกตุผา สะแกเครือ (ชัยภูมิ) แหน เหลือง (กาญจนบุรี) ขมิ้นเครือ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Combretum latifolium</i> Blume [COMBRETACEAE]	4	2	4	-	10
80	ขมิ้นต้น	ขมิ้นต้น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Hedyotis corymbiformis</i> Geddea [RUBIACEAE]	-	1	-	-	1
81	ขมิ้นแสนคำ	-	-	-	1	-	-	1
82	ขมิ้นอ้อย / ขมิ้นจีน (หัว)	ขมิ้นจีน (เหนือ) ขมิ้นอ้อย (กลาง) ละเมียด (เขมร) แอ้วดำ (เชียงใหม่)	<i>Curcuma zedoaria</i> (Christm.) [ZINGIBERACEAE]	5	14	4	2	25

³² ขมิ้น น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง เรียกขมิ้นเครือ ใช้เป็นยาแก้โรคได้ (บริษัทยาพิษทอง, 2532:114) พืชอีกชนิดที่มีชื่อขมิ้นเครือคือ *Coscinium fenestratum* (Gaertn.) Colebr. ชื่อวงศ์ MENISPERMACEAE ชื่ออื่น เครือเหิน ขมิ้นเครือ เข้ม ที่เรียกชนิดนี้เพราะเป็นชื่อทางตะวันออกเฉียงเหนือ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
83	ขยอม	ขมิ้นอ้อย (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	-	1	-	-	1	
84	ข่อย ³³ (ราก) (รากเก่า) /ส้มพ้อ ³⁴ (ราก) (ยอด) (ใบ) (แก่น) /ส้มพ้อ (ยาง) 1 /ส้มพ้อหลวง (ราก) 2	กักไม้ฝอย (เหนือ) ข่อย (ทั่วไป) ชะโย เส้ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ทองชะ แห่น (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) ส้มพ้อ (เลย) สมนาย (เขมร) ข่อย (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Sireblus asper</i> Lour. [MORACEAE]	1	1	10	4	16
85	ขี้ดเค้า ³⁵ (ลูก) (ราก) /คัตเค้า (ลูก) (ราก)	เขาวัว (ตะวันออกเฉียงใต้) เขียวกระจับ (ตะวันตกเฉียงใต้) คัตเค้า (ตะวันออกเฉียงเหนือ, เหนือ) คัตเค้า	<i>Oxyceros horridus</i> Lour. [RUBIACEAE]	5	2	8	-	15

³³ ขอย น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ขอบเกิดในกลุ่ม และตาม ใหญ่ๆ ในเล็ก ลักษณะใบคล้ายใบกระดาดหลายใบ ดอกใช้ทำปอและกระดาดได้ กระดาดที่ทำจากเปลือกข่อยเรียก กระดาดข่อย ส้มพ้อก็เรียก ข่อยมี 2 ชนิด ชนิดลำต้นมีหนาม และไม่มีหนาม (ปรีชา พิณทอง, 2532: 121)

³⁴ แก้ประคองเส้น ปวดเมื่อย ขับระดู ร้อนใน /พืชอีกชนิดที่ชื่อขมพ้อคือ *Caesalpinia pulcherrima* (L.) Sw. ชื่อวงศ์ FABACEAE

³⁵ ขี้ดเค้า น. คัตเค้า ชื่อพรรณไม้ดอกชนิดหนึ่ง ดอกสีขาว กลิ่นหอม ลำต้นมีหนาม เรียก ต้นขี้ดเค้า (ปรีชา พิณทอง, 2532: 122)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
86	ข่า ³⁶ (หัว) (ใบ)	เครือ (นครราชสีมา) กัดเค้าหนาม (ชัยภูมิ) เต็ดเค้า จีเค้า (เหนือ) พญาเท้า เอว (กาญจนบุรี) โยทะกา (ตะวันออกเฉียงใต้) หนามลิดเค้า (เชียงใหม่) หนามเล็บแมว (ลำปาง) กัญญกโรหิณี ข่า (ทั่วไป) ข่าหยวกข่า หลวง (เหนือ) สะเอเซย สะเอเอเคย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ข่า (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Alpinia galanga</i> (L.) [ZINGIBERACEAE]	3	10	-	1	14
87	ข่าไก่โอ๊ก ³⁷ (ต้น) (ราก)	หญ้าขี้เฒ่า (ทั่วไป) หัวไก่โอ๊ก (อุบลราชธานี) หัวอี๊อ๊ก (เข้า-นครพนม)	<i>Decaschista intermedia</i> Craib [MALVACEAE]	-	-	1	2	3
88	ข่าข้อมือ	-	-	1	-	-	-	1

³⁶ จ่า น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่งในสกุลว่าน ใช้เป็นยาและปรุงอาหารได้ มีหลายชนิด ชนิดที่เกิดตามบ้านเรียก ข่าบ้าน ชนิดที่เกิดในป่า เรียก ข่าป่า หรือข่าลิง กว้า ชนิดใหญ่เรียก ข่าโคม (ปรีชา พิณทอง, 2532: 125)

³⁷ ราก แก้วแดง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสตร์ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
89	ข่า โคม (ราก) (หัว)	ข่าคม (พินธุโลก)	<i>Alpinia zerumbet</i> (Pers.) B. L. Burr & R. M. Sm. [ZINGIBERACEAE]	-	-	3	-	3
90	ข่าน้อย	-	-	1	-	-	-	1
91	ข่าบ้าน (หัว)	ข่า ข่าบ้าน (หัวใบ) ข่าหลวง ข่าใหญ่ (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Alpinia siamensis</i> K. Achum. [ZINGIBERACEAE]	-	1	-	-	1
92	ข่าเบ็ญ (ราก)	ข่าเบ็ญ (เพชรบูรณ์) โด่ซึ้ง (เชียงใหม่) โด้งอี้ง (ลำปาง)	<i>Microglossa pyrifolia</i> (Lam.) Kuntze [ASTERACEAE]	-	-	1	-	1
93	ขาม ³⁸ (ใบปลือก) (ใบ) (แก่น) (ราก) (หมาก) (เปลือก) /มะขาม (ใบ) (ราก)	ตะลุม (ขามน-นครราชสีมา) ม่อง โด้ดั่ง (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) มอดแด (กะเหรี่ยง-เส่องสอน) มะขาม ส่ามอ เกด (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หมากแกง	<i>Tamarindus indica</i> L. [FABACEAE]	11	4	7	6	28

³⁸ ขาม น. มะขาม ชื่อพรรณไม้ถิ่นเดียวที่ไม่ขึ้นเป็นอาหารได้ ชนิดศรีมะพริก หมากขามส้ม ชนิดสหวาน เรือค หมากขามหวาน (วีรชา พิณทอง, 2532:

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	(แก่น) (เปลือก) (ลูก) /ไม้ขาม /หมากขาม (แก่น) /ขมอ่อน (ใบ) 1 /ขมขี้ (ราก) /ขมเม็ช (ราก)	(ไทรใหญ่-แม่อังซอน) อังปียัด (เขมร- สุรินทร์) มะขาม/มะขามเปรี้ยว/ ส้มมะขาม (แพทยศาสตร์สงคราะห์)						
94	ขามโคม (ราก)	-	-	-	1	-	1	
95	ขามป่า (ราก)	-	-	-	1	-	1	
96	ขามแมบ (ราก) ขามแมต (ราก)	-	-	-	-	2	2	
97	ข่าลิ้น	-	-	-	-	2	2	
98	ข่าจันทม ³⁹ (ราก) /ปอข่าจี้	ข่าจี้ (อีสาน) ปอขาม (ภาคใต้ฝั่ง ตะวันตก) หญ้าบิด หญ้าบิด (ภาคเหนือ)	<i>Grewia abutilifolia</i> Vent. Ex Juss. [MALVACEAE]	-	-	2	1	3

³⁹ เซ้จี้ น. ชื่อพรรณไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ลูกเล็ก สีดำ ใช้กิน ได้เรียก ต้นเข้จี้/ทาม คือประเภทหนึ่ง ในภาคอีสาน มีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก (ปริชา พิณฑอง, 2532:144)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
99	ข้าวเจ้า ⁴⁰ (น้ำ) (หน่อ) /ข้าวเจ้าขาว (แกลบ) /ข้าวสารข้าวเจ้า /ข้าวกล้อง /ข้าวกำ /ข้าวเจ้ากำ /ข้าวเจ้า (เปลือก, แก่น) /ข้าวสารกำใหม่ /ข้าวเหนียว /ข้าวบั้น /ข้าวจ๊อบัน /ข้าวเปลือก /น้ำมวกข้าวเจ้า	ข้าว ข้าวใหม่แดงข้าวคอกแรง ข้าวเจ้า (ภาคกลาง) ข้าวนี้้ง (ภาคเหนือ) ข้าว เหนียว (ภาคกลาง) ข้าวเหนียวบัว (อ่างทอง) บือญู (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) Rice. ข้าว/ข้าวสารดำ (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Oryza sativa</i> L. [POACEAE]	7	5	33	15	60

⁴⁰ ข้าว น. ชื่อพรรณข้าวเจ้าพวกหนึ่ง มีสองชนิด คือข้าวเหนียว และข้าวเจ้า เข้าเจ้า กำ/ เข้ากำ น. ข้าวเหนียวดำ ข้าวเหนียวสีแดงปนดำเรียก เข้ากำ/ เหนียว น. ชื่อพรรณข้าวชนิดหนึ่ง มีหลายชนิด ของเหนียว เรียก ข้าวเหนียว ข้าวเหนียวใช้นี้้ง ไม่มีขมพุง กินข้าวเหนียวไม่กินของหวานก็ได้ เพราะข้าวเหนียวมีธาตุน้ำตาลอยู่มาก แต่กินข้าวเจ้าไม่กินของหวานไม่ได้ เพราะข้าวเจ้าไม่มี ธาตุน้ำตาลมากเหมือนข้าวเหนียว (ปรีชา พิณทอง, 2532: 241)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/มากข้าวเจ้า							
100	ข้าวดอกแตก	กรูด (สุราษฎร์ธานี) ข้าวดอกแตก (กลาง) วงงวม (ขอนแก่น) วงส้ม (ตะวันออกเฉียงเหนือ) วงส้มขาว (พิษณุโลก, สุโขทัย) ดวงส้ม (อุบลราชธานี) ดอกโรก (เลย) ตะกรูด (นครศรีธรรมราช) ตาโน้ะ (มลายู- ยะลา) ตังตัง ตังตังตู (เหนือ) เถาวัลย์ นวล (ราชบุรี) ประโยด (ตราด) มัน เครือ (นครราชสีมา) มันแดง (กระบี่) เมียงชะนวนไฟ สังขยาขาว (พิษณุโลก, สุโขทัย) หน่วยสุด (คาบสมุทรม)	<i>Getonia floribunda</i> Roxb. [COMBRETACEAE]	-	1	2	1	4
101	ข้าวดอกแตกผี	-	-	-	-	1	1	

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
102	ข้าวโพด ⁴¹ (แก่น, แก่น) /ข้าวโคด (แก่น)	ข้าวแช่ (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) ข้าวโพด (กลาง) ข้าวสาลี (เหนือ) นื้อ เคสะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) โปด (คาบสมุทร) สาลี (เหนือ)	<i>Zea mays</i> L. [POACEAE]	1	2	-	2	5
103	ข้าวสาร ⁴² (ราก) /ไม้ทำสาน /ไม้ทำสาน /แก่นทำ (ราก) /ไม้ใส่ทำสาร	เข็มแพะ (เชียงใหม่)	<i>Pavetta indica</i> L. var. <i>Tomentosa</i> (Roxb. Ex Sm.) Hook. f. [RUBIACEAE]	5	3	2	2	12
104	ข้าวสาลี ⁴³ (ราก)	ข้าวสาลี สาลี (กลาง)	<i>Triticum aestivum</i> L. [POACEAE]	1	-	-	1	2
105	ข้าวใหญ่	-	-	-	-	1	-	1

⁴¹ ข้าวโคด, โคด น. ข้าวโพด ชื่อัญญาชิตชนิดหนึ่ง มีผลเป็นฝัก ใช้กินแทนข้าว ได้เกิดตามป่า ชาวชนิคนี้น่าจะเกิดก่อนข้าวทุกชนิด คนโบราณจึงเรียก ข้าวโคดหรือโคดเรียกเข้า คือเป็นต้นตอของข้าวเรียก เข้าโคด (ปริชา พิณฑอง, 2532: 143)

⁴² ทำสาร น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง คล้ายหาวยแข็ง ใช้ทำเป็นเสื่อได้ เรียก ไม้ทำสาร (ปริชา พิณฑอง, 2532: 414)

⁴³ สาลี, สลิน น. ชื่อข้าวสาลีปลูกในประเทศหนาวสำหรับทำขนมปัง (ปริชา พิณฑอง, 2532: 788)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
106	ขบแั่ง (ราก)	-	-	-	-	1	-	1
107	ขิง ⁴⁴ / ตรีภูกูกหนึ่ง	ขิง ขิงแกลง ขิงแดง (จินบูรี) ขิงเผือก (เขียงใหม่) สะเอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) Ginget. ขิง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Zingiber officinale</i> Roscoe [ZINGIBERACEAE]	6	12	12	2	32
108	ขิงแครง ⁴⁵ / ขิงแครง / ขิงแแกง	ขิงแครง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	1	-	1	1	3
109	ขิงแห้ง	ขิงแห้ง (ทั่วไป) ขิงแห้ง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Zingiber ligulatum</i> Roxb. [ZINGIBERACEAE]	1	5	-	-	6
110	ขี้กาแดง ⁴⁶ (ราก) (ใบ)	ขี้กาขาว ขี้กาแดง (กรุงเทพฯ) แดงโม	<i>Gymnopetalum scabrum</i>	7	2	2	-	11

⁴⁴ ขิง น. ชื่อพืชจำพวกวานิชชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาปรุงเป็นอาหาร ขิงมีหลายชนิด เช่น ขิงแครง ขิงกระชาย ขิงแดง ขิงหางนกยูง (ปรีชา พิณทอง, 2532: 130)

⁴⁵ ขิงกินใบ

⁴⁶ ขี้กา น. ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง มีผลกลมเวลาสุกมีสีแดง รสขมจัด ภาษอบกีน ใช้ทำยาได้ เรียกต้นหมากขี้กา (ปรีชา พิณทอง, 2532: 132)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	จ๊ากา (ราก)	ป่า (กาญจนบุรี) มะกาดิน (เชียงใหม่) จ๊ากาแดง/จ๊ากา (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	(Lour.) W. J. de Wilde & Duyfjes ชื่อพ้อง <i>Gymnopetalum integrifolium</i> Kurz. [CUCURBITACEAE]					
111	จ๊ากาแดงน้ำ/โคลแดง น้ำ	-	-	-	-	-	2	2
112	จ๊ากาข่าง (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
113	จ๊ากา (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
114	จ๊ากา ⁴⁷	-	-	-	-	-	1	1
115	จ๊ากอน ⁴⁸ (เครือ)	-	-	-	-	1	-	1
116	จ๊ากอน ⁴⁹ (ราก)	กั้นดูซาโม (เขมร-จันทบุรี) จ๊ากอน	<i>Uraria crinita</i> (L.) Desv. Ex	1	-	-	-	1

⁴⁷ จ๊ากา น. ชื่อพืชชนิดหนึ่ง เกิดตามท้องนา เรียก จ๊ากา/จ๊ากา น. ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกมีรสฝาด ใช้แทนสีเสียดได้ เรียก ต้นจ๊ากา (ปริชา พิณฑอง, 2532: 133)

⁴⁸ จ๊ากอน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ผลมีรสเปรี้ยว เรียก ต้นส้มจ๊ากอน (ปริชา พิณฑอง, 2532: 134)

⁴⁹ จ๊ากอน น. ชื่อพรรณไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ใบใช้กินหนอน รากใช้ทำยา เอาใบมาวางไว้ปากไห กั้นหนอนได้คืนแผล เพราะใบนี้กินหนอนได้ คนโบราณจึงเรียก ใบจ๊ากอน (ปริชา พิณฑอง, 2532: 134)/ หนอนตาออก น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใช้กำจัดตัวหนอน ได้ดี เช่น ถ้าหนอนกินปลาคอก เอาใบจ๊ากอนลงใน ไทหนอนจะตายหมด จึงเรียกใบไม้ชนิดนี้ว่า ใบจ๊ากอน หนอนตาออกก็ว่า (ปริชา พิณฑอง, 2532: 839)/ มี

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
117	ชื่อยา ⁵⁰	(กาฬสินธุ์) หน้ำตะขาบ (ราชบุรี) หน้ำ หางแมว (สตูล) หน้ำหางเสือ (เชียงใหม่) หางกระรอก (กรุงเทพฯ) หางหมาจอก (สระบุรี) หน้ำยวหมา (สุ ราษฎร์ธานี) ขี้หนอน (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	DC. [FABACEAE]	-	-	1	-	1

พืชอีก 7 ชนิดที่ชื่อขี้หนอนคือ 1. *Aporosa aurea* Hook. f. ชื่อวงศ์ PHYLLANTHACEAE ชื่ออื่น กระดุกก่าง (นครศรีธรรมราช, ตะดา) กลัวข้าว (ตรัง) ขี้หนอน (คาบสมุทรม) 2. *Chaetocarpus castanocarpus* (Roxb.) Thwaites ชื่อวงศ์ PERACEAE ชื่ออื่น ขี้หนอน (กลาง) ขี้หนอนเขา ผคาบสมุทรม) ชี ฉี (ปราจีนบุรี) ดังข้าว (พังงา) ดังข้าวเมา (ตรัง) ตูบ้อง (ภูเก็ต) บาดู (มลายู-นราธิวาส) ปะดั่งกา (สตูล) มะอิกก่าง (สุราษฎร์ธานี) สนน (ตราด) ส้านกา (กลาง, ชลบุรี) หมักกวาง (นครพนม) อะกา (คาบสมุทรม) 3. *Eurya acuminata* DC. ชื่อวงศ์ PENTAPHYLACACEAE ชื่ออื่น ขี้หนอน ขี้หนอนใบเล็ก (ตะวันออกเฉียงใต้) ینگค่าง (ตรัง) ติบไต้ (เชียงใหม่) ปลายกะสาน (คาบสมุทรม) ไม้จั่น ยิงยอ (เชียงใหม่) ริงโก (ตะวันออกเฉียงใต้) ลูกอ่อง (ตรัง) สร้อยนกเขา (ตราด) เสมะหะข่า (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) แสมพัน (เชียงใหม่) 4. *Maesa ramentacea* (Roxb.) ชื่อวงศ์ PRIMULACEAE ชื่ออื่น กระดุกโก (จันทบุรี) กะฝัดสะลาย (ชุมพร) ข้าวสารหลวง (เหนือ) ขี้หนอน (ตราด) ไคร้ช้อย (เชียงใหม่) ต้นแมงกับ (หนองคาย) ไม้ (นครศรีธรรมราช) ไม้ทนมด (จันทบุรี) ไลย (ตรัง) เสียดนก (ชุมพร) หลอดเขา (เชียงใหม่) 5. *Schoepfia fragrans* Wall. ชื่อวงศ์ OLACEAE ชื่ออื่น ขี้หนอน (เชียงใหม่) 6. *Scleropyrum pentandrum* (Dennst.) Mabb. ชื่อวงศ์ SANTALACEAE ชื่ออื่น ขี้หนอน เคาะหนาม (เหนือ) นมวัว (ตะวันออกเฉียงใต้) 7. *Zollingeria dongnaiensis* Pierre ชื่อวงศ์ SAPINDACEAE ชื่ออื่น ขี้มอด (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ขี้หนอน (ทั่วไป)

⁵⁰ ขี้หนู น. ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กและป้อมเหมือนขี้หนู เมื่อมีผลสดเล็กน้อย ชื่อพริกชนิดหนึ่ง เรียกว่าพริกขี้หนู (ปริษา พิณฑอง, 2532: 135)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
118	ขี้เหิน ⁵¹ (เปลือก) (แก่น) (ราก) / ขี้เหิน (แก่น)	กานหนั่ว (คาบสมุทร) กำจิง (พืทลุง) ข้องแดง (คาบสมุทร) ขี้เหิน (สระบุรี) คำปอน คำปาน (เหนือ) จิงอาน (เลย) จิง (นครศรีธรรมราช) โจงอานตัน (เลย) ซ้อเสียน (เหนือ) ซังอา (อุดรดิตถ์) เปะ (นครศรีธรรมราช) ผ่า เสียน (เหนือ) ฝี่เสียน (แพร่) พะหวัง (กำแพงเพชร) มะกระ (จันทบุรี) ดีคู่ โพิค (กะเหรี่ยงแม่ฮ่องสอน) สมอกานัน (ตะวันตกเฉียงใต้) สมอ ดินเป็ด (ประจวบคีรีขันธ์) ส้วงหยาก (สระบุรี) สะกางตัน (เลย) สามใบ (จันทบุรี) หมากเล็กหมากน้อย (กาญจนบุรี)	<i>Vitex canescens</i> Kurz [LAMIACEAE]	1	1	2	2	6

⁵¹ ขี้เหิน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบมีกลิ่นเหม็น ผลมีรสขมมีรสหวาน รากใช้ทำยาได้ เรียกว่าขี้เหิน (ปริชา พิณฑอง, 2532: 135)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
119	ขี้เหล็ก ^{๕๒} (ใบ) (ราก) (ทั้ง หัว) (แก่น)	ขี้เหล็ก (ทั่วไป) ขี้เหล็กแก่น (ราชบุรี) ขี้เหล็กบ้าน (ลำปาง, สุราษฎร์ธานี) ขี้เหล็กหลวง (เหนือ) ขี้เหล็กใหญ่ (กลาง) ผักจืด (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) แม่ขี้เหล็กพะโต๊ะ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ยะหา (มลายู-ปัตตานี) ขี้เหล็ก (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Senna siamea</i> (Lam.) [FABACEAE]	4	4	-	2	10
120	ขี้เสตน้อย (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
121	ขี้เสตใหญ่	กำกาย (ราชบุรี) ขี้เรตใหญ่ (กาญจนบุรี) หนามจาย (ราชบุรี)	<i>Caesalpinia enneaphylla</i> Roxb. [FABACEAE]	1	-	-	-	1
122	เข็มขาว (ราก)	เข็มดอย เข็มตาไก่ (เหนือ) เข็มป่า (กลาง) เข็มโพดสะมา (ปัตตานี) เข็ม	<i>Ixora cibdela</i> Craib [RUBIACEAE]	4	2	1	1	8

^{๕๒} ขี้เหล็กบ้าน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เกิดในป่า เรียกว่า ขี้เหล็กบ้าน ใบอ่อนใช้แกงกินเป็นอาหารอ่อนนักแถม (ปริชา พิณฑอง, 2532: 135)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
123	เข็มแดง (ราก)	ใหญ่ (ระนอง)	<i>Ixora</i> sp. [RUBIACEAE]	3	2		1	6
124	เข็มน้อย (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
125	เข็มป่า (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
126	เขาแถบ (ราก) /สะพานเหล็ก	กิ่งแถบ (เหนือ) กะเดียงแดง (ชลบุรี) เขาแถบ (เลย) ขอพะพะเหล็กโม (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) แถมวกเหล็ก (สระบุรี) แถวลีเหล็ก (กลาง) ทรง แดง (คาบสมุทร) ปลูกแถบ (บุรีรัมย์) รวงแดง (กลาง) แสงอาทิตย์ (ประจวบคีรีขันธ์) สองหนึ่ง (เลย)	<i>Ventilago denticulata</i> Willd. [RHAMNACEAE]	2	-	-	-	2
127	เข้าคอง	-	-	-	1	-	-	1
128	เขาปอก	-	-	-	-	1	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
129	เจียง ⁵³ (ราก)	เจียง (ชัชฎุมิ เชียงใหม่ ภาคกลาง) ฟ้า แลบ (นครศรีธรรมราช) ย่านทาด (สุ ราษฎร์ธานี)	<i>Smilax luzonensis</i> C. Presl [SMILACACEAE]	1	-	2	-	3
130	เจียงไก่เขียว	-	-	-	-	-	1	1
131	เจียงน้อย (ราก) /เจียงทั้งสอง (ราก)	-	-	1	-	1	1	3
132	เจียงใหญ่ (ราก) /เจียงทั้งสอง (ราก)	เจียงหลวง เจียงใหญ่ (ภาคเหนือ) จอย (แม่ฮ่องสอน) เต่าร้างดอย (ภาคเหนือ) เต่าร้างยักษ์ (คาบสมุทรม)	<i>Caryota maxima</i> Blume [ARECACEAE]	1	-	1	-	2
133	แยม ⁵⁴ (ราก) (แก่น)	แยม (ทั่วไป) ตะโป (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) แตร้ง (เขมร-สุรินทร์) ปง (เหนือ)	<i>Saccharum arundinaceum</i> Retz. [POACEAE]	1	-	2	-	3
134	ไขน้ำ (ราก) (เปลือก)	-	-	1	-	-	-	1

⁵³ เจียง น. ชื่อพรรณไม้ภาคเหนือหนึ่ง ตามลามีหนาม ใช้กินเป็นอาหารได้ เรียก เครือเจียง (ปริชา พืชทอง, 2532: 150)/ พืชอีก 2 ชนิดที่ชื่อ เจียง คือ 1. *Wallichia caryotooides* Roxb. ชื่อวงศ์ ARECACEA ชื่ออื่น ชี
หนาง (ภาคเหนือ) เจียง (เชียงใหม่) เต่าร้างหนู (กรุงเทพฯ) 2. *Leea crispata* D. Royen ex L. ชื่อวงศ์ VITACEAE ชื่ออื่น เจียง เชียงเม้ง (เชียงใหม่) เจียงพญาขาว (ลำปาง)

⁵⁴ แยม น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งคล้ายช้อ แต่ลำใหญ่กว่า เรียก ต้นแยม (ปริชา พืชทอง, 2532: 152)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
135	ไผ่น่าน้อย (ราก)	กระบอก (สุโขทัย) กระมออบ (ราชบุรี) ไผ่น้ำ (กาญจนบุรี) คมขวาน (กลาง) คำมอกน้อย (เชียงใหม่) ฟรังโกค (ปราจีนบุรี) พญาผ้าด้าม พุดนา (กลาง) มอก (นครราชสีมา) ลีดาโคค (หนองคาย)	<i>Gardenia obtusifolia</i> Roxb. Ex Hook. F [RUBIACEAE]	4	-	4	5	13
136	ไผ่น้ำหลวง ⁵⁵ (ราก)	ไผ่น้ำ (นครพนม) คำมอกช้าง คำมอก หลวง (เหนือ) คำมอกใหญ่ (นครราชสีมา) ผ้าด้าม สะเล้งหอมไก่ หอมไก่ (ลำปาง)	<i>Gardenia sootepensis</i> Hutch. [RUBIACEAE]	4	-	4	5	13
137	คนทา ⁵⁶ (ราก) โกทา (ราก)	กะดันทา (กลาง) โกทา (ตะวันออก) เฉียงใต้ จันทา (เชียงใหม่) คนทา (กลาง) จีจันทาม (เหนือ) มีจิ	<i>Harrisonia perforata</i> (Blanco) Merr. [SIMARUBACEAE]	3	5	1	3	12

⁵⁵ ไผ่น้ำ น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบใหญ่ ดอกเหลือง นำมาต้วยเป็นยงเหนิมเรียก ต้นไผ่น้ำ ต้นขามอก (ปริชา พิณฑอง, 2532: 155)

⁵⁶ คนทา น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีหนามทั่วต้น ใบคล้ายมะขวิดขนาดใหญ่กว่า ดอกขาว ผลกลมขนาดหัวแม่มือ มีรสขม ใช้ทำยาได้ เรียก ต้นคนทา โกทา (ปริชา พิณฑอง, 2532: 157)/ โกทา น. คนทาชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นโกทา จำพวกเดียวกับต้นโกนและโกสัม (ปริชา พิณฑอง, 2532: 107)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสตราจารย์ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
138	คนทีเขมา	(กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ลีเตาะ (เหนือ) ลีพัน ลีพันคนตาย ลีพันคนทา (กลาง) หนามจี (เหนือ) กุโนกามอ (มลายู-ปัตตานี) ญูนิง (มลายู-นราธิวาส) คนทีเขมา (กลาง) คนทีเขมา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Vitex negundo</i> L. [LAMIACEAE]	-	1	-	-	1
139	คราม ⁵⁷ (ราก) /ครามเสื่อ (ราก)	คราม (ทั่วไป) นะฆอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน)	<i>Indigofera tinctoria</i> L. [FABACEAE]	-	-	3	1	4
140	ครามป่า (ราก)	ครามป่า (เชียงใหม่) จุขอหมี จุขอ เหม้อย ชีลาเกาะ (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) ไผ่ม้อ (เชียงใหม่) คราม นะฆอ	<i>Indigofera caloneura</i> Kurz [FABACEAE]	-	-	-	2	2
141	ครามผี (ราก)	ครามเดือน ครามผี (เชียงใหม่) คราม	<i>Indigofera suffruticosa</i> Mill.	-	1	-	-	1

⁵⁷ คราม น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ลำต้นสูงประมาณเมตรเศษ เรียก คราม มีสองชนิด คือ ครามบ้านและครามป่า ครามบ้านตัดลำต้นมาแช่ให้เขียว ผสมน้ำต่างใช้ย้อมผ้าเป็นสีดำ เรียก ผ้าคำข้มคราม ภาคเหนือเรียก ผ้าหม้อห้อม ถ้าต้องการเก็บไว้ใช้นาน ให้กรองเอาตะกอน ใส่น้ำหรือโซดาไว้ เมื่อต้องการย้อมแล้วต้มได้ทันที ส่วนครามป่ามีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ครามเสื่อ ครามนี้ใช้ย้อมผ้าไม่ได้ (ปริญญา พทอง, 2532: 160)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
142	ควาย (ราก)	ใหญ่ (อุบลราชธานี)	[FABACEAE]	-	-	1	-	1
143	คือ ⁵⁸ (เปลือก) (ราก) /หมากคือ (เปลือก)	กาซ้อ กาช้อง (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) คือ (กาญจนบุรี) คอส้ม (เลย) คู้ย (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) เคาะ (นครพนม , พิษณุโลก) เคาะจ๊ก (เหนือ) ซะอู่เส็ก (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตะคร้อ (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ตะคร้อไข่ (กลาง, ตะวันออกเฉียงใต้) ปัวร์ว (เขมร-สุรินทร์) บันโรง (เขมร-บุรีรัมย์) มะเคาะ มะ โจัก (เหนือ)	<i>Scheuchera oleosa</i> (Lour.) Merr. [SAPINDACEAE]	1	2	-	-	3
144	ค้อนกลอง ⁵⁹ (ราก)	ค้อนกลอง ตะคร้อ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Eriosema chinense</i> Vogel	-	1	-	-	1

⁵⁸ คคือ น.ต้นตะคร้อ คือ ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งมีผลกลม เปลือกหนา ใช้กินเป็นอาหาร ได้เรียก ต้นคือ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 159)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
145	คอนแคน (ต้น)	(อุบลราชธานี ปราจีนบุรี) แห้วดำ (นครสวรรค์) มันช่าง (สซูด) มันพง (สุ ราษฎร์ธานี) ค้อนทอง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	[FABACEAE]	-	-	1	-	1
146	คอนแอง (ราก)	ค้อนหมาขาว (ภาคกลาง) ฝักค้อนหมา (ลำปาง) พรวัวพันลำ (เชียงใหม่) อีกริม ป่า (ชลบุรี) ท้าวสาร วานสากเหล็ก (สุรินทร์) คอนแคน	<i>Dracaena angustifolia</i> (Medik.) Roxb. [ASPARGACEAE]	1	-	-	-	1
147	ค่อม (ยาง)	-	-	-	1	-	-	1
148	ค่อมส้ม (ราก)/ ส้ม (ราก)	-	-	3	-	-	-	3

⁵⁹ คอนแคน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง หัวใช้กินและทำยาได้เรียก ไม้ค้อนทอง/ รากบ้างungsk้าง (ปริชา พิณฑอง, 2532: 169)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
149	คอแลน ⁶⁰ (ราก) (แก่น)	คอแลน (ตะวันออกเฉียงใต้)	<i>Xerospermum laevigatum</i> Radlk. [SAPINDACEAE]	1	-	5	1	7
150	คะแรง (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
151	คิงคาวทัน (ใบ) /สังคาวน้อย /लगคาว /ยาคาว	คอแลน (ประจวบคีรีขันธ์) คิงคาว ค้ำคาว (ตะวันออกเฉียง ตะวันออกเฉียงเหนือ) จังกู (กะเหรี่ยง-จันทบุรี) ฮางคาว (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Aglaia edulis</i> (Roxb.) Wall. [MELIACEAE]	1	-	1	2	4
152	คันทอง ⁶¹ (ราก)	คันทอง (ตะวันออกเฉียงเหนือ) จันทอง (สุรินทร์) ค้ำบิตดง ลำบิตดง (ระนอง)	<i>Diospyros filipendula</i> Pierre ex Lecomte [EBENACEAE]	-	-	1	-	1
153	ค้ำ (หัว)	-	-	1	1	-	-	2

⁶⁰ คอแลน น. กสิยป่า ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นคอแลน ก้อแลน (ปริชา พิณฑอง, 2532: 172)

⁶¹ คันทอง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งในจำพวกลำคาวน เรียก ต้นคันทอง (ปริชา พิณฑอง, 2532: 175)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม
				PS204	PS206	PS207	
154	คำ (หัว)	-	-	2	-	-	2
155	คางเคื่อ/คางเคื่อ (ราก)	-	-	-	-	2	2
156	ค้ำหุ้ง ⁶² (ราก) /ฮางซุง (เปลือก) /ฮางซุงน้อย (ราก)	กิริต (กระบี่) กระชีก (ภาคกลาง, พิจิตร) กาแซ (สุราษฎร์ธานี) ก้านซุง (ชัยภูมิ) กาไฟ (สุราษฎร์ธานี) ก้ามปู (ภาค กลาง) แก้ว (สุราษฎร์ธานี) คะโ (ภาคกลาง) คางซุง (มหาสารคาม, อุดรธานี) จะเร (เขมร-ปราจีนบุรี) จ้า ขาม (เหนือ) จามจูรี จามรี (กรุงเทพฯ) ซุงรุ่ง (ภาคกลาง) ซึก (กรุงเทพฯ) ติ๊ด (ตาก) ถ่อนนา (เลย) ฑิตา (กะหรัง- กาญจนบุรี) พญากะบุก (ปราจีนบุรี) พฤษ (กลาง) มะขามโลก มะรุมป่า (นครราชสีมา)	<i>Albizia lebbeck</i> (L.) Benth. [FABACEAE]	2	-	1	3

⁶² กางซุง/คางซุง น. คาง ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งเรียกต้นกางซุง คางซุง ก้านซุง คันซุง กัว บ้านที่เอาชื่อต้นไม้นี้ไปตั้งว่า บ้านคางซุง (ปริศนา พิณฑทอง, 2532: 77)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม
				PS204	PS206	PS207	
157	คางหม้อย (ราก)	-	-	-	1	-	1
158	คำตัน	-	-	-	2	-	2
159	คำล (ราก)	-	-	-	1	-	1
160	คำฟอย	คำ (กลาง) คำฟอย (เหนือ) คำของ (ลำปาง) ดอกคำ (เหนือ) คำฟอย (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Carthamus tinctorius</i> L. [ASTERACEAE]	-	1	-	1
161	คิงไฟนกขม ⁶³ (ราก) คิงไฟนกขม	คิงไฟนกขม (เลย) คิงไฟนกขม (ชัยภูมิ) เคยโป้ (เหนือ) โต้มู้อิม (กลาง) ตะชี โกาะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หญ้าไก่ นกขม หญ้าปราบ หญ้าสามสิบสอง หาบ หนาดผา (เหนือ) หนาดมีแคदन (สุราษฎร์ธานี) หญ้าพังกราบ	<i>Elephantopus scaber</i> L. [ASTERACEAE]	1	-	1	2
162	คูกะ ⁶⁴	คูกะ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Cayratia</i> sp.	-	1	-	1

⁶³ คางคิงนกขม, คิงไฟนกขม น. ชื่อพรรณไม้พุ่มเลื้อย ชนิดหนึ่ง ใบเป็นขน รากสเถือน ต้นสูงประมาณหนึ่งคืบ ใช้ทำยาได้เรียก คางคิงนกขม คิงไฟนกขม กัว (ปรีชา พิณทอง, 2532: 179)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
163	คุณ (ราก)	-	[VITACEAE]	-	-	1	-	1
164	คุด (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
165	กุน ⁶⁵ (ลูกผัก) (ผัก (แก่น) (ยอด) /ราชพฤกษ์ (ราก) (ทั้ง หัว) (ผัก) /หมากลม (เปลือก)	กฤษณา (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) กุน (กลาง, เหนือ) ราชพฤกษ์ (กลาง) ป็อย บู โย เปอไซ แมะหล่าหญ่ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ราชพริก (ตะวันออกเฉียง ใต้) ราชพฤกษ์ (กลาง) ลมแดง (เหนือ) ลี้กเคยลี้กเคลือ (คาบสมุทร) กุน/ ราชพฤกษ์ (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Cassia fistula</i> L. [FABACEAE]	2	8	2	1	13
166	เครือเขาฮอ (ราก)	เครือเขาฮอ จุ่มจิง (เหนือ) จุ่งจาลิงตัว	<i>Tinospora crispa</i> (L.) Miets	5	10	4	1	20

⁶⁴ คุณ น. ไม่ได้ใช้ทำยาได้ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ออนไลน์) [https://dictionary.orst.go.th/] เข้าถึงเมื่อวันที่ 02/11/2564) (อาการยังสังเกตเห็นกับผู้ใช้สมุนไพรชนิดนี้ว่าอาจเป็น *Cayratia trifolia* (L.) Domin หรือเถาตันขึ้นมาจาก [https://www.facebook.com/Teayherbs/posts/1136126306483558/] เข้าถึงเมื่อวันที่ 02/11/2564)

⁶⁵ คุณ น. ราชพฤกษ์ ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ดอกสีเหลือง เป็นไม้เศรษฐกิจ ดอกสวยงามเหลืองอร่าม ใช้ประดับและบูชาพระ แก่น ใช้ตีขวามาก เรียก ชั้นแก่นคูน (ปรีชา พิณทอง, 2532: 190)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/เขาฮอ /บระเพ็ด	แม่เจตมูลยาน เจตมูลหนาม (หนองคาย) ตัวเจตมูลยาน เก้าหัวด้วน (สระบุรี) บระเพ็ด (ทั่วไป) หางหนู (สระบุรี, อุบลราชธานี) บระเพ็ด (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	ex Hook.f. & Thomson [MENISPERMACEAE]					
167	เครืองูเห่า /แสลงงูเห่า	เครืองูเห่า (ภาคอีสาน) ผักแปมป่า (ภาคเหนือ) เต็มบรอก (ประจวบคีรีขันธ์) สะบ่าสะมะระ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) บึงงูเห่า แขน งูเห่า เครืองูเห่า ตีนเกีย งูเห่า	<i>Toddalia asiatica</i> (L.) Lam. [RUTACEAE]	2	-	-	-	2
168	เครือประดงแดง (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
169	เครือไต้ต้น ⁶⁶ /ไต้ต้น (ราก)	เครือไต้ต้น (หนองคาย) เตือเครือ เตือ ดิน เตือไม้ (เหนือ) เตือยดิน	<i>Amphineurion marginatum</i> (Roxb.) D. J. Middleton ชื่อ	1	3	1	-	5

⁶⁶ ไต้ต้น น. ชื่อพรรณไม้ถิ่นเดียวที่เรียกเครือไต้ต้น (ปริชา พิณฑทอง, 2532: 833)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
170	เครือหญ้าม่วงกระต่าย	(ประจวบคีรีขันธ์) เตี้ยยดืบ (กระบี่) ตะข้อพลาโก๊ะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) พืช (กลาง) มะต๋อดิน (ทั่วไป) มะต๋อ เถา (ภาคเหนือ, ราชบุรี) โมกเครือ (เหนือ) ย่านเตี้ยบิต (สุราษฎร์ธานี) ไต้ต้น (นครราชสีมา)	พ็อง <i>Aganosma marginata</i> (Roxb.) G.Don. [APOCYNACEAE]					
		ชำผักคราด (สุราษฎร์ธานี) ชีโพกวาง ใช้ปลูกเฮงโพกวาง บ่อโต (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) บ้านร้าง (ราชบุรี) เบญจมาศ (ตราด) ผักคราด (ราชบุรี) ฝรั่งรุกที่ (ฝรั่งเหาะ (สุพรรณบุรี) เพาะ จิแค (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มนทน (ชาวนน-เพชรบูรณ์) ม่วงกระต่าย (อุดรธานี) ยี่สุ่นเดือน (สุราษฎร์ธานี) รำเคย (ระนอง) สบเสื่อ (สิงห์บุรี) หญ้าคาพัง (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน)	<i>Chromolaena odorata</i> (L.) R. M. King & H. Rob. [ASTERACEAE]	-	-	1	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
171	เครืออำเภอ ⁶⁷ (ราก)	หญ้าดงร้าง (สระบุรี) หญ้าดอกขาว (ทั่วไป) หญ้าฝรั่งเศส (จันทบุรี, ตราด) หญ้าพระศิริ (อยุธยา) หญ้าเมืองช้าง (ภาคเหนือ) หญ้าลิ้มเมือง (หนองคาย) หญ้าเค้าง้าง (ขอนแก่น) หญ้าเหม็น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) หมากหลง (ชลบุรี) Devil weed Siam weed		1	-	-	1	
172	แค ⁶⁸ (แก่น) (เปลือก) /แคบ้าน	ชะลูดช่อสั้น (เลย) ตังตุงขาว (อุบลราชธานี) อำเภอตัวเมีย (เลย) โจด (เขมร) ยางหอม (ขอนแก่น) แค (กลาง) แคแดง (เชียงใหม่) แคบ้าน แคบ้านดอกแดง (กลาง)	<i>Alyxia schlechteri</i> H. Lev [APOCYNACEAE] <i>Sesbania grandiflora</i> (L.) Poir.	2	2	1	2	7

⁶⁷ อำเภอ น. ชื่อพรรณไม้ถิ่นเดียวชนิดหนึ่ง ถูกกลืนด้วยมีดหมอ แต่เด็กกว่ามาก เรียก เครืออำเภอ อำเภอเมืองไอ้แก้ว ใช้ชื่อแทนก็ได้ (ปริษา พิณฑทอง, 2532: 973)

⁶⁸ แค น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง ดอกและผลใช้กันเป็นอาหารได้ มีหลายชนิด คือแคขาว แคแดง แคฝอย แคอำว เรียก ให้ชื่อว่า แคบ้าน แคป่า แคน้อย แคใหญ่ ก็ได้ (ปริษา พิณฑทอง, 2532: 195) / พืชอีกชนิดที่ชื่อ แคแดง คือ *Spathodea campanulata* P. Beauv. ชื่อวงศ์ BIGNONIACEAE ชื่ออื่น แคแดง แคแสด ขามแดง (กรุงเทพฯ)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/แคแดง (ราก)	แคขาว/แคแดง (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	[FABACEAE]					
173	แคป่า (ราก)	แคป่า พิแก (จันทบุรี)	<i>Markhamia stipulata</i> (Wall.) Seem. Var. <i>pierrei</i> (Dop) Santisuk [BIGNONIACEAE]	-	1	-	-	1
174	แคฝอย (ราก) /แคนา (ราก)	แคแก้ดอวา (เชียงใหม่) แคขาว (เชียงใหม่) แคดู่ (เหนือ) แคทราย (นครราชสีมา) แคนา (กลาง) แคแน ฝกกลาง) แคป่า (ลำปาง, เลย) แคฝอย แคฝ่า (เหนือ) แคพู้อ (ลำปาง) แคขาว (ปราจีนบุรี) แคหูช้อ แคแหนแท้ (เหนือ) แคอว (ปราจีนบุรี) แคฝอย (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Dolichandrone serrulata</i> (Wall. Ex DC.) Seen. [BIGNONIACEAE]	1	1	1	-	3

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
175	โคยง ^{๑)} (ราก) /โคยงแดง (ราก) /หญ้าโคยงแดง /หญ้าโคยง /หญ้าพันง /หญ้าโคยงน้อย /โคยงหลวง (ราก)	คายนุ พันง (กลาง) หญ้าตีนงูขาว (กรุงเทพฯ) Pricky chaff-flower. หญ้าพันงแดง (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Achyranthes aspera</i> L. [AMARANTHACEAE]	2	2	4	5	13
176	โคยพัน (ราก)	-	-	-	-	-	2	2
177	ไคร้เครือ (ราก)	หนองตาย กระเข้ฝิมด (เขิงใหม่) หนองตาย (กลาง) ไคร้เครือ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Aristolochia pierre</i> Lecomte. [ARISTOLOCHIACEAE]	2				2
178	ไคร้ผอง	-	-	1	-	-	-	1
179	ไคร้หางนาค (ราก)	ไคร้หางนาค (ปราจีนบุรี) ตะไคร้หาง	<i>Phyllanthus taxodiifolius</i>			1	1	2

^{๑)} ไคยง น. ชื่อหญ้าชนิดหนึ่ง มีฝักขึ้นตามลำต้น เรียก หญ้าไคยง มีสองชนิดคือ ชนิดเล็กเรียก หญ้าไคยงน้อย ชนิดใหญ่เรียกหญ้าไคยงใหญ่ (ปริชา พิณฑอง, 2532: 199)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		สิงห์ (สุพรรณบุรี) เดียว (ตะวันออกเฉียงเหนือ) เดียวน้อย (ขอนแก่น) เดียวน้ำ (ปราจีนบุรี) เดียว เล็ก (ขอนแก่น) ตะไคร้หางนาค (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	Beille [PHYLLANTHACEAE]					
180	ไคร้เกลือ	-	-	-	1	-	1	
181	ไค้เชื้อ	-	-	-	1	-	1	
182	จันทน์เดือน (ราก) /จันทน์ ⁷⁰ (ราก)	กระทงหมบบ้า กระทงหมบบ้า ต้นชุม สุนัขบ้า (กลาง) เครือเขาคลอง เครือ เถาหมู จันทน์ (เหนือ) ฮั่นหมู กระทงหมบบ้า/ จันทน์ (แพทย์ศาสตร์)	<i>Dregea volubilis</i> (L. f.) Benth. Ex Hook. F.	3	-	3	2	8

⁷⁰ จันทน์ น. กระทงหมบบ้า ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง เรียงเครือจันทน์ ใช้แก้หามวักัด ได้ดีนักแคะ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
183	งา ⁷¹ (น้ำมัน)	สงเคราะห์ งาขาว งาดำ (ทั่วไป) นิโไซ (กะหรี่ปะ-เมื่องสอน) ใอยู่มัว (จีน) งา (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Sesamum indicum</i> L. [PEDALIACEAE]	1	1	6	3	11
184	จิว ⁷² (ราก) (เปลือก) (แก่น) จิวบ้าน (ราก) จิวแดง	จิว (ทั่วไป) จิวแดง (จันทบุรี) จิวบ้าน (ทั่วไป) จิวปลิงแดง (ของ- จันทบุรี) สะเนมระกา (ของ-จันทบุรี) จิว (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Bombax ceiba</i> L. [MALVACEAE]	5	-	6	1	12
185	จิวเขียว (ใบ)	จิว จิวน้อย จิวสร้อย จิวสาย (เหนือ) นุ่น (กลาง)	<i>Ceiba pentandra</i> (L.) Gaertn. [MALVACEAE]	1	-	-	-	1

⁷¹ งา น. ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กชนิดหนึ่ง มีเมล็ดเล็ก ๆ ชนิดเมล็ดสีขาว เรียกว่า งาดำ ชนิดเมล็ดสีดำ เรียกว่า งาขาว เป็นพืชเศรษฐกิจ ทำรายได้ให้แก่ผู้ปลูกดีชิวเป็นน้ำมัน เรียกว่าน้ำมันงา และนำไปใช้ประโยชน์ได้มากมาย

⁷² จิว ภูมิพลี น. จิว มีสองชนิด คือจิวบ้านและจิวป่า จิวบ้านมีสองชนิด ชนิดผลเล็กและสั้น ถ้าต้นไม่มีหนาม เรียกว่า หมากจิวต้องค้อน ชนิดผลใหญ่และยาว เรียกว่า หมากจิวจ้าว จิวป่ามีสองชนิด ถ้าต้นมีหนาม ชนิดดอกแดง เรียกว่า หมากจิวผา ชนิดดอกขาว เรียกว่า หมากจิวป่า

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
186	จิวคำ	จ้าว/นุ่น (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) กล้วย (ปัตตานี) นึ่งจ้อย (นครราชสีมา) ไม้ดำ (สตูล) รักดำ (อุบลราชธานี)	<i>Diospyros curraui</i> Merr. [EBENACEAE]	3	-	2	-	5
187	จิวผา (เปลือก)	เกี่ย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ใ้ (กะเหรี่ยง-เหนือ) ไ้กร (เชียงใหม่) จ้าว จ้าวป่า (กลาง) จิวดอกขาว (เหนือ) จิว ป่า (คาบสมุท, ประจวบคีรีขันธ์) จิว ป่าดอกขาว จิวผา นุ่นป่า (กลาง)	<i>Bombax amceps</i> Pierre [MALVACEAE]	4	-	-	1	5
188	จงอางเครือ	-	-	-	-	2	-	2
189	จงอางต้น	-	-	-	-	1	-	1
190	จงง ⁷³ (แก่น)	การบูร (หนองคาย) จงง จงงหอม (คาบสมุท) จะโคต้นจะโคหอม (ภาคเหนือ) เทพทาโร (ทั่วไป) พลุต้น	<i>Cinnamomum parthenoxylon</i> (Jack) Meisn. [LAURACEAE]	-	-	-	1	1

⁷³ จงง น. เทพทาโร ชื่อพรรณไม้ถิ่นหอมชนิดหนึ่ง ชื่อจางหอม

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
191	จมะ	-	-	-	1	-	1	
192	จันทน์ ⁷⁴ (ดอก) (แก่น) จันทน์ / จันทน์เทศ	ขาว (เขียงใหม่) มือแตกมะงิง (มลายู- ปัตตานี) Saifrol laurel, Selsian wood. จวง/เทพทาโร (แพทยศาสตร์ สงเคราะห์)	- Myristica fragrans Houtt. [MYRISTICACEAE]	10	8	1	1	20
193	จันทน์ขาว (แก่น) /จันทน์ทั้งสอง (แก่น)	จันทน์ (แพทยศาสตร์สงเคราะห์) ไม้หอมอินเดีย (ทั่วไป)	Santalum album L. [SANTALACEAE]	8	10	4	1	23
194	จันทน์แดง (แก่น)	จันทน์ขาว (แพทยศาสตร์สงเคราะห์) จันทน์ผา (เหนือ) จันทน์แดง (กลาง, สุ)	Dracaena cochinchinensis	13	17	7	3	40

⁷⁴ จันทน์ น. ชื่อพรรณไม้ต้นจกพวกหนึ่งมีกลิ่นหอม มีหลายชนิด คือจันทน์แดง จันทน์ขาว จันทน์หอม จันทน์แดง จันทน์ได้ จันทนา

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
195	(เปลือก) /จันทน์ทั้งสอง (แก่น)	ราชภูริธานี) ลักกะจันทน์ (กลาง) จันทน์แดง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	(Lour.) S. C. Chen [DRACAENACEAE]	-	1	-	-	1
196	จันทน์ไฉ จันทน์หอม	จันทน์จันทน์ขาว จันทน์ขมด จันทน์ พม่า จันทน์หอม (ทั่วไป) จันทน์หอม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Mansonia gagei</i> J.R.Drumm. ex Prain [STERCULIACEAE]	2	4	1		7
197	จันทนา	จันทะเน็ย (เขมร-ตะวันออก) จันทน์ ขาว จันทน์ไม้เล็ก (ประจวบคีรีขันธ์) จันทน์หอม (ระยอง) จันทนา (ประจวบคีรีขันธ์)	<i>Tarenna hoensis</i> Pit. [RUBIACEAE]	1	2	-	-	3
198	จันทน้ำ	จันทน์ทนา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
199	จับไม้ม่วง	กาฝากมะม่วง (กลาง)	<i>Dendrophthoe pentandra</i> (L.) Miq. [LORANTHACEAE]	-	-	1	-	1
200	จาก ⁷⁵ (ก้าน)	จาก (ท้าวเป) อัดตะ (มลายู-คาบสมุทร)	<i>Nypa fruticans</i> Wurmbe [ARECACEAE]	-	1	-	-	1
201	จานเครือ ⁷⁶ (ราก) /กาว (ราก)	กาวเครือ (เหนือ) จานเครือ (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ตานจอมทอง (ชุมพร) ทองเครือ (กลาง) โพ่ตะกุ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) โพ่มีมือ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)	<i>Butea superba</i> Roxb. [FABACEAE]	-	2	1	-	3
202	จินายก้อม ⁷⁷	ทองเครือ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) กะแหยก (กลาง) เคี้ยะโก้ให้ (เหนือ) ตา	<i>Euphorbia tithymaloides</i> (L.)	-	1	2	-	3

⁷⁵ จาก น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งในจำพวกปาล์ม เป็นกอ ใบคล้ายใบมะพร้าวเกิดตามเลนน้ำเค็ม ตามชายทะเลในภาคกลาง เรียก ต้นจาก ใช้มุงหลังคาโรงเรือนได้ดัดนัก

⁷⁶ จาก น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง เกิดตามทุ่งนาหรือชายป่า ดอกสีแดง ใบกลมเรียก ต้นจาน มีสองชนิด ชนิดที่เป็นต้นเรียก จานต้น ชนิดที่เป็นเถาเรียก จานเครือ

⁷⁷ จินายก้อม น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบหนามียาง เรียก จินายก้อม ไม้ตำกัว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
203		สี่กะมอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) นางแก้ว (แม่ฮ่องสอน) มหาประสาธน์ (กลาง) ย่าง (กลาง) วานสติ (แม่ฮ่องสอน) แสยก แสยกสามสี (กลาง)	subsp. <i>Tithymaloidea</i> [EUPHORBIACEAE]					
204	จี (ราก) จีจ้อ ⁷⁸ (ราก)	- จ้องจ้อ (กรุงเทพฯ) จิ้งจ้อ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	- <i>Aniseia martinensis</i> (Jacq.) Choisy [CONVOLVULACEAE]	-	-	2	-	1 2
205	จีจ้อน้อย ⁷⁹	จิ้งจ้อน้อย (นครราชสีมา) จุกโรหิณี (จันทบุรี) ชะดูดหนู (กรุงเทพฯ) หนาม แม่คงขาว (เชียงใหม่)	<i>Thunbergia similis</i> Craib. [ACANTHACEAE]	-	-	1	-	1

⁷⁸ จีจ้อ น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก เครือจีจ้อ

⁷⁹ พืชชนิดอื่นที่ชื่อ จีจ้อน้อย คือ 1. *Jacquemontia paniculata* (Burm. F.) Hallier f. ชื่อวงศ์ CONVOLVULACEAE ชื่ออื่น จีจ้อ จีจ้อเขา (ประจวบคีรีขันธ์) จีจ้อน้อย จีจ้อผี (เหนือ) จีจ้อ จีจ้อ (กรุงเทพฯ) ผัก
ป้อแป้ (เชียงใหม่) สะอึก (เหนือ) 2. *Thunbergia hossei* C. B. Clarke ชื่อวงศ์ ACANTHACEAE ชื่ออื่น เครือจักรกระตางแดง จีจ้อน้อย (นครราชสีมา) นมแดง น้ำแดง น้ำเย็น (เชียงใหม่) (เชียงใหม่)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
206	จิงจ้อใหญ่ /จิงจ้อหลวง	จิงจ้อน้อย (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์) จิงจ้อขน จิงจ้อหลวง จิงจ้อเหลือง จิงจ้อใหญ่ (เหนือ) จิงจ้อ จิงจ้อม เกาจิงจ้อ (เลย) จิงจ้อหลวง (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Merremia vitifolia</i> (Burm. f.) Halier f. [CONVOLVULACEAE]	-	-	1	1	2
207	จุมคาน (ราก)	จุมคาน ตาปลา (เลย) เปล้าเงิน (เชียงใหม่)	<i>Yibumum odoratissimum</i> Ker Gawl. [ADOXACEAE]	-	-	2	1	3
208	จุมคานน้อย (ราก)	-	-	-	-	1	-	1
209	จุมคานหลวง (ราก)	-	-	-	-	1	-	1
210	เจียงปิ่น ^{๘๐} (ราก) (เครือ)	ครอบจักรวาล (กรุงเทพฯ) เจียงปิ่น (ร้อยเอ็ด)	<i>Xantomea parvifolia</i> (Kuntze) Craib [RUBIACEAE]	1	2	1	-	4

^{๘๐} เจียงปิ่น น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งใบมีลักษณะเหมือนหางเสือดูก่อนน้ำ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
211	ขวาง /ขวาง	ครอบจักรวาล (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	-	-	2	-	2	
212	ชะลูด	ชะลูด นูด (กลาง, ตรัง) นูด (ปัตตานี) ชะลูด (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Alyxia reinwardtii</i> Blume [APOCYNACEAE]	2	-	-	2	
213	ชะเอมทั้งสอง	ชะเอมไทย ชะเอม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Albizia myriophylla</i> Benth. [FABACEAE]	2	-	-	2	
214	ชะเอมทั้งสอง	ชะเอมเทศ ชะเอม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L. [FABACEAE]	2	-	-	2	
215	ชา ⁸¹	ชา (กลาง) เมี่ยง เมี่ยงคอย (เหนือ)	<i>Camellia sinensis</i> (L.) Kuntze	1	-	-	1	

⁸¹ ชา น. ชื่อไม้พุ่มลำพวดกหนึ่ง มี 2 ชนิด ชนิดใบเล็ก และใบใหญ่ ชนิดใบเล็กขมนี้ร้อนกิน เรียก ใบชา ชาแต่ก็ว่า ชนิดใบใหญ่เรียก ใบเหมียง ใช้ผสมเครื่องอบต่างหาก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
216	ช้าน้ำ ^{๘๒} (ราก) (กก) /ต้นช้าน้ำ	กระเมตตะ (ระนอง) กระโดงแดง (กลาง) กำลังช้างสาร (กลาง) ขมิ้นพระต้น (จันทบุรี) คุ (กะเหรี่ยง-นครสวรรค์) แงง (บุรีรัมย์) ช้างน้ำ (นครราชสีมา) ช้างโน้ม (ตราด) ช้างโหมง (ระยอง) ตา ชีบ่าง (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) ตานนค กรด (นครราชสีมา) ตาคเหล็ก (เหนือ) ฝิ่น (ราชบุรี) ไร่ไร่ (กะเหรี่ยง- กาญจนบุรี)	var. <i>assamica</i> (J. W. Mast.) Kitam. [THEACEAE] <i>Ochma integerrima</i> (Lour.) Merr. [OCHNACEAE]	2	-	2	-	4
217	ขาด (ราก) /ชาติ (ใบ)	-	-	1	-	1	-	2

^{๘๒} ช้าน้ำ น. ปรังพิม ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นช้าน้ำ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
218	ข้าพลุ ⁸³ (ราก) (หัว) (ลูก)	ข้าพลุ (กลาง) นมวา (คาบสมุทร) ผักปู นา ผักพุลูก พูลูติง (เหนือ) ผักแค ผัก ปูลิง ผักอีเล็ด เย้เท้ย (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ข้าพลุ (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Piper sarmentosum</i> Roxb. [PIPERACEAE]	5	7	-	1	13
219	จิงชี้ (ราก) /จิงชี้ (ใบ) /ชำชู (ราก) /ชำชู (ราก) /ชำชูน้อย /ชำชูน้อย /ชำชู /ชำชูต้น (ราก)	กระดาดขาว (ภาคกลาง) กระดาดป่า (ชลบุรี) กระโรคใหญ่ (ภาคกลาง) ค้อนกลอง (เพชรบูรณ์) ค้อนทอง (สระบุรี) จิงโจ้ (ภาคกลาง) ขายชู (ชัยภูมิ) จิงชี้ (ภาคกลาง) ชีชอ (ปราจีนบุรี) พญาจอมปลวก (ภาค กลาง) พวงมหาระดอ เม็งชอ (ปัตตานี) ราม (สงขลา) แสงชอ (ภาคกลาง)	<i>Capparis micracantha</i> DC. [CAPPARIDACEAE]	12	3	5	1	21

⁸³ ข้าพลุ น. ชื่อพรรณไม้ถิ่นเดียว ใช้ทำยาได้ เรียกชำพลุ / อีเล็ด น. ชำพลุ ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็ก ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นอีเล็ด ใช้ทำยาและกินเป็นอาหารได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/ขานูน้อย /ขาชู้ /ขาชูตัน /ขานูน้อย /ชูตี ⁸⁴ (ราก) /ชูตี /ชูตี (ราก)	แก้มาทลาย (เชียงราย) หนวดแมวดง (เชียงใหม่) หมากมก (ชัยภูมิ) ชิงชี (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)						
220	ขุมเห็ดทิ้งห้า	ขี้คาก (หน่อ) ขุมเห็ดเทศ (กลาง, คาบสมุทรี) ขุมเห็ดใหญ่ ตะลือพอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ดับมีนหลวง หมากกะลึงเทศ (หน่อ)	<i>Senna alata</i> (L.) Roxb. [FABACEAE]	-	1	-	-	1
221	ช่องฟ้า (ราก) /ด่องฟ้า ⁸⁵ (ราก)	สมัด (เพชรบูรณ์) สมัดใหญ่ (เลย) ส่อง ฟ้า (เลย, ศรีสะเกษ) หัวดมอน (ทั่วไป)/	<i>Clausena guillauminii</i> Tanaka/ <i>Clausena</i>	8	5	1	3	17

⁸⁴ ชูตี น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นชูตี

⁸⁵ ส่องฟ้า น. โบราณชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กรากหนึ่ง ใบเป็นจุด ๆ สีขาว ส่องดูฟ้าได้ เรียก ต้นส่องฟ้า ใช้กินและทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
222	ชะเพา (ราก)	ส่องฟ้า โปรงฟ้า ส่องฟ้าแดง สมุหหอม เหม็น	<i>harmandiana</i> (Pierre) Pierre ex Guillaumin [RUTACEAE] <i>Mayodendron igneum</i> (Kurz) Kurz [BIGNONIACEAE]	1	-	2	-	3
223	ชักป่า /ชักหลวง (ราก) /มะชัก ⁸⁶ /หมากชัก (ใบ, แก่น) (หน่วยดิบ) (หน่วย) (ทั้ง หมาก) (เปลือก) (ใบ)	ชะแซะ ชะเหล็ดเด (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ประคำติคกาย (เหนือ) มะคำติคกาย (กลาง) มะชัก ส้มบ่อย เทศ หมากชัก (เหนือ) <i>ประคำติคกาย (แพทยศาสตร์</i>	<i>Sapindus rarak</i> DC. [SAPINDACEAE]	10	1	8	4	23

⁸⁶ ชัก น. ชื่อพรรณไม้ขนาดใหญ่ชนิดหนึ่งมีผล ใช้ผลสำหรับชักฟันแทนสมุนไพรได้ เรียก ต้นหมากชัก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/มะคำดีควาย (ราก) (ลูก) /มะคำดีควาย (ราก) (ลูก) /หมากลี้ก (ราก)	สงเคราะห์						
224	ซึกฟ้า (ราก)	-		-	-	-	2	2
225	ซ้าขาง	-		-	-	1	1	2
226	ซ้าขางน้อย	-		-	-	-	2	2
227	ซ้าขาม	-		2	-	-	1	3
228	ซ้าขามน้อย	-		2	-	-	-	2
229	ซ้าคาม ⁸⁷ /ซ้าคาม (ราก) /ซ้าคราม /ต้นซ้าคราม /ชะคราม (ราก)	ซ้าคราม (กลาง) ซ้าคราม (สุโขทัย) ส้า มะขามเครือ (จันทบุรี)	<i>Indigofera galeoides</i> DC. [FABACEAE]	7	1	4	8	20

⁸⁷ ชะคาม น. ชื่อพรรณไม้ป่าชนิดหนึ่ง เรียก ต้นชะคาม ต้นเล็กเป็นพุ่ม กิ่งก้านและใบพองแหลมเป็นฝอยปลายแหลม สีเขียว เขียวอมม่วง ชมพู

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/ชำชาคราม							
230	ชำงา /ชำงา	-	-	4	-	2	5	11
231	ชำงู (ราก) /ชำงู (ต้น) /ชำงู	-	-	-	-	-	6	6
232	ชำชะโก ⁸⁸ /ชาชะโก (ราก) /ชาชะโก /ชาชาโก /ชาดชะโก /ชาดชะโก /ชำโก (ราก) /ชาโก (ราก)	ตำตง (ประจวบคีรีขันธ์) ตานดำ ตานล้าน (ภาคกลาง) ถ่านไฟตี (ภาคเหนือ) มะเกลือป่า (นครสวรรค์, ปราจีนบุรี) มะชุมดำ (สระบุรี) อิน (จันทบุรี) ตานดำ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Diospyros montana</i> Roxb. [EBENACEAE]	1	-	11	3	15

⁸⁸ ชำชะโก น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียกต้นชำชะโก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/สโก (ราก) /ชโก (ราก) /ชาชโก (ราก) /ชาชะโก /ชาชโก (แก่น)							
233	ชำชูใหญ่ (ราก) /ชำชูเครือ (ราก) /ชำชูเครือ (ราก)	ร้านผีบาย ลานผีบาย (เหนือ) สกลีแก่น ใจ (เขียงใหม่) สายชูใหญ่ (พิษณุโลก) ค้อนก้องเครือ (เพชรบูรณ์) หญ้านก กะลิ่งตัวเมีย (สุโขทัย) ทางนกกะลิ่ง (ชัยภูมิ) เขียวไก่ (นครราชสีมา) เถา หลังหมากเก็บ (นครสวรรค์)	<i>Capparis zeylanica</i> L. [CAPPARACEAE]	3	-	3	-	6
234	ชำหน่อง (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
235	ชำหลอด	-	-	-	-	-	1	1
236	ชุงถึง /ชุงช้ำถึง	บุงจะลิ่งตัวแม่ (เหนือ) ชิ่งช้ำชาติ (ทั่วไป)	<i>Tinospora baenzigeri</i> Forman [MENISPERMACEAE]	-	-	-	2	2

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
237	ชุมแสง (ราก) /ชุมแสง /ชุมแสง (แก่น) /ไม้แสง /แสง ^{๙๐} (ราก) (เปลือก)	ชิงช้าชาติ (แพทยศาสตร์สงคราะห์) ชุมแสง (ภาคกลาง) แสง (สกลนคร) กระเบียน (กาญจนบุรี) ขางข้าวต้น เกลียง (เชียงใหม่) แก้ว (ลำปาง) แสงกิน (อุบลราชธานี) กระเบียน (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Xanthophyllum lanceatum</i> J. J. Sm. [POLYGALACEAE]	3	1	2	6	12
238	แซมมา้อ /แซมมา้อ	แซมมา้อ (สุราษฎร์ธานี)	<i>Dapsilanthus disjunctus</i> (Mast.) B. G. Briggs & L. A. S. Johnson [RESTIONACEAE]	-	-	1	1	2
239	ดอก (ดอก)	-	-	1	-	-	-	1
240	ดอกเกียด (ราก)	-	-	-	-	1	-	1

^{๙๐} แสง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบเรียวยาว ปลายแหลม ลูกกลม ขนคดผสมขนป้อม ใบใช้กินเป็นอาหารได้และทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
241	ดอกเข็มหลวง (ราก) /เข็มหลวง	-	-	-	1	1	2	
242	ดอกคำ (ราก) (หัว)	กวาว ก้าว (ภาคเหนือ) จอมทอง (คาบสมุทร) จำ (เขมร-สุรินทร์) จาน (อุบลราชธานี) ทองกวาว (ภาคกลาง) ทองต้น (ราชบุรี) ทองธรรมชาติ ทอง พรมชาติ (ภาคกลาง) ดอกคำ/ ทอง/ ทองกวาว (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Butea monosperma</i> (Lam.) Taub. [FABACEAE]	-	3	5	8	
243	ดอกคำหลวง	-	-	-	-	1	1	
244	ดอกจำปาแดง (ราก) /จำปาแดง ⁹⁰ (ราก) (แก่น)	จงป่า (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) จำปาขอม (ภาคใต้) จำปาขาว (ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ) จำปาลาว (ภาค	<i>plumeria rubra</i> L. [APOCYNACEAE]	-	2	-	3	

⁹⁰ จำปาแดง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ดอกสีแดง เรียง ต้นจำปาแดง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
245	ดอกช้อน ⁹¹ (ราก) /ดอกช้อนน้อย (ราก) (ใบ) /มะลิ (ดอก) /เกสรทั้งสี่	กลาง) ข้าวเตก (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) เตย มูน (ละว้า-เจียงใหม่) มะลิ (ทั่วไป) มะลิจีไก่ (เจียงใหม่) มะลิช้อน (ภาค กลาง) มะลิป้อม (ภาคเหนือ) มะลิลา (ทั่วไป) มะลิหลวง (แม่ฮ่องสอน) Arabianjasmine, Sampaguita. มะลิ/มะลิช้อน/มะลิลา (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Jasminum sambac</i> (L.) Aiton [OLEACEAE]	5	2	16	2	25
246	ดอกช้อนไก่	-	<i>Jasminum</i> sp. [OLEACEAE]	-	-	1	-	1
247	ดอกพุดเชื่อมือ (ราก)	พุดฝรั่ง มะลิฝรั่ง (กรุงเทพฯ)	<i>Tabernaemontana pandacaqui</i> Lam.	-	1	-	-	1

⁹¹ ช้อน ดอกช้อน น. มะลิช้อน ชื่อดอกไม้ชนิดหนึ่งสีขาว มีกลีบซ้อนกัน เรียง ดอกช้อน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
248	พุด ⁹² /พุดก /พุดบ้าน (ราก) /ดอกพุด (ราก) /ดอกพุดน้อย (ราก)	เข็มแดง ซ้ำฮ่อม (ตาค) พริกนวยพราน (ประจวบคีรีขันธ์) พริกป่าเล็ก พริกป่า ใหญ่ (ชลบุรี) พริกพราน (ประจวบคีรีขันธ์) พุดน้อย (อุบลราชธานี) พุดป่า (เลย) มะลิฝรั่ง (กรุงเทพฯ)	[APOCYNACEAE] <i>Tabernaemontana bufalina</i> Lour. [APOCYNACEAE]	1	1	3	2	7
249	ดอกพุดป่า (ราก)	-	-	-	-	1	-	1
250	ดอกรัก ⁹³ (ราก)	ปอเดือน บานเดือน (ภาคเหนือ) รัก รัก ดอก (ภาคกลาง)	<i>Calotropis gigantea</i> (L.) [APOCYNACEAE]	-	-	-	1	1
251	ดอกห่อ	รัก (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	-	1	-	-	-	1

⁹² พุด น. ชื่อพรรณไม้ซึ่งพวกหนึ่ง มีดอกสีขาวกลิ่นหอม ชนิดเกิดในบ้าน เรียก พุดบ้าน เกิดในป่าเรียก พุดป่า

⁹³ รัก น. ดอกรัก ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ดอกสีขาว ใช้ร้อยพวงมาลัย เรียก ดอกฮัก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
252	ดองดึง (หัว) /พืชมหา ⁹⁴ (หัว) (เปลือก)	ก้ามปู (ชัชนาท) คมขวาน (ชลบุรี) ดองดึง (ทั่วไป) ดาวดึงส์ (กลาง) บ้อง ขวาน (ชลบุรี) พืชมหา (นครราชสีมา) มะขากุ้ง (เหนือ) วนก้ามปู (กลาง) หมอยหิษา (อุดรธานี) หัวขวาน (ชลบุรี) ดองดึง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Gloriosa superba</i> L. [COLCHICACEAE]	1	-	5	-	6
253	ดั่งเครือ	-	-	-	-	-	1	1
254	ดั่งเลน	-	-	-	-	1	-	1
255	ตีปตี /ตริกุกหนึ่ง	ตีปตี (ทั่วไป) ตีปตีซ็อก ประดงซ็อก ปานนุ ตีปตี (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Piper retrofractum</i> Vahl [PIPERACEAE]	8	9	-	-	17

⁹⁴ พืชมหา น. ดองดึง ชื่อพรรณไม้ดอกชนิดหนึ่ง ดอกสีแดงคล้ายพุทธรังษี เรียก ต้นพืชมหา สมพระอินทร์ ก็ว่า ดองดึง น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง เรียก เครือดองดึง สะดองดึง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
256	ดอก ⁹⁵ (ราก) (เปลือก) (เบียดัน) /มะดุก (ราก) (เปลือก) /หมากดุก (หน่วย) (ราก) (ทิ้งหัว) /ดุกแก่น (ราก)	บักโด้ก (เขมร-สุรินทร์) ดุก มะดุก (ทั่วไป) ขายปลวก (สุราษฎร์ธานี) มะดุก (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Siphonodon celastrineus</i> Griff. [CELASTRACEAE]	2	1	5	3	16
257	ดุกเครือ (ราก)	-	-	-	-	1	-	1
258	ดุกน้อย	-	-	-	-	1	-	1
259	ดุกใส่ (ราก) (แก่น)	กระดุก (คายนุท) ขนนดง (เพชรบูรณ์) ขอบนางนัง (ตรัง) ขันต สกร (จันทบุรี) ขันทอง (พิจิตร) ขันทองพวยบาท (กลาง) ข้าวตาค (กาญจนบุรี) ขุนทอง คุณทอง (ประจวบคีรีขันธ์) โจ่ง (ส่วย-สุรินทร์)	<i>Suregada multiflora</i> (A. Juss.) Baill. [EUPHORBIACEAE]	2	2	1	-	-

⁹⁵ ดุก น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด พืชชาติเรียก ดุกเข้า มะค่าไก่ เรียกดุกหิน ขันทองธรรมชาติเรียก ดุกใส่ พรรณไม้พุ่ม ใบเล็กเรียกดุกอ้ง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		ซ็องรำพัน (จันทบุรี) ขายปลวก (คาบสมุทร) ดอกไทร ดอกไม้ (เลย) ดอก กหิน (สระบุรี) ดอกไหล (นครราชสีมา) ทุเรียนป่า (ลำปาง) ป่าช้าหมอง (แพร่) ไฟ (ลำปาง) มะดูก (กลาง) มะดูกคอง (ปราจีนบุรี) มะดูกเลื่อม (เหนือ) ยาง ปลอก (แพร่) ขายปลวก (คาบสมุทร) สลดน้ำ (จันทบุรี) หมากดอก (กลาง) เหมือดโคด (เลย) เหล่ปอ (กะเหรี่ยง- แพร่) ฮ้อสะพายควาย (แพร่) ชั้นของพญาบาท (แพทยศาสตร์ สงเคราะห์)						
260	ดูกลกลาง	-	-	-	-	1	-	1
261	ดูก้อ (ราก)	กระดุกเจียด (นครพนม) กระดุกอึ่ง (บุรีรัมย์, ราชบุรี) กระดุกอึ่งใหญ่	<i>Dendrolobium lanceolatum</i> (Dunn)	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/มะเดื่อ (เปลือก) (ลูก) /เกลี้ยง (เปลือก) /เตอบ้าน (ราก) /มะเดื่อชุมพร (ราก)	มะเดื่อ/ มะเดื่อชุมพร/ มะเดื่ออุทุมพร (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)						
266	เตอบัว (ราก)	จิงขาว (นครศรีธรรมราช) จิงขาว จิ้ง บ้าน (นครศรีธรรมราช) เตียบ (ตรัง) มะเดื่อปล้อง (ตราด)	<i>Ficus fistulosa</i> Reinw. Ex Blume [MORACEAE]	-	-	1	-	1
267	เตอดิน (ราก) /มะเดื่อดิน (ราก)	เตอดิน (ตรัง) มะน้อต (เชียงใหม่) มะเดื่อดิน (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Ficus ribes</i> Reinw. Ex Blume [MORACEAE]	1	1	2	2	6
268	เตอทัน (ใบ)	-	-	-	-	-	1	1
269	เตอป่าอง [*] (ราก) (เปลือก ราก)	เตอปล้อง (ภาคเหนือ, นครศรีธรรมราช, สระบุรี) เตอป่าอง (กรุงเทพฯ) เตอสาຍ (เชียงใหม่) ตะเออ	<i>Ficus hispida</i> L.f. [MORACEAE]	2	1	2	2	7

^{*} ปล้อง น. มะเดื่อปล้อง มะเดื่อที่มีใบสาก เป็นปล้องคล้ายปล้องไม้ไผ่เรียก หมากเตอปล้อง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
270	เดือย ⁹⁹ (ราก)	น้ำ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มะเดื่อ ปล้อง (ภาคกลาง) เอาแทน (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ซอกอสะนิยา (มลายู- นราธวาส)		1	-	-	-	1
271	เดือยหิน (ราก)	เดือยหิน (ทั่วไป)	<i>Coix lachryma-jobi</i> L. [POACEAE] <i>Coix lachryma-jobi</i> L. var. monilifer Watt [POACEAE]	1	-	-	-	1
272	เดือดำ	-	-	1	-	-	-	1
273	แดงน้อย (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
274	โตนน้ำ จิก ¹⁰⁰ (ราก) (แก่น)	ตอง ฟูสาย (ภาคเหนือ) กระโตน สร้อย (พิษณุโลก) ลำไฟ (อุตรดิตถ์) จิก	<i>Barringtonia acutangula</i> (L.) Gaertn.	2	-	1	1	4

⁹⁹ เดือย น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ผลเล็กกลม คล้ายข้าวฟ่าง มี 2 ชนิด ชนิดผลโตแก่แข็ง เรียกว่า เดือยหิน กินไม่ได้ ใช้เป็นเครื่องประดับ หรือสร้อยแขนคอเด็ก ชนิดผลโตไม่แข็งเรียก เดือยเข้า ใช้กินได้

¹⁰⁰ จิก น. ไม้เต็ง ชื่อพรรณไม้เนื้อแข็งชนิดหนึ่ง เรียก ต้นจิก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก /ต้นจิก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
275	ตดหมา ¹⁰¹ (ราก) (เครือ)	(อุบลราชธานี) กระโดนทุ่ง กระโดน น้ำ (หนองคาย) จิกน้ำ (ภาคกลาง) จิก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) กอน กอน (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) เซาะ กะทือทือ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตด หมา (เหนือ) เก่าค้ำหม (ประจวบคีรีขันธ์) ปลอนอิ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ปานูด (เหนือ) พอกะตี (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ฟัง โหม (กลาง) มันปู (สงขลา) ย่านพาโหม (คาบสมุทร) ฮาน (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)	[LECYTHIDACEAE]	1	3	4	-	8

¹⁰¹ ตดหมา น. กระพังโหม ชื่อพรรณไม้ไม้เถาชนิดหนึ่ง เรียก เครือตดหมา รากมีหัว ใช้หัวทำขนมหรือข้าวเกรียบ และใช้ทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
276	ตดหมาต้น	กะพังโหม (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์) ตดหมาต้น ตดหมาต้น (เหนือ)	<i>Saprosma consimlie</i> Kurz [RUBIACEAE]	-	1	-	-	1
277	ตดหมา (ราก)	เถาตดหมา (สระบุรี) พืชโหมขน (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Paederia thorelii</i> Pit. [RUBIACEAE]	-	1	1	-	2
278	ต้นจิกวาย	จิกวายตอน จิกวายตอน (นครราชสีมา) แดงกลม (สุราษฎร์ธานี)	<i>Zelmeria bodinieri</i> (H.Lév.) W.J.de Wilde & Duyfjes [CUCURBITACEAE]	-	1	-	-	1
279	ต้นคางเหล็ก	-	-	-	-	-	1	1
280	ต้นดอกเข็มน้ำ	-	-	-	-	1	-	1
281	ต้นตีนคน ¹⁰² (ราก)	กะตืด (คาบสมุทร) กากีบหลัก (เชียงใหม่) มะตืด (คาบสมุทร) ตีนคน (ภาคกลาง) เท้าย่อมม่น้อย (ภาคเหนือ) พญาดาบหัก (ตราด) เพ็ชระ	<i>Brucea javanica</i> (L.) Merr. [SIMAROUBACEAE]	1	-	-	-	1

¹⁰² บิดน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีรสขมจัด เรียกต้นบิดน ใช้ทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
282	ต้นดีหมี (ราก)	ฟาน (นครราชสีมา) มะจีเหา มะจีคาว (ภาคเหนือ) มะลาคา (มาเลเซีย- ปัตตานี) ยาแก้ฮากม (เชียงใหม่) ราชดัด (ภาคกลาง) ราชดัด (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Cleidion javanicum</i> Blume [EUPHORBIACEAE]	1	-	-	-	1
283	ต้นตบ ¹⁰³	ผักตบ ผักตบไทย (กลาง) ผักโป่ง (กลาง)	<i>Monochoria hastata</i> (L.) Solms ver. <i>Hastata</i> [PONTEDERIACEAE]	-	-	-	1	1

¹⁰³ ตบ น. ชื่อพืชจำพวกนี้ มี 2 ชนิด คือ ชนิดดอกสีขาว ขึ้นตามท้องนา อีกชนิดหนึ่งดอกสีม่วงแก่ ไร่ชก ผักตบชวา ต้นกำเนิดเกิดที่ชวา เมื่อมาอยู่ไทยก็เรียก ผักตบชวา ไปด้วย

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
284	ต้นไต้ใบ	ผักตบ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) จำผักหวาน (ลำพูน) ต้นไต้ใบ ไต้ใบ เถื่อน ผักหวาน (สตูล) ผักหวานแขว (ชุมพร) ผักหวานช้าง (สุราษฎร์ธานี) ผักหวานแดง (ตราด) หญ้าไต้ใบ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Phyllanthus elegans</i> Wall. Ex Mull. Arg. [PHYLLANTHACEAE]	1	-	-	--	1
285	ต้นบง ¹⁰⁴	ขางบง ขางโบบ (นครพนม, นครราชสีมา)	<i>Persea kurzii</i> Kosterm. [LAURACEAE]	-	-	1	-	1
286	ต้นป่าน้ำ /ปอป่าน้ำ (ราก) /ปอป่าน้ำ 1	-	<i>Boehmeria</i> sp. [URTICACEAE]	-	-	1	2	3
287	ต้นลิ้นดา ¹⁰⁵ (ราก ทั้ง 5)	จุ่มโป้ (สุราษฎร์ธานี) ชมพู (ปัตตานี)	<i>Psidium guajava</i> L.	1	-	-	1	2

¹⁰⁴ บง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีขางหนึ่งขาง ใช้เปลือกแช่น้ำ ผสมกับน้ำดื่มหนึ่งขวดกินปูน ใช้ก้อจูกี้ปูนในการทำคึกทำ โบบสกัดอีกอย่างหนึ่ง บดเครื่องหอมให้ละเอียดแล้ว แขนงบงให้เหนียว จุ่มไม้ให้ทำเป็น
ก้านลงทำเป็นประทีปหรือรูปสัตว์รับบูชา

¹⁰⁵ ลิ้นดา น. ฝรั่ง ผลฝรั่งเรียก หมากลิ้นดา เป็น ไม้มีผลกินได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/หมากลิดา (ราก)	ฝรั่ง (ภาคกลาง) ฝรั่งหนู ฝรั่งอินเดีย (กทม.) มะก้วย (เขียงใหม่) มะก้วยชกา (ภาคเหนือ) มะก่า (แม่ฮ่องสอน) มะจีน (ตาก) มะมัน (ภาคเหนือ) ะมูมูเตบัน ยา (มลายู-นราธิวาส) ะริง (ละโว้-เขียงใหม่) ยามู ย่าหนู (ภาคใต้) ลิดา (นครพนม) หมากลิดา (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)	[MYRTACEAE]					
288	ต้นเหมือดเครือ	ฝรั่ง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	-	1	-	1	
289	ต้อ ¹⁰⁶ (ราก) /กระท้อน (เปลือก)	กระท้อน (ภาคกลาง) เตียน พิชณุโลก มะต้อ (ภาคเหนือ, อุตรดิตถ์) มะตั้น (ภาคเหนือ) ล่อน (คาบสมุทรม) สติยา	<i>Sandoricum koetjape</i> (Burm.) Merr. [MELIACEAE]	1	1	-	-	2

¹⁰⁶ ต้อ น. สะท้อน ชื่อพรรณไม้ขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง มีผลกลมเท่าลูกส้มเขียวหวาน เรียบ หมากต้อ กินเป็นอาหารได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
290	ตองขาว (ราก)	สะตุ (มลาชู-นราธิวาส) สะโต (มลาชู-ปัตตานี) สะท้อน (คาบสมุทฺร) Santol สะท้อน (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)		1	-	-	-	1
291	ตองแดง ¹⁰⁷ (ราก) /กำลังรากตองแดง	ตองแดง (ประจวบคีรีขันธ์) ตองแดง ถ่อนดี ทนดี (กลาง, ตรัง) โทะ โคะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) นองป้อม (เลย) พอบอเจ้า (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ลองปอม (เลย) ตองแดง/ ทนดี (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Baliospermum solanifolium</i> (Burm..) Suresh [EUPHORBIACEAE]	1	4	-	-	4
292	ตองทิง ¹⁰⁸ (ราก)	-	-	1	-	-	-	1

¹⁰⁷ ตองแดง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ตองแดง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
293	ตอขนขาว (ราก)			1	-	-	-	1
294	ตอไต้ (ราก) /กำมปู้ (ราก)	กวาง กุม (คาบสมุทร) ไม้เถื่อน (กลาง) ข้าวตอก (ตะวันออกเฉียง) คางคาง (กลาง) ง้วนพู (ตะวันออกเฉียง) จ้าตอง (ลำพูน) ตอไต้ (ทั่วไป) ตอไต้ขาว (คาบสมุทร) ตานขโมย (กาญจนบุรี) ทาลอติ่น (สระบุรี) เพี้ยพาน (เหนือ) แมงมา (ตะวันออกเฉียงใต้) โดด โดดน้ำดิบ ไต้ (คาบสมุทร) ตอไต้ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Allophylus cobbe</i> (L.) [SAPINDACEAE]		1	1	-	2
295	ตะโกนา (แก่น) (ราก) /โก ¹⁰⁹ (ราก) (ใบ)	โก (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ตะโกนา (ทั่วไป) นมจิว (นครราชสีมา) มะโก	<i>Diospyros rhodocalyx</i> Kurz [EBENACEAE]	2	1	2	-	5

¹⁰⁸ ตอขิง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบใหญ่ เรียง ใบดอกรูปหัวใจ เป็นไม้พุ่ม ไม้พุ่มเล็ก ต้นกิ่ง เป็นไม้ขนาดใหญ่ ใบใหญ่ ใช้ห่อสิ่งของที่ใหญ่ๆ ก็ได้ เช่นห่อคน เป็นต้น

¹⁰⁹ โก น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด ชนิดกลมเล็ก คนโบราณ เรียก โกกา ชนิดที่เกิดตามทุ่งนา มีรสฝาด คนชอบกิน เรียก โกนา ชนิดที่ผลคล้ายเงาะ ไม่มีเม็ดข้างใน เวลาสุกรสส้ม กินเป็นอาหารได้ เรียก โกส้ม /ตะโก น. ต้นโกมีหลายชนิด มีต้นโกบ้าน โกกา โกนา โกส้ม

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
296	ตะขบ ¹¹⁰ (ราก)	(เหนื่อ) มะถ่านไฟผี (เขียงใหม่) ตะโก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) ครบดง (ปัตตานี) ตะขบไทย (ส่วนกลาง) Indian prune. ตะขบ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Flacourtia rukam</i> Zoll. & Moritzi [SALICACEAE]	-	1	-	-	1
297	ตะเคียน (เบ็ลือก) (ยาง)	กะกิ โกกี (กะเหรี่ยง-เขียงใหม่) แคน (ตะวันออกเฉียงเหนือ) จะเคียน (เหนื่อ) จ้องา (มลายู-นราธิวาส) จูคี โชนเก (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) ตะเคียน ตะเคียนทอง ตะเคียนใหญ่ (กลาง) ไพร (ละว้า-เขียงใหม่)	<i>Hopea odorata</i> Roxb [DIPTEROCARPACEAE]	-	2	-	-	2

¹¹⁰ ตะขบ น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ผลเล็ก เมื่อสุกมีรสหวาน เรียก ต้นตะขบ ต้นตากบ ก้า

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
300	ตั้งปี ¹¹² (ราก)			1				1
301	ตั้งเบือ /ตั้งเบือ /ตั้งเบือ /ตั้งเบือ /ตั้งเบือ (ใบ) /ต้นตั้งเบือ	-	-	3	-	1	4	8
302	ต้นค้อง	-	-	-	-	-	1	1
303	ตากวาง (ราก) /ตากวาง ¹¹³ /กวาง (ราก)	กำคาง (สุราษฎร์ธานี) กระจิ โคนเขียน (ชลบุรี) กำแพงเก้าชั้น (หนองคาย) ขอบด้วงเถา ตะก้อง (ชุมพร) ตากวาง (ลำปาง)	<i>Salacia verrucosa</i> Wight [CELASTRACEAE]	3	-	3	-	6
304	ตาไก่ ¹¹⁴ (ราก) (แก่น)	กำแพงเจ็ดชั้น (ทั่วไป) ตะลุ่มนก	<i>Salacia chinensis</i> L.	1	1	3	2	7

¹¹² ตั้งปี น. ชื่อพรรณไม้ชนิดใดใหญ่ชนิดหนึ่ง มีผลขนาดมะขม แต่ไม่มีเมล็ดขมเหนียว ใช้กินได้ ยางที่ไหลติดกันและแข็งได้

¹¹³ ตากวาง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ลูกกลม คล้ายลูกตาไก่ แต่โตกว่า เรียกต้นตากวาง

¹¹⁴ ตาไก่ น. กำแพงเจ็ดชั้น ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ผลกลม เมื่อสุกมีรสหวาน เรียกต้นตาไก่

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก /กำแพงเจ็ดซัน	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
305	ตาไก่เดือน (ราก)	(ราชบุรี) ตาไก่ (พินัญโลก) น้ำอง มะ ต่อมไก่ (เหนือ) สามชั้น (เลย) หลุมนก (คาบสมุทธร)	[CELASTRACEAE] <i>Polygala arillata</i> Buch. - Ham. Ex D. Don / <i>Polygala</i> <i>karensium</i> Kurz ¹¹⁵ [POLYGALACEAE]	1	-	-	-	1
306	ต้างนก (ราก)	ต้างนก (ภาคเหนือ)	<i>Aralia foliolosa</i> Seem. Ex C. B. Clarke / <i>Aralia</i> <i>leschenaultii</i> (DC.) J. Wen / <i>Aralia parasitica</i> (D. Don) J. Wen / <i>Aralia stellata</i> (King) J. Wen ¹¹⁶	-	-	1	-	1

¹¹⁵ พัง 2 ชนิดเป็นพืชในวงศ์เดียวกัน

¹¹⁶ พืชทุกชนิดตามชื่อวิทยาศาสตร์ที่ลงไว้ในตารางถูกเรียกว่า ต้างนก และเนื่องจากทุกชนิดเป็นพืชในวงศ์เดียวกัน สกุลเดียวกัน มีความใกล้เคียงกันมาก ผู้วิจัยจึงไม่ได้เลือกชนิดใดชนิดหนึ่งเป็นพิเศษ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
307	ตังน้อย (ราก)		[ARALIACEAE]	-	-	1	-	1
308	ตาน (ราก) (ก้าน) (ราก)	ตะนอด (เขมร) ตาล (ทั่วไป) ตาล โตนด ตาดใหญ่ (กลาง) ถาด (ไท ใหญ่-แม่ฮ่องสอน) ทอถู (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ทะเนนาค์ (เขมร) ทั่ง (กะเหรี่ยง-ตาก, เชียงใหม่) โหนด (คาบสมุทรม)	<i>Borassus flabellifer</i> L. [ARECACEAE]	-	5	4	1	10
309	ตานเทศ (กก)	ตาล (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)		1	-	-	-	1
310	ตานอโศก			-	1	-	-	1
311	ตานา ¹¹⁷ (ราก)	กาน้ำ (กาญจนบุรี) จานา (ขอนแก่น) ชุมเส็ดเล็ก (ชัยนาท) ตานา	<i>Glochidion coccineum</i> (Buch. - Ham.X Mull.	1	-	1	-	2

¹¹⁷ ตานา น. ชื่อพรรณไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ใบเล็ก เรียกต้นตานา จานา กัว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
312	ตาลขโมย (ราก)	(นครราชสีมา) ใต้ทุ่งชะ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) มะยมป่า (กาญจนบุรี)	[PHYLLANTHACEAE]	-	1	-	-	1
313	ตาลเดี่ยว ¹¹⁸ (เปลือก) (ราก)	ขมิ้นคง (ลำปาง) เขียว (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตาปู (เพชรบุรี) ตาเคือ (กลาง) ตุ่มคง (กระบี่) โทกาสำพูเก็ก (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มะยมหางก้าน (บุรีรัมย์) มะหังก้าน มะฮ้อ มะฮังก้าน (เหนือ) ยมหังก้าน (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) เย็นคง (กำแพงเพชร) เคาหาง (เชียงใหม่) เส้ทุเกาะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)	<i>Aphanamixis polystachya</i> (Wall.) R. Parker [MELIACEAE]	2	2	3	1	5
		ตาลเดี่ยว (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)						

¹¹⁸ ตาลเดี่ยว น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งเรียก ต้นตาลเดี่ยว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
314	ตำยาน ¹¹⁹	เครื่องเขาลวก ตำยานตัวผู้ (นครสวรรค์) อบขะเขอะ (ชัยนาท)	<i>Zygotelma benthami</i> Ball. [APOCYNACEAE]	-	-	1	-	1
315	ตำแย ¹²⁰ (ราก)	ตำแย ถึงตั้งช้าง (กลาง)	<i>Laportea bulbifera</i> (Siebold & Zucc) Wedd [URTICACEAE]	-	1	-	1	2
316	ตำลึง /ตำนิน ¹²¹ (ราก) /ผักตำนิน (ยอด) (ราก) /ตำลึงใบแฉก	แคเตาะ (กะหรี่ขง-แม่ฮ่องสอน) ผัก แคบ (เหนือ) ผักตำลึง (กลาง) ตำลึง/ตำลึงตัวผู้ (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Coccinia grandis</i> (L.) Voigt [CUCURBITACEAE]	1	1	-	5	7
317	ตัว ¹²² (เปลือก) (ราก) /ตัวส้ม (ราก)	ตัวขาว (กรุงเทพฯ) ตัวส้ม (นครราชสีมา) แต้ขาวอม (พิษณุโลก) มู	<i>Cratogeomys formosum</i> (Jacq.) Benth. & Hook. f. ex Dyer	1	4	-	-	5

¹¹⁹ ตำยาน น. กำยาน ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง เรียก เครื่องตำยาน มีกลิ่นหอม ใช้เป็นยาและเครื่องอบเสื้อผ้าให้กลิ่นหอม

¹²⁰ ตำแย น. หมอนี่ ชื่อพรรณไม้เถาจำพวกหนึ่ง มีสองชนิด ชนิดใหญ่สีกแบน ชนิดเล็กสีกลมเป็นขน ดอกสีขาวคนรู้สีกลิ่นมาก เรียกหมากดำแย

¹²¹ ตำนิน น. ผักตำลึง ชื่อผักเป็นเถาชนิดหนึ่ง เกิดตามไร่บ้าน หรือตามต้นไม้เรียกผักตำนิน

¹²² ตัว น. แต้ ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบและดอกใช้กินเป็นอาหาร ได้เรียกต้นตัวมีหลายชนิด สปรैयाสีขาว เรียก ตัวขาว ชนิดสีแดง เรียก ตัวแดง ตัวเลือด ก้าว ชนิดสีหม่น เรียก ตัวหม่น ตัวหมอน ก้าว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
318	ตัวขน	โตะ (มลาชู-นราธิวาส) กล้วยไซง (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) กล้วย เข้า (กะเหรี่ยง-ลำปาง) ตาว (สตูล) ตัว ขน (นครราชสีมา) ตัวแดง ตัวยาง ตัว เลือด (เหนือ) แต้หวิน (ลำปาง) เน็กคร แย (ละโว้-เชียงใหม่) ร้าง (เขมร- สุรินทร์)	subsp. Formosum [HYPERICACEAE] <i>Cratogeomys formosum</i> (Jacq.) Benth. & Hook. f. ex Dyer subsp. <i>Pruniflorum</i> (Kurz) [HYPERICACEAE]	-	1	-	-	1
319	ตัวโหม่น	กล้วยบ่าง (กะเหรี่ยง-ลำปาง) จีตัวตัว เกลี้ยง ตัวใบเลื่อม (เหนือ)	<i>Cratogeomys cochinchinense</i> (Lour.) [HYPERICACEAE]	-	1	-	-	1
320	ตีนจิกาย /เห็ดจิกาย ¹²³	เห็ดข้าวจิกาย, เห็ดหมา, เห็ด โอดกลาง จิต	<i>Psilocybe cubensis</i> (Earle) Sing. [STROPHARIACEAE]	-	1	1	-	2

¹²³ เป็นเห็ดมีพิษร้ายแรง ถ้ากินมากอาจถึงตายได้ ถ้ากินน้อยทำให้เกิดอาการมึนเมาและประสาทหลอน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสตราจารย์ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
321	ตีนจ้ำ (ราก) /ตีนจ้ำ ¹²⁴ (ราก)	ตีนจ้ำ (ชัชฎุมิ)	<i>Ardisia aprica</i> H. R. Fletcher [PRIMULACEAE]	1	-	3	1	5
322	ตีนจ้ำใหญ่ (ราก) /ตีนจ้ำหลวง	-	-	-	-	1	1	2
323	ตีนจั้น	-	-	-	-	1	-	1
324	ตีนตั้ง ¹²⁵ (ราก) (เครือ) /ตีนตั้งน้อย (ราก)	บุหงาใหญ่ (เหนือ) นมควาย (ทั่วไป) นมแมวป่า (เชิงใหม่) นมแมว (กลาง) ห้าถึง ดึงตั้ง (นครราชสีมา) ดินตั้งเครือ (ศรีสะเกษ, อุบลราชธานี) พิพวน (อุดรธานี) พิพวนน้อย (ชุมพร) สีม่วน (ชัชฎุมิ) นมวัว (กระบี่, พิชณุโลก) ห้า ลิง (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Uvaria dulcis</i> Dunal ชื่อพ้อง <i>Anomianthus dulcis</i> (Dunal) J. Sinclair [ANNONACEAE]	2	1	2	4	9

¹²⁴ ตีนจ้าน. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบและดอกใช้กินเป็นอาหารได้ เรียกตีนจ้าน มีสองชนิดคือ ตีนจ้ำใหญ่และตีนจ้าน้อย

¹²⁵ ตีนตั้ง น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง เรียกเครือตีนตั้ง มีสอง ชนิดคือ ตีนตั้งใหญ่ และตีนตั้งน้อย มีลูกเป็นพวง ใช้กินเป็นอาหารได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
325	ดินตั่งใหญ่ (ราก) /พิพวน (ราก) /พิพวน (ราก)	นมแมว (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์) ดิงตั่ง (นครราชสีมา) ดินตั่งเครือ (ศรีสะเกษ, อุบลราชธานี) นมควาย (ทั่วไปนมแมว (ภาคกลาง) นมแมวป่า (เชียงใหม่) นมวัว (กระบี่, พิษณุโลก) บุหงาใหญ่ (ภาคเหนือ) พิพวน (อุดรธานี) พิพวนน้อย (ชุมพร) สีม่วน (ชัยภูมิ) ทำลิง (ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Uvaria rufa</i> Blume [ANNONACEAE]	-	2	-	3	5
326	ดินนก ¹²⁶ (ราก)	กะพุน (จันทบุรี) กาสามปึก (เหนือ) กานน (ประจวบคีรีขันธ์) ไซ่น้ำ (ลพบุรี, นครราชสีมา) โคนสมอ (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ตะพุนทอง ตะ	<i>Vitex pinnata</i> L. [POACEAE]	1	1	-	-	2

¹²⁶ หญ้าดินนกกอกอีกชื่อนี้คือ *Mollugo pentaphylla* L. ชื่อวงศ์ MOLLUGINACEAE ชื่ออื่น ศรีอชนกเขา (ชลบุรี) หญ้าไซ่น้ำ (เหนือ) หญ้าดินนกก (ตราด) หญ้าดินนกกเขา (ชัยนาท) เล็กควีนเพราะใช้เป็นยาภาคกลางในสรรพคุณแก้ไข้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		พรุณ (จันทบุรี) ตะพุ่ม (ตราด) ลือแม (มลายู-นราธิวาส) สมอกานน (ตะวันตกเฉียงใต้) สมอดินนค (ราชบุรี) สมอดินเบ็ด (คาบสมุทร) สมอบวง (กลาง) สมอป่า สมอหิน (ประจวบคีรีขันธ์) สวองหิน (นครราชสีมา) ดินนค (ทั่วไป) นน (คาบสมุทร) นนดิน (ปัตตานี) น้า (ลพบุรี) หญ้าดินนค (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)						
327	ดินเบ็ด ¹²⁷ (เปลือก) (ราก) (แก่น)	กะโหน๊ะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) จะบัน (เขมร-ปราจีนบุรี) ขบา ดินเบ็ด (กลาง)	<i>Alstonia scholaris</i> (L.) R. Br. [APOCYNACEAE]	1	1	1	2	5

¹²⁷ ดินเบ็ด น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียกต้นดินเบ็ด มี 2 ชนิดคือ ดินเบ็ดน้อย และดินเบ็ดใหญ่ ดินเบ็ดใหญ่มีใบ 7 ใบเรียวก ลัดดาบรรณ ก็เรียวก ดินเบ็ดน้อยชดอกลีจาว มักขึ้นอยู่ตามชายฝั่ง / ลัดดาบรรณ น. ต้นดินเบ็ด

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
328	ตูมทอง (ราก)	ดินเป็ดดำ (นราธิวาส) ปะชา ปูลา ปูแด (ปัตตานี, มลายู-ยะลา) พญาสัตบรรณ (กลาง) ยางขาว (ลำปาง) สัตบรรณ (กลาง, เขมร-จันทบุรี) หัสบรรณ (กาญจนบุรี) Blackboard tree. ดินเป็ด (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	-	-	1	-	1	
329	ตูมกา (แก่น) (เปลือก) (ใบ) (เครือ) (ราก) /ตูมกา (แก่น) /มะตูมกา (ราก)	กัถือแฉะ กัดืออี (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ซีกา (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ตูมกาขาว (กลาง) ปลูเวียต (เขมร) มะดิ่ง มะดิ่งต้น มะดิ่งหมาก (เหนือ)	<i>Strychnos nux-blanda</i> A. W. Hill [LOGANIACEAE]	5	1	5	4	15
330	ตูมตาน (แก่น)	-	-	-	2	-	-	2
331	ตูมดั่ง (หมาก)	กระเจาะ ขะแจะ (ภาคเหนือ) ตูมดั่ง	<i>Naringi crenulata</i> (Roxb.)	4	1	-	-	5

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
332	/ตุ่มตั้ง (หมาก) /มะตูมตั้ง (ราก)	(ภาคกลาง, ราชบุรี) ฟินิยา (เขมร) กระเจาะ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	Nicolson [RUTACEAE]	-	-	1	1	2
333	เต้าน้อย (ราก) เต้าแรง ¹²⁸ (ราก)	ดาว (สกลนคร) เต้าหมู (เหนือ) มะเต็ง (เลย, ยะลา) จ้อเต็ง (มลายู- นราธิวาส) เต้าร้างแดง (นครศรีธรรมราช) Fishtail palm, Wart fishtail palm. เต้าร้าง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	- <i>Caryota miis</i> Lour. [ARECACEAE]	2	1	-	-	3
334	แดงหนู ¹²⁹ (ราก)	แดงหนู (ชุมพร, กาญจนบุรี)	<i>Scopellaria marginata</i> (Blume) W. J. de	-	-	1	-	1

¹²⁸ เต้าแรง น. ชื่อพรรณไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ดอกมีลักษณะเหมือนน้ำเต้า แต่เป็นพวง เหมือนมะเขือพวง เรียกว่ากาน้ำเต้าแดง ใช้กินเป็นอาหารได้

¹²⁹ แดงหนู น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง มีผลเล็ก เรียก แดงหนู

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
335	ถั่วเขียว	แตงหนู (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) ถั่วเขียว (ทั่วไป) ถั่วจิม (เชิงใหม่) ถั่ว ดำเม็ดเล็ก ถั่วทอง (กลาง) ถั่วมม (เหนือ) ถั่วเขียว (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	Wilde & Duyfjes [CUCURBITACEAE] <i>Vigna radiata</i> (L.) R. Wilczek [FABACEAE]	1	1	-	-	2
336	ถั่วท่ม (ยอด)	-	-	-	-	1	-	1
337	ถั่วพู ¹³⁰ (ราก) /ถั่วพู (หัว) (ราก) (ใบ)	ถั่วพู (ทั่วไป) บอปะปะหะลี (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ถั่วพู (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Psophocarpus tetragonolobus</i> (L.) [FABACEAE]		3	3	4	10
338	ถั่วเลียด (ราก)	-	-	-	-	-	2	2
339	ถั่วสะเดด (ราก)	ถั่วลาย (กรุงเทพฯ) ถั่วสะเดด	<i>Centrosema pubescens</i> Benth.	1	-	10	8	19

¹³⁰ พู น. ถั่วพู ชื่อถั่วชนิดหนึ่ง ฝักเป็นเหลี่ยม เรียง หนา ถั่วพู

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
340	ถั่วเส (ราก) /ถั่วเสด (ราก)	(ปราจีนบุรี) ถั่วแม่ตาข (กลาง) ถั่วแรด (ชุมพร) ถั่ว ระ (กลาง) มะเสะ มะเสะต้น (เหนือ) ถั่วระพี ถั่วระ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	[FABACEAE] <i>Cajanus cajan</i> (L.) Millsp. [FABACEAE]	-	2	1	-	3
341	เถาแมว /เถาแมวขาว /เครือเถาแมว /หมวกเข้า (ราก)	เถาแมวขาว มากแดง เครือเถาแมวขาว/เถาแมว (แพทย์ ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Urceola minutiora</i> (Pierre) D.J. Middleton [APOCYNACEAE]	3	2	4	-	9
342	เถาแมวแดง /แมวน้อย	เครือเถาแมวน้อย (ลำปาง) เครือดอก แข็ง (เชียงราย) หมวกแดง (กลาง, ลำปาง) ส้มเกียบ (ตรัง) ส้มลม (เหนือ) เครือเถาแมวแดง (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Urceola rosea</i> (Hook. & Arn.) D. J Middleton [APOCYNACEAE]	5	-	2	1	8

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
349	ท่มพายยอดแดง (ราก ทง 5)	ท่มพาย (นครสวรรค์ ปรางจินบุรี) กระทุ้มนมา (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	[RUBIACEAE]	2	-	-	-	2
350	ทองคันทั้ง ¹³⁴ (ราก)	ทองคันทั้ง ทองพันทั้ง หนัญมันไม้ (กลาง) ทองพันทั้ง (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Rhinacanthus nasutus</i> (L.) Kurz [ACANTHACEAE]	-	-	1	-	1
351	ทองแดง (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
352	ท้องสมุนไพร ¹³⁵ /ทองสมุนไพร (หัว)	-	-	-	-	3	-	3
353	ทองเหลือง ¹³⁶ (ราก)	ทองเหลืองน้ำ (ภาคกลาง) ทองเหลือง	<i>Erythrina fusca</i> Lour.	-	8	3	1	12

¹³⁴ ทองพันทั้ง น. ชื่อพรรณไม้ที่พบนิตหนึ่ง เรียก ทองพันทั้ง ทองคันทั้ง ก็ว่า

¹³⁵ ทองสมุนไพร น. บานชื่น ชื่อพรรณไม้ดอกชนิดหนึ่ง มีหลายชื่อ เรียก ทองสมุนไพร ฟองสมุทร

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	(เปลือก) (ใบ) /ท้องกลางบ้าน (ราก) /ท้องบ้าน (เปลือก) /ท้องกลางใบมน (ใบ)	บ้าน (กรุงเทพฯ) ท้องกลางใบมน ท้องโหลง (ภาคกลาง) ท้องกลาง/ ท้องกลางใบมน (แพทย์ ศาสตร์สงคราะห์)	[FABACEAE]					
354	ทับทิม (ใบ) /พิดา ¹³⁷ (ราก)	เซี่ยลัว (จีน) ทับทิม (กลาง) พิดา (หนองคาย) พิดาขาว มะก่องแก้ว (น่าน) มะก๊ะ (เหนือ) หมากจิ้ง (ไท ใหญ่-แม่ฮ่องสอน)	<i>Punica granatum</i> L. var. granatum [PUNICACEAE]	1	1	-	1	3
355	ทูน (หัว) (ก้าน)	ทับทิม (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์) กระดาดขาว (กาญจนบุรี) กะเออะขาว (ชุมพร) ตูน (กลาง) บอน	<i>Colocasia gigantea</i> (Blume) Hook. F.	-	-	1	3	4

¹³⁶ ทอง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ไม่มีถิ่น ดอกสีแดง มีหนามก็มี ชนิดใบมน ไม่มีหนาม เรียก ทองกลาง

¹³⁷ พิดา น. ทับทิม เรียก ต้นพิดา

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
356	เท่าแม่มาย	(ประจวบคีรีขันธ์) โหระ (นครศรีธรรมราช) ออกติบ (คาบสมุทร)	[ARACEAE]	-	-	1	-	1
357	เทียนขาว /เทียนทั้งห้า /เทียนทั้ง 9	เทียนขาว ยี่หว่า ยี่หว่าแกงเจียวหวาน (กลาง) เทียนขาว (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์) เทียนดำ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Cuminum cyminum</i> L. [APIACEAE]	-	6	-	-	6
358	เทียนดำ /เทียนทั้งห้า /เทียนทั้งเก้า	เทียนดำ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Nigella sativa</i> L. [RANUNCULACEAE]	2	9	-	-	11
359	เทียนแดง /เทียนทั้งห้า /เทียนทั้งเก้า	เทียนแดง (กลาง, เอย) เทียนแดง (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Lepidium sativum</i> L. [CRUCIFERAE]	1	4	-	-	5
360	เทียนตาตึกแตน	เทียนข้าวปลือก เทียนตาตึกแตน	<i>Anethum graveolens</i> L.	1	3	-	-	4

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอิสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/เทียนทั้งห้า /เทียนทั้งเก้า	(กลาง) ผักชีลาว (นครราชสีมา) Dill. เทียนตักเตน (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	[APIACEAE]					
361	เทียนทั้งเก้า	Caraway เทียนดาบ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Carum carvi</i> L. [UMBELLIFERAE]	-	1	-	-	1
362	เทียนทั้งเก้า	เทียนสี่ตมุษย์ อานี่ (กลาง) เทียนสี่ตมุษย์ (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Pimpinella anisum</i> L. [APIACEAE]	-	1	-	-	1
363	เทียนทั้งเก้า	เทียนเกล็ดหอย (กลาง) เทียนเกล็ดหอย (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Plantago ovata</i> Forssk. [PLANTAGINACEAE]	-	1	-	-	1
364	เทียนแกลบ	ยี่หว่าหวาน	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.	1	2	-	-	3

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/เทียนทั้งห้า /เทียนทั้งเก้า	เทียนข้าวเปลือก/เทียนเกล็ดบ (แพทย์ ศาสตร์สงเคราะห์)	Var. <i>vulgare</i> (Miller) Thell. (Bitter Fennel) หรือ <i>Foeniculum vulgare</i> Mill. Subsp. <i>Vulgare</i> var <i>dulce</i> (Mill.) Thell. (Sweet Fennel) [UMBELLIFERAE]					
365	เทียนยาวพาดิ /เทียนทั้งเก้า	เทียนยาวพาดิ ผักชี (เหนือ) เทียนยาวพาดิ (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Trachyspermum ammi</i> (L.) Sprague [APIACEAE]	1	1	-	-	2
366	เทียน /กระเทียม ¹³⁸ (จุก)	กระเทียม (ทั่วไป) กระเทียมขาว (อุดรธานี) กระเทียมจิน (ทั่วไป) เทียม (ใต้) ปะเซ้วา (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หอมขาว (อุดรธานี) หอมเทียม (เหนือ)	<i>Allium sativum</i> L. [AMARYLLIDACEAE]	8	12	8	3	31

¹³⁸ กระเทียม น. ชื่อผักชนิดหนึ่ง เป็นแง่มงมีรสเผ็ดขม ใช้กินเป็นอาหารได้ และใช้เป็นยารักษาโรคได้หลายชนิด เรียก กระเทียม ผักเทียม หัวเทียม กัว่า

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
367	โขน้ำ (ราก)	หัวเทียม (ใต้) Garlic. กระเทียม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	-	-	1	1	
368	โขนาง (ราก)	-	-	-	1	-	1	
369	นนทรี (เปลือก) /อะราง ¹³⁹ (เปลือก)	กว่าแซก (เขมร-กัญชุนบุรี) กางรุ่ง กาง สูง (พินธุโลก) จ้าขาม ซ้าขม (เดย) ซ่า แซก (เขมร-บุรีรัมย์) นนนทรี (กลดาง) รวง (ส่วย-สุรินทร์) ร้าง อะราง อะด้าง (นครราชสีมา,อุดรธานี) อินทรี (จันทบุรี)	<i>Peltophorum dasyrrhachis</i> (Miq.) Kurz [FABACEAE]	-	2	-	2	
370	นมจ้ว ¹⁴⁰ (ราก) (ต้น)	นนทรี (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) เค็รือนมจ้ว (เหนือ) ตบหู (นครพนม)	<i>Uvaria dulcis</i> Dunal	2	2	6	3	
							13	

¹³⁹ อะราง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบและต้นคล้ายต้นหางนกยูง แต่ลำต้นใหญ่กว่า ใบเตล่านทำหม้อบั้งไฟพญานก

¹⁴⁰

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/जू (ราก)	ดินตั่ง (อุบลราชธานี) ดินตั่งน้อย (นครพนม) นมแมว นมแมวช้อน นมวัว (เหนือ)	[ANNONACEAE]					
371	นมช้างน้อย	-	-	-	-	-	1	1
372	นมแมว (ราก)	นมแมว (กลาง)	<i>Uvaria siamensis</i> (Scheff.) L. L. Zhou, Y. C. F. Su & R. M. Kl. Saunders [ANNONACEAE]	2	-	1	-	3
373	นมราชสีห์ ¹⁴¹ (ราก) /ราชสีห์ (ราก)	นมราชสีห์ น้านมราชสีห์ ฝัก โขมแดง (กลาง) หญ้าน้ำหมึก (เหนือ) หญ้าหลัง อึ้ง (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) น้านมราชสีห์ (แพทย์ศาสตร์)	<i>Euphorbia hirta</i> L. [EUPHORBIACEAE]	5	1	1	3	10

¹⁴⁰ นมวัว น. การะเวก ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง

¹⁴¹ น้านมราชสีห์ น. ชื่อหญ้าชนิดหนึ่ง ต้นคล้ายผักเป็ด ใบเป็นขนแฉะมน ขงสีขาวคล้ายน้านม ใช้ทำยาได้ เรียก น้านมราชสีห์ /นมราชสีห์ น. เพชมาศ ชื่อหญ้าชนิดหนึ่ง เรียก นมราชสีห์

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
374	นมสวรรค์ดอกขาว (ราก)	สงเคราะห์	-	1	-	-	-	1
375	นมสาว ¹⁴² (ราก) /นมสาว	นมนาง (ลำปาง) ตานนม	<i>Xantolis cambodiana</i> (Pierre ex Dubard) P. Royen [SAPOTACEAE]	2	3	4	1	10
376	น้องบ้าน (แก่น)	-	-	-	-	1	-	1
377	นาง 3 ควาย	-	-	-	-	1	-	1
378	นางกาย ¹⁴³ (หัว) (ราก) /ดอกนางกาย (ราก) (หัว)	บุดู (ร้อยเอ็ด) นางกราย นางกรายตัวผู้ (ทั่วไป) นางตายตัวผู้ นางตายน้อย (เลย) นางอ้วนน้อย (สระบุรี) เปราะดอก (กาญจนบุรี) ว่านข้าวเหนียว (สระบุรี)	<i>Habenaria lindleyana</i> Steud. [ORCHIDACEAE]	-	1	3	-	4

¹⁴² นมสาว น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งคล้ายนมวัว มีรสฝาด ใช้ทำยาได้ เรียกว่าต้นนมสาว

¹⁴³ นางกาย น. นริศล ชื่อต้นไม้ในนิยายชนิดหนึ่ง ออกดอกเป็นหญิงสาว เรียก ดอกนางกาย ดอกนารี ก็ว่า มีพืชอีกชนิดที่ชื่อนางกาย คือ *Pecteilis susammae* (L.) Raf. *Pecteilis susammae* (L.) Raf. วงศ์ SAPOTACEAE ชื่อกลาง นางอ้วน ชื่ออื่น นางกราย (กลาง) นางอ้วน (ตะวันออกเฉียงเหนือ) พอดพะดู พอดเจ๊ะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ว่านนะระฆ (สุราษฎร์ธานี) เอื้องตีนกบ เอื้องนางท้าย เอื้องเสาวนา (เหนือ) ที่เลือกอีกชนิดเพราะมีการใช้ทั่วไป นางกรายเป็นชื่อที่เรียกกันโดยทั่วไป

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
379	นางแข่ง ¹⁴⁴ (ราก) /โศดทะนง (ราก)	เอื้องดอกเห็ด โคน (เลย) เอื้องดิน (เขียงใหม่) ข้าวเย็นนิน (ประจวบคีรีขันธ์) ดูเตี้ย ดู เบีย (เพชรบุรี) ทะนง (นครราชสีมา) ทะนงแดง (ประจวบคีรีขันธ์) รักทะนง (นครราชสีมา) นางแข่ง (อุบลราชธานี) โศดทะนง (ปราจีนบุรี, ราชบุรี, ตราด) โศดทะนงแดง (บุรีรัมย์) หนาดคำ (เหนือ) หัวข้าวเย็นนิน (ราชบุรี) โศดทะนงแดง (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Trigonostemon reidioides</i> (Kurz) Craib. [EUPHORBIAEAE]	5	1	-	3	9
380	นางสา (เปลือก)	-	-	-	-	1	1	
381	นางหวาน	-	-	1	-	-	1	

¹⁴⁴ นางแข่ง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาได้เรียก ต้นนางแข่ง มีสองชนิด คือ นางแข่งขาว นางแข่งแดง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
382	นาคำสัง	-	-	-	-	1	-	1
383	น้ำเครือเอิ้น	-	-	-	-	1	-	1
384	น้ำจ้อย (ราก)	-	-	-	-	1	-	1
385	น้ำเต้าขม (ราก) (ใน)	-	-	-	-	-	2	2
386	น้ำเต้าน้อย (หมาก) (ราก) (ใบ) (ราก) /น้ำเต้าแตก	เถาฤๅษีส้มแก้ว (สุราษฎร์ธานี) นมแมว (ประจวบคีรีขันธ์) น้ำเต้าน้อย (ปราจีนบุรี)	<i>Uvaria micrantha</i> (A. DC.) Hook. f. & Thomson [ANNONACEAE]	3	-	4	2	9
387	น้ำแน่น (ราก) /รางจืด	กำลังทั้งเปลือก ขอบชะนาง (กลาง) คาย (ยะลา) เครือเขาเขียว (กลาง) จอดอด เออ ชั่งกะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ดูเหว่า (ปัตตานี) ทิดพุด (นครศรีธรรมราช) น้ำนอง (สระบุรี) บั้งกะละ พอหน่อเตอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ยาเขียว (กลาง) ย้าเข้ (เพชรบูรณ์) รางจืด (กลาง) รางเย็น	<i>Thunbergia laurifolia</i> Lindl. [ACANTHACEAE]	3	-	-	4	7

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
388	น้ำลายเหนียว	(ยะลา) แอดแด (เพชรบูรณ์)	-	-	-	1	1	
389	น้ำส่งน้อย	-	-	-	-	2	2	
390	เนระพูสี /ต้นเนระพูสี	กลาดิกลาเยี (มลายู-ปัตตานี) คุดุมเดีย (จันทบุรี) ดิงหว้า (เหนือ) ตีบลาชอน (ตราด) นิลพูสี (ตรัง) เนระพูสีไทย (กลาง) มังกรดำ (กรุงเทพฯ) ไม้ถอน หลัก (ชุมพร) ตะเบาะบูเก๊ะ (มลายู- ยะลา) ว่านค้ำคาวดำ (ทั่วไป) ว่าน พังพอน (ยะลา) ว่านหัวพา (จันทบุรี) เนระพูสี (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Tacca chantrieri</i> Andre [DIOSCOREACEAE]	4	1	-	5	

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
391	บก ¹⁴⁵ (ราก) (เปลือก) (ลูก) (แก่น) (ทั้งห้า)	กระบก กะบก กะบก (กลาง) จำมะ (เขมร) ฆะอั้ง (ชอง-ตราด) ตรีะบก (กลาง) บก (ตะวันออกเฉียงเหนือ) มะมัน (เหนือ) มะลีน (นครราชสีมา, สุโขทัย) มัน (เหนือ) หมักลีน หมากบก (ตะวันออกเฉียงเหนือ) หลักกาย (ส่วย- สุรินทร์)	<i>Irvingia malayana</i> Oliv. ex A. W. Benn. [IRVINGIACEAE]	7	-	1	2	10
392	บคน้อย (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
393	บั้งกะเด็น ¹⁴⁶ (หัว) /บั้งเด็น (หัว) /หัวบั้งเด็น (ราก)	บ้องเลน (นครพนม) ฝักบั้ง (กรุงเทพฯ) มันจระเข้ (นราธิวาส) มัน หมู (ตราด) หูบิ๋บอยอ (มลายู- นราธิวาส)	<i>Ipomoea mauritiana</i> Jacq. [CONVOLVULACEAE]	6	-	-	-	6

¹⁴⁵ กระบก น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใหญ่และสูง ไม้รูปไข่ ผลเท่ามะกอกหรือมะปรางขนาดต้อง เมล็ดในมีรสขมกินได้ เมล็ดทำเป็นน้ำมันจุดโคมไฟในเวลาเทศกาลออกพรรษา เรียก กระบก หมากบก ก้าว /บก น. กระบก ชื่อพรรณไม้ขนาดใหญ่อีกชนิดหนึ่ง เรียก ต้นบก มีใบเกลี้ยงและใบกลาย บกเกลี้ยงมีผล วัคควายชอบกิน เมล็ดข้างในใช้กินเป็นอาหารได้ และกลั่นเป็นน้ำมันจุดโคมไฟในเทศกาลออกพรรษา

¹⁴⁶ กะเด็น น. ชื่อพรรณไม้ดอกชนิดหนึ่งสีขาว ดอกมีกลิ่นหอม เรียก ดอกกะเด็น / บั้งเด็น น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง มีผลใช้กินได้ เรียก เกรือ บั้งเด็น / เเด็น น. เรียกไม้ชนิดหนึ่งเป็นไม้เถา เรียก เกรือ บั้งเด็น มีดอกใช้กินเป็นอาหารได้/ ***กะเด็นคือกะตึก/ เลือกชื่อวิทยาศาสตร์เป็นเพราะชื่อปล้องเลนอันเป็นชื่อของทางครพนม

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
394	บั้งม้ง ¹⁴⁷ (ราก)	บั้งม้ง (สกลนคร) หมักแยม (หนองคาย)	<i>Garcinia lanceifolia</i> Roxb. [CLUSIACEAE]	1				1
395	บั้งถิ่นตัวผู้ (หัว)	-	-	1	-	-	-	1
396	บอน ¹⁴⁸ (หัว)	กลาดิอุบเสง (มลายู-ยะลา) กลาดิไยซ์ (มลายู-นราธิวาส) ชื่อที่พ่อ คีทโอบ คอซี บ้อง คูไท (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตุน (เจียงใหม่) ทิพอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) บอน (ทั่วไป) บอนเจียว บอนจินดำ (กลาง) บอนท่า บอนน้ำ (คาบสมุทระ) เฟือก (กลาง)	<i>Colocasia esculenta</i> (L.) Schott [ARACEAE]	-	-	2	1	3
397	บอนเบรียา (หัว)	บอนเบรียา (เจียงใหม่) บอนผา (ลำปาง)	<i>Remusatia pumila</i> (D. Don) H. Li & A. Hay [ARACEAE]	-	-	1	-	1

¹⁴⁷ บั้งม้ง น. สันพรหมอม ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นบั้งม้ง

¹⁴⁸ บอน น. ชื่อพืชชนิดหนึ่ง ขอบขึ้นตามที่น้ำขัง มีหลายชนิด สีเขียวก็มี ขาวก็มี มีทั้งชนิดสีส้มและส้มเข้ม ชนิดรสคันเรียก บอนเขียว ใช้ต้นเป็นอาหารเลี้ยงหนู บางอย่างใช้เป็นอาหารของคน แยกใช้หน่อไม้แดง
ใส่เต่า

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
398	บักบัว ¹⁴⁹ /หมากบัว (เครือ) (ใน) /สะบ้า	คำตัน (เหนือ) มีอกแกมมือ (ละบัว- เขียงใหม่) มะนิม (ไทใหญ่-เขียงใหม่) มะบ้า (ทั่วไป) มะบ้าหลวง (เหนือ) สะบ้า (ทั่วไป) สะบ้ามอญ (กลาง) หมากงิม (ไทใหญ่-เขียงใหม่) หมากห นิม (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) สะบ้ามอญ (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Entada rheedii</i> Spreng. [FABACEAE]	1	1	4	1	7
399	บัวบก (หัว)	บัวกือ (เขียงใหม่, เพชรบุรี) บัวเครือ (เพชรบูรณ์) บัวบก (กาญจนบุรี, นครราชสีมา) เป้าเลือดเครือ (ภาคเหนือ) สบู่เลือด (ภาคกลาง)	<i>Stephania pierrei</i> Diels [MENISPERMACEAE]	1	-	1	-	2
400	บัวหลวง (หัว) (เถสร)	โง้ด (จมร-บุรีรัมย์) บัว บัวหลวง	<i>Nelumbo nucifera</i> Gaerth.	4	4	2	-	10

¹⁴⁹ บัว น. สะบ้า ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด ชนิดกลมสีขาว เรียก บัวขนขาว ชนิดสีแดงเรียกบัวขนแดง ชนิดเล็กสีขาวเหมือนใบถั่วเรียกบัวเล็ก ชื่อตาคนแก่ เรียกบัวใหญ่ ผลเล็กสีขาวเหมือนใบถั่วเรียกบัวเล็ก / เคย น. ลูกสะบ้า เรียกหมากบัว อีกชื่อคือ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	(ดอก) /บัว ¹⁵⁰	(ทั่วไป) สัตตบงกช สัตตบงษ์อุบล (ทั่วไป) บัว (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	[NELUMBONACEAE]					
401	บัวใหญ่ (ราก)	-		-	1	-	-	1
402	บานเย็น ¹⁵¹ (หัว)	จันทยาม จ้ายาม ตามยาม (ภาคเหนือ) บานเย็น (ภาคกลาง)	<i>Mirabilis jalapa</i> L. [NYCTAGINACEAE]	-	1	-	-	1
403	บานเฮือ	-		-	-	1	-	1
404	บัวบน (ใบ)	บัวบน (อุบลราชธานี)	<i>Entada reticulata</i> Gagnep. [FABACEAE]	-	1	-	-	1
405	บายเจียม	-		-	-	-	1	1
406	บัวลาย ¹⁵² (ราก)	สะบ้าลาย (นครราชสีมา) หมามู๋ย (ภาค	<i>Mucuna revoluta</i> Wilmot-	1	-	-	1	2

¹⁵⁰ บัว น. ชื่อพรรณไม้ นำจำพวกหนึ่ง มีเหง้าอยู่ใต้ดิน ใบเป็นแผ่นรูปกลม มีหลายชนิด บัวสายเรียก บัวตอง บัวพื้นเรียก บัวแค้ บัวอีเข้ กัว บัวหลวงเรียก บัวไผ่ บัวเดือนเรียก บัวแผล่

¹⁵¹ บาน น. ชื่อดอกไม้จำพวกหนึ่ง ต้นเดี่ยว มีดอกสีขาวคล้ายมหาหงส์ เกล็ดขาวนวลเหมือน เรืองกอดกอนาคา

¹⁵² พืชอีกชนิดที่ชื่อสะบ้าลายคือ *Entada glandulosa* Pierre ex Gagnep. ชื่ออื่น เครือดินแดน (หนองคาย) ผักดินแดน (เชียงใหม่) มะบ้าน (เชียงใหม่) มะบ้าน (เชียงใหม่) มะบ้าน (เชียงใหม่) มะบ้าน (เชียงใหม่) มะบ้าน (เชียงใหม่)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/หมากป่าลาย	กลาง)	Dear [FABACEAE]					
407	บัวเลือด (ลูก) /แฮนเห่าหอม /เห่าหอม	เถาอ่อน (เลย)/เบ็งเก้ (กะเหรี่ยง- กาญจนบุรี) มะบ้าแมง (เชียงใหม่) ยาง ดำ (นครราชสีมา) สะบ้าถึง (กาญจนบุรี) สะบ้าถึงดำ (ภาคกลาง) หมักบ้าถึงดำ (สุโขทัย) แฮนเห่าหอม (เลย) สะบ้า/ สะบ้าเลือด (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Mucuna macrocarpa</i> Wall. [FABACEAE]	1	2	1	-	4
408	บีปดกั้ง	บีปดกั้ง ตีปดกั้ง	<i>Phlogacanthus pulcherrimus</i> T.Anderson. [ACANTHACEAE]	-	-	-	1	1
409	บีเดือน (ก)	ฝักกะเดียง (อุบลราชธานี) บีปลาไหล /สี่เดือน บีเดือน (สกลนคร) สะเตาดิน	<i>Hydrolea zeylanica</i> (L.) Vahl [HYDROLEACEAE]	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
410	บุก ¹⁵³ (แก่น) (หัว)	ปอผี บุกคางคก (กลาง, เหนือ) บุกคุงคก (ชลบุรี) บุกหนาม บุกหลวง เบี้ย เบือ (แม่ฮ่องสอน) มันซูริน (กลาง) หัวบุก (ปัตตานี) Elephant yam, Stanley's water-tub. บุก (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Amorphophallus paeoniifolius</i> (Dennst.) Nicolson [ARACEAE]	-	1	1	-	2
411	บุนนาค ¹⁵⁴ (ดอก) /เกสรทั้งสี่	สารภีค้อย (เขียงใหม่) ก้าก่อ (ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) บุนนาค (ทั่วไป) ปะนา คอ (มลายู-ปัตตานี) ก้าก่อ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน)	<i>Mesua ferrea</i> L. [GUTTIFERAE]	3	3	-	-	6

¹⁵³ กะบุก น. ชื่อพืชชนิดหนึ่ง ลำต้นเป็นกะบุงกะป่าสูงไม่เกินสองศอก เกิดตามป่าโปร่ง ต้มกินเป็นอาหารได้ มีรสคันเรียว ต้นกะบุก ต้นกะบุก /บุก น. ชื่อพืชชนิดหนึ่งคล้ายบอน ขึ้นตามป่า มีหัว ยางคัน เรียก บุก
ผูก กั้ว

¹⁵⁴ บุนนาค น. ชื่อไม้ดอกชนิดหนึ่ง ดอกคล้ายดอกสารภี ใบคล้ายกระพิง แต่โตกว่า เรียก ดอกบุนนาค

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
412	บุษบก (เปลือก)	บุษบก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	-	1	-	-	1
413	บุษ ¹⁵⁵ (ยอด) (ใบ) /บุษ (ราก) (ใบ) /เสียด (ใบ)	กระเหนียด (คาบสมุทร) กุลาขาว บัว ลาขาว บัวขาว (เหนือ) โปราชขาว (เชียงใหม่) เสียด เสียดโมรา (กลาง) หูรา (นครพนม) หูหา เสียด (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Justicia adhatoda</i> L. [ACANTHACEAE]	2	1	6	3	12
414	เบงขะมาด	ก๊กฮวย (จีน) ดอกจีโก้ (แม่ฮ่องสอน) เบญจมาศ เบญจมาศหนู (ภาคกลาง) Hardy garden mum.	<i>Chrysanthemum morifolium</i> Ramat. [ASTERACEAE]	-	1	-	-	1
415	เบน (ใบ) /เบ็ญ (ราก) /เบ็น ¹⁵⁶ (เครือ)	ตะขบป่า (ทั่วไป) ตานเลื่อน มะเกวัน นก มะเกวันป่า (เหนือ) หมากเบน (หนองคาย)	<i>Flacourtia indica</i> (Burm.f.) Merr. [SALICACEAE]	-	1	1	3	5

¹⁵⁵ อุธานี. เสียด ต้นเสียด เรียก ต้น อุฮา

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/หมากเบน (ใบ)							
416	เบ็ญเดียน	ตานเสียน (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	-	1	-	1	
417	เบ็อก (เปลือก)	-	-	1	-	-	1	
418	เบ็อกหมื่น (ราก)	-	-	1	-	-	1	
419	ใบทอง /หมากทอง /ทอง (เปลือก) /ใบเงิน	ใบเงิน ใบทอง ใบนาค (ภาคกลาง, กรุงเทพฯ) ต้นใบทอง/ ใบเงิน (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Graptophyllum pictum</i> (L.) Griff. [ACANTHACEAE]	-	2	1	1	3
420	ปรางหวาน (ราก) /มะปรางหวาน (ราก)	มะปราง (ปัตตานี) มะปราง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Bouea macrophylla</i> Griff. [ANACARDIACEAE]	4	2	-	-	6
421	ปราบอัคคี (ราก)			1	-	-	-	1

¹⁵⁶ เป็น น. ชื่อพรรณไม้มีนามชนิดหนึ่ง เกิดอยู่ตามกลุ่ม ลูกกล้วยเครือ กิน ได้ เรียก ต้นเป็น

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
426	ปอดน้อย ¹⁶⁰	แตง ปอพาน (ภาคเหนือ) ปอหมั่น (ขอนแก่น) ปอหนู (ภาคเหนือ) พังแหร (คาบสมุทธร) สกผู้ (เพชรบูรณ์) สอย ดาว (ภาคเหนือฝั่งตะวันออก)		-	1	-	1	
427	ปอดตั้ง (ราก)	ผักกุ่มป่า ผักกุ่มป่า ผักปุมปลา (เหนือ) ผักปอด ผักปอดนา (พระนครศรีอยุธยา)	<i>Sphenoclea zeylanica</i> Gaertn. [SPHENOCLEACEAE]	-	-	-	1	
428	ปอดตาเสือ	-	-	-	2	-	2	
429	ปอดตำให้ (ราก)	ตำให้ (ราชบุรี) ปอดตำตำ ปอดตำให้ (ตะวันออกเฉียงเหนือ) พญูแม่ผู้ (ราชบุรี) พันโชน พันโสน (กลาง)	<i>Enkleia malaccensis</i> Griff. [THYMELAEACEAE]	-	1	2	3	

¹⁶⁰ ปอด น. ชื่อผักตบชวนิดหนึ่ง สีเขียว ดอกสีขาว เรียก ผักปอด/ พืชอีกชนิดที่ชื่อ ปอด คือ *Archidendron glomeriflorum* (Kurz) I. C. Nielsen ชื่อวงศ์ FABACEAE ชื่ออื่น ปอด ปอดตาโฮ ขี้ปอด (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) ยาป่าระ ระวัง (ไม่) ได้ชื่อชนิดนี้เพราะเป็นชื่อทางกะเหรี่ยง)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
430	ปอเทศ (ใบ)	พาด โคน/ พาง โคน (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	-	-	-	1	1	
431	ปอบิด (หมาก)	จี่อินใหญ่ (เหนือ) ชื่อ (กะเหรี่ยง- เชียงใหม่) ปอทับ (เชียงใหม่) ปอบิด (กลาง) มะปัด (เหนือ)	<i>Helicteres isora</i> L. [MALVACEAE]	1	-	-	1	
432	ปอพาน (ราก)	-	-	1	-	1	2	
433	ปอหวาน (ราก)	-	-	-	-	-	1	
434	ปอหนู ¹⁶¹ (ราก) (เปลือก)	ขี้เท่า (ชัยภูมิ) จ้อง (มลายู-ปัตตานี) ฐู เมีย (เพชรบุรี) ทองเต้า (เหนือ) ปออง	<i>Hibiscus macrophyllus</i> Roxb. ex Hornem.	-	1	1	2	

¹⁶¹ พิษชนิดอื่นที่ชื่อ ปอหนู คือ 1. *Colona floribunda* (Kurz) Craib ชื่อวงศ์ ARACEAE ชื่ออื่น ช้างตอพอ ตอชว้าย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ปอฉายอดแดง ปอเต่า ปอมัน (เหนือ) ปอหนู (ตะวันออก) ยามมัน ยามเลีย (เหนือ) สาลีป่า 2. *Grewia laevigata* Vahl ชื่อวงศ์ MALVACEAE ชื่ออื่น น้ำลายคาย (คาบสมุทรมลายู) ปอคน้ำ (ตะวันออกเฉียงใต้) ปอกานต่าง ปอขี้ไก่ (เหนือ) ปอขี้ขอย (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ปอฉาย (ตะวันออก) ปอหนู (ตะวันออกเฉียงใต้) ย่านเลียด (คาบสมุทรมลายู) ยามขี้ไก่ (เหนือ) ยามเลียด (สุราษฎร์ธานี) ส้มลิง หมากพุด ตักแตน (คาบสมุทรมลายู) 3. *Trema tomentosa* (Rpxb.) Hara ชื่อวงศ์ CANNABACEAE ชื่ออื่น จี่ไฉ่น (แพร่) ตองไฟ (กาญจนบุรี) / ตาย ไม่นั่นเต่า (ประจวบคีรีขันธ์) / ปอขี้ไก่ (ลำปาง) / ปอขี้เลียด (สระบุรี) / ปอแดง / ปอพาน (ภาคเหนือ) / ปอหน้ม (ขอนแก่น) / ปอหนู (ภาคเหนือ) / พังแหร (คาบสมุทรมลายู) / สกผู้ (เพชรบูรณ์) / สอชดาว (ภาคเหนือฝั่งตะวันออก)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
435	ปักตุ่มเือง (ราก)	(เจียงใหม่) ปอเปิด (ขคบุรี) ปอมุก (ชุมพร) ปอสามเต้า (เจียงใหม่) ปอ หมื่น (เหนือ) ปอหู (สระบุรี) เปิด (เจียงใหม่) พญานาคราช (ทั่วไป) อูง (ตรัง) แอบข้าว (เหนือ) ไอจ้อง (มลายู- ปัตตานี)	[MALVACEAE]	-	-	-	1	1
436	ปัตน้ำ	-	-	-	-	-	1	1
437	ปาชาติ	ปาริชาติ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	-	-	-	1	1
438	ปาน (ราก) /ต้นปาน /ปานเชื้อหลวง	กะเมย (เขมร-พระตะบอง) ตานขโมย (กลาง) ปอบอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ปอปาน (กลาง) ป่านแดง (ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) ป่านรามิ (กรุงเทพฯ) พยา กาดดอกเหลือง (แพร่) เรือกาบปริ (เจียงใหม่) สร้อยป่า (แพร่)	<i>Boehmeria nivea</i> (L.) Gaudich. [URTICACEAE]	-	-	5	-	5

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
439	ปานงาม (ราก) /ปานงาม (ราก) /ปานงาม (ราก)	ปาน/ ตานขโมย (แพทย์ศาสตร์ สงคราม)	-	2	-	2	-	4
440	ปึกโกคำ ¹⁶²	คำเตี้ย (ลอย) ปึกโกคำ (ทั่วไป)	<i>Polygala chinensis</i> L. [POLYGALACEAE]	1	-	-	-	1
441	ปีบปีลแดง /ปีบปีลแดง /ปีบปีลแดง (ราก) /เจตมูลเพลิง /เจตมูล	เจตมูลเพลิงแดง (กลาง) ตั้งชูไว้ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ปีบปีลแดง (เหนือ) ไฟใต้ดิน (คาบสมุทรมอญ) จ๊ะ (มลายู-ปัตตานี)	<i>Plumbago indica</i> L. [PLUMBAGINACEAE]	9	6	2	2	19
		เจตมูลเพลิงแดง (แพทย์ศาสตร์)						

¹⁶² ปึก น. ชื่อพรรณไม้พุ่มชนิดหนึ่ง เปลือกและใบสีดำ เรียง ต้นปึกโกคำ ใช้ทำยา

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม
				PS204	PS206	PS207	
442	นวมเป่า ¹⁶³ (ราก)	สังเคราะห์ กึ่งกลางแดง (ภาคเหนือ) ตะเคียว (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) เถามันนาก (สุ ราษฎร์ธานี) เบี้ย (จันทบุรี) มะมู (ภาคเหนือ) มันกะทาด (นครราชสีมา) มันขมิ้น (ภาคกลาง) มันคกเคือด (นครศรีธรรมราช) มันทราย มันนาก มันนางนอน (ชลบุรี) มันแนบ (สระบุรี) มันเดิน (นครศรีธรรมราช) มันหมู (ชลบุรี) มันหลวง (ประจวบคีรีขันธ์) มันหอมเป้า (ภาคเหนือ) มันอีไม้ (สุโขทัย) มันอีคุ้ม (จันทบุรี) ละสามี เตาะแจ่ม (กะเหรี่ยงแม่ฮ่องสอน) ว่านพระจิม	<i>Dioscorea bulbifera</i> L. [DIOSCOREACEAE]	-	-	1	1

¹⁶³ นวมเป่า น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เป็นเถาไม้ผลใหญ่และยาว เรียง หนากปมเป็น ห้า ทำอู่ ก้าว / อดุมปมเป็น น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง เรียง เครืออดุมปมเป็น ทำอู่ ก้าว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
443	เป้ง ¹⁶⁴ (หัว)	ว่านสามพันตั้ง (ภาคกลาง) หัวเป่า (ภาคเหนือ) อีรัมปุมเป่า (สระแก้ว) อั้ง เอียะ (จีน) Air potato. กระดุกไก่ (นราธิวาส) เกิดสั้น (คาบสมุทฺร) ชีและ (มลายู-คาบสมุทฺร) เบ็ง (เลย)	<i>Olea brachiata</i> (Lour.) Merr. [OLEACEAE]	-	-	3	-	3
444	เปราะ ¹⁶⁵ (ว่าน)	หอมเปราะ (กลาง) ว่านดินดิน ว่าน แผ่นดินเย็น ว่านหอม (เหนือ) หอม เปราะ (กลาง) <i>เปราะ/ เปราะหอม/ ว่านเปราะ (แพทย์ ศาสตร์สังเคราะห์)</i>	<i>Kaempferia galanga</i> L. [ZINGIBERACEAE]	-	1	-	-	1
445	เป็ด้า ¹⁶⁶ (ราก)	คาวงู (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) แข็งคั้ง	<i>Croton persimilis</i> Mull. Arg.	5	1	4	1	11

¹⁶⁴ เป้ง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบเป็นแถบๆ มีหนามตามก้าน ใช้ทำไม้กวาด เรียก ใบเม้ง

¹⁶⁵ ว่านหอม น. เปราะหอม

¹⁶⁶ เป็ด้า น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มี 2 ชนิด ชนิดต้นโตเรียก เป็ด้าใหญ่ ชนิดต้นเล็กเรียก เป็ด้าน้อย ต้นเป็นพุ่มมีอยู่ตามป่า ใช้ทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/เปล้าใหญ่ (ราก) /ไม้เปล้า /เปล้าหลวง	(กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) เปล้าหลวง (เหนือ) เปล้าใหญ่ (กลาง) เปาะ (กำแพงเพชร) สะกาว ส่าถั่ว (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ท้าเอ็ง (ไท ใหญ่-แม่ฮ่องสอน) เปล้า/เปล้าใหญ่ (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	[EUPHORBIACEAE]					
446	เปล้าแจบทอง (ราก)	กระเบื้องถ้าย (กลาง) กริง (ปราจีนบุรี) กะอวม (เชิงใหม่ ประจวบคีรีขันธ์) ค้อนหมา (สุราษฎร์ธานี) คenang (จันทบุรี) ขวาน (สุราษฎร์ธานี) ขะนาง (จันทบุรี) ชุ่มน้ำ (เลย) ทองฟ้า (ประจวบคีรีขันธ์) น้ำผึ้งใหญ่ (นครราชสีมา) เปล้าขลิบทอง (ปราจีนบุรี) พุมาริ (ทั่วไป)	<i>Acronychia pedunculata</i> (L.) Miq. [RUTACEAE]	2	-	-	-	2

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
447	เปล้าน้อย (ราก)	โพรตามกอ (ประจวบคีรีขันธ์) มงัน (ชลบุรี ปราชินบุรี) มะขมป่า (นราธิวาส) ขมป่า (นครราชสีมา) ข้อม ฟ้าระนาบ (กลาง) ขาโกเร็ง (ยะลา) อ้าม (สุราษฎร์ธานี)	<i>Croton kerrii</i> Airy Shaw [EUPHORBIACEAE]	2	-	2	-	4
448	เปล้าไฟ	เปล้าน้อย (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	-	1	-	-	-	1
449	เบือย ¹⁶⁷ (เปลือก)	คดตั้ง (สุราษฎร์ธานี) จูด (พิษณุโลก) เบน (ขอนแก่น) เบือย (นครพนม) ย่าน ตุ๊ด (สุราษฎร์ธานี) หญ้ายอดคำ (ภาคเหนือ)	<i>Combretum trifoliatum</i> Vent. [COMBRETACEAE]	-	-	1	-	1

¹⁶⁷ เบือย น. ต้นตะแบก ธิษท ต้นเบือย มี 2 ชนิด ชนิดที่เกิดตามป่าธิษท เปลือยโลก ชนิดที่เกิดริมน้ำธิษท เรียก เบือยนี้/ พิษธิษทชนิดที่ชื่อเบือย คือ *Lagerstroemia cochinchinensis* Pierre. ชื่อวงศ์ LYTHRACEAE ชื่ออื่น โคะกางแอ้ (กะทิง-เซียงใหม่) ตะแบกธิษท ตะแบกธิษท (ชลบุรี-นครราชสีมา) ตะแบกธิษท (ราชบุรี) เบือยแดง (สุโขทัย) เบือยแดง เบือยเปลือกบาง เบือยแนว (ภาคเหนือ) เบือยดอกเปลือก (แพร่) ลิงจ้อ (ตันบุรี)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
450	ผมยู่่ง	ตะแบก (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์) กระซับ (ราชบุรี) เกียงนา (เหนือ) ขี้ครอก (ราชบุรี) ขี้จัน (ตะวันออกเฉียงเหนือ, เหนือ) ขี้จัน ด่อน (ขอนแก่น, เลย) ขี้จันนำ (นครพนม) มะขะนัดน้ำ (เหนือ) หญ้า ผมยู่่ง (เชียงใหม่)	<i>Xanthium strumarium</i> L. [ASTERACEAE]	-	-	2	1	3
451	ผลิดดง	-	-	-	1	-	-	1
452	ผัก 3 ฮาง	-	-	-	-	1	-	1
453	ผักกาด (ลูกพันธุ์) (เมล็ด พันธุ์) (ใบ) (ต้นพันธุ์) /พันธุ์ผักกาด	ผักกาดเขียว ผักกาดเขียวปลี (กลาง) ผักกาดจ้อน (เชียงใหม่) ผักกาดดำ ผักกาดโป่ง ผักเป็ก (เหนือ) ผักโสมณ (ทั่วไป)	<i>Brassica juncea</i> (L.) Czern. [BRASSICACEAE]	-	4	3	3	10

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
454	ฝักกาดข่า (ราก) /กะข่า ¹⁶⁸	พันธุ์ฝักกาด/ฝักกาด (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์) ข่าเลียด (ทั่วไป) ทะเน่าของ (เหนือ) ฝักกาดหญ้า (เพชรบุรี) ฝักกะข่า (นครพนม) ฝักคยา (เลย) ฝักนุ้ย หนามนุ้ย (เหนือ)	<i>Caesalpinia mimosoides</i> Lam. [FABACEAE]	-	1	4	1	6
455	ฝักกูดจ้อง (ราก) /กูดจ้อง	กระลอก (ปราจีนบุรี) กระลอก (ราชบุรี) กิกิโพเต๊ะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) กูด ก้อง กูดย่อง (เหนือ) ใ้กู่ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ตะเภาขี้หนู (ตาบสมุทร) ดินตะขาบ (พิจิตร) ทุโกโค (กะเหรี่ยง- กาญจนบุรี) ฝักดินตักโต (เหนือ) เพิน ดินมังกร (กรุงเทพฯ) รับบะช่า (มลายู- นราธิวาส) ติเภาใหญ่ (ปัตตานี) หญ้า	<i>Lygodium flexuosum</i> (L.) [LYGODIACEAE]	-	1	-	1	2

¹⁶⁸ กะข่า น. ชื่อฝักชนิดหนึ่ง เกิดตามป่า ลำต้นเล็กๆ มีหนาม สีแดงเรื่อ มีกลิ่นหอม มีรสเปรี้ยวขม กินกับชุปหน่อไม้ดินแกเรียก ฝักกะข่า ฝักกานข่า ฝักกาดข่า กั่ว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
456	ผักขาว (ราก) /ผักขี้ /ผักเค้า (ราก)	ขายเถา (จันทบุรี, คาบสมุทรมอญ เมม่าย (นครราชสีมา, ราชบุรี) หลีเถา (คาบสมุทรมอญ) ขี้กาเครือ (ปัตตานี) ผักขี้ว (เหนือ) พุ่ เตาะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ผักขี้ว (กลาง) ผักขี้ว (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Momordica cochinchinensis</i> (Lour.) Spreng. [CUCURBITACEAE] <i>Coriandrum sativum</i> L. [APIACEAE]	2	1	-	-	3
457	ผักชี (ราก) /ผักชี (ลูก)	ผักหอม (นครพนม) ผักหอมน้อย (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ผักหอมบ้อม ผักหอมพอม (เหนือ) ขำแซ่ (กระบี่) หอมบ้อม (เหนือ) ผักชี/ ลูกผักชี (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)		1	1	-	1	3
458	ผักชีฝรั่ง	ขันทดิน ข้างเครือ (เหนือ) เตอสีเบาะ	<i>Asparagus racemosus</i> Willd.	5	1	3	4	14

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/ผักชีข้าง /ผักชีข้าง (ราก) /ผักชีข้าง /ผักชีข้าง /ราก 30 กีบ /หัว 30 กีบ /สามสิบกีบ /ชีข้าง (ราก)	(กะเหรียง-แม่อ่องสอน) ผักชีข้าง (หนองคาย) ผักหนาม (นครราชสีมา) พอกวามะ (กะเหรียง-ชิงใหม่) สาม ร้อยราก (กาญจนบุรี) สามสิบ (ส่วนกลาง) สามสิบ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	[ASPARAGACEAE]					
459	ผักบัว (หัว) /หอม ¹⁶⁹ (หัว) (จุด) /หอมแดง (หัว)	ปะเซ่ต่ำ (กะเหรียง-แม่อ่องสอน) ปะเซ อก่อ (กะเหรียง-ตาค) หอม (ทั่วไป) หอมแดง หอมแดง (กลาง, กาบสมุทร) หอมไทย (กลาง) หอมบัว (เหนือ) หอม เล็ก หอมหัว (กลาง)	<i>Allium ascalonicum</i> L. [AMARYLLIDACEAE]	1	1	1	-	3

¹⁶⁹ หอม น. ชื่อผักชนิดหนึ่ง มีรสกลิ่นหอม ใช้ปรุงอาหาร เช่นผักต้มหอม ใช้ปรุงอาหาร เช่นผักหอมหัว ผักบัว ผักเขม เรียง ผักบัว หัวหอม กี่ว่า/บัว น. หัวหอม หัวหอมเรียง ผักบัว มีหลายชนิด ชนิดมีหัวก็มี ไม่มีหัวก็มี ชนิดมีหัวสีแดงเรียก ผักบัวแดง สีขาวเรียก ผักบัวขาว ชนิดไม่มีหัวเรียกผักบัวแดง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
460	ผักนึ่งต้น ¹⁷⁰ (ใบ)	หอม หอมแดง (แพทย์ศาสตร์ สังเคราะห์)	<i>Ipomoea</i> sp. [CONVOLVULACEAE]	-	1	-	-	1
461	ผักนึ่งช้าง (เครือ)	กระดิ่งช้าง (สุรินทร์) ผักนึ่งช้าง (กาญจนบุรี)	<i>Argyreia collinsiae</i> (Craib) Na Songkhla & Traiperm [CONVOLVULACEAE]	2		1	-	3
462	ผักนึ่งคง	-	-	-	-	1	-	1
443	ผักเบ็ญ (หมา) /รากต่างโคง ¹⁷¹	ผักตาโค้ง (นครราชสีมา) / ผักเบ็ญดอก เหลือง ผักเบ็ญใหญ่ (ส่วนกลาง) ผักอี หลู (ไทใหญ่แม่ฮ่องสอน)	<i>Portulaca oleracea</i> L. [PORTULACEAE]	-	-	2	1	3

¹⁷⁰ อาจเป็น *Ipomoea asarifolia* (Desr.) Roem. & Schult. ชื่อวงศ์ CONVOLVULACEAE ชื่ออื่น ผักนึ่งขันธ์ (ชลบุรี) ผักนึ่งขุ่น (ชุมพร) ผักนึ่งช้าง (กาญจนบุรี) หรือ *Ipomoea violacea* L. ชื่อวงศ์ CONVOLVULACEAE ชื่ออื่น บานดึก (จันทบุรี) ผักนึ่งขันธ์ (สิงห์บุรี) ผักนึ่งพราย (ชลบุรี) (เดิม สมิตินันท์. (2557). ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2557. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. 315-316.)

¹⁷¹ ตากัง น. ชื่อพืชผักชนิดหนึ่ง ต้นเล็ก ลำต้นอ่อน เรียกว่าผักตากัง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
464	ผักเบ็ดแดง	ผักเบ็ชใหญ่ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) ผักเบ็ดแดง ผักเบ็ดฝรั่ง (กลาง) ผักโหม แดง (เหนือ) พรหมมีแดง (กลาง) Joy weed. ผักเบ็ดแดง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Alternanthera betzickiana</i> (Regel) G. Nicholson [AMARANTHACEAE]	1	-	-	-	1
465	ผักแป้นป่า /ผักแป้นป่า (ราก)	กุยช่าย (กรุงเทพฯ)	<i>Allium tuberosum</i> Rottler ex Spreng. [AMARYLLIDACEAE]	-	-	1	1	2
466	ผักไผ่ /ผักแพว ¹⁷²	จันทน์โหมม (นครราชสีมา) ผักไผ่ ผัก แพว (เหนือ) พริกม้า (ตะวันออกเฉียงเหนือ) หอมจันทน์ (พระนครศรีอยุธยา)	<i>Persicaria odorata</i> (Lour.) [POLYGONACEAE]	1	1	1	-	3

¹⁷² แพว น. ชื่อผักจำพวกหนึ่ง มีกลิ่นหอม ใช้กินและทำยาได้ เรียก ผักแพว มีสองชนิด คือ ผักแพวขาวและผักแพวแดง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
467	ผักแพรว (ราก) /ผักแพรวแดง (ราก) /ผักแพวแดง	ผักเผ่าแดง ผักเผ่าสวน (กลาง) ละอองใบต่าง (เขียงใหม่) อีเปะ (กรุงเทพฯ) ผักแพวแดง (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Iresine herbstii</i> Hook [AMARANTHACEAE]	-	2	-	-	2
468	ผักสัง	ซากูต (คาบสมุทร) ตากี โฟ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ผักกระดิ่ง (กลาง) ผักกูด (เพชรบุรี) ผักราชวงศ์ (แม่ฮ่องสอน) ผักสังขา (สุราษฎร์ธานี) ผักฮากกล้วย (เหนือ)	<i>Peperomia pellicida</i> (L.) Korth. [PIPERACEAE]	-	-	-	1	1
469	ผักสาบ (เดี๋ย) (ราก)	ผักสาบ (เหนือ) อะนูน อินัน (กลาง)	<i>Adenia viridiflora</i> Craib [PASSIFLORACEAE]	-	-	2	-	2
470	ผักเสี้ยนไทย /ผักเสี้ยน ¹⁷³	ผักส้มเสี้ยน (เหนือ) ผักเสี้ยน ผักเสี้ยน ขาว (กลาง) Wild spider flower.	<i>Cleome gynandra</i> L. [CLEOMACEAE]	1	-	1	-	2

¹⁷³ เสี้ยน น. ชื่อผักจำพวกหนึ่ง มีสองชนิด คือผักเสี้ยนธรรมดาทำเป็นผักดอง เรียก สั้นผักเสี้ยน กินอร่อยดี และเป็นยาแก้โรคตาแดงขนานพิเศษ ส่วนผักเสี้ยนผีใช้เป็นยาแก้พิษงูก็ได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
471	ผักเสี้ยนผี /ผักเสี้ยนผีทั้งห้า	ผักส้มเสี้ยนผี (เหนือ) ผักเสี้ยนผี (กลาง, คาบสมุทร)	<i>Cleome viscosa</i> L. [CLEOMACEAE]	1	9	-	-	10
472	ผักหนอก ¹⁷⁴ (ใบ)	บัวบก (กลาง) ปะหนะเองเขาเตี้ย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ผักแฉ่น (คาบสมุทร) ผักหนอก (เหนือ) บัวบก/ผักหนอก (แพทยศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Centella asiatica</i> (L.) [APIACEAE]	2	3	3	1	9
473	ผักหนาม (ราก) (หัว)	กะลีส (มลายู-นราธิวาส) ผักหนาม (ทั่วไป) ผักหนาม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Lasia spinosa</i> (L.) Thwaites [ARACEAE]	2	-	2	-	4
474	ผักหมฟ้า ¹⁷⁵	นังกูแซ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ปังแป	<i>Boerhavia diffusa</i> L.	-	-	1	-	1

¹⁷⁴ หนอก น. บัวบก ผักบัวบก เรียก ผักหนอก

¹⁷⁵ หม น. ผักโหม ชื่อผักอีกพวกหนึ่ง เรียก ผักหม มีหลายชนิด มีผักหมนาม ผักหมขาว ผักหมแดง ผักหมพร้าว ผักหมแต่ละชนิดมีคุณค่าทางอาหาร คนรับประทานร่างกายสมบูรณ์ สัมผัสมีราเลี้ยงหนูเติบโตเร็ว ขยายได้ดี ไม่สิ้นเปลือง พ่อค้าหมูที่ร้ายวส่วนมากจะเลี้ยงหนูด้วยผักหมและมีมันสำปะหลัง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		(ภาคเหนือ) ผักขมฟ้า (สุโขทัย) ผัก ขมหิน (ภาคกลาง) ผักเบ็ชหิน (ภาคเหนือ) ผักบั้งดิน (เชียงใหม่) ผัก เมือก (ตาก) ผักขมหิน (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	[NYCTAGINACEAE]					
475	ผักหมหนาม (ราก)	กะเหม่อลอม (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ปะตี (เขมร) ผักขมหนาม (กลาง) ผัก โหมหนาม (ใต้) แมลื้อดู หมงตั้งดู (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) Spiny amaranth, Spiny pigweed. ผักโหมหนาม (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Amaranthus spinosus</i> L. [AMARANTHACEAE]	1	-	-	-	1
476	ผักหมูแดง (ราก)	ก้ามะหะขี้ ผักขมใบแดง (กรุงเทพฯ) Love lies bleeding.	<i>Amaranthus caudatus</i> L. [AMARANTHACEAE]	-	-	1	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
477	ผักหวาน ¹⁷⁶	ผักหวาน ผักหวานป่า (ทั่วไป) ผักหวาน (แพทยศาสตร์สงคราะห์) ก้านตง จีผักหวาน (เหนือ) โถหูลู่ กะนินไต้าะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) นานา เซียม (มลายู-สตูล) ผักหวาน (ทั่วไป) ผักหวานใต้ใบ (สตูล) มะยม ป่า (ประจวบคีรีขันธ์) ผักหวานบ้าน (แพทยศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Melientha suavis</i> Pierre [OPILIACEAE] <i>Sauropus androgynus</i> (L.) Merr. [PHYLLANTHACEAE]	-	-	1	1	2
478	ผักหวานบ้าน (ราก) (ยอด) (ต้นตอ)			4	4	13	7	28
479	ผักไหม (เครือ)	ผักไหม (อุดรธานี) ฟอยทอง (ภาค กลาง) ฟอยไหม (นครราชสีมา) Dodder.	<i>Cuscuta chinensis</i> Lam. [CONVOLVULACEAE]	-	1	-	-	1

¹⁷⁶ หวาน น. ชื่อพรรณผักจากหนึ่ง มี 2 ชนิด คือผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ใช้กินเป็นอาหารและทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
480	ผักอู่ ¹⁷⁷ (ราก) /ผักอู้ดัก	ก้อมก้อขาว (ภาคเหนือ) มังลัก แมงลัก (ภาคกลาง) อี้ดู่ (ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ) Hoary basil. แมงลัก (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Ocimum africanum</i> Lour. [LAMIACEAE]	-	1	1	1	3
481	ฟ้าราย (ราก)	จับแปงเล็ก (ชยนาท) ดอกคำ (ปัตตานี) ฟ้ารายห่อคำ ฟ้าหาย ฟ้าหายห่อคำ (เลย) มะตือเครื่อง (เชียงใหม่) ฟ้าหนาด (ยะลา) สะพานคน (เชียงใหม่) เลียบ ไต้ (นครศรีธรรมราช)	<i>Callicarpa candicans</i> (Burm. f.) Hochr. [LAMIACEAE]	-	1	-	-	1
482	ฟ้าฮ้ายน้อย (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
483	ฟ้าฮ้ายหลวง (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
484	ผีเสื้อ (ยอด) (ราก) (ลำ) (ใบ)	คนทีสอ (กลาง) คนทีสอขาว (ชลบุรี) คนทีสอ (สตูล) โคนดินสอ (กลาง,)	<i>Vitex trifolia</i> L. subsp. <i>Trifolia</i> [LAMIACEAE]	2	3	10	1	16

¹⁷⁷ อู่ น. แมงลัก แมงลัก เวียก ผักอู่มี 2 ชนิด คือ ผักอู่ดำ และผักอู่ไทย ผักอู่ดำมีกลิ่นหอม ผักอู่ไทยกลิ่นฉุน ใช้ปรุงอาหารมีรสอ่อย

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/ฝัเชื้อ /ใบฝัเชื้อทั้งราก /โคนที่สอ /ไม้ฝัเชื้อ /สอดำ /คนทีสอ (ใบ)	จันทบุรี) ดอกสมุท (เชียงใหม่) ดินสอ (กลาง) (พินนุโลก) เทียนขาว (พินนุโลก) ฝัเชื้อ (เดย) ฝัเชื้อน้อย (เหนือ) มุดเพ็ง (ตาก) ลีสอ (ประจวบคีรีขันธ์) ลีสอ (เชียงใหม่) คนทีสอ/ฝัเชื้อน้อย (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)						
485	ฝูง (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
486	แผ่นดินเย็น	ปูเฒ่าลิมไม้เท้า ว่างสากเหล็ก แผ่นดิน เย็น ว่างกำลังข้างสาร สานเดย หวาน แงะเถื่อน บัวดอย	<i>Ophiopogon marmoratus</i> Pierre ex L. Rodr. [ASPARGACEAE]	-	-	1	-	1
487	ฝนแส่นท่า (ราก) /ฝนแส่นท่าเครือ (ราก)	-	-	-	-	1	1	2

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
488	ฝอยลม	ฝอยลม ฝอยลม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Usnea exasperata</i> (Mill. Arg.) Motyka. [PARMELIACEAE]	1	-	-	-	1
489	ผักตบพระอินทร์	-	-	-	-	2	-	2
490	ผักฟ้าแดง	-	-	-	-	-	2	2
491	ฝาง ¹⁷⁸ (แก่น) ฝาง (ใบ)	ฝาง (ทั่วไป) ฝางส้ม (กาญจนบุรี) ขวาง หนามโค้ง ง้าย ฝาง/ฝางสน (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Caesalpinia sappan</i> L. [FABACEAE]	-	6	3	1	10

¹⁷⁸ ฝาง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ต้นและใบคล้ายต้นหางนกยูง ดอกสีแดง แก่นสีแดง ใช้ย้อมผ้าหรือทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
492	ฝ้าย ¹⁷⁹ (ยอด) (เม็ด) (ใบ) (หน่วย) /หมากฝ้าย (ใบ) /ของฝ้าย /ฝ้ายเอือ (ราก) (ต้น) /ฝ้ายงู	ฝ้าย (ทั่วไป) ฝ้าย (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Gossypium herbaceum</i> L. [MALVACEAE]	1	2	6	6	15
493	ฝ้ายดำ	-	-	-	-	1	-	1
494	ฝ้ายแดง (ใบ)	ฝ้ายแดง (กรุงเทพฯ) ฝ้ายแดง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Gossypium arboreum</i> L. [MALVACEAE]	-	1	-	-	1
495	ฝิ่น	ฝิ่น (ทั่วไป) Opium poppy. ฝิ่น (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Papaver somniferum</i> L. [PAPAVACEAE]	-	2	-	-	2
496	ฝี (ราก)	-	-	-	-	1	-	1

¹⁷⁹ ฝ้าย น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ลำต้นเล็ก ลูกกลมคล้ายผลมะพลับ ข้างในเป็นเมล็ดเหมือนปูน มีสีต่างๆ ใช้สำหรับทอผ้า ทำที่ทอด้วยฝ้ายเรียก ฝ้าย

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
497	แฝกหอม /หญ้าแฝก /แฝก ¹⁸⁰ (ราก)	แกงหอม เคนมหอม (ตะวันออกเฉียงเหนือ) แฝก หญ้า แฝกหอม (ทั่วไป) แฝกหอม (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Chrysopogon zizanioides</i> (L.) Roberty [POACEAE]	2	2	1	-	5
498	พญารากดำ ¹⁸¹	ขลาย (นครสวรรค์) คัดง (ตะวันตก เฉียงใต้) ดิหมี (ประจวบคีรีขันธ์) พญารากดำ (ทั่วไป) ฟ้า มวยดำเขา มักเกือกา (ตะวันออก) สลัดงตัวผู้ (ตะวันออกเฉียงใต้)	<i>Diospyros defectrix</i> H. R. Fletcher [EBENACEAE]	2	-	-	-	2
499	พระขยเวียงเหล็ก	-	-	-	-	-	1	1
500	พรว้าป่า	-	-	-	-	-	1	1
501	พริก (ราก) (ยอด)	ครี (กะเหรี่ยง-กำแพงเพชร) ดิปลิ ดิปลิ	<i>Capsicum annuum</i> L.	6	10	28	8	52

¹⁸⁰ แฝก น. ชื่อหญ้าชนิดหนึ่ง ขึ้นเป็นกอ ใบยาวคล้ายใบคา ข้างหนึ่งสองคม เด็กลง่าใบคา ใช้มุงหลังคาและใช้ทำยาได้เรียก ใบแฝก หญ้าแฝก

¹⁸¹ มีพืชอีกชนิดที่ชื่อวงศ์เดียวกันหน้าตาคล้ายกันที่ชื่อว่าพญารากดำ คือ *Diospyros variegata* Kurz ชื่อวงศ์ EBENACEAE ชื่ออื่น คัดง (เหนือ) ดิหมี (ตะวันออกเฉียงเหนือ) น้ำช้อย (ปราจีนบุรี) พญารากดำ (สุโขทัย) พลับดำ (กาญจนบุรี) มะเจือเถื่อน อดำ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม
				PS204	PS206	PS207	
	/หมากพริก /พริกกันชั้น (ราก) /หมากพริกกันชั้น (ราก) /พริกกันชั้น ¹⁸² /พริกน้อย (ราก) /หมากพริกน้อย /พริกใหญ่	นก ตีปตีเมือง (พิษณุโลก) ปะแกว (ชาวนน-นครราชสีมา) พริก (ทั่วไป) พริกกันชั้น พริกกันชั้น (ภาคเหนือ) พริก แกว (ภาคกลาง) พริกจีนก (ภาคใต้) พริกขี้หนู พริกขี้หนูสวน (ภาคกลาง) พริกจินดา พริกชี้ฟ้า (ภาคกลาง) พริก ซ่อม (ภาคกลาง) พริกเค็ยโก่ พริกแต่ (ภาคเหนือ) พริกตุ้ม (ทั่วไป) พริกแต่ พริกแต่หนู พริกนก พริกน้ำเมียง (ภาคเหนือ) พริกน้ำม่อนาง (ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ) พริกปุม (ทั่วไป) พริกม่วง (กทม.) พริกมะต่อม (เชียงใหม่) พริกมะยม (ลำปาง) พริก มัน (กทม.) พริกยักษ์ (ทั่วไป) พริกแดง	[SOLANACEAE]				

¹⁸² กันชั้น น. พริกชี้ฟ้า ชื่อพริกชนิดหนึ่งเรียก หมากพริกกันชั้น

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
502	พริกถ้อง	(เจียงใหม่) พริกไต้ปลาไหล (ทั่วไป) พริกหนุ่ม (ภาคเหนือ) พริกหยวก (ทั่วไป) พริกหลวง (ภาคเหนือ) พริก หวาน (ทั่วไป) พริกเหลือง (กทม.) มะระดี (เขมร สุรินทร์) มือชาชีชู มือสำ พะดู มือดำโพ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ลูกเผ็ด (สุราษฎร์ธานี) หมักเพ็ด หมาก เผ็ด (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) หม่าบริ สะแก (ปะหล่อง-แม่ฮ่องสอน) หมูฉะ (กะเหรี่ยง-เจียงใหม่) Chili. พริก (แพทยศาสตร์สงคราะห์)						
503	พริกไทย (ใบ) / ตรีภูกหนึ่ง / พริกถ่อน	พริกน้อย (เหนือ) พริกไทย (กลาง) พริกไทย (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Piper nigrum</i> L. [PIPERACEAE]	-	-	-	-	1 13 - 18

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
504	พริกแห้ง				3			3
505	พดู ¹⁸³ (ใบเหลือง) (ใบ) /ใบเขียว) (ราก) (ลำต้าง) /พดูตเคื่อง /พดูตด (ใบ) /พดูทอง (ราก) /ไม้ต้างพดูถ้ำใหญ่	ซีเกะ (มลายู-นราธิวาส) พดู (ทั่วไป)	<i>Piper betle</i> L. [PIPERACEAE]	3	5	5	1	14
506	พดูซ้าง ¹⁸⁴ (เครือ)	พดูซ้าง (ภาคอีสาน) พดูต้าง พดูฝรั่ง ราษินีนินอ่อน (กทม.)	<i>Epipremnum aureum</i> (Linder & Andre) G. S. Bunting [ARACEAE]	-	-	1	-	1
507	พวงพี ¹⁸⁵ (ราก)	ซีขม (ระนอง) ขุมวีน (ระนอง) ฝาดะมี	<i>Clerodendrum paniculatum</i>	1	-	2	-	3

¹⁸³ พดู น. ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง ใบบนเดียวกับหมาก มี 2 ชนิด ชนิดแรกไม่มีเส้น เรียกพดูดี เกิดตามบ้านคนเอามาปลูก ชนิดแรกเกิด เกิดตามป่าเรียก พดูกะต๋อย พดูซ้าง ใก่ กี่ว่า

¹⁸⁴ พืชรัก 5 ชนิดที่มีชื่อพดูซ้าง คือ 1. *Pothos chinensis* (Ref.) Merr. ชื่อวงศ์ ARACEAE ชื่ออื่น คอกว๋าน (สุรินทร์) คากเก็บ ตนา ตองม (เชียงใหม่) ตะขามเขียว (เลย) พดูซ้าง (ภาคใต้) มาบซ้างนึ (แม่-น่าน) หวายตะมอย (อุตรดิตถ์)/ 2. *Rhaphidophora chevalieri* Gagnep ชื่อวงศ์ ARACEAE ชื่ออื่น พดูซ้าง (เลย)/ 3. *Scindapsus officinalis* (Roxb.) Schott ชื่อวงศ์ ARACEAE ชื่ออื่น เครือขี้เฒ่า (หนองคาย) พดูซ้าง (เชียงใหม่) หักาย (กทม.)/ 4. *Scindapsus scortechinii* Hook. f. ชื่อวงศ์ ARACEAE ชื่ออื่น พดูซ้าง (ภาคใต้)/ 5. *Vanilla siamensis* Rolfe ex Downie ชื่อวงศ์ ORCHIDACEAE ชื่ออื่น ตองผา (ไทรใหญ่) พดูซ้าง (เชียงใหม่)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/พวงพี /พวงพี	(ตัง) พนมสวรรค์ป่า (ยะลา) พวงพี แดง (เลย) มะบั้ง (มลายู-นราธิวาส) สะมุค (จันทบุรี)	Blume. [LAMIACEAE]					
508	พวงพีขาว ¹⁸⁵ (ราก) /พวงพีขาว (ราก)	เข็มป่า (แพร่) เขากอโต๊ะ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ดอกบั้ง (ทั่วไป) นมสวรรค์ขาว (นครศรีธรรมราช) เบ บิติ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) บั้งขาว บั้ง สมุทร (ทั่วไป) พวงพีขาว (เลย) พอกวา (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) East Indian glory nowar.	<i>Clerodendrum glandulosum</i> Lindl. [LAMIACEAE]	2	-	1	-	3
509	พ่อน้อย	-	-	1	-	-	-	1
510	พังกี (ราก) (เปลือก)	บั้งกี พังกี (เชียงใหม่) พังกีน้อย (ตะวันออก) ฝ้ายน้ำ (อุบลราชธานี)	<i>Croton crassifolius</i> Geisel [EUPHORBIACEAE]	2	1	1	-	4

¹⁸⁵ พวงพี น. ดอกไม้ชนิดหนึ่ง มีกลิ่นหอม เรียก ดอกพวงพี

¹⁸⁶ พวงพี น. ดอกไม้ชนิดหนึ่ง มีกลิ่นหอม เรียก ดอกพวงพี มีพืชอีก 3 ชนิดที่มีชื่อว่าพวงพี คือ 1. *Clerodendrum villosum* Blume. 2. *Clerodendrum schmidtii* C.B. Clarke 3. *Clerodendrum colebrookianum* Walp.? ชื่อวงศ์ 1. LABIATAE 2-3. VERBENACEA ที่ดอกชนิดนี้เพราะพบได้ทั่วไปในภาคอีสาน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ คณาจารย์ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
511	พังพวย (แก่น)	ธนนไชย (นครราชสีมา) พังพวยนก พังพวยป่า (ภาคใต้, ราชบุรี) รวงไชย รางไชย รวงไทย (อุบลราชธานี) ดังไชย (ปราจีนบุรี) ด้อยไชย (ภาคใต้, ราชบุรี) ศรีธนนไชย (นครราชสีมา)	<i>Buchania siamensis</i> Miq. [ANACARDIACEAE]	1	-	-	1	
512	พินงูแดง (ราก)	น้ำดี (จีน) หญ้าพินงูแดง (กลาง) หญ้า พินงูเล็ก (นครราชสีมา) อังพวกโกย (จีน)	<i>Cyathula prostrata</i> (L.) Blume [AMARANTHACEAE]	-	1	-	1	
513	พินชาติ ¹⁸⁷ (เปลือกทั้ง แก่น) (แก้ดีด) /พินชาติ (เปลือก) /ชาติ (ใบ)	คราก (ชุมพร) ชาด (ตะวันออกเฉียงเหนือ) เตรีย (เขมร- สุรินทร์) พินชาติ (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Erythrophleum succirubrum</i> Gagnep. [FABACEAE]	-	2	6	5	13
514	พินแดง	-	-	-	1	-	-	1

¹⁸⁷ พินชาติ น. ชาด ชื่อพรรณไม้แก่นแข็งมาก เรียก ต้นพินชาด/ชาด น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นชาด เป็นต้นไม้ประเภทไม้สะเบียงใช้ทำเป็นเครื่องเรือน /ชาด น. ไม้เพียง ชื่อพรรณไม้ขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง รองจากสะเบียงลงมา เหมาะสำหรับด้อยทำเป็นปูเรือน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
515	พันทั้ง (ใบ)	-	-	1	-	-	-	1
516	พายสง (ราก) (ราก) /เครือพายสง (ราก)	จุกโรหิณี (ชุมพร) ต่ายานฮากหอม (นครสวรรค์) เถาประสังข์ (ปราจีนบุรี) นายั้ง นอยั้ง (ชุมพร) หยังสมุทร น้อย (เชียงใหม่)	<i>Streptocaulon juvenas</i> (Lour.) Merr. [APOCYNACEAE]	1	-	1	2	4
517	พายสะเมา (ราก)	ครามป่า (กลาง) ปายสะเมา (เหนือ) ฟ้า สะเมา (ลำพูน)	<i>Indigofera sootepensis</i> Craib [FABACEAE]	2	-	2	-	4
518	พายเสลียง (ราก)	-	-	2	-	-	-	2
519	พิกุล (ดอก) /เกสรทั้งสี่	กุน (คาบสมุท) แก้ว (เลย, เหนือ) พุ กุดเขา พิกุลเดือน พิกุลป่า (คาบสมุท) ซางตง (ลำปาง) พิกุล (กลาง) พิกุล (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Mimusops elengi</i> L. [SAPOTACEAE]	2	3	-	-	5

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
520	พิมเสน ¹⁸⁸	พิมเสน (กรงเทพฯ) / Borneo Camphor. พิมเสน (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Pogostemon cablin</i> (Blanco) Benth. [LAMIACEAE]	1	2	-	-	3
521	พิลังกาสา (ลูก, ผล)	ต้นจ้ำ (เลย) ฝักจ้ำ ฝักจ้ำแดง (เชียงใหม่, เชียงราย) พิลังกาสา (ภาค กลาง) พิลังกาสา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Ardisia polycephala</i> Wall. ex A. DC. [PRIMULACEAE]	2	-	-	-	2
522	พิชขนาด (ราก) /พิศขนาด	ถั่วดิน โลก (เลย) นมราชสีห์ (เหนือ) พิชขนาด (ฉะเชิงเทรา) พิศขนาด (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Sophora exigua</i> Craib [FABACEAE]	3	-	-	-	3

¹⁸⁸ ชื่ออีกชนิดที่ชื่อพิมเสน คือ *Dryobalanops aromatica* Gaertn. ชื่อวงศ์ DIPTEROCARPACEAE (ชนิดที่พิชเชิรสุนทร, แม้นมาส ชาลิต และวิเชียร ชีรวงส์. (พิมพ์ครั้งที่ 3: 2558.) คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
523	พีน (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
524	พุงดอ ¹⁸⁹ (ราก)	ขี้แฮด (เหนือ) บิดเตาะ (เขียงใหม่) พุงดอ หนามพุงดอ (กลาง)	<i>Azima sarmentosa</i> (Blume) Benth. & Hook. F. [SALVADORACEAE]	1	-	-	-	1
525	เพ็ก ¹⁹⁰ (ราก) (หัว) /เพ็กน้อย (ราก)	เพ็ก เพ็ด (ทั่วไป)	<i>Vietnamosasa pusilla</i> (A. Chev. & A. Camus) T. Q. Nguyen [POACEAE]	2	1	1	-	4
526	เพ็กใหญ่ (ราก)	โจด โจด (ทั่วไป)	<i>Vietnamosasa ciliata</i> (A. Camus) T. Q. Nguyen [POACEAE]	1	-	-	-	1
527	แพงค่าฮ้อย (ราก) แพง (ราก) (แก่น)	ขางอำเภอ (แพร์) แพงค่าฮ้อย (ศรีสะเกษ) ลูกใต้ใบ (ทั่วไป)	<i>Phyllanthus virgatus</i> G. Forst. [PHYLLANTHACEAE]	5	1	8	2	16

¹⁸⁹ พุงดอ น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีหนามตามข้อ เรียกต้นพุงดอ

¹⁹⁰ เพ็ก น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ประเภทหญ้า ค้ำยต้น ไม้ แต่เล็กมาก เรียกต้นเพ็ก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
528	โพธิ์ ¹⁹¹ (ใบ)	ปู (เขมร) โพ โพศรีมหาโพ (ภาคกลาง) ข่อง (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) สติ (ภาคเหนือ) Bodhi, Pipal tree, Sacred fig.	<i>Ficus religiosa</i> L. [MORACEAE]	-	1	1	-	2
529	ผักป่า (ราก)	-	-	-	-	1	-	1
530	ฟ้าชิงเงิน	-	-	-	-	1	-	1
531	ฟ้าระงับ (ทงห้า)	ระงับ ระงับพิษ หนูก้าแกง (เลย) ระงับ/ ระงับพิษ (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Barleria siamensis</i> Craib [ACANTHACEAE]	3	-	2	1	6
532	ฟ้าระงับ	-	-	1	-	1	-	2
533	แฟน (แก่น) (เปลือก) /หมากแฟน (ยอด)	กะติบ กะโปกหมา (ประจวบคีรีขันธ์) ค้อดิง (ชัยภูมิ) บี (เหนือ) ผีไชเช่ พิไช (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) แฟนส้ม (เลย)	<i>Protium serratum</i> Engl. [BURSERACEAE]	1	-	2	-	3

¹⁹¹ โพ น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มี 2 ชนิด คือ โพศรี และ โพชัย

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
534	ไฟเดือนห้า ¹⁹²	มะตรี (เขมร-จันทบุรี) มะแฟน (กลาง) ส้มแป้น (นครราชสีมา) ถัพะตรี (เขมร-จันทบุรี) พักขม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)		-	1	-	-	1
		ค่าน้ำ (ลำปาง) คำแค (ไทรใหญ่- แม่ฮ่องสอน) ดอกไม้เมืองจีน (สุ ราษฎร์ธานี) เต็งจ้อน (ลำปาง) เทียน แดง (กลาง) เทียนใต้ (ตะวันออกเฉียงเหนือ) เทียนท่า (เชียงใหม่) นางแย้ม (นครราชสีมา) บัว ลาแดง (เชียงใหม่) พรกนก (เชียงใหม่)	<i>Asclepias curassavica</i> L. [APOCYNACEAE]					

¹⁹² ยังมีพืชอีก 5 ชนิดที่มีชื่อเรียกว่าไฟเดือนห้าคือ *Acer calcaratum* Gagnep. ชื่อวงศ์ SAPINDACEAE ชื่ออื่น ก่วมแดง ไฟเดือนห้า (ดง), *Excoecaria oppositifolia* Griff. ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE ชื่ออื่น ดังตา บอด (เหนือ) ไฟเดือนห้า (คาบสมุทรม) ขางร้อน (ลำปาง), *Hygrophila incana* Nees ชื่อวงศ์ ACANTHACEAE ชื่ออื่น ไฟเดือนห้า (นครราชสีมา) หญ้าสามกา (อ่างทอง), *Phyllanthus urinaria* L. ชื่อวงศ์ PHYLLANTHACEAE ชื่ออื่น ไฟเดือนห้า (ชลบุรี) มะขามบ่อนดิน (เหนือ) หญ้าใต้ใบ (อ่างทอง, สุราษฎร์ธานี) (เถือก *Asclepias curassavica* L. เพราะเป็นชื่อเรียกของทางตะวันออกเฉียงเหนือ)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
535	"ไฟบ้าน (ราก)	พอซุ (กะเหรี่ยง-ตาก) พอสู่เหมาะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) "ไฟเดือนห้า (ตะวันออกเฉียงเหนือ) "มีเงิน (ประจวบคีรีขันธ์) "ไม่มีเงิน (สุ ราษฎร์ธานี) "ไฟเดือนห้า (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	-	-	1	-	1	
536	มากต้น	-	-	-	-	-	1	
537	มากหลวง	-	-	-	-	1	1	
538	ม่วงบ้าน (เปลือก) /มะม่วง ¹⁹³ (เปลือก) /หมากม่วงบ้าน (ราก) /หมากม่วง	ขู (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) โดกแต๊ะ (ตะว้า-กาญจนบุรี) เจาะซ้อก ซ้อก (ทอง-จันทบุรี) โดรั๊ก (ชาวนน- นครราชสีมา) เป่า (มลายู-คาบสมุทร)	<i>Mangifera indica</i> L. [ANACARDIACEAE]	-	3	-	1	3

¹⁹³ ม่วง น. มะม่วง ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่งมีหลายชนิด เช่น มะม่วงกะเสน มะม่วงงอก ม่วงไข่ ม่วงอังกะ ม่วงมัน ม่วงป่า ม่วงหินพานต์ ม่วงอกร่อง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
539	มหากาฬ ¹⁹⁴ (หัว)	แป (ละว้า-เซียงใหม่) มะม่วง (ทั่วไป) มะม่วงกะเลิง มะม่วงจ๊กวาง (คาบสมุทร) มะม่วงบ้าน มะม่วงสวน (กลาง) สะวาย (งมร) สำเคาะ สำเคาะ สำ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หมักโม่ง (ไทใหญ่-เหนือ) มะม่วง (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Gymura bicolor</i> (Roxb. Ex Willd.) DC. [ASTERACEAE]	2	4	-	-	6
540	มหาเนื่อ	-	-	1	-	-	-	1
541	มหาหิงคุ์	มหาหิงคุ์	<i>Ferula assafoetida</i> Regel / <i>Ferula sinkiangensis</i> K.A.	3	1	-	-	4

¹⁹⁴ มหากาฬ น. ชื่อชาวมณฑลหนึ่ง แก่ปากเปื่อย คอแข็ง คื่นเขี้ยว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
542	มอกหลวง	มหาหิงค์ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	Shen [UMBELLIFERAE]	-	-	1	-	1
543	มอญ ¹⁹⁵ (ราก)	เกาะ (ส่าย-สุรินทร์) ไทหิน (ชัยภูมิ- สุรินทร์) ตองหมอง (อุบลราชธานี) ต่างหมอง เรียง เรียง (เขมร-สุรินทร์)	<i>Droogmansia godefroyana</i> (Kuntze) [FABACEAE]	-	-	1	-	1
544	มอน ¹⁹⁶ (ราก) (ฝัก) (ใบ) /มอนเอื้อ (ราก) (เปลือก)	หม่อน (ทั่วไป)	<i>Morus alba</i> L. [MORACEAE]	6	1	4	4	15
545	มอนใหญ่ (ราก)	หม่อนหลวง หม่อนฮอกล (ภาคเหนือ)	<i>Morus macrooura</i> Miq. [MORACEAE]	2	-	-	-	2
546	มะกรูด (ราก) (ใบ) (ผิว) /หมากรู๊ด ¹⁹⁷ (ราก)	โกเรียนียด (เขมร) มะกรูด (ทั่วไป) มะ ขูน (เหนือ) มะขู (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) มะขูด (เหนือ) ส้มกรูด	<i>Citrus hystrix</i> DC. [RUTACEAE]	7	4	-	-	11

¹⁹⁵ ตองหมอง น. ชื่อพรรณไม้ขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ใบสีเข้ม เรียง ต้นดอกหมอง

¹⁹⁶ มอน น. ต้นหม่อน ต้นหม่อนเรียม ต้นมอน ใบมอน ใช้เลี้ยงม่อน ตัวไหมเรียกม่อน

¹⁹⁷ หูด น. มะกรูด ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งผลคล้ายมะนาว แต่ใหญ่กว่า มี 2 ชนิด คือ ชนิดที่เป็นกะตูดกะตีด (ขรุขระ) และชนิดเกลี้ยง ชนิดเกลี้ยงมีรสหวาน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
547	มะกอก (ลูกแห้ง) (ลูก) /กอก ¹⁹⁸ (เมล็ดก) /หมากกอก	ส้มวัวผี (คาบสมุทร) มะกรูด (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์) กราไ้พ้ย (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) กอก กุก (เชียงราย) กอกเขา (นครศรีธรรมราช) กอกหมอง (ไท ใหญ่-เหนือ) กุก (เชียงราย) ไ้พยแซ (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) ไ้พ้ย (กะเหรี่ยง- กาญจนบุรี) มะกอก (กลาง) มะกอก (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Spondias pinnata</i> (L. f.) Kurz [ANACARDIACEAE]	-	2	1	1	4
548	มะกอกเผือก (ราก) /หมากกอกค้อน /มะกอกขาว (ราก)	กอกดอน มะกอกโตก มะกอกเผือก (เหนือ) มะกักป่า (ราชบุรี) หนีผี (ตะวันออกเฉียงเหนือ) มะกอกดอน	<i>Schrebera swietenoides</i> Roxb. [OLEACEAE]	1	-	4	-	5

¹⁹⁸ กอก น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง เรียก หมากกอก มี 2 ชนิด คือ กอกกินและกอกกัน กอกกันเรียกอ้อยช้าง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
549	/กอกด่อน (ราก) มะกุ่มทั้งสอง (ใบ) /กุ่ม ¹⁹⁹ 2, (ราก) (เปลือก) /กุ่มน้ำ (เปลือก) /ผักกุ่ม	กุ่ม (ตะวันออกเฉียงใต้) กุ่มน้ำ (ทั่วไป) รอละ (ละว้า-เซียงใหม่) เทาะเดอะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) อ้าเกอ (สุพรรณบุรี) กุ่มน้ำ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Cratava magna</i> (Lour.) DC. [CAPPARACEAE]	-	1	7	-	8
550	มะกุ่มทั้งสอง (ใบ) /กุ่มบก (เปลือก) /ก้าม ²⁰⁰ (เปลือก)	กุ่มบก (กลาง) ผักกุ่ม (ศรีสะเกษ) กุ่มบก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Cratava adansinii</i> DC. Subsp. <i>Trifoliata</i> (Roxb.) Jacobs [CAPPARACEAE]	-	1	5	-	6
551	มะเกลือขง (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
552	มะเกลือ (แก่น) (ราก) /หมากเกลือ (ราก)	ผีผา (ไทใหญ่-เหนือ) มักเกลือ (ทั่วไป) มักเกลือ (เขมร-ตราด)	<i>Diospyros mollis</i> Griff. [EBENACEAE]	2	2	3	2	9

¹⁹⁹ กุ่ม น. กุ่มน้ำ ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เกิดตามริมน้ำ ก้านหนึ่งมีสามใบ ใบใช้ตอกกินได้ เรียก ส้มผักกุ่ม

²⁰⁰ ก้าม น. กุ่มบก ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งจำพวกกุ่ม ใบเป็นฝัก ดอกใช้กินได้ ฝักตองเรียกผักก้าม ชื่อต้น ไม่เรียกต้นก้าม

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก (แก่น) /เกลือ (ใบ)	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
553	มะขาม (เครือ)	มะเกลือ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	1	-	-	1	
554	มะขามข้อม (ราก) (ลูก) /ขามข้อม ²⁰¹ (ราก) /ไม้ขามข้อม	กำทวด (ราชบุรี) กั้น โดด (เขมร- จันทบุรี) มังดู (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) สันยาตา มะขามข้อม (ทั่วไป) มะขามข้อม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Phyllanthus emblica</i> L.	4	-	2	-	6
555	มะเจือขาว (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
556	มะค่อมส้ม (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
557	มะค่อมส้ม (ราก) /ค้อส้ม (หมาก) (ใน หมาก) (เปลือก)	ค้อหนาม (ตะวันออกเฉียงเหนือ) เคาะ หนาม เคาะหุ้ม ตะคร้อ (เหนือ) ตะคร้อหนาม (กลาง) ตะค้อ (ตะวันตก เฉียงใต้) บัวรั้ว (เขมร-สุรินทร์) มะจิกห	<i>Sisyrolepis muricata</i> (Pierre) Leenh. [SAPINDACEAE]	1	-	5	-	6

²⁰¹ ขามข้อม น. มะขามข้อม ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ผลกลมมน ใช้กินและทำยา เรียก หมากขามข้อม

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
558	มะคันทัน (ใบ)	นาม มะจ๊กหุม (เหนื่อ)	-	1	-	-	-	1
559	มะค่าง ²⁰² (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
560	มะงัด	-	-	1	-	-	-	1
561	มะตอด ²⁰³ (ราก) /หัตถ์คิน (ราก) /หัตถ์คิง (ลำ)	บะกั้ง (เพร) มะข่าง มะคั้ง มะตอด (เหนื่อ) ลูกผลาญศัตรู สลอดตัน (กลาง) หมากทาง (เหนื่อ) หมากของ (ฉานแม่ฮ่องสอน) หมากหลอด (กลาง) หัตถ์คิน (เหนื่อ) ผลาญศัตรู/ สลอด (แพทย์ศาสตร์ สังเคราะห์)	<i>Croton tiglium</i> L. [EUPHORBIACEAE]	2	1	1	1	5
562	มะตูมขม	-	-	-	1	-	-	1

²⁰² ค่าง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ลูกกลม ใช้ตีเขาแทนหมากได้ กิ่งของมันใช้เผาถ่านทำ (หม้อ) ดินปั้นได้ เรียก ไม้หมากถ่าง หมากคั้ง ก้าว

²⁰³ ตอด น. สลอด ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งเป็นผลเล็ก ๆ เรียก หมากตอด

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
563	มะตูมไข่ (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
564	มะนาว (ราก) (ใบ) (ลูก) (เถสร) (ลูกใน) /หมากนาว (ราก) หมาก นาว (ทั้งเปลือก) (เปลือก) (ใบ) /นาว (ใบ)	โคจรขะม้า (เขมร-สุรินทร์) บอนอเกล็ด (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ประโหน่งกลัด ขาน (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) มอนอก ละ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มะนาว (ทั่วไป) มะน้ำดัด (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ดีมานี่ปี่ (มลายู- คาบสมุทรม) ส้มมะนาว (ทั่วไป) หมาก ฟ้า (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) มะนาว (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Citrus × aurantifolia</i> (Christm.) [RUTACEAE]	6	13	7	2	28
565	มะเฟือง ²⁰⁴ (ราก) (เถลียง) (ใบ) /หมากเฟือง (ผัก)	มะเฟือง (ทั่วไป) สะบือ (เขมร) มะเฟือง (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Averrhoa carambola</i> L. [OXALIDACEAE]	6	1	1	-	8

²⁰⁴ เฟือง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีผลเป็นเหลี่ยมๆ เรียง หมากเฟือง มีสองชนิดคือ หมากเฟืองส้มและหมากเฟืองหวาน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
566	/หมากเฟื่องผู้ (ราก) มะไฟแดง (แก่น)	-	<i>Baccaurea scortechinii</i> Hook.f.	1	-	-	-	1
567	มะขมฝี (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
568	มะระ (ใบ)	ผักเหย (สงขลา) ผักโท (นครศรีธรรมราช) มะร้อยรู (ภาค กลาง, ภาคใต้) มะระ (ภาคกลาง) มะ ห้อย มะโท (ภาคเหนือ) สุกะชู สุกะเด (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มะระ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Momordica charantia</i> L. [CUCURBITACEAE]	-	1	-	-	1
569	มะละกอ (ราก) /มะหุ้งผู้ ²⁰⁵ (ราก) /หุ้งผู้ (ราก) (ยาง)	กล้วยตา (ยะลา) แตงต้น (สตูล) บักหุ้ง (ตะวันออกเฉียงเหนือ) มะก้วยเทศ (เหนือ) มะเต๊ะ (มลายู-ปัตตานี)	<i>Carica papaya</i> L. [CARICACEAE]	2	4	-	1	7

²⁰⁵ หุ้ง น. มะละกอ มะละกอเรียก หมากหุ้ง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
570	/มะละกอตัวผู้ (ราก) /ละหุ่งผู้ (ราก)	มะละกอ (ทั่วไป) ดอก (คาบสมุทร) สุกยเส (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หมักหุ้ง (ตะวันออกเฉียงเหนือ) หมาก ซางพอ (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) มะละกอ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)		-	1	2	-	3
571	มะเอ็ก (ราก) /หมากเอ็ก ²⁰⁶ (ราก) /หมากอี๊ก (ราก) /มะเอ็ก (ราก)	มะเอ็ญ มะนุ้ (เหนือ) มะเอ็ก (กลาง, นครราชสีมา) ยังกุยติ(กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) มะเอ็ก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Solanum trilobatum</i> L. [SOLANACEAE] <i>Solanum stramonifolium</i> Jacq. [SOLANACEAE]	3	3	3	3	12

²⁰⁶ เอ็ก น. มะเอ็กเรียข หมากเอ็ก หมากเอ็กเป็นพรรณไม้เถา ผลเป็นวงใช้กินเป็นอาหารได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
572	มะก่า (ใบ) /มัดก่า (ใบ) /หมากก่า	ก่อง (เหนือ) ก่องแกบ (เชียงใหม่) จี เหล็กมาดก่า (ขอนแก่น) ชำชำ (เลย) มะก่า (ทั่วไป) มัดก่า มาดก่า (หนองคาย) สำเหล้า สีวาลา (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) มะก่า (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Bridelia ovata</i> Decne. [PHYLLANTHACEAE]	2	7	-	1	10
573	มัน ²⁰⁷ (เปลือก) (ใบ)	-	-	2	-	-	-	2
574	มันแกว ²⁰⁸ (ใบ) (ราก) /มันแกวขาว (ราก) /มันแกวโศก	เครือเขาขน (เพชรบูรณ์) ถั่วกินหัว ถั่วบั้ง (เหนือ) มันแกว (กลาง) มันแกว ละแวก มันแกวลาว มันละแวก มันลาว (เหนือ) หมากบั้ง (เพชรบูรณ์) หัว แปะก๊าะ (คาบสมุทรม)	<i>Pachyrhizus erosus</i> (L.) Urb. [FABACEAE]	-	3	2	3	8

²⁰⁷ มัน น. ชื่อพืชจำพวกหนึ่ง เป็นต้นก็มีเป็นเถาที่มี ใช้หัวและเหง้าเป็นอาหาร มีหลายชนิด คือมันแกว มันต้น มันอ่อน มันอู่มู มันเขิน มันนก มันน้ำ มันเพิ่ม มันพริ้ว มันมือเสือ

²⁰⁸ แกว น. ชื่อมันชนิดหนึ่ง กิน ได้ มีสองชนิด คือมันแกวธรรมดา และมันแกวสะพา

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
575	มันปู	-	-	-	-	-	1	1
576	มันเป็ด ²⁰⁹	-	-	-	-	-	1	1
577	มันวัง (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
578	มันอ่อน	-	-	-	-	1	-	1
579	มือหมากน้ำเต้าขาว	-	-	-	-	-	1	1
580	มู้งมั่ง (แก่น) /มู้งมั่ง (ราก)	-	-	-	-	1	-	2
581	มูยขาว ²¹⁰ /มูยด่อน (ราก) (ต้น) /มูยด่อน /ลุมพุก (ราก) /ฝากจับไม้ลุมพุก	กระถำพุก ตะลุมพุก (กลาง, ตะวันตก เฉียงใต้) มอกน้ำขาว มะข้าว (เหนือ) มะคัง (อุตรดิตถ์) มะคังขาว (กลาง, ตะวันตกเฉียงใต้) ลูบ่อก (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ลุมพุก (ลพบุรี)	<i>Tamihadta uliginosa</i> (Retz.) Tirveng. & Sastre [RUBIACEAE]	-	1	4	5	10

²⁰⁹ มันเป็ด น. ผักเป็ด ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นมันเป็ด

²¹⁰ มูย น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกหนาคล้ายต้นลุมพุก ใบเล็ก ไม่มีหนามมีสองชนิดคือ มูยขาวกับมูยแดง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
582	มุยแดง (ราก) (ต้น) /มุยแดง	ตะลุมพุก/ มะคัง (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	จังก่าขาว (กาญจนบุรี) จังก่าขาว ขึ้น ยอด (ราชบุรี) ตุมกาแดง (กลาง) มะคัง ป่า (กลาง, เหนือ) มุยแดง คุมปุกแดง (นครราชสีมา)	1	2	2	1	6
583	มูก ²¹¹ (ราก) /ไม้โมก	มูก (กลาง) มูกเกือ (จันทบุรี) โมก (กลาง) โมกมัน (ทั่วไป)	<i>Dioecesis erythroclada</i> (Kurz) [RUBIACEAE]	-	1	2	-	3
584	มูกมัน /มูกน้อย (ราก)	แนนแก (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มูกมัน (สุราษฎร์ธานี) มูกน้อย มูกมัน (นาน) โมกน้อย โมกมัน (ทั่วไป) เส้ทือ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)	<i>Wrightia pubescens</i> R. Br. [APOCYNACEAE] <i>Wrightia arborea</i> (Dennst.) Mabb. [APOCYNACEAE]	5	1	2	1	9

²¹¹ มูก น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีหลายชนิด คือ มูกเถย มูกมัน มูกข้าง มูกหลวง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
585	มูกใหญ่ (ราก) /มูกหลวง /มูกพ่ง (ราก) (ขาง)	สงเคราะห์ ชอที พอแก (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) พุด (กาญจนบุรี) พุทธรักษา (เพชรบุรี) มูกมันน้อย มูกมันหลวง มูกหลวง โมก เขา โมกพุง โมกหลวง (เหนือ) โมก ใหญ่ (กลาง) ขางพุด (เลย) ลำดี (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ทานามเนื้อ (ไท ใหญ่-เหนือ) มูกหลวง/ โมกหลวง (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Holarrhena pubescens</i> (Buch. Ham.) Wall. Ex G. Don [APOCYNACEAE]	2	2	1	-	5
586	เม็ก ²¹² (ราก) (น้ำเปลือก)	ไคร้เม็ด (เชียงใหม่) เม็ก (ปราจีนบุรี) เม็ดขุน (นครศรีธรรมราช) ยี่มือเด (มลายู-ภาคใต้) เสม็ด (สกลนคร, สตูล)	<i>Syzygium antisepticum</i> (Blume) Merr. & L. M. Perry [MYRTACEAE]	-	2	-	-	2

²¹² เม็ก น. เสม็ด ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบอ่อนใช้ทำผักกินได้ เรียก ผักเม็ก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
587	แมงแดง (ราก)	เสมีดเขา (ตราด) เสมีดขุน (ภาคกลาง) เสมีดแดง (ตราด)	-	-	-	1	1	
588	แม่ฮ้าง (ต้น) (ราก)		<i>Gomphostemma lucidum</i> var. <i>lucidum</i> [LAMIACEAE]	2	1	-	1	
589	ไม้การอน		-	-	1	-	1	
590	ไม้แก้ว (ราก) /ต้นดอกแก้ว	กะมูนิง (มลายู-ปัตตานี) แก้ว แก้วขาว (กลาง) แก้วจี้โก้ (ยะลา) แก้วพริก (เหนือ) แก้วสาย (สระบุรี) จ้าพริก (ลำปาง) ตะไหลแก้ว (เหนือ)	<i>Murraya paniculata</i> (L.) [RUTACEAE]	1	1	-	1	
591	ไม้ขามหลวง		-	-	1	-	1	
592	ไม้เข้าหม		-	-	-	1	1	
593	ไม้คอม /หนามคอง (ราก)	ตะครอง (กลาง) มะต้นคอง มะหมากมา (เหนือ) หนามคอง หนามค้อม หนา	<i>Ziziphus cambodiana</i> Pierre [RHAMNACEAE]	1	2	-	2	

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
594	/หมากคอง ²¹³ (ราก) /คอมเอื่อ(ราก)	มตะคอง (อุบลราชธานี) หมากกะทัน ซ้าง (กลาง) หมากมา (เหนือ) อังโกรง (เขมร-สุรินทร์)		-	1	1	2	
595	/ไม้ซางคำ ²¹⁴ โพ /ไม้ซ่างโพ /ไม้โพซางโพ (ตา) /ซ่างโพ /ซางโพ (ยอด)	จันทน์ซางคำ (ภาคเหนือ) ไม้กำยาน ไม้ เขี้ยว ไม้จันทน์ (กรุงเทพฯ) ไม้มัน (ตรัง) ไม้ไร่ใหญ่ (เลย) ไม้หลวง (กรุงเทพฯ) ริไซ (ยวม) Common bamboo, Golden bamboo. ไม้เขียงโพ ไม้เลียง ไม้สร้างโพ (กลาง) เพ็ก (จันทบุรี)	<i>Bambusa vulgaris</i> Schrad. [GRAMINEAE] <i>Bambusa multiplex</i> (Lour.) Raeusch. Ex Schult. F. [POACEAE]	1	1	2	1	5

²¹³ คอง น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง ลำต้นมีหนาม มีผลคล้ายพุทรา ผลกินไม่ได้ เรียก เครือหนามคอง หมากคอง หมากคอง น. ตะคอง ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง ลำต้นและกิ่งเป็นหนาม ใบและผลคล้ายพุทรา เรียก หนามคอง หนามคอง กั่ว

²¹⁴ ซาง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ในสกุลไม้ไผ่ ไม่มีหนาม มีหน่อกินได้ เรียก ต้นซาง ต้นซางคอง กั่ว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสตราจารย์ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
596	ไม้แดง ²¹⁵ (แก่น) /ไม้แดงกิน (แก่น) /แดง (แก่น) (เปลือก)	ไคว (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) แดง (ทั่วไป) ไม้แดง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Xylia xylocarpa</i> (Roxb.) W. Theob. Ver xylocarpa [FABACEAE]	6	1		3	10
597	ไม้แดงนา (ราก)	-		1	-	-	-	1
598	ไม้ไผ่บ้าน (ตา) /ไผ่บ้าน (ใบ) (ราก) (ยอด)	ไผ่บ้าน ไผ่บงคาย	<i>Bambusa nutans</i> Well. Ex Munro [POACEAE]	1	-	3	2	6
599	ไม้ไผ่ป่า (ราก) /ไผ่ป่า (ใบ) /ไม้ ²¹⁶ (ใบ) (ราก) /ไม้ไผ่ฝง /ไม้ไผ่ถักกลางดึก	จะกัควา (พม่า) ขารอง ขารีง (ไซ- นครพนม) ไผ่ซางหนาม (เหนือ) ทะ งาน (ชอง-ตราด) ทุน (ชาวนน- เพชรบูรณ์) ไผ่ป่า (ทั่วไป) ไผ่รวก (กาญจนบุรี) ไผ่หนาม (ทั่วไป) ไร่	<i>Bambosa bambos</i> (L.) Voss [POACEAE]	3	2	5	12	22

²¹⁵ แดง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้แก่นมีสีแดง เรียกว่า ไม้แดง

²¹⁶ ไม้. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง เป็นกอ ลำต้นสูงเป็นปล้องๆ มีหลายชนิด เช่น ไม้ไผ่บ้าน ไม้ไผ่ป่า ไม้ไผ่เหลือง ไม้ไผ่สัง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
600	ไม้ไผ่ (ผิว) /ตอกกัวขาว /กัวขาว /ตอกกัวขาว	(เขมร-สุรินทร์) วาซุ (กะเหรี่ยง) แวงซุ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ไม้ป่า (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Bambusa blumeana</i> Schult. f. [POACEAE]	-	1	-	-	1
601	ไม้ไผ่เหลือง (ราก) (ตา) /ตัวไม้ไผ่เหลือง	ไม้ไผ่สีสุก (ทั่วไป) วามีบอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) สีสุก (ทั่วไป) ไม้สีสุก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Bambusa vulgaris</i> 'Vittata' [POACEAE]	2	2	-	-	4
602	ไม้พอก (แก่น) /หมากพอก	กระท้อนโลก (ตราด) จัด จัด (ลำปาง) ตะเคาะ (ส่วน-สุรินทร์) ตะโลก (เขมร* สุรินทร์) ทำโลก (นครราชสีมา, พิษณุโลก, ปราจีนบุรี) ประดงไฟ ประดงเลือด (ราชบุรี) พอก	<i>Parinari anamensis</i> Hance [ROSACEAE]	-	1	-	1	2

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
603	ไม้พัว (ราก)	(อุบลราชธานี) มะคคอก (สุโขทัย, อุตรดิตถ์) มะพอก (ตะวันออกเฉียงเหนือ, ราชบุรี) มะมื่อ หมักมอก หมักมื่อ (เหนือ) หมากกรอก (ประจวบคีรีขันธ์) เหลอะ (ส่วน- สุรินทร์)	-	1	-	-	-	1
604	ไม้ยาง /ยาง ²¹⁷ (น้ำมัน)	กาติล (ชมร) ปรจันบุรี) จะยาง (ขาว บน-นครราชสีมา) จ้อง (กะเหรี่ยง) จะเตยล (ชมร) ชันนา (ชุมพร) ทอง หลัก (ละว้า) ยาง (ทั่วไป) ยางคูก (เลย) ยางขาว (ทั่วไป) ยางควาย (หนองคาย) ยางตั้ง (ชุมพร) ยางนา (ทั่วไป) ยางเนิน (จันทบุรี) ยางแม่น้ำ ยางหยวก (ทั่วไป)	<i>Dipterocarpus alatus</i> Roxb. Ex G. Don [DIPTEROCARPACEAE]	-	-	2	-	2

²¹⁷ ยาง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มียาง ใช้เป็นได้สำหรับทำไฟให้สว่าง เรียก กระบองยาง ใช้ยางผสมชันเขี้ยวเรือ เรียก น้ำมันยาง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
605	"ไม้รวก (ราก) /ไม้ชวก ²¹⁸ (ราก) /ลาวดำ? /ไม้ชวด (ตั้ง)	ราดอย (ลำย) สุรินทร์ ลอย (โพ) นครพนม ยวง (แพทยศาสตร์สงคราะห์) ดีโย (กลาง) ไร่รวก (กลาง) ไร่ชวก (เหนือ) ว่าบอบอ แวบังแกบั้ง (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตะลอม (ไท ใหญ่-แม่ฮ่องสอน) ไม้รวก (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Thyrsostachys siamensis</i> Gamble [POACEAE]	4	5	-	1	10
606	"ไม้สัก ²¹⁹ (แก่น) /ไม้สักกาน้ำสาง	เคาะเยยโ (ละว้า-เชียงใหม่) ปายี (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) ปิธิ ปิธอเปธิ- (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) สัก (ทั่วไป) เต	<i>Tectona grandis</i> L. f. [LAMIACEAE]	2	2	1	-	5

²¹⁸ ชวก น. ชื่อพรรณไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง ลำต้นไม่มีหนาม เรียกว่าไม้ชวก ไม้ชวก

²¹⁹ สัก น. ต้นสัก ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้เนื้อแข็งและทน ลำต้นใหญ่สูงและบาง เป็นไม้เศรษฐกิจเหมาะที่จะทำอาคารบ้านเรือนและตู้เตียงเตียงไม้ชนิดอื่น ราคาแพง มีน้ำหนักเบา เรียกว่าไม้สัก บ้านที่เอาชื่อของต้น ไม้นี้ ไปตั้งว่าบ้านป่าสัก เมืองป่าสักก็มี

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
607	ไม้สักดง (ถ่าน)	บายี้ (กะเหรี่ยง-กำแพงเพชร) ไม้สัก/ สัก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	-	1	-	1	
608	ไม้ตั้ง (แก่น) /ตั้ง (²²⁰ เปลือก)	มะตั้ง (ภาคกลาง, ภาคเหนือ)	<i>Feroniella lucida</i> (Scheff.) Swingle [RUTACEAE]	-	1	1	2	
609	ไม้ต้น	-	-	-	-	1	1	
610	ไม้หอมไม้ ²²¹ /หอมไม้ (ราก)	กระถารอน ของพู (เขมร-ปราจีนบุรี) ของพู (เขมร-กาญจนบุรี) ดอกคล้าย ด้ย สร้อย (เหนือ) พอคอดทิ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) หงอนไม้ (เหนือ) หงอน ไม้โค้ง (นครสวรรค์) หงอนไม้ดอกกลม	<i>Celosia argentea</i> L. [AMARANTHACEAE]	-	-	2	2	

²²⁰ สิง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นตั้ง เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ ผลเหมือนมะตูม ใช้กินและทำยาได้ / กระสัง น. ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีผลคล้ายมะขวิด เรียก ต้นกระสัง ต้นตั้ง กั่ว

²²¹ หอมไม้ ก. ดอกหอมไม้ ชื่อพรรณไม้ดอกชนิดหนึ่ง ต้นเล็ก ดอกคล้ายหงอนไม้ เรียก ดอกหอมไม้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
611	ไม่ทราบ	หอนไก่ไทย หอนไก่ฝรั่ง (กลาง) หอนไก่ฟ้า	-	1	-	-	1	
612	ไม่ ²²² ทราบ	ชื่อน้ำใหญ่ (เคย)	<i>Urena repanda</i> Roxb. Ex Sm. [MALVACEAE]	-	-	1	1	
613	ยม ²²³ (ราก) /มะยม (ใบ) /ไม่ ²²³ ยม /หมากยม (แก่น) /มะยมฝู (เปลือก) /มะยมฝูเมีย /ยมฝู (ราก)	มะยม (ทั่วไป) มะยมตัวผู้ / แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์	<i>Phyllanthus acidus</i> (L.) [PHYLANTHACEAE]	5	3	3	1	12

²²² อื่น น. ชื่อที่พบชนิดหนึ่ง เกิดตามไร่หรือสวนร้าง มีดอกเป็นปม เรียกว่าชื่อน้ำใหญ่ / พืชชนิดอื่นที่ชื่ออื่น คือ *Urena trigida* Wall. ชื่อวงศ์ MALVACEAE ชื่ออื่น จี๋อื่น (บุรีรัมย์) ครอบจักรวาล (จันทบุรี) ตีนหน (ประจวบคีรีขันธ์) แสงอาทิตย์ (จันทบุรี) หอนไก่ (อุบลราชธานี) หัวคุดแดง (สตูล) ยันแดง (อุบลราชธานี)

²²³ ยม น. มะยม ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีผลใช้กินได้ เรียก หมากยม มี 2 ชนิดคือ หมากยมบ้านและหมากยมป่า หมากยมคาก้า

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
614	ยอด ²²⁴ (ใบ) /ยอดบ้าน (แก่น)	กะมูดู (มลายู-นราธิวาส) กล้วย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) เควาะ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) เคะจมัน (เหนือ) ตะกรย (ราชบุรี) ตะกุ่มพุก (ขอนแก่น) มะตาเลื้อ (เหนือ) ยอ (กลาง) ยอดเดือน (ชุมพร) ยอดบ้าน (กลาง) ยอดป่า (เหนือ) แะใหญ่ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตะกีย สะเกย หัตถ์เกย (เหนือ)	<i>Morinda citrifolia</i> L. [RUBIACEAE]	1	-	2	-	3
615	ยอดคน	-	-	-	-	2	-	2
616	ยังสมุด /ยังสมุด /ยังสมุด /ยังสมุด	เครือกัวคา เครือขำว้าง (เชิงใหม่) แดงเดือน (เชิงราช) มะคะเนง มะ จินดา ส้มจินดา ส้มจี ส้มป่อย ส้มมะ แงง ส้มเสี้ยน (เหนือ) หยั่งสมุทร	<i>Amalocalyx microlobus</i> Pierre ex Spire [APOCYNACEAE]	2	4	4	2	12

²²⁴ ยอด น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใช้แก่นและรากสำหรับย้อม ผลและใบกิน ได้มี 2 ชนิด คือ ยอดบ้าน และยอดป่า

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ คณาจารย์ศรีมหาพรต /หยังสมุด	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
617	ยาไก่	(เจียงใหม่)	-	-	-	1	1	
618	ยาควน (ราก) /ยาควนหม้อ (ราก)	-	-	-	2	-	2	
619	ยางดิบ (ราก)	-	-	-	-	1	1	
620	ยางแดง ²²⁵ (ราก)	ยางแดง (เพชรบูรณ์) ยางแดง (เลย, หนองคาย) ยางใบเลื่อม ยางหนู (เขียงราย) ยางหยาบ (หนองคาย)	<i>Dipterocarpus turbinatus</i> C. F. Gaertn. [DIPTEROCARPACEAE]	2	-	-	1	3
621	ยางพอง (น้ำ)	-	-	-	1	-	-	1
622	ยางใย	-	-	-	1	-	-	1
623	ยาดำ	ว่านหางจระเข้ใหญ่ (กลาง) Bitter Aloc.	<i>Aloe ferox</i> Mill. [XANTHORRHOACEAE]	1	11	-	-	12

²²⁵ พิธีกร 2 ชนิดที่ชื่อ ยางแดง คือ 1. *Dipterocarpus baidii* Korth. ชื่อวงศ์ DIPTEROCARPACEAE ชื่ออื่น ยางกลอง (ตราด) ยางขน (จันทบุรี-ตราด) ยางแดง (ตรัง) ยางมดคัน (นครศรีธรรมราช) ยางเขียง (คาบสมุทรมุข) ยางมะปราง (ชุมพร) ยางขน (จันทบุรี-ตราด) ยางแดง ยางใบใหญ่ (ระนอง, สุราษฎร์ธานี) ยางหัวแหวน (ระนอง) ยางเขียง (ตรัง) 2. *Dipterocarpus kerrii* King ชื่อวงศ์ DIPTEROCARPACEAE ชื่ออื่น ยางแดง (สงขลา) ยางมัน (ระนอง) ยางมันชัน (คาบสมุทรมุข) ยางมันใส (สตูล) ยางมันหนู (คาบสมุทรมุข) ยางวัด ยางวาด (นครศรีธรรมราช, สุราษฎร์ธานี)* เล็กชื่ออื่นเพราะเป็นชื่อที่พบในแถบและหนองคาย แต่ละเป็นชื่อหลักที่พบบ่อย

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
624	ย่านาง (ราก) (ใบ) (เครือ)	ยาตำ/ ว่านหางจระเข้ (แพทย์ศาสตร์ สังเคราะห์) ชื่อยานาง (ชื่อยิงใหม่) แถวชานาง เถาวัลย์เขียว (ภาคกลาง) ขาดนาง (สุ ราษฎร์ธานี) ย่านาง (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels [MENISPERMACEAE]	15	11	24	10	60
625	ย่านางช้าง (เครือ) (ราก) /หมากเห็บ (เถา) (เครือ) /เถาหมากเห็บ (ราก)	ก้องเกาะ ก้อมเกาะ (เหนือ) กะด้อมไก่ (กลาง) กำแพงเจ็ดชั้น (ปราจีนบุรี) เครือหมักเห็บ เครือหมากเห็บ แถว หมากเห็บ (อุดรธานี) พระพาย (กลาง) ย่านางช้าง (นครพนม) หนามพรม (กลาง) หนามพรม (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Pachygone dasycarpa</i> Kurz [MENISPERMACEAE]	3	-	1	1	5

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
626	ย่านางแดง (ราก)	ขยันทูเครือขยัน (เหนือ) สยาน (ลำปาง, ตาก) ย่านางแดง หญ้านางแดง (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Lysiphyllum strychnifolium</i> (Craib) A. Schmitz [FABACEAE]	2	-	-	-	2
627	ย่านางต้น (ราก)	ขยันทูต้น (ตะวันออกเฉียงเหนือ) สะแกแดง (เลย) สุรามะริด (นครราชสีมา) หญ้านาง (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Cocculus laurifolius</i> DC. [MENISPERMACEAE]	-	1	2	-	3
628	ยาหัว	-	-	8	5	1	1	15
629	ยาหัวเดียว	-	-	-	-	-	1	1
630	ยาข้าวเย็นใต้ ²²⁶ (หัว) /ยาข้าวเย็น /ยาหัวทั้งสอง /ยาข้าวเย็นทั้งสอง	ยาหัว (เลย, นครพนม) ข้าวเย็นใต้ (กลาง) ยาข้าวเย็น (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Smilax glabra</i> Roxb. [SMILACACEAE]	3	7	-	-	10

²²⁶ ค้อนกะแต น. ข้าวเย็นใต้ ชื่อสมุนไพรพื้นหัว เอากหัวไปทำขี้ได้หลายอย่างเรียก ยาหัวค้อนกะแต

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
631	ข่าเอ็นเหนือ (หัว) /ข่าหัวทั้งสอง /ข่าเอ็นทั้งสอง	ข่าเอ็นวอก ข่าเอ็นเหนือ หัว ข่าเอ็นเหนือ (เหนือ)	<i>Smilax corbularia</i> Kunth [SMILACACEAE]	3	5	-	-	8
632	ย่าหัวน้อย	-	-	-	-	-	2	2
633	ย่าหัวบาด	-	-	-	-	-	1	1
634	ขุ่มฮาน	-	-	1	-	-	-	1
635	รมนุบปางเทศ	-	-	-	1	-	-	1
636	รักขาว ²²⁷ (ใบ)	เดาอุะ (มลาญ-ยะลา) นำเกลี้ยง ปูนผง (ปราจีนบุรี) รัก (ปราจีนบุรี, สระบุรี, สุ ราษฎร์ธานี) รักขาว (ปราจีนบุรี) รักน้ำ (ชัยภูมิ) อักขีหมู อักขีหมู (เชียงใหม่)	<i>Semecarpus cochinchinensis</i> Engl. [ANACARDIACEAE]	-	2	-	-	2

²²⁷ พืชชนิดอื่นที่ชื่อ รักขาว คือ *Holigrana albicans* Hook. F. ชื่อวงศ์ ANACARDIACEAE ชื่ออื่น กุหลาบ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) นำเกลี้ยง (ขอนแก่น) รักขาว รักหลวง รักใหญ่ (เหนือ)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
637	รักน้อย	รักขาว (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	-	1	-	-	-	1
638	รักหนู ²²⁸	ฮักผู้ฮักหนู (ภาคเหนือ) มะม่วงหาวแมง วัน (คำปาง) หัวแมงวัน (สุโขทัย) รัก หนู (ใต้)	<i>Buchanania lanzan</i> Spreng [ANACARDIACEAE]	-	-	1	-	1
639	รักกลาง	-	-	1	-	-	-	1
640	รักเดียว	-	-	1	-	-	-	1
641	รักผักไล่ (ยอด)	-	-	-	-	1	1	2
642	รักยา	-	-	-	-	-	1	1
643	ฤๅษีประสม (ใบ)	ฤๅษีผสมแล้ว (ภาคกลาง) ว่านเลือด แห้ง (เชียงใหม่)	<i>Plectranthus scutellarioides</i> (L.) R. Br. [LAMIACEAE]	-	1	-	-	1
644	ลมแสนเมือง	-	-	-	-	-	1	1
645	ลวงชุ่ม ²²⁹ (ราก)	เครือเขามาวก (หนองคาย) เครือกะแต้ง	<i>Combretum pilosum</i> Roxb.	2	-	1	3	6

²²⁸ เปลือกต้น แก้อักเสบจากพืชพืชม

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม	
				PS204	PS206	PS207	PS226		
646	/หลวงชุม (ราก) (แก่น) /วงชุม (ราก) (เครือ)	จวงส้ม (ยโสธร) ดินตั้งตัวแม่ (ลำปาง) ต้นทขขาว (กลาง) จำปา/ ต้นทข (แพทย์ศาสตร์ สังคราะห์)	[COMBRETACEAE]						
647	/ลัมมิม ²³¹ /ลัมบีน (ราก) /ลัมบีน (ราก) /หญาลัมบิม (ราก) (ยอด) /หญาลัมบีน (ราก) /หญาลัมบีน (ราก)	กิกิข (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ชุมเห็ด ควาย ชุมเห็ดไทย ชุมเห็ดนา ชุมเห็ด เล็ก (กลาง) พรมदान (สุโขทัย) ลัมมิม ลัมมิมน้อย ลัมมิมน้อย เล็บม้น (เหนือ) หญาลัมบีน (ปราจีนบุรี) หน่อปะหน้า หน่อ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)	<i>plumeria obtusa</i> L. [APOCYNACEAE] <i>Senna tora</i> (L.) Roxb. [FABACEAE]	2	2	-	1	5	18

²²⁹ ลำต้นหรือราก แก้ไข้หามาไม่ ไข้พิษ

²³⁰ จำปา น. ต้นทข ชื่อพรรณไม้ดอกชนิดหนึ่ง ดอกสีขาวหรือแดง / จำปาขาว น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งดอกสีขาว เรียว จำปาขาว ต้นจำปาขาว

²³¹ ลัมบีน น. ชุมเห็ด ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กรชนิดหนึ่ง เรียก ต้นลัมบีน ลัมบีน กัว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตำราส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
648	ผักดิบดิน ลาน (ใบ) (ก้าน)	ชุมเห็ดไทย (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) ล้างหมิงทิง (กะเหรี่ยง-เหนือ) ลาน ลานวัด (ทั่วไป)	<i>Corypha umbraculifera</i> L. [ARECACEAE]	1	1	2	-	4
649	ลำคาน ²³²	ลำคาน (ภาคกลาง) หอมนวล (ภาค กลาง) ลำคาน (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Melodorum fruticosum</i> Lour. [ANNONACEAE]	-	-	-	1	1
650	ลำไย ²³³ (ราก)	เงาะป่า (ภาคเหนือ) เจ๊ะเลอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ลำไย ลำไยป่า (ทั่วไป) สะแงง (ตะวันออกเฉียงใต้) Longan	<i>Dimocarpus longan</i> Lour. var. longan [SAPINDACEAE]	1	-	-	-	1
651	ลิงจ้อ (ราก)	ลำไย (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) ขางนาง ขางนาง คะนาง (ภาคกลาง) คำ	<i>Homalium tomentosum</i>	-	2	-	-	2

²³² ลำคาน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ดอกมีรสหอม เรียก ต้นลำคาน /คาน น. ชื่อพรรณไม้ขนาดกลางชนิดหนึ่ง ดอกเป็นกลีบหนาและสั้น มีสีขาว กลิ่นหอม เรียก ดอกคาน ลำคาน ลำคาน

²³³ ลำไย น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ผลเป็นพวงรสหวาน ใช้กินเป็นอาหารได้ เรียก ลำไย

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		นาง โศด (ระยอง) ช้างเผือกหลวง (เชียงใหม่) แซ่พู่ (กะเหรี่ยง- กาญจนบุรี) ปะหง่าง (ราชบุรี) เป็ด็ย (กาญจนบุรี) เก็ยนาง เก็ยตะนาง (อุดรดิษฐ์) เก็ยค่างให้ (ลำปาง) ถึงจ้อ (นครราชสีมา)	(Vent.) Benth. [SALICACEAE]					
652	ลิ้นกวาย (ราก)	กระมำ (เขมร-สระบุรี) จูณา (เขมร- สุรินทร์) ค้อนตีหมา (ยะลา) ค้อนหมา ขาว (ภาคกลาง) ค้อนหมาแดง (นครราชสีมา) ถันทรง (ชลบุรี) โคน มะเต็น (สุพรรณบุรี) ชินตะโกพดี (กะเหรี่ยง-ลำปาง) ทองคันทรง (ชลบุรี) พันทรง (นราธิวาส) ยูดง ดิดา ซาปี (ภาคใต้) ถัน ถันกวาย ถันควาย (ลำปาง) หางกวาย (นครพนม) หูกวาง (ตราด, ปราจีนบุรี)	<i>Ancistrocladus tectorius</i> (Lour.) Merr. [ANCISTROCLADACEAE]	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
653	ลิ้นฟ้า ²³⁴ (เปลือก) (ราก) (แก่น) /เพกา (เปลือก)	กาโต้ไต้ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) คือ อกกะดอทะ ดูแก (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) เบโก (มลายู-นราธิวาส) เพกา (กลาง) มะลิดไม้ มะลิดไม้ (เหนือ) ลิ้นฟ้า (เลย) หมากลิ้นก้าง หมากลิ้นช้าง (ไทใหญ่-เหนือ) มะลิด ไม้ ลิ้นฟ้า หมากลิ้นก้าง เพกา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Oroxylum indicum</i> (L.) Kurz [BIGNONIACEAE]	3	4	1	1	9
654	ลิ้นแฮด ²³⁵ (ราก)	เถาะปะปดใบเลื่อม (ประจวบคีรีขันธ์) บอระคน (ตรัง) ปดคาย (สุราษฎร์ธานี) ปदनัน (ปัตตานี) ปดเลือน (สุราษฎร์ ธานี) ปะละ (มลายู-นราธิวาส) มะตาด	<i>Tetracera louireirii</i> (Finet & Gagnep.) Pierre ex Craib [DILLENIACEAE]	1	-	-	-	1

²³⁴ ลิ้นฟ้า น. เพกา ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ผลแบนเหมือนลิ้นคน ชาวประมงหนึ่งคนเรียก ไม้ลิ้นฟ้า ลิ้นไม้ กัว

²³⁵ ลิ้นแฮด น. สุกนธ์ ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง ใบสากๆ เรียก เครือลิ้นแฮด

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
655	ลูกบิดเม่ม่าย /กรดทังห้า	เครือ (กทม.) ย่านปลด (นครศรีธรรมราช) รตสุคนธ์ รตสุคนธ์ ขาว (กทม.) สะบักละ (มลายู- นราธิวาส) สุกนธรส เสาวรศ (กทม.) อรคันธ์ (ตรัง) มะตาดเครือ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Scoparia dulcis</i> L. [PLANTAGINACEAE]	-	2	-	1	3

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
656	ลูกกระโปกตาเถร	วัน (ไต้ใหญ่-แม่ฮ่องสอน) หน้้าหัว แมงฮุน (เหนือ) หนวดแมง (กลาง) ฟู ปลาช่อนตัวผู้ (ตราด) กรด (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	-	1	-	-	-	1
657	เลเต (ราก) /ชายหินแห่ ²³⁶	กระต่ายหิน มหามงส์ หางหงส์ (กลาง) ตาก้าน หินแก้ว หินคำ (แม่ฮ่องสอน)	<i>Hedychium coronarium</i> J. Koenig [ZINGIBERACEAE]	1	-	1	-	2
658	เลนเติน (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
659	เล็บเงือก (ต้น)	-	-	2	-	2	3	7
660	เล็บแมว ²³⁷ (ราก)	หนามเล็บแมว (เชียงใหม่)	<i>Capparis tenera</i> Dalzell [CAPPARACEAE]	3	1	2	1	7

²³⁶ ทวยหิน น. ดอกเลเต เรียก ดอกทวยหิน ชายหิน ก็ว่า

²³⁷ เล็บแมว น. เล็บเขี้ยว ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง มีลูกกลมๆ เล็ก ๆ เรียก หมากเล็บแมว / หนามเล็บแมว. หนามเล็บเขี้ยว เรียก หนามเล็บแมว มีผลเล็กๆ หนามเกิดตามต้น ผลใช้กินได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
661	เลา ²³⁸ (ราก)	เล็บเหยี่ยว (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์) แฉมดอกขาว (เขียงใหม่) คาหลง (ไทใหญ่-เขียงใหม่) คาหลวง (เขียงใหม่) พง เลา (ทั่วไป) อ้อยแดง (กลาง) อ้อยเลา (ลพบุรี)	<i>Saccharum spontaneum</i> L. [POACEAE]	1	-	1	-	2
662	เลียง (ราก)	เมล็ดา (พืชญ่โลก) ทุมทวย (สระบุรี) ปอเลียง (ภาคเหนือ) ปอหม่นใหญ่ (ภาคกลาง) หมากหัวลิง (กรุงเทพฯ)	<i>Berrya mollis</i> Wall. Ex Kurz [MALVACEAE]	-	-	1	-	1
663	แดงชอน /แดงชอน (ราก) /แดงชอน (ราก) /เท้าขม่อม (ราก) /ขาขม่อม (ราก)	กาชะลียง (ยะลา) จรดพระธรณี ดอกคาน (ยะลา) เท้าขม่อม (กลาง, จันทบุรี) เท้าขม่อมป่า (อุบลราชธานี) บึงขม บึงขาว บึงหลวง เป็นจ้อน (เหนือ) พญารากเดี่ยว	<i>Clerodendrum indicum</i> (L.) Kuntze [LAMIACEAE]	2	5	3	1	11

²³⁸ เลา น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ดอกสีขาวอมๆ เรียกต้นเลา / กะเดาน. อินทนิล ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นกะเดา อะเลา กากะเดา ก้า

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก /แรงซอง 1	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
664	ว่านกิบแรด /กิบแรด	(คาบสมุทร) พญาสิงจอน (เชียงใหม่) พมพี (อุดรธานี) พอกาอ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ฟินพี (โดย) โฟพัง (ราชบุรี) ไม้เท้าฤๅษี (เหนือ, คาบสมุทร) สิงจอนใต้ (เชียงใหม่) หญ้านั้นจอน (ประจวบคีรีขันธ์) เท้ายายม่อม/ ประทุมราชา/ ไม้เท้ายายม่อม (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Angiopteris evecta</i> (G. Forst.) Hoffm. [MARATTIACEAE]	4	1	-	-	5
		กิบม้า (ลำพูน) กิบมัลม (เหนือ) กิบแรด (แพร่) กูดซาง (เชียงใหม่) ดูดู (มลาชู-คาบสมุทร) ว่านกิบม้า (กลาง) ว่านกิบแรด (ทั่วไป) Elephant fern. ว่านกิลิบแรด (แพทย์ศาสตร์)						

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
665	ว่านชน ²³⁹ (ใบ) /ว่านชน	สังเคราะห์ ปลับปลิง ปลับปลิงทอง (ทั่วไป) ปลิงเด (นราธิวาส) ลิ้ว (เหนือ) ปลับปลิง (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Crinum asiaticum</i> L. [AMARYLLIDACEAE]	-	1	1	-	2
666	ว่านน้ำ (ใบ)	คาเจียงจี (เหนือ) ไคร้ ^๒ น้ำ (เพชรบูรณ์) ตะไคร้ ^๒ น้ำ (แพร่) ทิลิปโต (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ผมผา (เหนือ) ว่านน้ำ ว่านน้ำเล็ก (เชียงใหม่) ส้มชั้น ฮางคาว น้ำ ฮางคาวบ้าน (เหนือ) ฮางคาวผา (เชียงใหม่) Beewort, Myrtle grass, Sweet cinnamon, Sweet flag, Swirt sedge.	<i>Acorus calamus</i> L. [ACORACEAE]	3	2	-	-	5

²³⁹ ว่านชน น. ปลับปลิง ว่านต้ฟ้า กัว/ค้ำ น. ว่านปลับปลิง ชื่อว่านชนิดหนึ่งเรียก ว่านค้ำ ว่านชน ว่านชน หว่านต้ฟ้า กัว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
667	ว่านไฟ /ไฟล (หัว)	ว่านน้ำ (แพทย์ศาสตร์สงคราม) บุลย บุลย (เหนือ) ไฟล (ยะลา) มีน สะล่าง (ไทใหญ่-เมฮ่องสอน) ว่านไฟ (กลาง) ไฟล/ไฟลเหลือง (แพทย์ศาสตร์ สงคราม)	<i>Zingiber montanum</i> (J. Koeng) Link ex A. Dietr. [ZINGIBERACEAE]	1	12	9	1	23
668	ว่านหางช้าง	ว่านมีดขยับ (ภาคเหนือ) ว่านหางช้าง (กทม.) ว่านหางช้าง (แพทย์ศาสตร์สงคราม)	<i>Iris domestica</i> (L.) Goldblatt & Mabb. [IRIDACEAE]	1	-	-	-	1
669	ว่านอุบ	-	-	-	1	-	-	1
670	สน ²⁴⁰ (ราก) (แก่น)	เกี๋ยงเปลือกแดง (เหนือ) เกี๋ยงเปลือก บาง (เจียงใหม่) จ้วง	<i>Pinus kesiya</i> Royle ex Gordon / <i>Pinus merkusii</i> Jungh. & de	3	3	-	-	6

²⁴⁰ สน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีใบเป็นผอม มีหลายชนิด บางชนิดมียางและน้ำมัน ใช้ทำน้ำมันและยา บางอย่างใช้ทำหวี สำหรับทอผ้า

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม
				PS204	PS206	PS207	
		(ตะวันออกเฉียงเหนือ) เชียงบั้ง (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) เปก (เพชรบูรณ์, ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) สน เขา สนมไป (กลาง)/ สนมสองไป เกียงเบ็ลือกคำ (เหนือ) เกียงเบ็ลือก หนา (เชียงใหม่) จ้าง (ตะวันออกเฉียงเหนือ) เขียงเขา (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) โข (กะเหรี่ยง- เชียงใหม่) ใต้ (ศรีสะเกษ, อุบลราชธานี) เปก (เลย, ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) สนเขา สนมสองไป สนม หางม้า (กลาง) สระอล (เขมร-สุรินทร์) สน (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	Vriese [PINACEAE]				

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
671	ส้ม ²⁴¹ (เปลือก)			-	-	1	-	1
672	ส้มกบ ²⁴² (ราก) (น้ำ)	ลาดา (ตรัง) ดุ (สุราษฎร์ธานี) ส้มกบ (ภาคเหนือ) ส้มคู้ (สุราษฎร์ธานี) ส้มเห็ด (ภาคใต้) ส้มหะ (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) อุโลก (ราชบุรี) เกล็ดหอยเทศ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Hymenodictyon orixense</i> (Roxb.) Mabb. [RUBIACEAE]	4	-	8	5	17
673	ส้มกุ้ง (ใบ) (เปลือก) (ราก) /กุ้ง (ราก)	ส้มกุ้ง (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	-	2	-	1	2	5
674	ส้มเช้า	ส้มเช้า (ภาคกลาง)	<i>Euphorbia neriiifolia</i> L.	1	-	-	-	1

²⁴¹ ส้ม น. ชื่อเรียกผลไม้หรืออาหารที่มีรสเปรี้ยว เรียก ส้ม เช่น หนามส้ม ต้มแกง แกงส้ม

²⁴² ส้มกบ น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นส้มกบ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
675	ส้มซ่า ²⁴³ (ใบ)	ส้มซ่า (แพทยศาสตร์สงเคราะห์) มะนาวคಾಯ (ปัตตานี, ยะลา) มะนาวริ ปน มะโว้ยขาว (เชียงใหม่) ลิมกุกบา (มลายู-คาบสมุทรม) ส้มมะงั่ว (กลาง) ส้มโอมะละกอ (เชียงใหม่) หมากกิน เก็ม (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) มะงั่ว/ ส้มซ่า (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Citrus medica</i> L. var. <i>medica</i> [RUTACEAE]	-	1	-	-	1
676	ส้มป่อย ²⁴⁴ (ใบ) (ฝัก) (หมาก) (เปลือก) (ใน) (ราก)	ส้มขอน (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) ส้มป่อย (เหนือ) ส้มป่อย (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Acacia concinna</i> (Willd.) DC. [FABACEAE]	3	2	11	2	18

²⁴³ ั่ว น. ส้มซ่า ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งลูกกลมใหญ่ มีรสส้มและหวาน ชนิดรสเปรี้ยวเรียก หมากแก้ว ส้มชนิดรสหวาน เรียก หมากแก้ว หมากส้มโองหวาน หมากขาวโงให้ กัว / เวอ น. ส้มซ่า ชื่อ ส้มชนิดหนึ่ง เปลือกหนา เรียก หมากแก้ว

²⁴⁴ ส้มป่อย น. ชื่อพรรณไม้เลื้อยชนิดหนึ่ง ใบเป็นฝอยคล้ายชะอม ใช้ทำยาได้ ฝักใช้สระหัวต่างสมุนไพรได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
677	ส้มพยัคฆ์			-	-	-	1	1
678	ส้มพ้อหลวง (ราก) /ขามเครือ	ขามเครือ ชื่อคุณ เถาปีดำ บิ้อม (เชียงใหม่) คิมแมบ (ปราจีนบุรี) เครือ กระพี้เขากวาย ขามเครือ (หนองคาย) แตงม (จันทบุรี) มกแผ่นดิน (เข้า- เชียงใหม่) เวอรอัมบีด (เขมร-สุรินทร์) กะพี้เขากวาย (แพทยศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Dalbergia stipulacea</i> Roxb. [FABACEAE]	1	-	1	-	1
679	ส้มลม (ราก) (ใบ)	ส้มลม (ตะวันออกเฉียงเหนือ, สระบุรี)	<i>Aganonerion polymorphum</i> Pierre ex Spire [APOCYNACEAE]	-	1	3	1	5
680	สมาน้ำเกียง	-	-	1	-	-	-	1
681	ส้มเลี้ยว ²⁴⁵ (ใบ) (ราก)	ส้มเลี้ยว (เหนือ) เลี้ยวส้ม	<i>Bauhinia malabarica</i> Roxb.	1	1	-	1	3

²⁴⁵ เลี้ยว น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มี 3 ชนิด คือเลี้ยวส้ม เลี้ยวโผ และเลี้ยวเครือ. เปลือกต้น แก่นพุดกษัยมพาด แผลบือย ห่านเลือด แก่ท้องเสีย ฟอกเลือด ขับปัสสาวะ ขับเสมหะ แก้ไอ แก้บิด

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
682	สมอ ²⁴⁶ (ใน) (แก่น) (หมาก) (ต้น) /สมอไทย /หมากสมอ (ราก) (ใน) /หมากขมอ (ใน) /สมอทั้งสอง /สมอทั้งสาม /โกฐพุงปลา	(นครราชสีมา) คังโค (สุพรรณบุรี) แดง โค (สระบุรี) บ้าม (ลำพูน-สุรินทร์) เตียว ส้ม (นครราชสีมา) เตียวใหญ่ (ปราจีนบุรี) ส้มเตียว (แพทยศาสตร์สงคราะห์) มะนะ (เหนือ) ม่าน (กะเหรี่ยง- เชียงใหม่) สมอไทย สมออัพา (กลาง) สมอ/ สมอไทย/สมออัพา/โกฐพุงปลา (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	[FABACEAE] <i>Terminalia chebula</i> Retz. Ver.chebula [COMBRETACEAE]	3	9	5	2	19

²⁴⁶ สมอ น. สมอ สมอเรียก สมมอ สมมอมี 2 ชนิด คือ สมมอดินหรือสมมอพุ่ม มีรสขมเรียก สมมอมีงู อีกอย่างหนึ่งเรียก สมมอใหญ่ ใช้กินเป็นอาหารและทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก /โกฐทั้งเก้า	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
683	สมอเทศ (ลูก) /สมอเทศ /สมอทั้งสาม	รกฟ้าขาว สมอเทศ สมอขี้ต สมอเทศ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Terminalia arjuna</i> (Roxb. Ex DC.) Wight and Arn. [COMBRETACEAE]	1	4	-	-	5
684	ส้มดี (ราก) (ใบ) /ส้มดีน้อย (ราก) /ไม้ส้มดี /ต้นส้มดี	ขี้ผึ้ง (นครราชสีมา) ขะมิด ขะมิดน้อย ส้มดีน้อย (เลย)	<i>Micromelum falcatum</i> Lour. [RUTACEAE]	4	8	6	4	22
685	สมุลแว้ง	อบเชย (กรุงเทพฯ, อุตรดิตถ์) ขุนนมะ แว้ง เขียวใหญ่ (ตรัง) จางแดง (หนองคาย) มหาปราบตัวผู้ ผืนแสนห้า (นครศรีธรรมราช) แสงแว้ง พะโว โมง หอม ระแงง (ชลบุรี) มหาปราบ มหา ปราบตัวผู้ (ตะวันออก) บริเวง (ระนอง) แสงแว้ง (ปัตตานี) สมุลแว้ง	<i>Cinnamomum befoighota</i> (Buch. - Ham.) Sweet [LAURACEAE]	5	-	-	-	5

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
686	สลดน้ำ (ราก)	(นครศรีธรรมราช) สมุลแว้ง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) มะนอดน้ำ (เขินราช) สลดน้ำ (กลาง) สลดน้ำ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Ficus heterophylla</i> L. f. [MORACEAE]	1	-	-	-	1
687	สลักดำ (ราก)	ขี้หนู (กลาง) ใครีมดดำดง (เหนือ) พัง ทวด (ชลบุรี) นมหนู (ตะวันออก) ไม้ตะ แซ (มลายู-นราธิวาส) ลำบิด (กลาง) ลำ บิดทะเล (ระนอง) ลำอิด (นราธิวาส) สลักดำ (อุดรธานี) หมากขี้หนู (กลาง) หมากน้อย (ชัยภูมิ)	<i>Diospyros vera</i> (Lour.) A. Chev. [EBENACEAE]	-	2	-	-	2
688	สวาด	ง้ายแดง ง้ายใหญ่ สวาด (คาบสมุทร) สวาด (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Caesalpinia andamanica</i> (Prain) Hattink [FABACEAE]	-	1	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
689	สะแก ²⁴⁷ (ราก) /แกน	แก (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ขอนแก่น จองแซ่ (แพร์) ช้างแก (เขมร-ปราจีนบุรี) แพ่ง (เหนือ) สะแก สะแกนา (กลาง) สะแก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Combretum quadrangulare</i> Kurz [COMBRETACEAE]	-	1	1	-	2
690	สะค้าน ²⁴⁸ (เถา) (ราก)	ตะค้านเล็ก (ตราด) ตะค้านหนอก (นครราชสีมา) สะค้าน (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Piper ribesoides</i> Wall [PIPERACEAE]	5	2	2	-	9
691	สะเดา ²⁴⁹ (ใบ) (ก้าน) (แก่น) (เปลือก)	กะเดา (ลาบสมุทร) กวินัน (ทั่วไป) จะ ตั้ง (ส่วย) สะเดา (กลาง) สะเดาอินเดีย	<i>Azadirachta indica</i> A. Juss. [MELIACEAE]	5	2	1	1	9

²⁴⁷ แก น. สะแก ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ถ้าต้นมีหนาม ขอบเกิดในป่าโปร่งและใกล้แม่น้ำ ใช้ปลูกครั้งได้ เรียก ต้นแก แจ กัว

²⁴⁸ สะค้าน น. ชื่อถั่วลิสงชนิดหนึ่ง มีรสเค็มใช้ทำยาได้ เรียก ตรีอสะค้าน

²⁴⁹ สะเดา น. ฝักสะเดา ฝักชนิดหนึ่ง ใบและดอกมีรสขม ใช้กินได้ เป็นยาป้องกันไข้ และแก้ไข้ได้ เรียก ฝักสะเดา ฝักกะเดา กัว / กะเดาน. สะเดา ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีรสขม กินก่อนเป็นไข้ป้องกันไข้ได้ กินเมื่อเป็นไข้แล้วรักษาไข้ให้หายได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/กระแต (ราก)	(กรุงเทพฯ) สะเลียม (เหนือ) สะเลา (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)						
692	ตะตันที่อยู่อมปlovak (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
693	สะเบง (ราก) (น้ำมัน) /ยางสะเบง (น้ำมัน) ใหม่) /กุงคาย	ยางคาย (คาบสมุทร)	<i>Dipterocarpus crinitus</i> Dyer [DIPTEROCARPACEAE]	1	1	2	1	5
694	ลี้กั (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
695	ลี้กัทั้งสอง /ลี้กั	ครี กระซึก (คาบสมุทร) ขรี (สุราษฎร์ ธานี) กรักขี สรี (นราธิวาส, สุราษฎร์ ธานี) ลักขี (นราธิวาส)	<i>Dalbergia parviflora</i> Roxb. [FABACEAE]	1	2	-	-	3
696	ลันเตียว (ราก)	กะเบเต้า (มอญ กาญจนบุรี) โกงที่ (กะเหรี่ยง กาญจนบุรี) พลุสะบาด	<i>Dillenia hookeri</i> Pierre [DILLENIACEAE]	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
697	สันพร้าว ²⁵⁰ (ราก)	(เขมร สุรินทร์) ส้านดิน (ภาคกลาง) ส้านเตี้ย (ปราจีนบุรี ตราด) ส้านเต่า (สุ ราษฎร์ธานี) ส้านทุ่ง สุราษฎร์ธานี) ส้านน้อย (พิษณุโลก) ส้านบาท (นครราชสีมา) เกียงพ่าย (ภาคเหนือ) ชะแป (ไท ใหญ่-แม่ฮ่องสอน) พอกี พอสู่เจาะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มอกพ่า (ไท ใหญ่-แม่ฮ่องสอน) สะพัง (เลย) สันพร้าวหอม (ภาคกลาง) หญ้าลิงพัง (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน)	<i>Eupatorium chinense</i> L. [ASTERACEAE]	-	-	1	-	1
698	สับประรด (ใบ) (หัว)	ขนุนทอง (คาบสมุทรี) เนาะชะ (กะเหรี่ยง-ตาก) เนาะ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) บอนัด (เชียงใหม่) มะจะ	<i>Ananas comosus</i> (L.) Merr. [BROMELIACEAE]	-	3	-	-	3

²⁵⁰ คำพ้อง น. สันพร้าวหอม ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นคำพ้อง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
699	สา ²⁵¹ (ราก)	น้ำมะนัต (เหนื่อ) ไม้เนื้อ (เจมร) ย่าน นัต ยานัต (คาบสมุทร) ลิงทอง (ชาว บน-เพชรบูรณ์) สับประด (กลาง) สับประดลาย (กรุงเทพฯ) หมากแก้ง (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน)	<i>Broussonetia papyrifera</i> (L.) L'Hér. ex Vent. [MORACEAE]	1	-	-	2	3

²⁵¹ สา. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง คล้ายต้นหม่อมแต่ใหญ่กว่า ใช้เปลือกทำกระดาษ เรียกว่ากระดาษสา

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
700	สาดี (ราก) /ไม้ชาติ (น้ำ) /สาดีขาว (ราก)	ค้ำเงาะ ค้ำแงะ ค้ำไทย ค้ำแฝด (ภทม.) ค้ำยง (เขมร) ค้ำเสด (ภทม.) จักู้ ชาต (พืชญ โลก) ชาดี (เขมร) ชิดหมัก (เลย) มะกายหุ้ม (ภาคเหนือ) ส้มขี้ (เขมร- สุรินทร์) แสด (ภาคเหนือ) หมากมอญ (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน)	<i>Bixa orellana</i> L. [BIXACEAE]	3	1	-	-	4
701	สารภี ²⁵² (ราก) (ดอก) /เกสรทั้งสี่	ทพรี (จันทบุรี) สร้อยพิ (คาบสมุท) สารภี (ทั่วไป) สารภีแนน (เชียงใหม่) สารภี (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Mammea siamensis</i> Kosterm. [GUTTIFERAE]	3	2	-	-	5
702	ลำเหล้าเครือ (ราก) /ลำเหล้า (ราก) /เหล้า (เปลือก)	โยม (มลายู-ปัตตานี) นางดำ (นครราชสีมา) ลำเหล้า ลำเหล้าข้าง (ประจวบคีรีขันธ์) / เครือติดต่อ (สุ)	<i>Desmos cochinchinensis</i> Lour. / <i>Friesodielsia desmoides</i> (Craib) Steenis ²⁵³	2	1	4	1	8

²⁵² สารภี น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ดอกสีเหลือง มีกลิ่นหอม ใช้ทำยาได้ เรียก ดอกสารภี ดอกสารภี ก็ว่า

²⁵³ ทุ่ง 2 ชนิดเป็นพืชวงศ์เดียวกัน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
703	/เหล้าน้อย (ราก) /ซาเหล้าน้อย	ราชภูริธานี) นุหงาเซิง นุหงาแดงงาน (กรุงเทพฯ) สำเหล้า (สุราชภูริธานี) สายหยุด สามพันตา (ทั่วไป) สามพันตา (นครราชสีมา) สำพันตา (ทั่วไป)	[ANNONACEAE] <i>Sampantaea amentiflora</i> (Airy Shaw) Airy Shaw [EUPHORBIACEAE]	3	-	-	3	
704	ลำโรง (ราก) (เปลือก) /หมากส้มโอง /ส้มโอง (เปลือก) /ส้มโอง (ราก) /ส้มโอง ²⁵⁴ (ต้น) (แก่น)	จำมะโอง (เชียงใหม่) มะโรง มะโรงโหลง (ปัตตานี) ลำโรง (กลาง, ตะวันออก) โหลงโอง (คาบสมุทรม) ลำโรง (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Sterculia foetida</i> L. [MALVACEAE]	-	2	3	2	7
705	สิงโครตัน ²⁵⁵ /สิงโครตัน	จะโครตัน (เชียงใหม่) ตะโคร (กาญจนบุรี) ตะโครตัน (เลย)	<i>Litsea cubeba</i> (Lour.) Pers. [LAURACEAE]	1	2	5	-	8

²⁵⁴ ส้มโอง น. ลำโรง ชื่อพรรณไม้ขนาดใหญ่เรียก ต้นส้มโอง

²⁵⁵ พืชอีกชนิดที่มีชื่อตะโครตัน คือ *Cinnamomum iticioides* A. Chev. ชื่อวงศ์ LAURACEAE ชื่ออื่น ข่าต้น ตะโครตัน (ภาคกลาง) พุดต้น (เชียงใหม่)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม
				PS204	PS206	PS207	
	/สิงไกร (ราก) /สีไคล (ราก) /สิงไคล (ราก)	ข่าต้น/ตะไคร้ต้น (แพทย์ศาสตร์ สังเคราะห์)					
706	ลิกซ่าง (ราก)	-	-	1	-	-	1
707	สีชมชื่น (ราก) (ใบ) /สีชมชื่น ²⁵⁶ (ราก) /เขยตาย (ราก)	กระรอกน้ำ (ชลบุรี) กระรอกน้ำขาว (เหนือ) กระรอกน้ำขาว (กลาง, ชลบุรี) เขยตาย (เหนือ) เขยตาย (กลาง) ตาระ แป (มลายู-ยะลา) น้ำข้าว (กลาง, คาบสมุทรม) ประยงค์ใหญ่ (กรุงเทพฯ) พุทธรักษา (สุโขทัย) มันหมู (ประจวบคีรีขันธ์) ลูกเขยตาย (กลาง) สีมชื่น (ตะวันออกเฉียงเหนือ, เหนือ)	<i>Glycosmis pentaphylla</i> (Retz.) [RUTACEAE]	3	2	-	5
		ลูกเขยตายแม่ยายชกปรก (แพทย์)					

²⁵⁶ ชมชื่น น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีถิ่นกำเนิดในจีน (เขียก) ใช้ทำยาได้ เรียกต้นชมชื่น

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
708	สีทองสอง (ราก)	ศาสตร์สงครามะห์	-	1	-	-	-	1
709	สีเสียด	ขี้เสียด (หน่อ) สะเง (ไผ่ใหญ่- แม่ฮ่องสอน) สีเสียด (หน่อ) สีเสียดแก่น (ราชบุรี) สีเสียดเหนือ (กลาง) สีเสียดเหลือง (เชียงใหม่) Catechu tree, Cutch tree. สีเสียด (แพทย์ศาสตร์สงครามะห์)	<i>Acacia catechu</i> (L. f.) Willd. [FABACEAE]	-	1	-	-	1
710	สีเสียดเทศ	สีเสียดเทศ (แพทย์ศาสตร์สงครามะห์)	<i>Uncaria gambir</i> (Hunter) Roxb. [RUBIACEAE]	1	-	-	-	1
711	เสียดเงิน	-	-	-	-	-	1	1
712	เสียดเงินไม้ฟ้าผ่า	-	-	-	1	-	-	1
713	เสียดเงินเลียง (ราก)	เสียดเงินเลียง อีดำ	<i>Prismatis sessiliflora</i>	-	-	3	1	3

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
714	/เดี่ยวเงิน /ต่อมเงินดียง	(ตะวันออกเฉียงเหนือ) กระจุ กะกิดัง โกงูกะกิดัง ตูมกาแดง แสดงใจ (กลาง) แสดงมือ (อุบลราชธานี) แสดงทม แสดงมือ (นครราชสีมา) โสงบัวจี้ (จีน) ตูมกาแดง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	Pierre ex Pit. [RUBIACEAE] <i>Strychnos nux-vomica</i> L. [LOGANIACEAE]	-	1	1	-	2
715	แสงเมือง (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
716	แสนคำ (เปลือก)	กำกาย (เซียงหม่ม) กำจ่า (คาบสมุทร) ซ้อฮาย (ราชบุรี) กำเจ้า (เหนือ) ตานแดง (คาบสมุทร) แนนอาม (ซอง-จันทบุรี) เป็น (ประจวบคีรีขันธ์, สุโขทัย) ประดู่ ขาว (ชุมพร) ปู่เจ้า ปู่เจ้าห้ามท้าย พระ	<i>Terminalia nigrovenulosa</i> Pierre [COMBRETACEAE]	-	1	-	-	1

²⁵⁷ แสดงมือ น. แสดงใจ ชื่อพรรณไม้เนื้อแข็งขนาดใหญ่ ลูกคล้ายลูกตูมกา มีพิษกินแล้วเบื่อเมา แต่ใช้เป็นยาแก้ไข้ต้นัก

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		เจ้าหอมท้าย (เหนือ) พระเจ้าหอมท้าย แพบ (ประจวบคีรีขันธ์) มะขามกราย (ชลบุรี) สลิง (เหนือ) สังก้า (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ทีเสียดต้น แสง คำ แสนคำ (เลย) หนองมิ่งใจ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) หนามกราย (ชลบุรี) หอมกราย (จันทบุรี) หาน กราย (ราชบุรี) หามกราย (ชลบุรี) หาม ท้าย (เหนือ) ปู่เจ้า (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)						
717	แสนพัน (เครือ)	กวางขน(เชียงใหม่) โคคตาน (ประจวบคีรีขันธ์) ชง โค (แพร่) ปอมุ้ง (เชียงใหม่) เสียว (แพร่) เสียวเครือ (สุโขทัย) เสียวเหนือ (ทั่วไป) แผลงพัน แดง (เลย, ลพบุรี) แสนพัน (ยโสธร)	<i>Phanera ornata</i> (Kurz) Thonth. Ver. Kerrii (Gagnep.) Bandyop., P. P. Ghoshal & M. K. Pathak ชื่อพ้อง <i>Bauhinia</i> <i>involutata</i> Kurz	-	-	1	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
718	แสม ²⁵⁸ (แก่น) (ราก) /แสมทั้งสอง	บีบี (กระบี) บีบีดำ (ภูเก็ต) บีบีเค (ตรัง) แสม แสมขาว แสมทะเล (กลาง) แสมทะเลขาว (สุราษฎร์ธานี) แสม แสมแล (คาบสมุทร) แสม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) แสมทะเล (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Avicennia marina</i> (Forsk.) Vierh. [ACANTHACEAE]	1	1	1	-	3
719	ขี้เหล็กสาร (แก่น) /ขี้เหล็กป่า ²⁵⁹ (ใบ)	กราบัด กะบัด (ขาบ, นครราชสีมา) ขี้เหล็กโคก (เหนือ) ขี้เหล็กป่า	<i>Senna garrettiana</i> (Crab) H. S. Irwin & Bameby	3	1	1	-	4

²⁵⁸ พืชอีก 2 ชนิดที่ชื่อแสม *Aegialitis rotundifolia* Roxb. ชื่อวงศ์ PLUMBAGINACEAE ชื่ออื่น ไปรงแดง / *Cerriops tagal* (Perr.) C. B. Rob. ชื่อวงศ์ RHIZOPHORACEAE ชื่ออื่น ไปรงแดง แสม / เลือกชนิดนี้เพราะเป็นชนิดที่จัดทำยาโดยทั่วไป

²⁵⁹ ขี้เหล็กป่า น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เกิดในป่า เรียกขี้เหล็กป่า ขนาดเท่าขี้เหล็กบ้าน แต่ใบใหญ่กว่า ใช้ทำยาแก้ไข้ / พืชอีกชนิดที่มีชื่อขี้เหล็กป่า คือ *Senna timoriensis* (DC.) H. S. Irwin & Bameby ชื่อวงศ์ FABACEAE ชื่ออื่น กะแดงเงิน (นราธิวาส) ขี้เหล็กต้นซัง (เหนือ) ขี้เหล็กแดง (เหนือ) ขี้เหล็กนางชี (คาบสมุทร) ขี้เหล็กป่า (คาบสมุทร) ตะวันออกเฉียงใต้) ขี้เหล็กพันซัง (เหนือ) ขี้เหล็กอย (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) ขี้เหล็ก (คาบสมุทร) บีตะกะ (ละโว้-เชียงใหม่) มะเกลือเลือด (ราชบุรี) และขี้ทะเลที่ เมะเคะทะเล (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ผู้วิจัยไม่เลือกพืชชนิดนี้เพราะ ชื่อขี้เหล็กป่าของพืชชนิดนี้เป็นชื่อทางการได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/แสมพังสอง /แสมพังสอง	(ตะวันออกเฉียงเหนือ, เหนือ) จีเหล็ก แพะ (เหนือ) จีเหล็กสาร (นครราชสีมา , ปราจีนบุรี) ังซาน (จันทบุรี-สุรินทร์) แสมสาร (กลาง) แสมสาร (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	[FABACEAE]					
720	แสยกแดง	-	<i>Euphorbia</i> sp. [EUPHORBIACEAE]	2	-	-	-	2
721	หญ้าเก็ดคตหอย	หญ้าเก็ดคตหอย (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	-	-	1	-	-	1
722	หญ้าจั๊ด (ราก) /หญ้าจั๊ดมอน (ราก)	จั๊ดมอน คัดมอน (กลาง) ขุนบิดแม่ม่าย (กรุงเทพฯ) หญ้าจั๊ด (เชียงใหม่)	<i>Sida rhombifolia</i> L. [MALVACEAE]	4	3	9	1	17

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก /หญ้าขัด /ขัดมอน ²⁶⁰ (ราก)	ชื่ออื่น ขัดมอน (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
723	หญ้าขัดมอนผู้ (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
724	หญ้าขัดมอนเมีย (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
725	หญ้ามกปาว ²⁶¹ (หัว)	กกดอกขาว แฝกขาว (อุบลราชธานี) หญ้ามกปาว (ลำปาง)	<i>Carex stramentitia</i> Boott ex Boeck. [CYPERACEAE]	-	-	1	-	1
726	หญ้าคา ²⁶² (ราก) (หัว) /หญ้ามกปาว /คา (ราก)	เกอฮี่ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ลาดาล ลาด (มลายู-ยะลา) หญ้ากาค (ทั่วไป)	<i>Imperata cylindrica</i> (L.) [POACEAE]	7	6	10	1	24

²⁶⁰ ขัดมอน น. ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กจำพวกหนึ่ง มี 2 ชนิด ชนิดใบมนเรียก ขัดมอน โดแม่ ต้นไม้ 2 ชนิดนี้เกิดที่ใด จักทำให้ต้นหมอน ไม่เจริญเติบโต โบราณเรียก ต้นขัดมอน หญ้าขัดมอน คัดมอน

²⁶¹ มกปาว น. หญ้าชนิดหนึ่งใบบางและแหลมคม เวลาเอมื่อไปจับจะบาดมือ เรียกหญ้ามกปาว /ทั้งต้น แก้อาเจียน

²⁶² หญ้าคา น. หญ้าที่ใบบางแข็งและคม เรียก หญ้าคา เกิดขึ้น ณ ที่ใดหญ้านั้นขึ้นไม่ติดหมอกหมอก เรียก หญ้าคา / คา น. หญ้าคา ชื่อหญ้าชนิดหนึ่ง กล้ายแสด ใบคล้ายใบกล้วยเป็นต้นมุงหลังคา เรือนที่มุงหญ้ามกปาวออกอากาศถ่ายเทได้มีความชุ่มชื้น ร่ม รากค้ำสร้างก็ไม่แพง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
727	พังกา หญ้างวงช้าง	คา/หญ้าคา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) กุนอกาโม (มลาชู-ปัตตานี) ผักแพวงขาว (กาญจนบุรี) หญ้างวงช้าง (ภาคกลาง) หญ้างวงช้างน้อย (เหนือ) หญ้างวงช้าง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Heliotropium indicum</i> L. [BORAGINACEAE]	-	1	-	-	1
728	หญ้าเข้มด	-	-	-	-	-	1	1
729	หญ้าไทร ²⁶³ (ราก)	หญ้าไทร (ทั่วไป) หญ้าไทร (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Leersia stipitata</i> Bor [POACEAE]	2	-	-	-	2
730	หญ้าปากควาย (ราก)	หญ้าปากควาย หญ้าปากควาย (ภาค กลาง) หญ้าปากควาย (แพทย์ศาสตร์)	<i>dactyloctenium aegyptium</i> (L.) Willd. [POACEAE]	2	5	7	3	17

²⁶³ ไซ. น. ชื่อพืชชนิดหนึ่ง ใบขาวแหลมคมเรียก หญ้าไซ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		สังเคราะห์						
731	หญ้าแฝกดำ ²⁶⁴	หญ้าแฝกดำ หญ้าเวียน (อุบลราชธานี) กอกันดาร (ทั่วไป)	<i>Fimbristylis insignis</i> Thwaites [CYPERACEAE]	-	-	1	-	1
732	หญ้าแพงแดง	-	-	-	-	-	1	1
733	หญ้าแพง ²⁶⁵ (ราก)	หญ้าแพง (ภาคเหนือ) หญ้าแพง (ภาค กลาง) หน่อเกเต (กะเหรี่ยงแม่ฮ่อง สอน) หญ้าแพง (แพทยศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Cynodon dactylon</i> (L.) [POACEAE]	2	-	2	-	4
734	หญ้ายวม (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
735	หญ้าง้วนไฟ (ลำ)	-	-	-	-	-	1	1
736	หญ้าหนวดแมว /หนวดแมว (ราก)	บารักป่า (ประจวบคีรีขันธ์) พยับเมฆ (กรุงเทพฯ) หญ้าหนวดแมว (ทั่วไป) อี	<i>Orthosiphon aristatus</i> (Blume) Miq.	-	1	1	1	3

²⁶⁴ พงศ์นั จันปลัดสาจะ

²⁶⁵ แพง น. หญ้าแพงเรียก หญ้าแพง หญ้าชนิดนี้เคยเป็นเถาไปตามดิน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/หัวหนวดแมว	ตู่ดง (เพชรบุรี)	[LAMIACEAE]					
737	หญ้าหางเสือ ²⁶⁶ (ราก)	หญ้าแฝกใหม่ (เลย), หญ้าเพรกใหม่ (ปราจีนบุรี), หญ้าหางเสือ (นครราชสีมา), หญ้าหางหมาจิ้งจอก (เพชรบูรณ์)	<i>Aristida balansae</i> Henrard [POACEAE]	-	-	1	2	3
738	หญ้าแห้วหมู ²⁶⁷ (หัว) /แห้วหมู (หัว)	หญ้าขมหมู (แม่ฮ่องสอน) หญ้าแห้วหมู (ทั่วไป) Nut grass. หญ้าแห้วหมู (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Cyperus rotundus</i> L. [CYPERACEAE]	9	7	13	1	30
739	หน่อนหน้าสะหนอย	-	-	-	-	1	-	1
740	หนาเข้าจีชี (ข้าวจี?)	-	-	-	-	1	-	1

²⁶⁶ พืช อีก 2 ชนิดที่ชื่อหางเสือคือ *Uraria acuminata* Kurz วงศ์ FABACEAE ชื่ออื่น /หญ้าหางกระรอก / *Uraria crinita* (L.) Desv. Ex DC. วงศ์ FABACEAE ชื่ออื่น กันตูดขำโม (ชมร-จันทบุรี) จันทอน (กาฬสินธุ์) หญ้าตะขาบ (ราชบุรี) หญ้าหางแมว (สขล) หญ้าหางเสือ (สระบุรี) หนือขามา (สุราษฎร์ธานี)

²⁶⁷ หญ้าแห้วหมู น. หญ้าที่ใบเขียวอ่อนๆ เกิดอยู่ตามพื้นที่ชุ่มชื้น หญ้านี้เป็นอาหารของหมู เรียก หญ้าแห้วหมู เป็นหญ้าน้ำที่มีประโยชน์ / แห้วหมู น. ชื่อหญ้าน้ำชนิดหนึ่ง มีหัวเหมือนแห้ว แต่หัวเล็ก เกิดตามลานบ้านและที่ชุ่มชื้นชอบกิน เรียก หญ้าแห้วหมู

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
741	หนาด ²⁶⁸ (ราก) (ใบ)	คำพอง (ภาคเหนือ) จะบอ (มลายู-ปัตตานี) ตั่งโฮงเข้า (จีน) แเน (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ใบหลม ผักชีช้าง (ภาคกลาง) ฟ้อบกวา (ล้านนา) หนวดหลวง (ภาคเหนือ) หนวดใหญ่ (ภาคกลาง) หนาด (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Blumea balsamifera</i> (L.) DC. [ASTERACEAE]	1	-	3	1	5
742	หนามขี้แฮด ²⁶⁹ (ราก)	ขวากไก่ (ชัยภูมิ) ขอบีต (หนองคาย)	<i>Strychnos axillaris</i> Colebr.	2	3	5	2	12

²⁶⁸ หนาด น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ใบใหญ่เป็นขน มีกลิ่นฉุน เหมือน ใช้ทำยาคัด แก้ไข้ แก้ลม ได้ รสขม ฝาด

²⁶⁹ ราก แก้วดีดิดวงพาว รีดดีดิดวงงมูก แก่น บำรุงกำลัง บำรุงไขมัน/ พิษชนิดอื่นที่ชื่อ หนามขี้แฮด คือ 1. *Acacia pennata* (L.) Willd. Subsp. *pennata* ชื่อวงศ์/FABACEAE ชื่ออื่น หนามขี้แฮด (ตะวันออกเฉียงใต้) 2. *Acacia megadenia* Desv. Var. *indo-chinensis* I. C. Nielsen ชื่อวงศ์/FABACEAE ชื่ออื่น แก้วดีดิดวง (กะเหรี่ยง-ตาก) ขี้แฮด (ส่วนกลาง) เครือแจบ หันแดง (เหนือ) ทางไหลแดง (ส่วนกลาง, ภาคเหนือ) แผล (ไทใหญ่-เชียงใหม่) 3. *Acacia megadenia* Desv. Var. *megadenia* ชื่อวงศ์/FABACEAE ชื่ออื่น ผักและ (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) หนามขี้แฮด (กาญจนบุรี) หนามขี้แฮด (ภาคเหนือ) ฮาย (สุราษฎร์ธานี) 4. *Caesalpinia cucullata* Roxb. ชื่อวงศ์ FABACEAE ชื่ออื่น ก่าชาย (เหนือ) ขี้แฮด (ตะวันออกเฉียงใต้) วัลย์ทะเลใหญ่ (นครราชสีมา) หนามขี้แฮด (ราชบุรี) หนามคำ (เลย) หนามถึง (กลาง) หนามจั้น (เหนือ) หนามจาย (กลาง) 5. *Caesalpinia digyna* Rottler ชื่อวงศ์ FABACEAE ชื่ออื่น กะระจาย ก่าชาย ขี้คาก (แม่ฮ่องสอน) หนามขี้แฮด (นครราชสีมา) ตากูแม (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) บ่าแน (ภาคเหนือ) มะบัน (ไทใหญ่-ภาคเหนือ) มะหนามจาย (ตาก) ล้อค้ำพอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หนามแดง (ตราด) หนามหัน (จันทบุรี) ฮาย (สงขลา) ฮายปูน (นครศรีธรรมราช)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	<p>ชีแรดตอน (ราก)</p> <p>ชีแฮด (ราก)</p> <p>หนามจี่แฮด</p> <p>ชีแฮดขาว (ราก)</p> <p>ชีแฮด (ราก)</p> <p>ชีแรด (เครือ)</p>	<p>ชีแรด (ปราจีนบุรี) เขียว (ชุมพร) ดิ่ง</p> <p>เครือดำตัวแม่ (ลำปาง) เบน เบนขอ</p> <p>(ตะวันออกเฉียงเหนือ) เด็บครุฑ</p> <p>(จันทบุรี) เด็บรอก (พิจิตร) หนามเข็ม</p> <p>(ชัยภูมิ) หมากตาไก่ (เลย)</p>	[LOGANIACEAE]					
743	<p>หนามงัวเลีย (ราก)</p> <p>งัวเลีย (ราก)</p> <p>หญ้างัวเลีย (ยอด)</p>	<p>เกี้ยวไก่ ง้างง นกกิ่ง ง้างง หนามงัวเลีย</p> <p>กระจิก (กลาง) กระโปงแดง (สุโขทัย)</p> <p>ก้อทิง (ชัยภูมิ) กะอิต (ราชบุรี)</p> <p>โกโรโกโส (นครราชสีมา) ไก่ให้</p> <p>(พิษณุโลก) งวงช้าง (อุดรธานี) งัวเลีย</p> <p>(ขอนแก่น) ตะครอง</p> <p>(นครศรีธรรมราช) ทะลุ่มอิด</p> <p>(นครสวรรค์) งัวเลีย (อุบลราชธานี)</p> <p>หนามเกาะไก่ หนามนมวัว</p> <p>(นครราชสีมา)</p>	<p><i>Capparis flavicans</i> Kurz</p> <p>[CAPPARACEAE]</p>	1	-	1	1	3

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
744	หนามแดง	พุดอ ²⁷⁰ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์) หนามแดง (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	-	1	-	-	1	
745	หนามตาควาย (ราก)	-	-	-	-	1	1	
746	หนามแทง ²⁷¹ (ราก)	มะเดื่อ ระวังใหญ่ หนามแทง (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Catunaregam tomentosa</i> (Blume ex DC.) Tiriveng. [RUBIACEAE]	1	1	1	2	
747	หนามแทงน้อย	-	-	-	-	1	1	
748	หนามแทงหลวง	-	-	-	-	1	1	
749	หนามพรม (ราก)	ขี้แฮด (ภาคเหนือ) พรม (ภาคกลาง) หนามพรม (กลาง)	<i>Carissa spinarum</i> L. [APOCYNACEAE]	1	-	1	-	
750	หม่อนน้อย	-	-	1	-	-	1	

²⁷⁰ จัวจ้ง น. พุดอ ชื่ออื่นไม่มีชนิดหนึ่ง มีหนาม เรียกว่า ต้นจัวจ้ง จัวเดือ

²⁷¹ หนามแทง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ถ้าต้นและกิ่งมีหนามยาว ผลกลม ใช้รักษาแผลเลือด ใช้ต้นใช้ทำยาแก้เลือด และทำหัววิฬมก็ได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
751	หมอน้อย (ราก) /เครือหมาน้อย (ราก)	ก้นปัด (ตะวันออกเฉียงใต้) กรุงงเมา (นครศรีธรรมราช) ขงเมา (กลาง) เครือหมาน้อย (ตะวันออก) เปล้าเลือด (แม่ฮ่องสอน) พระพาย (กลาง) สีพัน (เพชรบุรี) อะกามินเขอะ (มลายู- นราธิวาส) กรุงงเมา (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Cissampelos pareira</i> L. ver. <i>Hirsuta</i> (Buch. Ex DC.) Forman [MENISPERMACEAE]	8	2	9	9	28
752	หมอยายซี	-	-	1	--	-	-	1
753	หมอลวง	-	-	1	-	-	-	1
754	หมัน (ราก) (เปลือก)	หัวหมัน (นครพนม)	<i>Syzygium abortivum</i> (Gagnep.) Merr. & L. M. Perry [MYRTACEAE]	-	2	-	-	2
755	หมันดง (เปลือก)	-	-	-	-	1	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
756	หมาก (ราก) (ใบ) (หน่วย) (ต้น) /ในหมากแก่ /หมาก (หน่วยแห้ง) /หมากแก่ /หมากใหญ่ (ราก) /หมากเมีย /ขี้หมาก	เค็ด (เขมร) เขียด (ชาวน- นครราชสีมา) เซ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ปีนะ (มลายู-คาบสมุท) พลา (กะเหรี่ยง-เหนือ) มะ (ซอง-ตราด) สะลา (เขมร) ลีชะ (กะเหรี่ยง-เหนือ) หมาก (ทั่วไป) หมากมู (ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) หมากเมีย (ทั่วไป) หมาก สง (คาบสมุท) หมาก/ หมากสง/ หมากเมีย (แพทย์ ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Areca catechu</i> L. [ARECACEAE]	3	7	8	3	21
757	หมากก่อง ²⁷² (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
758	หมากแก้ว (ราก)	-	-	-	-	1	-	1
759	หมากขามจี	-	-	-	-	-	1	1

²⁷² ใช้ต้นขนาดใหญ่ (https://www.otop-village.com/th/places_detail/11937)

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
760	หมากขามน้อย (ราก)	-	-	-	2	-	-	2
761	หมากเง่า (ราก)	-	-	-	3	-	-	3
762	หมากเขือ (ราก) /มะเขือ (ราก) /เขือทั้งสอง (ราก) /เขือ ²⁷³ (ราก) /หมากเขือขึ้น (ราก) /มะเขือขึ้น (ราก) (ลูก) /เขือขึ้น (ราก)	เขือพะาะ (นครคีรีธรรมราช) เขือหิน (คาบสมุทร) มะเขือขึ้น มะเขือพร้าว มะเขือเสวย (กลาง) มะเขือคางกบ มะเขือค้ำ มะเขือแดง (เหนือ) มะเขือเง่ ดิน (เชิงใหม่) มะเขือพร้าวพะระยา มะเขือพร้าวคางกบ (ทั่วไป) มังคิ เก้ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มะเขือ/มะเขือขึ้น (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Solanum capsicoides</i> All. [SOLANACEAE]	4	5	2	1	12
763	หมากคืด (ราก)	-	-	1	-	-	-	1

²⁷³ เขื่อน. ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กชนิดหนึ่งมีหลายชนิด มะเขือรสุขึ้น เรียง หมากเขือขึ้น มะเขือพร้าว เรียง หมากเขือผอย มะเขือคางกบ เรียง หมากเขือโงเต่า มะเขือใหญ่เถาเหมือนเม็ดมะม่วง เรียง หมากเขือค้ำน้ำ มะเขือเทศ เรียง หมากเขือเครือ ต้นไม้ชนิดหนึ่งผลคล้ายมะเขือ ขอบเกิดตามริมแม่น้ำ ผลสุกมีรสหวาน เรียง หมากเขือน้ำ ต้นลำโพงเรียง ต้นเขือบ้า/ มะเขือรสุขึ้น เรียง หมากเขือขึ้น

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
764	หมากชาติ (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
765	หมากชาง ²⁷⁴ (ราก)	ชาง มะชาง (กลาง) มะเค็ด (ตะวันออกเฉียงเหนือ, นครสวรรค์) มะชาง (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Madhuca pierrei</i> (F. N.) William H. J. Lam [SAPOTACEAE]	-	-	2	-	2
766	มะตูม (ใบ) (ราก) /หมากตูมอ่อน /มะตูมอ่อน /ตูม (ราก) (เปลือก) /ตูม (ราก)	กะทันตาเถร ตุ่มตั้ง ตูม (ปัตตานี) บัก ตูมพะโงงค์ (เขมร) มะตูม (กลาง, คาบสมุทร) มะปิ่น (เหนือ) มะปี่ดำ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) Bael fruit tree, Golden apple, Stone apple มะตูม (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	<i>Aegle marmelos</i> (L.) Correa ex Roxb. [RUTACEAE]	11	2	2	3	18
767	หมากแตก ²⁷⁵ (ราก)	หมากผ่าสาม (อุบลราชธานี) ผ่าสาม	<i>Casearia flexuosa</i> Craib.	2	-	3	2	7

²⁷⁴ ชาง น. ชื่อพรรณไม้แก่นขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ผลกลมเล็ก สุกแล้วมีรสหวานกินได้ เรียก ต้นชาง

²⁷⁵ แตก น. ชื่อพรรณไม้ชนิดเล็ก มีผล เรียก หมากแตก ผลอ่อนทำเป็นน้ำมันได้ /ราก ขับปัสสาวะ แก้คลื่นเป็นผื่นขาว ฟังต้น บำรุงโลหิตหลังคลอด

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
768	/หมากผ่าสาม หมากทั้น (ราก) /ต้น ²⁷⁶ (ราก) /พุทรา (ราก) (ใบ)	น้อย (ยโสธร) พุทรา พุทราจีน (ภาคกลาง) มะดัน (ภาคเหนือ) มะท้ออง (กะเหรี่ยง กาญจนบุรี) มั่งถั่ง (กะเหรี่ยง แม่ฮ่องสอน) หมากขอ (ไทใหญ่ แม่ฮ่องสอน) พุทรา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	[FLACOURTIACEAE] <i>Ziziphus jujuba</i> Mill. [RHAMNACEAE]	3	3	3	1	10
769	หมากนาวลี (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
770	หมากน้ำ (มือ) /น้ำเต้า ²⁷⁷ /มือหมากน้ำเต้าเกี่ยวซ้าย	คิลูต้า (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) น้ำเต้า (กลาง) มะน้ำเต้า (เหนือ) น้ำเต้า (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Lagenaria siceraria</i> (Molina) Standl. [CUCURBITACEAE]	3	-	6	1	10
771	หมากบวบ ²⁷⁸ (เปลือก)	กะตอโร่ (มลายู-ปัตตานี) บวบกลม	<i>Luffa aegyptiaca</i> Mill.	-	-	2	-	2

²⁷⁶ ทั้น พุทรา ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีหนาม ใบเล็ก มีผลกินได้ เรียก หมากทั้น

²⁷⁷ น้ำเต้า น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง ใ้ใช้ถูกกินเป็นอาหาร มีรูปร่างเหมือนน้ำเต้า เอาก้านเต้าใส่ปากกินเช่นดินกั๊ก ใบรายงานว่าใครกินน้ำในน้ำเต้าทุกวันจะมีอายุยืน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
772	หมากบ้าน้อย /บ้าน้อย	บวบขม บวบหอม (กลาง) บวบอ้ม มะ นอยขม มะนอยอ้ม (เหนือ) บวบ (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	[CUCURBITACEAE]	-	1	1	-	2
773	หมากเบี้ยว	-	-	-	-	1	-	1
774	หมากผง /ผง ²⁷⁹ (หัว)	บรง (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	-	2	-	-	-	2
775	หมากผู้ (ราก) (ใบ)	มะผู้มะเมีย (กลาง) หมากผู้ (เหนือ) หมากผู้หมากเมีย (กลาง) มะผู้/ มะเมีย (แพทยศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Cordyline fruticosa</i> (L.) A. Chev. [ASPARAGACEAE]	2	-	-	-	2

²⁷⁸ บวบ น. ชื่อผักจำพวกหนึ่ง ต้นเป็นเถา เรียก เครือผักบวบ มี 2 ชนิด คือบวบขมและไม้อ้ม บวบขมเป็นอาหารของสัตว์ บวบไม้อ้มเป็นอาหารของคน

²⁷⁹ ผง น. ปร ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นผง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
776	มะพร้าว (น้ำมัน) /พร้าว (น้ำมัน) (ราก) (ใบ) /หมากพร้าว /หมากพร้าวหัว /หมากพร้าว (น้ำ) (ราก) /หัวหมากพร้าว (ราก) /หมากพร้าวไฟ /พร้าวไฟ (ราก) /มะพร้าวไฟ (กะลา) /กะลา	ดุง (ของ-จันทบุรี) โดง (เขมร-สุรินทร์) โพล (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) มะพร้าว (ทั่วไป) มะพร้าว (คาบสมุทรม) ย่อ (มลายู-คาบสมุทรม) หมากอูน หมากอูน (แม่ฮ่องสอน) มะพร้าว/ ก้ามะพร้าว (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Cocos nucifera</i> L. [ARECACEAE]	3	4	10	3	20
777	หมากพ่า (หน่วย)	-	-	-	-	1	-	1
778	หมากแพน (ราก)	-	-	-	-	1	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร			รวม	
				PS204	PS206	PS207		PS226
779	ฟัก ²⁸⁰ (หัว) (ราก) (เปลือก) /หมากฟัก /หมากฟักหม่น /หมากแพง (ราก) (น้ำ) /แพง (ราก)	จี่พรวด (คาบสมุทร) ดีหมื่อ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ฟัก (ทั่วไป) ฟักขาว (กลาง) ฟักใหญ่ (เหนือ) ฟักเขียว (กลาง) ฟักจิง (เหนือ) ฟักจิน /แพง (กลาง) มะฟักม มะฟักหม่น มะฟัก หม่นขม (เหนือ) มะฟักหอม (แม่ฮ่องสอน) ดูเค้ด้า (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) ฟักเขียว/มื่อฟัก (แพทยศาสตร์ สงคราะห์)	<i>Benincasa hispida</i> (Thumb.) Cogn. [CUCURBITACEAE]	4	-	6	2	12
780	หมากไฟ (ราก) /ไฟ ²⁸¹ (ราก)	จี่หมี (ภาคเหนือ) แซเคือแซ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ฝะยัว (เขมร-	<i>Baccaurea ramiflora</i> Lour. [PHYLLANTHACEAE]	-	-	1	1	2

²⁸⁰ ฟัก น. ชื่อไม้เถาจำพวกหนึ่ง ใช้ผลเป็นผัก มีผลยาวสีเขียว เรียก หมากฟัก ทั่วกับหมากแพง /โต่น น. ฟักเขียว ชื่อพืชเถาชนิดหนึ่ง เรียก หมากโต่น ผลโต มีขน ใช้กิน ได้/ แพง น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง ผลคล้าย ฟักเขียว แต่เล็กกว่า เรียก หมากแพง

²⁸¹ ไฟ น. มะไฟ ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งจำพวกมะเฟือง เรียก หมากไฟ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		สุรินทร มะไฟ (ทั่วไป) มะไฟกา (ภาคใต้) มะไฟป่า (ภาคตะวันออกเฉียง, ตะวันออกเฉียงใต้) ส้มไฟ (ภาคใต้) ห้มกั้ง (เพชรบูรณ์) มะไฟ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)						
781	หมากมันปลา	กั้นกรา (ภาคกลาง) ตะมะชู (มลายู- ภาคใต้) ตาตรา (เขมร-ภาคตะวันออกเฉียง) ตำชู (มลายู-ภาคใต้) ตำเส้า ตำเส้า (พินูโลก) มันปลา (ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ, ภาคเหนือ) Tembesu. กั้นกรา (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Fagraea fragrans</i> Roxb. [GENTIANACEAE]	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
782	หมากมาย (ราก) /บักมาย ²⁸² (ราก)	กุยถ้องชู (กะพริยง-แม่ฮ่องสอน) มะด วัด (เหนือ) หมอคาวะ (กะเที๋ยง- แม่ฮ่องสอน) หมากคอก (ไทใหญ่- แม่ฮ่องสอน) อ้อยช้าง (กาญจนบุรี)	<i>Ziziphus rugosa</i> Lam. [RHAMNACEAE]	14	-	-	1	15
783	หมากโมง ²⁸³ (ราก)	กะมวง (ตาบสมุทร) กานี (มาเลเซีย- นราธิวาส) ชะมวง (กลาง) มวงส้ม (นครศรีธรรมราช) หมากโมง (อุดรธานี)	<i>Garcinia cowa</i> Roxb. ex DC. [CLUSIACEAE]	-	-	-	1	1

²⁸² *หมากมาย ชื่อวิทยาศาสตร์ได้จากการศึกษาจากรูป จากเพลงหม้อพื้นบ้าน ที่ให้ความรู้ว่าเป็นผลไม้พื้นบ้านอีสาน ซึ่งมีลักษณะต้นและใบคล้ายกับพุทรา ผู้วิจัยจึงสืบค้นเพิ่มในหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ของเต็ม สนิตอินทน์ พบพืชในสกุลเดียวกับพุทราในสกุลเดียวกับพุทราในประเศไทยมีด้วยกัน 41 ชนิด เมื่อนำชื่อวิทยาศาสตร์ของแต่ละชนิดมาค้นรูปตัวอย่างพันธุ์ไม้พบว่า ชนิด *Ziziphus rugosa* Lam. Ver. *Rugosa* มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับหมากมายที่สุด เมื่อหาข้อมูลเพิ่มเติมพบว่า พืชชนิดนี้พบมีการกระจายตัวอยู่ใน จีน (ยูนาน) อินเดีย ลาว พม่า ศรีลังกา ไทย เวียดนาม (Flora of China, (2007.) "*Ziziphus rugosa* Lamarck". Accessed November 3, 2021. Available from ProQuest http://www.efloras.org/florataxon.aspx?flora_id=2&taxon_id=200013475) ในอินเดียใช้ผลรับประทาน (S R Frishnamurthy and P. Sarala. (2012). "Determination of *Ziziphus rugosa* Lamk.: A famine edible fruit and medicinal plant of Western Ghats." Indian Journal of Natural Products and Resources 3, 1 (March): 20-27.) ซึ่งสอดคล้องกับการใช้เป็นผลไม้ในภาคอีสาน /นอกจากนี้หมากมายยังเป็นชื่อหมู่บ้านในจังหวัดอุบลราชธานี

²⁸³ โมง น. ชะมวง ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งใบและผลคล้ายมังคุด เวลาสุกสีเหลือง รสเปรี้ยว เรียกหมากโมง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
784	หมากขง (ราก)	โอมง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	-	-	1	-	1	
785	หมากกล้าเครือ (ราก)	กล้าเครือ กัดตาไก่ (เชียงใหม่) เกม กรอม (สุรินทร์) จะมเทศ ตากกล้า (ทั่วไป) มะกล้าเครือ มะกล้าแดง (เชียงใหม่) มะกล้าตาหนู (ทั่วไป) มะขามเถา (ตรัง) มะแเค็ก (เชียงใหม่) ไม้ไฟ (ตรัง) หมากกล้าตาแดง (ตะวันออกเฉียงเหนือ) Crab's eye vine. มะกล้าเครือ/ มะกล้าแดง (แพทย์ ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Abrus precatorius</i> L. [FABACEAE]	1	-	-	-	1
786	หมากเ่วอะ (ใบ) /เ่วอ (ยอด, เครือ)	-	-	-	2	1	3	

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
787	หมากแฉ่ง (ราก) /หมากแฉ่ง (ราก) /หมากแฉ่ง (ราก) /หมากแฉ่ง (ราก) /มะแฉ่งขม (ราก) /แฉ่งขม (ราก) /แฉ่ง ²⁸⁴ (ราก) /แฉ่งขาว /แฉ่งขาว (ราก) /แฉ่ง /แฉ่งขาว (ราก) /มะแฉ่ง /บักแฉ่งขม	มะแฉ่ง มะแฉ่งขม มะแฉ่งดำ (ภาคเหนือ) มะแฉ่ง (ภาคกลาง, ภาคใต้) แฉ่งขม (สงขลา, สุราษฎร์ธานี) สะกั้งแค (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หมากแฉ่งคอง (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) African eggplant, Bush tomato. มะแฉ่งต้น/มะแฉ่ง (แพทย์ศาสตร์ สงขลา)	<i>Solanum anguivi</i> Lam. [SOLANACEAE]	10	7	14	7	38

²⁸⁴ แฉ่ง น. มะเผือกพวง มะเผือกพวงรีอก หมากแฉ่ง ตรีผลเด็ยกับมะเผือก แต่ดูเล็กกว่า ลูกเป็นพวงๆ ต้นหนึ่งมีหลายพวง ใช้กินเป็นอาหาร ได้มีหลายชนิด คือหมากแฉ่งขม หมากแฉ่งขาว หมากแฉ่งสะเอา หมากแฉ่งเครือ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/แวง (เปลือก) /แวงขม (ราก)							
788	หมากหญ้า (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
789	หมากหม่น	-	-	-	-	-	2	2
790	หมากหมาน (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
791	หมากหลอด (ราก)	ควบรอก (ตราด) มะหลอด (ภาคเหนือ) ส้มหลอด (ภาคใต้) สดอดเตา (ราชบุรี)	<i>Elaeagnus latifolia</i> L. [ELAEGNACEAE]	2	-	-	-	2
792	หมากหวาด (ราก) /หวาดข่า (ราก) /หวาดขา (ราก) /หวาด ²⁸⁵ (ราก) (แก่น) /หวาดข่า (ราก)	กะข่า กำจ่า กำข่า (ภาคใต้) ชันรู (ภาคใต้) ข่า นำข่า มะจ่า (ภาคใต้) มะหวาด (ภาคกลาง) มะหวาดบาท มะหวาดป่า มะหวาดถึง (ภาคใต้) สีฮอก น้อย (ภาคเหนือ) หวดค้ำ หวดฆ่า (ตะวันออกเฉียงเหนือ, ตะวันออกเฉียง ใต้) หวดลาว (ภาคเหนือ)	<i>Lepisanthes rubignosa</i> (Roxb.) Leenh. [SAPINDACEAE]	7	3	9	11	31

²⁸⁵ หวด น. มะหวาด ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งลูกคล้ายลูกหว้า ผลสุกมีประมาณได้เรียก หมากหวาดข่า ชื่อพืชมณฑลหนึ่งสำหรับตัดหญ้า เรียก พืชมณฑล

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
793	หมากหวิด (ราก)	ทานาคา (พม่า) มะขวิด (กลาง) มะพิ๊ด (เหนือ) มะขวิด (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Limonia acidissima</i> L. [RUTACEAE]	-	1	-	-	1
794	มะหาด (หัว) /หมากหาด (ราก) /หาด ²⁸⁶ (ราก) (แก่น) (เปลือกก)	กาแย ตาแป้ ตาแปง (มลายู-นราธิวาส) ทั้งคั้น ม่วงกวาง (ยะลา) มะหาด (ภาคใต้) มะหาดใบใหญ่ (ตรัง) หาด (ทั่วไป) หาดขน (นราธิวาส) หาดรุ่ม หาดลูกใหญ่ (ตรัง) มะหาด (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	<i>Artocarpus lacucha</i> Roxb. ex Buch. - Ham. [MORACEAE]	7	1	-	-	8
795	หมาว้อ (ต้น) /หมาว้อน้อย /เครือหมาว้อ	กะลำพะาะ (ภาคกลาง) ขางขาว ขางแดง ขางน้ำครั่ง ขี้ยายเครือ (ภาคเหนือ) เครือหมาว้อ (หนองคาย)	<i>Comarus semidecandrus</i> Jack [CONNARACEAE]	2	-	1	--	1

²⁸⁶ หาด น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกมีรสฝาด ไม้ตัดกับหมาก เรียก เปลือกหาด

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
796	หมื่นสมดี (แก่น)	เครือไหลน้อย (เขียงราย) จำเพาะ (ภาคกลาง) ตองตืน (ตะวันออกเฉียงใต้) ถอบแถบเครือ (ภาคกลาง) ลาโพ (คาบสมุทรมหานคร) ลำพะวะ (ตะวันออกเฉียงใต้) หมากสัง (คาบสมุทรมหานคร) ถอบแถบ (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Flemingia chapparr</i> Buch. - Ham. Ex Benth. [FABACEAE]	1	-	-	1	
797	หมี (ราก)	กำปรนบาย (จันทบุรี) ดอกกุ่ม (ลำปาง) ตั้งสีไพร (พิษณุโลก) ทั้งบวน (ปัตตานี) มั่น (ตรัง) มะเขือ (ภาคเหนือ, ชลบุรี) มือเบาะ (มลายู-ยะลา) ขุบเหยา (ภาคเหนือ, ชลบุรี) เตี้ยชู (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) หมี (ลำปาง อุตรดิตถ์)	<i>Litsea glutinosa</i> (Lour.) C. B. Rob. [LAURACEAE]	-	-	1	1	

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
798	หฺมู (ราก)	หมีเหม็น (ภาคเหนือ, ขลบุรี) หมู ทะลวง (จันทบุรี) หมูเหม็น (แพร่) อี เหม็น (กาญจนบุรี, ราชบุรี)	-	-	1	-	1	
799	หยิกบ่ถอง (ราก) (เปลือก) /เอียนค้อน ²⁸⁷ (ราก)	กรุงบาดาล (สุราษฎร์ธานี) ตะนาง ชะ นาง (ตราด) ตรึงบาดาล (ปัตตานี) ตุง สอ (เหนือ) ตูเบ๊ะมิง ตูวอชิง ปลาไหลเผือก (กลาง) เพียก คาบสมุทร) หยิกบ่ถอง หยิกไม้ถึง (ตะวันออกเฉียงเหนือ) เอียนค้อน (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ไหลเผือก (ตรัง) แฮพันซัน (เหนือ)	<i>Eurycoma longifolia</i> Jack [SIMAROUBACEAE]	1	4	6	2	13
800	หลังคำ ²⁸⁸ (ราก)	คำแดง (ภาคเหนือ) ไคร้มด (เชียงใหม่)	<i>Diospyros ferrea</i> (Willd.)	-	-	-	2	2

²⁸⁷ เอียนค้อน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกค่อนข้างขาว ใช้ทำยาได้เรียก ต้นเอียนค้อน

²⁸⁸ ลำต้น แก่ปาดมีรอยบำรุงง โดหิดหลังคดอด ราก แก้ไข้ ลำต้นหรือราก แก้ลำแดงมฤณ มีอาการร้อนในท้อง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		หมากจีหนู (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) หมากน้อย (ชัยภูมิ) หลังก่ำ (อุบลราชธานี) ทิ้งทวด (ชลบุรี) ลำบีด ทะเล (ระนอง) ลำอิด (นราธิวาส)	Bakh. Ver. Ferrea ชื่อพ้อง <i>Diospyros vera</i> (Lour.) A. Chev. [EBENACEAE]					
801	หวดข่าไทย	-	-	-	-	-	1	1
802	หวดข่าลาว	-	-	-	-	-	1	1
803	หวดน้อย (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
804	หวนข่าน	-	-	-	-	-	1	1
805	หวาน (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
806	หว่านชอก (หัว)	พญาวานร ฮ่วนง้อก (เวียดนาม)	<i>Pseuderanthemum palatiferrum</i> (Nees) Radlk. Ex Lindau [ACANTHACEAE]	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
		พลูช้าง (ภาคใต้) มาบขัวนิ (ม้ง-น่าน) หวายตะมอย (อุตรดิตถ์) / คอกัว (สุ ราษฎร์ธานี, ชะลา) จะเข็บ (ภาคกลาง) ตะขาม (ชลบุรี) ตะเข็บ (ภาคกลาง) นะ แมะกะตัง (มลายู-ปัตตานี) หวาย ตะมอย (อุตรดิตถ์) หวายมี (ไทใหญ่) หวายสะลอย (หนองคาย) หวายหนู (เชียงราย)	[ARACEAE]					
810	หวายส้าง	-	-	1	-	-	-	1
811	ห่อข้าวพอกลีดา	กระเช้าลีดา (นราธิวาส) กระจากัด (ชลบุรี) กระปรอก (คาบสมุทรม) กระปรอกกระจากัด (ชลบุรี) กระปรอก ลีดา (ตราด) ห่อข้าวลีดา (กลาง, ตราด) หัวลีดา (คาบสมุทรม)	<i>Platynerium coronarium</i> (J. Koenig ex O. F. Mull.) Desv. [POLYPODIACEAE]	1	-	-	-	1
812	ห่อมแก้ว (ราก)	กะเม็งตัวเมีย คัดเม็ง (กลาง) บังเกีเจ้า	<i>Eclipta prostrata</i> (L.) L.	1	2	5	1	9

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
813	/หญ้าหอมแก้ว (ยอด) /หญ้าหอมเจ้า /กะเม็ง	(จีน) หญ้าสับ (เหนือ) ชื่อมกैया (เหนือ) กะเม็ง (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	[ASTERACEAE]					
813	หันแดง	เกตุก้อ (กะเหรี่ยง-ตาก) ขี้แรด (กลาง) เครือแจบ หันแดง (เหนือ) หางไหล แดง (กลาง, เหนือ) แห้ว (ไทใหญ่- เชียงใหม่) หลดแดง (เหนือ)	<i>Acacia megaladena</i> Desv. Ver. <i>Indi-chinensis</i> I. C. Nielsen [FABACEAE]	-	-	1	-	1
814	หัตถ์คุณเทศ	ขี้ผึ้ง (นครราชสีมา) ชะมิด (อุบลราชธานี) เพี้ยพาน (เหนือ) มะหลุย (คาบสมุทรมุ่ยใหญ่ (ภูเก็ต) ยม (ชุมพร) ร้อย (กาญจนบุรี) สมดีไบ ใหญ่ (เพชรบูรณ์) สันโสก (ตะวันออกเฉียง เฉียงใต้) สามเสือ (ชลบุรี) สามโสก (จันทบุรี) ตำรุย (ยะลา) สีสม (กลาง) แสนโสก (นครราชสีมา) หญ้าสายอิน	<i>Clausena excavata</i> Burm. F. [RUTACEAE]	1	-	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
815	หัตถ์ดำ	(เหนือ) หมอน้อย (กลาง) หมี่ (เหนือ) หวดหมอน (กลาง, เหนือ) หัตถ์คุณ (สระบุรี, สงขลา) หัตถ์คุณ โทก (เพชรบูรณ์) อ้อยช้าง (สระบุรี) หัตถ์คุณเทศ (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Osmunda angustifolia</i> Ching [OSMUNDACEAE]	-	1	1	-	2
816	หัตถ์แดง	กูดตีป่า กูดพาม (เหนือ) กูดเสือ (ปัตตานี) ขนไก่น้อย (เลย) เตตติง (ตราด) นิด โพลี (สงขลา, ยะลา) โพลี (ปัตตานี) ละอองไฟฟ้า (กลาง) ว่านไก่ น้อย (ทั่วไป) หัตถ์แดง (นครราชสีมา)	<i>Cibitium barometz</i> (L.) J. Sm. [CIBOTIACEAE]	-	1	-	-	1
817	หางกวาง (ราก)	เบ้า (ตรัง) หางกวาง (ปราจีนบุรี)	<i>Agrostistachys indica</i> Dalzell [EUPHORBIACEAE]	-	-	1	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
818	หางนกกี ²⁹¹ (ราก)	ว้าง (สุโขทัย) หางนกคะดิง (สุโขทัย) หางนกกี (เลย) นามเกี้ยวโก (กลาง) หวัดาด (สงขลา) หวดาด (สงขลา) นามว้าง หางนกกี (เลย)	<i>Capparis septaria</i> L. [CAPPARACEAE]	-	1	-	-	1
819	หางไหลแดง ²⁹²	กะด้าพะาะ (เพชรบุรี) เครือไหลน้ำ (เหนือ) โพทะโกกล้า (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) หางไหลแดง ไหล ไหลน้ำ (เหนือ) อวดน้ำ (สุราษฎร์ธานี)	<i>Paraderris elliptica</i> (Wall.) Adema [FABACEAE]	1	-	-	-	1
820	ห้าฮอก (เปลือก)	เก้าโป้ง (เชียงใหม่) แกนแซง (อุดรดิตถ์) แคแสง (จันทบุรี) ฐุ่น สะบันงา (เชียงใหม่) แดงแสง (ชัยภูมิ, ขอนแก่น) เน่า (ภาคเหนือ) เฝง (เพชรบุรี) ราบ (สุราษฎร์ธานี)	<i>Cananga brandistiana</i> (Pierre) I.M. Tumer [ANNONACEAE]	-	1	-	-	1

²⁹¹ ลำต้น แก่นยาวาน ราก แก่นหลอดลมอักเสบ

²⁹² ไม้ยืนต้น น. หางไหล ชื่อพรรณไม้ที่ชุมชนหนึ่งเรียก ต้น โต้ยมอน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
821	หิงลม	สะแกแกง (ภาคกลาง) ทำอว ทำชอก (นครราชสีมา) เลือกชนิดนี้เพราะเป็น ชื่อทางตะวันออกเฉียงเหนือ	-	1	-	-	-	1
822	หึ่งหาย (ราก) (เบ็ดดอก) (ต้น) /หญ้าหึ่งหาย	หึ่งหาย (ประจวบคีรีขันธ์) หึ่งหาย (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์) หีบลม (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Crotalaria retusa</i> L. [FABACEAE]	1	1	3	5	9
823	หีบลม	หีบลม (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	-	1	-	-	-	1
824	หีบเมม่าย	-	-	1	-	-	-	1
825	หุ่งเทศ (ราก) (ใบ) /ละหุ่งแดง (ราก) /หุ่งแดง (ราก) /หุ่งขาว (ราก)	คิตติ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) คีเต๊ะ (กะเหรี่ยง-กำแพงเพชร) ปีมัว (จีน) มะ ละหุ่ง (ทั่วไป) มะโห่ง มะโห่งหิน (เหนือ) ละหุ่ง (ทั่วไป) ละหุ่งแดง (กลาง)	<i>Ricinus communis</i> L. [EUPHORBIACEAE]	1	2	5	4	12

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
826	หนูน ²⁹³ (ราก)	ละหุ่งแดง/ ละหุ่ง (แพทย์ศาสตร์ สงคราะห์) แก่นแดง เข็ญุด (ปราจีนบุรี) จำเอง เซก (จมร-สุรินทร์) เจตมูล (ปราจีนบุรี) โคนท่ง (คาบสมุทร) ตาน ครบ ต้านหัวนหด (เหนือ) ฟักโงมโคก (นครราชสีมา) มะ โทกตัน (เหนือ) รุ่ม ไร่ (กลอง, ศรีสะเกษ) หล้าหนุ่นให้ (เหนือ)	<i>Erythroxylum cambodianum</i> Picrre [ERYTHROXYLACEAE]	-	-	-	1	1
827	หูลิง (ราก) (แก่น) /ต้นหูลิง /หัวลิง (ผลาก) /แพบ (ราก)	ก้างปลาขาว (สุโขทัย) แควบ แพบ (ชลบุรี) แพบน้ำ (ประจวบคีรีขันธ์) แพบหัวลิง (ภาคใต้) หมักแพบ (พิษณุโลก) หูดัง (สุรินทร์) หูดัง (นครราชสีมา)	<i>Hymenocardia punctata</i> Wall. Ex Lindl. [PHYLLANTHACEAE]	3	2	2	1	8

²⁹³ สุนไฮ น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ถ้าต้นเล็กๆ เกิดตามไร่ที่รกร้าง เรียก ต้นสุนไฮ

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
828	หูเสือ โศก (ราก)	เนียมหูเสือ ใบหูเสือ (กลาง) หูเสือ (อีสาน) หอมคั่วหนดวง หอมคั่วหนูเสือ (เหนือ) หูเสือ (ทั่วไป)	<i>Plectranthus amboinicus</i> Lour. Spreng. [LAMIACEAE]	1	-	-	-	1
829	เห็ด ²⁹⁴	-	-	1	-	-	-	1
830	เห็ดกระถิน	-	-	-	1	-	-	1
831	เห็ดขี้ม้า ²⁹⁵	ชานหมากวงแหวน 1 ชั้น ขี้ม้า	<i>Agaricus arvensis</i> Schaeff. [PSATHYRELLACEAE]	-	-	-	1	1
832	เห็ดจิ้ง		<i>Marasmius copelandi</i> Fries / <i>Marasmius graminum</i> (Libert) Verkeley / <i>Marasmius</i> <i>oreades</i> (Bolt. Ex Fr.) Fr./ <i>Marasmius purpureostriatus</i> Hongo/ <i>Marasmius rotula</i>	-	-	-	1	1

²⁹⁴ เห็ด น. ที่ซึ่งพวกหนึ่ง มักเกิดตามดินและตามต้นไม้ เกิดตามขอนไม้ผุเรียง เห็ดกระถิน เกิดตามขอนไม้แก่เน ธิชเห็ดหนู เกิดตามตอ ธิชเห็ดดอกกล้วย เกิดตามดิน ธิชเห็ดกระโถก ธิชเห็ดขี้ม้า เกิดที่โคนเห็ด ขมิ้น ธิชเห็ดขี้ผึ้ง ธิชเห็ดโต ธิชเห็ดครก ธิชเห็ดขี้ดิน ธิชเห็ดคางเห ธิชเห็ดปลา

²⁹⁵ เห็ดอีกชนิดที่ชื่อเห็ดขี้ม้า คือ *Coprinopsis atramentaria* (Bull.) Redhead, Vilgalys & Moncalvo

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
			(Scop. Ex Fr.) Fries <i>Marasmius scorodoneus</i> (Fr. Ex Fr.) Fries/ <i>Omphalina barbularum</i> (Romagnesi) Bon/ <i>Omphalina ericetorum</i> (Fr. & Fr.) Lange/ <i>Omphalina luteicolor</i> Murrill/ <i>Omphalina postii</i> (Fr.) Singer/ <i>Omphalina pyidata</i> (Bull. ex Fr.) Quelet/ <i>Rickenella fibula</i> (Buii. ex Fr.) Raithlhuber/					
833	เห็ดชะงาก	-	-	-	-	-	1	1
834	เห็ดต่างแห	เห็ดเขี้ยว	<i>Dictyophora duplicata</i> (Bosch.) Fisch. / <i>Dictyophora indusiata</i> (Vent. Ex Pers.) Fisch. / <i>D. multicolor</i> (Berk.)				1	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
835	เห็ดพิมาน /เห็ดพิมาน	-	<i>Fomes rimosus</i> (Berk.) Cooke [PHELLINUS]	-	2	-	1	3
836	เห้มพญานาค (ราก)	-	-	-	-	-	1	1
837	เหมา (ราก)	-	<i>Antidesma</i> sp. [PHYLLANTHACEAE]	-	-	-	1	1
838	เหมาควาย	มะเหมาควาย (พิษณุโลก) เหมาเขา (ตรัง, นราธิวาส) เหมาหิน (สุราษฎร์ธานี) เหมา เหล็ก (นครศรีธรรมราช) ส้มเมาจัน (ตรัง)	<i>Antidesma velutinosa</i> Blume [PHYLLANTHACEAE]	-	-	1	-	1
839	เหมาน้อย /เมาน้อย	-	<i>Antidesma</i> sp. [PHYLLANTHACEAE]	4	-	-	6	10
840	เหมียงคำ	-	-	-	-	-	1	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
841	เหมือด ²⁹⁶ (ราก)	-	-	-	1	-	-	1
842	เหมือดแก้ว (ราก)	เหมือดแก้ว (นครราชสีมา)	<i>Sladenia celastriifolia</i> Kueze [SLADENIACEAE]	-	-	-	2	2
843	เหมือดคน (ราก) (แก่น)	ขึ้นอน เตาะหนาม (เหนือ) นมวัว (ตะวันออกเฉียงใต้) มะไฟแรดเหมือดคน (ตะวันออกเฉียงใต้)	<i>Scleropyrum</i> <i>pentandrum</i> (Dennst.) Mabb. [SANTALACEAE]	4	3	5	6	18
844	เหมือดปลาชิว ²⁹⁷	เหมือดคนดำ เหมือดดอก (ตะวันออกเฉียงเหนือ) เหมือดปลาชิว (ตะวันออกเฉียงใต้)	<i>Symplocos sumuntia</i> Buch. - Ham. Ex D. Don [SYMPLOCACEAE]	-	1	-	-	1
845	เหมือดโคด ²⁹⁸ (ราก)	กรม (คาบสมุทร) ต่าง แดงพง	<i>Aporosa villosa</i> Wall. Ex	-	2	-	2	4

²⁹⁶ เหมือด น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด บางชนิดใบใช้ปักกินได้ บางชนิดใช้ทำยาได้ เหมือดมีชื่อตั้งนี้ เหมือดโคด เหมือดคน เหมือดแดง เหมือดคน เหมือดปลาชิว เหมือดแก้ว

²⁹⁷ ชิว น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง เถาขึ้นต้นเหมือดปลาชิว ใช้กินเป็นอาหารได้

²⁹⁸ พืชชนิดอื่นที่ชื่อเหมือดโคด *Symplocos racemosa* Roxb. ชื่อวงศ์ SYMPLOCACEAE ชื่ออื่น กฤษณา ตะลุงมก (ราชบุรี) ส้มหน่อเตี้ย (ตะวันออกเฉียงเหนือ) หัว (ราชบุรี) เหมือด (ปราจีนบุรี) เหมือดแก้ว เหมือดท้าว (ตะวันออกเฉียงเหนือ) เหมือดคน (ตะวันออกเฉียงใต้) เหมือดไร่ (ภาคเหนือ) เหมือดไร่ (ภาคเหนือ) เหมือดโคด (นครราชสีมา) เหมือดส้ม (ศรีสะเกษ) เหมือดหอม (ตะวันออกเฉียงเหนือ, เหนือ) เหมือดใหญ่ (ตะวันออกเฉียงใต้) (ชัยภูมิ) *Polyosma integrifolia* Blume ชื่อวงศ์ ESCALLONIACEAE ชื่ออื่น เหมือดโคด (นครราชสีมา) *Cenipeda minima* (L.) A. Braun & Asch. ชื่อวงศ์ ASTERACEAE ชื่ออื่น กระต่ายจันทร์ (กรุงเทพฯ) สามแรง (ภาคกลาง) หลู่กระจาม (สุราษฎร์ธานี) หลู่จาม (ชุมพร) เหมือดโคด (นครราชสีมา) *Aporosa octandra*

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/เหมือดใบเมน	(สุโขทัย) ดินครีน (ภาคกลาง) ประดง ข้อ (พิจิตร) พลิง โคลด (ภาคกลาง) เหมือดควาย เหมือดคตบ (ภาคเหนือ) เหมือดโคลด (ขอนแก่น) เหมือดหลวง (เชียงใหม่) โคลด (แพทยศาสตร์สงคราะห์)	Lindl.) Baill. [PHYLLANTHACEAE]					
846	เหมือดแสง (ราก)	-	-	1	-	-	-	1
847	เหมือดเหล่า /เหมือดเหล่า	-	-	-	-	1	2	3
848	เหมือดแอ่ (ราก) (แก่น)	พลองดำ (ประจวบคีรีขันธ์) พลอง เหมือด (กลาง) เหมือด (สุรินทร์)	<i>Memecylon edule</i> Roxb. [MELASTOMACEAE]	-	1	1	2	4
849	เหมือดไซ	-	-	-	-	-	1	1

(Buch.-Ham ex D. Don) var. *yunnanensis* (Pax & K. Hoffm.) Schot. ชื่อวงศ์ PHYLLANTHACEAE ชื่ออื่น เหมือดโคลด (ภาคเหนือ) /***** ใช้ *Aporosa villosa* Wall. Ex Lindl.) Baill. / ตามหนังสือ สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 1 ของกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
850	เหลื่อม (ราก)	คอกกัน (ตะวันออกเฉียงเหนือ) กอก เลื่อม (ปราจีนบุรี) เกิม (ภาคเหนือ) ซา ลี้ก (เขมร) มะกอกเกลื่อน (ราชบุรี) มะกอกเลียด (ภาคใต้) มะกอกเลื่อม (ภาคกลาง) มะเกิม (ภาคเหนือ) มะลิม (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) มะเลื่อม มักเหลี่ยม (จันทบุรี) โมกเลื่อม (ปราจีนบุรี)	<i>Canarium subulatum</i> Guillaumin [BURSERACEAE]	-	-	1	-	1
851	เห่า (ราก) /ร้าว (ลูก)	ผาลา (ไต้ใหญ่-เชิงใหม่) มะหมากอี (เชิงใหม่) ร้าว (กลาง) หมากเน็ง (ตะวันออกเฉียงเหนือ) หมากแห้ง (สระบุรี) หมากอี (เชิงใหม่) Bastard cargamom. ร้าว (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Amomum villosum</i> Lour. Var. <i>xanthioides</i> (Wall. Ex Baker) T. L. Wu & S. J. Chen [ZINGIBERACEAE]	-	1	-	-	1

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
852	แห่น ²⁹⁹ (เปลือก) (ราก) /หมากแห่น (ใบ) /สมอพิเภก /สมอพึ่งสอง /สมอพึ่งสาม 2	ซิบะดู (กะเหรี่ยง-เชิงใหม่) ต้น (เชิงราย) สมอพิเภก สมอแห่น (กลดง) สะดู (กะเหรี่ยง-เมฮ่องสอน) แห่น แห่นขาว แห่นต้น (เหนื่อ) มะแห่น/สมอพิเภก (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Terminalia bellirica</i> (Gaertn.) Roxb. [COMBRETACEAE]	2	4	3	3	12
853	แห้ว ³⁰⁰ (ราก)	กระจุตนา (นราธิวาส) หัว ทรงกระเทียมทุ่ง หัวกระดาน หัว กระเทียม (กลดง) หัวจีน หัว ทรงกระเทียม แห้ว (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)	<i>Eleocharis dulcis</i> (Burm. f.) Trin. ex. Henach. [CYPERACEAE]	-	-	1	-	1

²⁹⁹ แห่น น. สมอพิเภก ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งคล้ายต้นอินทนิล แต่ใหญ่กว่า เรียก ต้นหมากแห่น

³⁰⁰ แห้ว น. ชื่อพืชจำพวกหนึ่ง หัวใช้กิน ได้ มีหัวชนิดหัวเล็ก และหัวชนิดหัวใหญ่

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
854	อบเชย ³⁰¹	อบเชยเทศ (กรุงเทพฯ) อบเชย (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Cinnamomum verum</i> J. Presl [L AURACEAE]	1	1	-	-	2
855	อี้อ (ราก)	อี้อ (ทั่วไป) อี้อน้อย (เชียงใหม่) อี้อลาย อี้อเล็ก (ภาคกลาง)	<i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. Ex Steud. [POACEAE]	-	-	1	-	1
856	ออบบอบ (หัว)	นมนาง (ลำปาง) เมล็ดบดองดู (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) ป้างเครือ (เหนือ) เมื่อน้ำนอง (เชียงใหม่) ส้มกุ้ง (นครราชสีมา) ส้มจี๋หม่อน (หนองคาย) ส้มออบบอบ (พินิจู โลก)	<i>Embelia subcorticea</i> (C. B. Clarke) Mez. [PRIMULACEAE]	-	4	-	-	4
857	อี้อย ³⁰² /อี้อยแดง (ลำ)	กะทือ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) อ้อย (ทั่วไป) อ้อยขม อ้อยดำ อ้อยแดง (ภาค	<i>Saccharum officinarum</i> L. [POACEAE]	21	15	46	22	104

³⁰¹ อบเชย น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มีกลิ่นหอม ใช้ปรุงน้ำหอม มีชื่อพรรณไม้ อบเชยเทศ อบเชยธรรมดา เรียก อบเชย แคล้ว ก็ว่า

³⁰² อ้อย น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง ถ้าต้นเป็นปล้องกลัดอ้อยและแถม ถ้าต้นข่มไปด้วนน้ำหวาน ใช้หีบเอาน้ำหวานมาทำน้ำตาลเรียก อ้อย มีหลายชนิด เช่น อ้อยตาแดง อ้อยพุง อ้อยดำ / อ้อยขาว (ตาอ้อยที่งอกออกมา?) พง อ้อย อ้อยดำ อ้อยแดง ใช้ชื่อวิทยาศาสตร์เดียวกันไม่แยกชนิด

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/อ้อยดำ (ตา) (ข้อ) (หัว) (ใบ) (ท่อน) (ทั้งราก) (ทั้งต้น) (ราก) (อดอ้อย) /น้ำตาล /น้ำตาลแดง /น้ำตาลทราย /น้ำตาลทรายขาว	คางอ่ำโป (ขมร) <i>Sugae cane</i> . อ้อย/ อ้อยแดง (แพทยศาสตร์) สงเคราะห์						
858	อ้อยช้าง (ราก) /อ้อยช้าง /หมากอ้อยช้าง (ราก)	ขี้ผึ้ง (นครราชสีมา)/ ชะมัด (อุบลราชธานี)/ เพ็ชฟาน (ภาคเหนือ)/ รู้น (กาญจนบุรี)/ สมัดใบใหญ่ (เพชรบูรณ์)/ สันโศก (ภาคใต้ฝั่ง ตะวันออก)/ สามเสื่อ (ชลบุรี)/ สาม โศก (จันทบุรี)/ ตำราย (ยะลา)/ สีสม (ภาคกลาง) แสนโศก (นครราชสีมา)/ หญ้าสาบอิน (ภาคเหนือ)/ หมี่ (ภาคเหนือ)/ หัวดหม่อน (ภาคเหนือ,	<i>laurea coromandelica</i> (Houtt.) Merr. [ANACARDIACEAE]	6	1	1	5	13

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
859	อัญชันขาว ³⁰³ (ราก)	ภาคกลาง)/ หัสคุณ (สระบุรี,สงขลา)/ หัตถคุณ (เพชรบูรณ์)/อ้อยช้าง (สระบุรี) แดงชัน (เชียงใหม่) เอื้องชัน (กลาง) เอื้องชัน (เหนือ) อัญชันขาว (แพทย์ศาสตร์สงคราะห์)	<i>Clitoria ternatea</i> L. [FABACEAE]	-	-	1	-	1
860	อ้ายก้าน้อย ³⁰⁴ (ราก)	หญ้าอีถ่า หญ้าก้าน้อย หญ้าเพกา แทนปะ (อุบลราชธานี)	<i>Buchnera cruciata</i> Buch. - Ham. Ex D. Don [SCROPHULARIACEAE]	-	-	1	-	1
861	อีตูต้น (แก่น)	กะเพราต้น (นครราชสีมา)	<i>Cinnamomum glaucescens</i> (Nees) Hand. - Mazz. [LAURACEAE]	-	2	-	-	2
862	อีตก (ราก) (เครือราก)	กระดอออก กระเดาะ กระเดาะอจิง	<i>Olax psittacorum</i> (Lam.) Vahl	5	-	5	2	12

³⁰³ อัญชัน น. ชื่อพรรณไม้จำพวกหนึ่ง มี 2 ชนิดคือ อัญชันต้น และอัญชันเครือ ดอกคล้ายดอกแก้ว มีสีต่าง ๆ เรียก ดอกอัญชัน อังชัน กั้ว

³⁰⁴ ทุ่งต้น แก้วทืด แก้วชางดึก โรคกระเพาะอาหาร แก้ปวดข้อ บำรุงเส้นเอ็น บำรุงโลหิต

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
863	อีคำ (ราก) /หมากคำ /หมากคำตาควาย (เปลือก) (หน่วย)	กระทกรก กระทอก กระทอกม้า คาย เซ็ชก ชักกระทอก นางจุม นางชม น้ำใจใคร่ ผิดรู้ด กระทกรก (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์) มะกัลคำตัน มะกัลคำต้าง (ทั่วไป) มะ แด้ก (ไทรใหญ่-แม่ฮ่องสอน) มะแดง มะหัวแดง มะ โทกแดง (เหนือ) หมาก แด้ก (ไทรใหญ่-แม่ฮ่องสอน) อีหล้า (อุบลราชธานี) มะกัลคำตัน/ มะกัลคำต้าง (แพทย์ ศาสตร์สงเคราะห์)	[OLEACEAE] <i>Adenanthera pavonina</i> L. [FABACEAE]	-	1	4	1	6
864	อีเถียน ³⁰⁶ (ราก)	เกี๋ยน (เหนือ) เถียน เถียน เถียนใบ	<i>Melia azedarach</i> L.	2	1	2	1	6

³⁰⁵ อิทก น. ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กรชนิดหนึ่ง เรียก คันอิทก ใช้ตำต้นทำน้ำมันช่อมใหม่

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
865	อีเลี่ยน ³⁰⁷ (ราก) (เปลือก) อีซุม (เปลือก) อีคุม (เปลือก) มะรุม (เปลือก)	ใหญ่ (กลาง) เอียน (เหนือ) กาแงงแดง (กะเทียง-กาญจนบุรี) ผัก เนื้อไก่ (ใบใหญ่-แม่ฮ่องสอน) ผักอีซิม ผักอีซุม มะค้อนก้อม (เหนือ) มะรุม (กลาง, กาบสมุทร) เต้ซอชะ (กะเทียง- แม่ฮ่องสอน) มะรุม (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์)	[MELIACEAE] <i>Moringa oleifera</i> Lam. [MORINGACEAE]	1	1	3	4	9
866	อิงกา ³⁰⁸ (ราก) (เปลือก) อีมกา (เปลือก)	-	-	-	-	2	2	4

³⁰⁶ อีเลี่ยน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีรสหวาน เรียกว่า อีเลี่ยน / อีเลี่ยน น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีผลกิน ได้เรียก ต้นอีเลี่ยน *อาจเป็นต้นเลี่ยน *อาจเป็นต้นเลี่ยน *Melia azedarach* L.

³⁰⁷ อีซุม น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกเป็นฝักกลม ขาวขนาดหนึ่งฟุต ใช้เป็นอาหารและทำยาได้ เรียก ผักอีซุม /อีซุม น. มะรุม ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งมีผลเป็นฝักยาว ใช้แกงกับปลาตากปลาทอดก็ดีนักแคะ หรือจะใช้เป็นยาบำรุงเลือดก็ได้

³⁰⁸ อาจเป็นตุ้มกา

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
867	เอน (รากขี้มวด)	กระวานเทศ ลูกเอน (ภาคกลาง) เอน/ กระวาน / ลูกเอน (แพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์)	<i>Elettaria cardamomum</i> (L.) Maton [ZINGIBERACEAE]	1	-	-	-	1
868	เอนหมอน	ขี้หมากเปียก ตะเคียนหนู (นครราชสีมา) เบน (ประจวบคีรีขันธ์) เปอเอ สะเร้า (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) หมากเปียก (นครราชสีมา) เหว เทียว (เหนือ) แหว (คาบสมุทร) เอนมอญ (เลย) เอนตัน (นครศรีธรรมราช)	<i>Anogeissus acuminata</i> (Roxd. ex DC.) Guill. & Perr. [COMBRETACEAE]	1	-	-	-	1
869	เอนอ่อน ³⁰⁹ (เครือ)	กวน (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) เครือเขา เอน (เจียงใหม่) ดินเป็ดเครือ (เหนือ) เถาเอนอ่อน (กลาง) นออหมี (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) พรหมทัต	<i>Cryptolepis dubia</i> (Burm. f.) M. R. Almeida [APOCYNACEAE]	-	-	1	1	2

³⁰⁹ เอนอ่อน น. ชื่อพรรณไม้เถาชนิดหนึ่ง เรียก เครือเอนอ่อน

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
870	เอ็นอ้า ³¹⁰ (ราก)	(จินทบุรี) เมื่อย (กลาง) หญ้าดินเลน (ปัตตานี) หมอนดินเป็ด สุราษฎร์ธานี) หญ้าพลองขน (ชุมพร) อ้าน้อย (เชียงใหม่) เอ็นอ้า (ปราจีนบุรี) เอ็นอ้า น้อย (อุบลราชธานี)	<i>Osbeckia chinensis</i> L. [MELASTOMATACEAE]	1	-	-	-	1
871	เอ็กป่า	มะเตี๋ยงป่า (เหนือ) มะอึกป่า (นครศรีธรรมราช) มะอึกหมาก (ประจวบคีรีขันธ์) มะอึกหนาม (พิจิตร)	<i>Solanum barbisetum</i> Nees [SOLANACEAE]	-	-	-	2	2
872	เอื้อง ³¹¹ (หัว) (ราก) (ลำ) /เอื้องใหญ่ /เอื้องขาว (ราก) (หัว)	ชูไต้บ้อง ชูไต้โบ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน) บัน ไต้สวรรค์ (ภาคใต้) เอื้องช้าง (นครศรีธรรมราช) เอื้องต้น (ยะลา) เอื้องพีตมัว (ภาคกลาง) เอื้อง หมายนา (ทั่วไป) เอื้องใหญ่ (ภาคใต้)	<i>Cheilocostus spectiosus</i> (J. Koenig) C. D. Specht [COSTACEAE]	5	2	3	2	10

³¹⁰ เอ็นอ้า น. ทุ่งนางแอ เรือก ต้นเอ็นอ้า เป็นไม้พุ่มเล็ก

³¹¹ เอื้อง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เกิดตามที่ลุ่ม ใบค่อนข้างกลม ดอกเป็นช่อ ลำต้นเป็นปล้องคล้ายหาวย เรือก ต้นเอื้อง

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ศาสนา ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
873	เอื้องช้าง				1			1
874	เอื้องเพชรมา	ตูบอดระวูแคว (มลายู-นราธิวาส) ฝักบั้ง ท้องแดง (นราธิวาส) ฝัก ฝักน้ำ (ภาคเหนือ) ฝัก ฝักน้ำยอดแดง ฝักดิน ไฟ (นราธิวาส)	<i>Persicaria chinensis</i> (L.) Nakai var. <i>Chinensis</i> [POLYGONACEAE]	-	1	-	-	1
875	ส้ม 3 เม็อง (ราก) /เครือส้ม 3 เม็อง /หมม 3 เม็อง (ราก)	-	-	-	-	2	1	3
876	ฮัง ³¹² (ราก) /ศิษี	เปา เปาดอกแดง (เหนือ) รัง (กลาง) เรียง เรียงพนม (เขมร-สุรินทร์) ตักบัว (ตะว้า-เขียงใหม่) แลบบอง เหล็ดท้อ เหล็ด บอง (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ฮัง (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	<i>Shorea stamensis</i> Miq. [DIPTEROCARPACEAE]	1	3	-	-	4

³¹² ฮัง น. รัง ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้เนื้อแข็งและมีแก่นมาก เรียก ต้นฮัง/ (น. หัน หันเรียกชื่อ ขางไม้จักไม้ฮัง ที่ห้อยแขวนอยู่ตามต้นหรือกิ่ง เรียก จีชี อาขางนี้มาป่นให้ละเอียด ผสมน้ำมันยางทาทุกาอูแ่งที่แตก ทาเรือที่แตกหรือรั่ว

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
877	สังเค็ด /หมากสังเค็ด	รัง (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์) ฝักเค็ด ฝักเค็ด (กทม.) ฝักหวานบ้าน (ภาคกลาง)	<i>Senna sophora</i> (L.) Roxb. [FABACEAE]	1	-	1	-	2
878	สังฮ้อน (แก่น) (ราก)	-	<i>Diospyros</i> sp. [EBENACEAE]	4	1	-	-	5
879	สังแฮ้ง ³¹³ (ราก)	แคตตูย (ลำปาง) แคตตูง (กำแพงเพชร) แคตป้อ (ลำปาง) แครกฟ้า (สุโขทัย, อุตรดิตถ์) แคหูก้าง (พะเยา) แค ฮ้อน แคตตึง (ลำปาง) นางแฮ้ง รงแฮ้ง (นครราชสีมา) รังแร้ง รังแร้ง (ชัยภูมิ) สังแฮ้ง (นครราชสีมา)	<i>Heterophragma sulfreum</i> Kurz [BIGNONIACEAE]	1	-	1	-	2
880	เฮือนกวาง ³¹⁴ (ราก)	กาะละลา (ตะวันออกเฉียงเหนือ) จิน	<i>Diospyros ehretoides</i> Wall.	12	1	7	3	23

³¹³ สังแฮ้ง น. ทองระอา ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งเรียก ต้นสังแฮ้ง อีกอย่างหนึ่ง รังเป็นที่อยู่ของแฮ้งเรียก สังแฮ้ง

³¹⁴ เฮือนกวาง น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง เรียก ต้นเฮือนกวาง อีกอย่างหนึ่งเป็นชื่อของโรค เรียก โรคเฮือนกวาง/ ตับเต่า น. ชื่อพรรณไม้ขนาดกลางชนิดหนึ่ง ใบด้านหน้าเป็นมัน เรียก ต้นตับเต่า ใช้ทำยาได้

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำรายาอีสานของ ตาส่วน ศรีมะพริก	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
	/เอ็นกวาง (ราก) (เปลือก) /เรือนกวาง (แก่น) /ต้นตำ (ใบ) (ราก) /ต้นตำหัด (ยอด)	กวาง (ปราจีนบุรี) ต้นตำต้น ต้นตำ หลวง (ราชบุรี) มะโกป้า (แพร์) มะไฟ ผี (เขยงราย) มะมั่ง (นครราชสีมา) มา เมียง (เขมร-สุรินทร์) เรือนกวาง ³¹⁵ ดิน กวาง (ปราจีนบุรี) เอ็นกวาง (ตะวันออกเฉียงเหนือ) แสดกวาง (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	Ex G. Don [EBENACEAE]					
881	แฮนคอกำ ³¹⁵ /แลนคอกำ	แกคาง แคนคาง (เพชรบูรณ์) ช้องนา (ลำปาง) ดูดอง (เขยงใหม่) ป้องนก (ลำปาง) มะเดาะ (แพร์)	<i>Glyptopetalum sclerocarpum</i> M. A. Lawson [CELASTRACEAE]	-	1	1	-	2
882	แฮนทำทาน (ราก) /ทำทาน	ทำทาน เอื้องดอกไม้เงิน (ลย)	<i>Eria paniculata</i> Lindl. [ORCHIDACEAE]	1	1	-	2	4

³¹⁵ ในงานของ วิชัย สิทธิธนวิวิธ บทคัดย่อระบุว่า "พืชในวงศ์ Celastraceae ที่พบในประเทศไทยที่ชาวบ้านในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือใช้เป็นยากลางบ้านเพื่อรักษาโรคมมาเลีย โดยการทำเป็นยาหม้อเพื่อรับประทาน ต้นแฮนคอกำใหญ่ (*Glyptopetalum sclerocarpum*) ก็เป็นพืชชนิดหนึ่งที่มีการใช้รักษามมาเลียเช่นกัน" / สถานภาพจัดอยู่ในประเภทพืชหายาก เชิงี้เมื่อวันที่ 02/11/2564
[http://www.rspg.or.th/plants_data/rare_plants/scien_name_g6.htm]

ที่	ชื่อที่พบในเอกสาร ตำราลายลีลานของ ตาส่วน ศรีมะพริก แสนทั้งเจ็ด /แสน ³¹⁶ (ราก)	ชื่ออื่น	ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อวงศ์	เอกสาร				รวม
				PS204	PS206	PS207	PS226	
883		-	-	-	1	1	2	

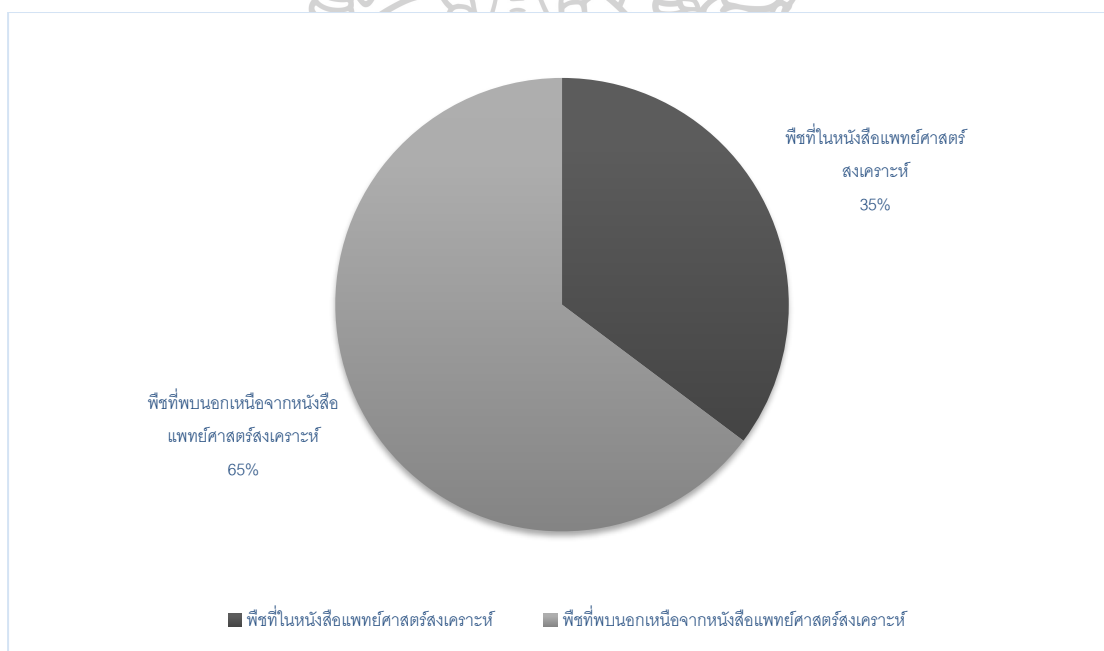
³¹⁶ แสน น. ชื่อพืชชนิดหนึ่ง เกาะอยู่ตามต้นไม้เป็นพืชรชนิดคล้ายไม้ ใช้ทำยาแผนโบราณมีชื่อเรียกหลายอย่างต่าง ๆ กัน ชนิดคล้ายคล้ายงูทำทาน เรียกว่าแสนทำทาน ชนิดเป็นเกาะเป็นกระจุก แสนคันตาก ชนิดเหมือนงูหัวเรียว แสนงูท่า

จากตารางที่ 2 จะเห็นว่าคำศัพท์พืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบด้วยกันจำนวน 1,448 คำ แบ่งได้เป็นพืช 883 ชนิด เมื่อนำมาเทียบชื่อวิทยาศาสตร์ของพืช สามารถสืบค้นได้ 584 ชนิด และมีพืชวัตถุที่พบนอกเหนือจากแหล่งข้อมูลหลักทั้ง 12 รายการจำนวน 324 ชนิด อันแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาความรู้ของตาส่วนในการใช้พืชสมุนไพรพื้นถิ่นที่มีความหลากหลายให้เราได้ทราบถึงการมีอยู่ของสมุนไพรอีก 324 ชนิดผ่านเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ซึ่งควรแก่แก่การศึกษาเพิ่มเติมในอนาคต นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้พบสมุนไพร “หมากมาย” ซึ่งเป็นชื่อพืชที่อยู่นอกเหนือจากแหล่งข้อมูลหลักทั้ง 12 รายการที่ใช้เป็นหลักในการสืบค้นชื่อวิทยาศาสตร์ ผู้วิจัยสืบค้นชื่อวิทยาศาสตร์พืชชนิดนี้ได้จากการค้นหารูปจากเพจของหมู่บ้านอีสานที่พูดถึงหมากมายว่าเป็นผลไม้พื้นบ้านอีสานที่ใกล้สูญหายไปจากวิถีชุมชน ผู้วิจัยสังเกตว่าลักษณะต้นและใบของหมากมายคล้ายกับใบพุทราแต่มีขนาดใหญ่กว่าจึงได้สืบค้นต่อในหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทยของ เต็ม สมิตินันท์ พบว่าพืชในวงศ์พุทรา คือ RHAMNACEAE มีด้วยกัน 41 ชนิด เป็นพืชสกุลเดียวกับพุทรา คือ *Ziziphus* จำนวน 8 ชนิด เมื่อนำชื่อวิทยาศาสตร์ของแต่ละชนิดมาเทียบรูปตัวอย่างพันธุ์ไม้แล้วพบว่า ชนิด *Ziziphus rugosa* Lam. มีลักษณะที่ใกล้เคียงที่สุด เมื่อหาข้อมูลของพืช *Ziziphus rugosa* Lam. เพิ่มเติมพบว่า พืชชนิดนี้พบมีการกระจายตัวอยู่ใน จีน (ยูนาน) อินเดีย ลาว พม่า ศรีลังกา ไทย เวียดนาม (Zhou zao, 2007: 119) ในอินเดียใช้ผลรับประทานเป็นผลไม้ (S R Frishnamurthy and P Sarala, 2012: 20-27.) ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะการใช้เป็นผลไม้ในภาคอีสาน นอกจากนี้หมากมายยังเป็นชื่อหมู่บ้านในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งพืช *Ziziphus rugosa* Lam. นี้ในหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทยระบุเพียงชื่อ กุยจ่องชู (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มะควัด (เหนือ) หม้อควะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หมากคอก (ไทใหญ่-แม่ฮ่องสอน) อ้อยช้าง (กาญจนบุรี) ซึ่งเป็นชื่อที่ใช้ทางภาคตะวันตกของไทย ชื่อหมากมายผลไม้พื้นบ้านอีสานได้เลือนหายไป ในภาคไหนจึงเป็นที่น่าสนใจที่จะสืบค้นชื่อพืชสมุนไพรอีสานที่ไม่ได้บันทึกในข้อมูลชื่อพันธุ์ไม้ของประเทศเพื่อการอนุรักษ์ รักษาไว้ก่อนจะสูญหายไปตามกาลเวลา

เมื่อนำคำศัพท์ชื่อพืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมาเทียบกับชื่อพืชในตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ซึ่งเป็นตำราเรียนด้านการแพทย์แผนไทยของส่วนกลางพบว่ามีการใช้พืชวัตถุชนิดเดียวกัน 320 รายการ จากชื่อพืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกจำนวน 883 รายการ คิดเป็น 36.24 เปอร์เซ็นต์ แบ่งเป็นชื่อพืชวัตถุชนิดเดียวกันที่ใช้ชื่อเหมือนกัน 263 ชนิด พืชวัตถุชนิดเดียวกันแต่ใช้ชื่อที่ไม่เหมือนกัน 57 ชนิด เช่น

แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์	ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก
พาดไฉน	ปอเต่าให้
ฝรั่ง	ลีดา
สลด	มะตอด
ปรัง	ผง

และมีพืชอีก 588 ชนิด คิดเป็น 63.76 % ที่พบนอกเหนือไปจากตำรายาแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ทั้ง 12 คัมภีร์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชื่อสมุนไพรที่เป็นภาษาไทยถิ่นอีสาน เช่น อังฮ้อน อังแฮ้ง สลักดำ แขนงูเห่า แขนท่าทาน ข้าวจีทาม เบน พืชเหล่านี้เป็นพืชพื้นถิ่นที่พบได้แถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และตอนบนของภาคตะวันออกเฉียงซึ่งมีลักษณะป่าใกล้เคียงกับในภาคอีสาน จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาของหมอชาวบ้านอีสานในการใช้สมุนไพรตามพืชที่มีอยู่ในพื้นที่พื้นที่ที่อาศัยอยู่ซึ่งนับเป็นความรู้ที่มีคุณค่าของหมอชาวบ้านในอดีตที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ รักษา ศึกษาทำความเข้าใจให้มากยิ่งขึ้นในอนาคต

รูปภาพที่ 3 แผนภูมิเทียบชนิดสมุนไพรจากเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกที่พบในหนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์

พืชวัตถุที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ทั้ง 883 ชนิด สามารถเทียบชื่อวิทยาศาสตร์ได้ 574 ชนิด ไม่สามารถเทียบชื่อวิทยาศาสตร์ได้ 309 ชนิด เมื่อนำมาจัดกลุ่มตามวงศ์พืชมีทั้งสิ้น 126 วงศ์ กลุ่มพืชที่พบมากกว่า 20 ชนิด คือ พืชวงศ์ FABACEAE (ถั่ว) 63 ชนิด พืชวงศ์ POACEAE (หญ้า) 26 ชนิด พืชวงศ์ LAURACEAE (อบเชย) 25 ชนิด พืชวงศ์ RUBIACEAE (เข็ม)

23 ชนิด พืชวงศ์ APOCYNACEAE (ตีนเป็ด) 21 ชนิด พืชวงศ์ ANACARDIACEAE (มะม่วง) 20 ชนิด พืชวงศ์ EUPHORBACEAE (ยางพารา) 20 ชนิด วงศ์ของพืชที่พบมากที่สุดในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกคือพืชวงศ์ FABACEAE หรือวงศ์ถั่ว พืชวงศ์นี้มีชื่อเดิมคือ LEGUMINOSAE สามารถแบ่งกลุ่มย่อยได้ 3 กลุ่ม คือ CAESALPINIACEAE, MIMOSACEAE และ PAPILIONACEAE พืชในวงศ์ FABACEAE มีสมาชิกมากเป็นอันดับ 3 ของโลกรองจากวงศ์ทานตะวัน (COMPOSITAE) และวงศ์กล้วยไม้ (ORCHIDACEAE) พืชวงศ์ FABACEAE ทั่วทั้งโลกมีประมาณ 550 สกุล ในประเทศไทยพบจำนวน 95 สกุล (ก่องกานดา ชยามฤต, วรรณต์ แจ่มจำรูญ, 2559 : 6, 111-116.) ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกพบ 63 ชนิด 38 สกุล คิดเป็น 40 เปอร์เซ็นต์ของสกุลพืชวงศ์ FABACEAE ที่พบในประเทศไทย การใช้ประโยชน์จากพืชวงศ์ FABACEAE เป็นยาสมุนไพรในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกใช้ในตำรับยาที่หลากหลาย เช่น ยาแก้พิษ แก้ไข้หมาป่า ไข้อกตุ่ม ไข้ต่าง ๆ แก้กินผิด ลงท้อง มุดกิด งูกัด ฝี รุเส้น ลม และมีบางชนิดที่ต้องใช้อย่างระมัดระวังเป็นอย่างมากเช่น พันชาติ ที่มีความเป็นพิษมาก อาจทำให้ถึงแก่ชีวิตได้

จากข้อมูลชื่อพืชวัตถุที่ปรากฏในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก เมื่อนำมาสืบค้นเพิ่มเติมจะพบว่าพืชที่พบมีความหลากหลายของระบบนิเวศ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศของภาคอีสานและจังหวัดปราจีนบุรี ดังนี้

ลักษณะภูมิประเทศในภาคอีสานเกิดจากการเคลื่อนตัวมาชนกันของอนุทวีปอินเดีย และอนุทวีปอินโดจีนมาเมื่อ 245 ล้านปีที่ผ่านมามีทำให้เกิดการยกตัวของแผ่นเปลือกโลกเป็นที่ราบสูงโคราชซึ่งมีอาณาบริเวณเป็นที่ราบสูงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด ที่ราบสูงโคราชเป็นที่ราบเอียงไปทางด้านทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาดมีแอ่งขนาดใหญ่ 3 แอ่ง คือ แอ่งโคราช แอ่งสกลนคร และแอ่งสุวรรณเขต มีเทือกเขาที่สำคัญคือ เทือกภูพาน กั้นแอ่งสกลกับแอ่งโคราช บริเวณชายขอบของที่ราบสูงโคราชมีการยกตัวเป็นเทือกเขาล้อมรอบคือ เทือกเขาแดงพญาเย็น เทือกเขาสันกำแพง และเทือกเขาพนมดงรัก (กรมทรัพยากรธรณี, 2559. สุทธรธรรม บีเว, 2562.) โครงดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วยหินทราย ทำให้แม้จะมีปริมาณน้ำฝนมากกว่าบางภาคของประเทศดินก็ไม่สามารถเก็บน้ำไว้ได้ ป่าที่พบมากที่สุดจึงเป็นลักษณะป่าเต็งรังหรือ ป่าแพะ ป่าโลก ป่าแดง ประมาณร้อยละ 80 ของป่าในภาคนี้ นอกจากนี้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังมีป่าดงดิบแล้ง ป่าสน ป่าเบญจพรรณขึ้นอยู่ตามเทือกเขาสูงภายในภาค (จิรวรรณ จารุพัฒน์, 2529: 4, 58-96. ธวัชชัย สันติสุข, 2549: 91-103.)

ลักษณะพื้นที่ป่าไม้ในปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรีตั้งอยู่ในภาคตะวันออกซึ่งลักษณะพื้นที่ป่าส่วนใหญ่เป็นไม้ประเภทไม่ผลัดใบ เป็นป่าที่มีคุณภาพทางเศรษฐกิจขนาดใหญ่ มีป่าคงคิบมากที่สุด รองลงมาคือป่าแดง ป่าชายเลน และป่าเต็งรัง ซึ่งป่าเต็งรังมีอยู่จำนวนน้อย พบในเขตจังหวัดปราจีนบุรี (จิรวรรณ จารุพัฒน์, 2529: 97-128) ป่าในจังหวัดปราจีนบุรีซึ่งเป็นจังหวัดตอนบนของภาคตะวันออกไกลจากบริเวณชายฝั่งทะเล ประกอบไปด้วยป่าคงคิบประเภทป่าคงคิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง เช่นเดียวกับในภาคอีสาน (กลุ่มจัดการและบริการแผนที่และข้อมูลทางแผนที่, สำนักเทคโนโลยีการสำรวจและทำแผนที่ กรมพัฒนาที่ดิน, 2562: 12) ด้วยลักษณะป่าที่คล้ายคลึงกันนี้ทำให้ชนิดต้นไม้ในพื้นที่ที่มีความใกล้เคียงกับทางภาคอีสานเป็นอย่างมาก หมอยาพื้นบ้านอย่างบรรพบุรุษของตาส่วน และตัวตาส่วน ศรีมะพริกเองสามารถใช้ความรู้ภูมิปัญญาการรักษาโรคจากตำรายาอีสานในการรักษาอาการเจ็บป่วยได้ เพราะลักษณะป่าและลักษณะต้นไม้มีความใกล้เคียงกันซึ่งพืชพบในป่าลักษณะแบบต่าง ๆ ในภาคอีสานล้วนปรากฏเป็นชื่อพืชที่เป็นวัตถุดิบสำคัญในการประกอบยารักษาโรคของตาส่วน ศรีมะพริก ทั้งสิ้น เช่น

พืชที่พบในป่าดิบแล้ง เช่น ตะเคียนทอง (*Hopea odorata* Roxb) ยางแดง (*Dipterocarpus turbinatus* C. F. Gaertn.) กระจับปี่ (*Irvingia malayana* Oliv. ex A. W. Benn.) ตาเสือ (*Aphanamixis polystachya* (Wall.) R. Parker) กระจับปี่ (*Sandoricum koetjape* (Burm.) Merr.) มะหาด (*Artocarpus lacucha* Roxb. ex Buch. - Ham.) มะเดื่ออุทุมพร (*Ficus racemosa* L.) ดีหมี (*Cleidion javanicum* Blume) ประคำไก่ (*Putranjiva roxburghii* Wall.) มะไฟป่า (*Baccaurea ramiflora* Lour.) คอแลน (*Xerospermum laevigatum* Radlk.) มะตุ๊ก (*Siphonodon celastrineus* Griff.) มะกล่ำต้น (*Adenanthera pavonina* L.) (วัชชัย สันติสุข, 2549: 21-32.)

พืชที่พบในป่าเบญจพรรณ เช่น มะสัง (*Feroniella lucida* (Scheff.) Swingle) กระจ่าง (*Naringi crenulata* (Roxb.) Nicolson) ตะขบป่า (*Flacourtia indica* (Burm.f.) Merr.) พุกกึ๋ย (*Albizia lebbek* (L.) Benth.) ส้มเสี้ยว (*Bauhinia malabarica* Roxb.) ทองกวาว (*Butea monosperma* (Lam.) Taub.) แสมสาร (*Senna garrettiana* (Craib) H. S. Irwin & Barneby) แดง (*Xylia xylocarpa* (Roxb.)) สมอไทย (*Terminalia chebula* Retz. Ver.chebula) สมอพิเภก (*Terminalia bellirica* (Gaertn.) Roxb.) สะเดา (*Azadirachta indica* A. Juss.) มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica* L.) เลี่ยน (*Melia azedarach* L.) เปล้าหลวง (*Croton persimilis* Mull. Arg.) ขันทองพยาบาท (*Suregada multiflora* (A. Juss.) Baill.) ถ่ายไฟ (*Diospyros montana* Roxb.)

ต้นเต้าตัน (*Diospyros ehretioides* Wall. Ex G. Don) มะดูก (*Siphonodon celastrineus* Griff.)
 ตีนนก (*Vitex pinnata* L.) จี๊ว (*Bombax anceps* Pierre) อ้อยช้าง (*Iannea coromandelica* (Houtt.)
 Merr.) โมกใหญ่ (*Holarrhena pubescens* (Buch. Ham.) Wall. Ex G. Don) (รัชชชัย สันติสุข, 2549:
 81-90.)

พืชที่พบในป่าเต็งรัง หรือป่าแดง หรือป่าพะ หรือป่าโลก เช่น รัง (*Shorea siamensis* Miq.)
 กุง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) คำมอกหลวง (*Gardenia sootepensis* Hutch.) คำมอกน้อย
 (*Gardenia obtusifolia* Roxb. Ex Hook. f) ประคู้ป่า (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz) แดง (*Xylocarpa*
xylocarpa (Roxb.)) มะม่วงหัวแมงวัน (*Buchanania lanzan* Spreng) มะพอก (*Parinari anamensis*
 Hance) มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica* L.) เหมือดโลด (*Aporosa villosa* Wall. Ex Lindl. Baill)
 โมกใหญ่ (*Holarrhena pubescens* (Buch. Ham.) Wall. Ex G. Don) ตั้ว (*Cratoxylum formosum*
 (Jacq.) Benth. & Hook. f. ex Dyer subsp. Formosum) ตะกร้อหนาม (*Sisyrolepis muricata* (Pierre)
 Leenh.) แสงเบื้อ (*Strychnos nux-vomica* L.) สมอไทย (*Terminalia chebula* Retz. Ver.chebula)
 ช้างน้ำ (*Ochna integerrima* (Lour.) Merr.) ต้นเต้าตัน (*Diospyros ehretioides* Wall. Ex G. Don)
 ถ่านไฟ (*Diospyros montana* Roxb.) ตะโก (*Diospyros rhodocalyx* Kurz) มะกอกคอน (*Schrebera*
swietenoides Roxb.) พักหวาน (*Melientha suavis* Pierre) ครามป่า (*Indigofera caloneura* Kurz) ไช
 หิน (*Droogmansia godefroyana* (Kuntze)) หัวอี อู๊ ก (*Decaschistia intermedia* Craib) โจด
 (*Vietnamosasa ciliata* (A. Camus) T. Q. Nguyen) เฟี้ย ก (*Vietnamosasa pusilla* (A.Chev. &
 A.Camus) T.Q.Nguyen) (รัชชชัย สันติสุข, 2549: 91-103.)

จากข้อมูลชื่อพืชในเอกสารคำรายอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก เทียบกับชื่อพืชในป่าแบบ
 ต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าป่าในอดีตรมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก มีความหลากหลายของ
 ประเภทป่า ชนิดพืช ซึ่งลักษณะป่าทั้งป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ โดยเฉพาะป่าเต็ง ป่าพะ ป่าโลก ป่า
 แดงเป็นลักษณะป่าที่มีความสำคัญ และส่งผลโดยตรงต่อพืชที่อยู่ในองค์ความรู้พื้นบ้านอีสาน และที่
 สำคัญคือความร่ำรวยความรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้นำต้นไม้โดยรอบมาใช้เป็นยารักษาโรค
 ในปัจจุบันป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ป่าดิบแล้งในภาคอีสานถูกบุกรุกทำลายอย่างหนัก โดยเฉพาะป่า
 เต็งรัง จนหลาย ๆ แห่งกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม ซึ่งเป็นที่น่าตกใจและเป็นสัญญาณเตือนว่าหากไม่มี
 การอนุรักษ์ป่าไว้ องค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านอันเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญซึ่งองค์การยูเนสโกจัดเป็น
 มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Intangible Cultural Heritage : ICH) ประเภทองค์ความรู้ทาง

ธรรมชาติและจักรวาล (UNESCO, 2011-2012.) ที่สำคัญของประเทศเรา อาจเหลือแค่เพียงภูมิปัญญาบนกระดาษไม่อาจนำกลับมาใช้ได้อีกตลอดกาล

รูปภาพที่ 4 ป่าชุมชนประจันตคาม 2554

รูปภาพที่ 5 ป่าในอำเภอบินทร์บุรี 2554

นอกจากสมุนไพรเดี่ยวที่พบในตารางข้างต้นคำศัพท์ที่พบยังมีคำศัพท์ในรูปแบบของคณาเภสัช หมายถึงการจัดตัวยาหรือเภสัชวัตถุที่มีสรรพคุณคล้ายกันหรือเสริมฤทธิ์กันไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน อาจเรียกว่าเป็นพิภคยา (ชยันต์ พิเชียรสุนทร และวิเชียร จีรวงส์, 2547: 8-9) โดยพิภคยาที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของดาส่วน ศรีมะพริกสามารถแบ่งได้ดังนี้

พิกัดสองสิ่ง	มี 9 พิกัด	คือ กุ่มทั้ง 2 เขืองทั้ง 2 จันทน์ทั้ง 2 ชะเอมทั้ง 2 รากสีทั้ง 2 ยาข้าวเย็นทั้ง 2 ยาหัวทั้ง 2 สักขีทั้ง 2 แสมทั้ง 2
พิกัดสามสิ่ง	มี 2 พิกัด	คือ สมอทั้ง 3 ตริภูก
พิกัดสี่สิ่ง	มี 1 พิกัด	คือ เกสรทั้ง 4
พิกัดห้าสิ่ง	มี 1 พิกัด	คือ เทียนทั้ง 5
พิกัดเจ็ดสิ่ง	มี 1 พิกัด	คือ แขนทั้ง 7
พิกัดเก้าสิ่ง	มี 2 พิกัด	คือ โกฎทั้ง 9 เทียนทั้ง 9

จากข้อมูลพิกัดยาที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบว่า มีพิกัดยาที่เพิ่มเติมจากตำราเรียนของแพทย์แผนไทยในภาคกลางคือ พิกัดเขืองทั้ง 2, รากสีทั้ง 2, เกสรทั้ง 4 และแขนทั้ง 7 ซึ่งพิกัดที่เพิ่มมาส่วนใหญ่เป็นชื่อพืชที่พบในเอกสารตำรายาอีสานแต่ไม่พบในแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เช่น พิกัดแขนทั้ง 7 พิกัดเขืองทั้ง 2 ซึ่งแสดงให้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานในการใช้พืชท้องถิ่นของตนเอง

สรุป

เอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกทั้ง 4 ฉบับที่ใช้ในการศึกษา เป็นบันทึกตำรับยาพื้นบ้านอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก เป็นความรู้ที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากจังหวัดอุดรธานี ซึ่งตาส่วนได้รักษาภูมิปัญญาการใช้ยาอีสานไว้ได้อย่างเหนียวแน่น และส่งต่อมายังปัจจุบันผ่านการจดบันทึกในเอกสาร ในการศึกษาคำศัพท์ในบทที่ 3 ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะคำศัพท์ 2 กลุ่ม คือ 1. คำศัพท์ชื่อโรคและอาการ 2. คำศัพท์ชื่อเภสัชวัตถุ ซึ่งคำศัพท์ทั้ง 2 กลุ่มเป็นคำศัพท์ส่วนใหญ่ของเนื้อหาในเอกสาร เป็นคำศัพท์ที่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจเอกสารเป็นอย่างมาก ผลการศึกษาพบว่า 1. คำศัพท์ชื่อโรคและอาการที่พบในเอกสารมี 61 โรค ซึ่งโรคใช้หมากไม้พบข้อมูลชนิดของโรคแบ่งย่อยมากถึง 60 ชนิด แสดงให้เห็นถึงความรู้ของตาส่วนในการรักษาโรคนี โรคที่พบสามารถแบ่งกลุ่มโรคที่พบได้ 18 กลุ่มโรค ซึ่งมีกลุ่มโรคที่น่าสนใจอย่างมากกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มโรคจุกเงิน มียาแก้ ทั้งยาแก้กินผิด ยาแก้เบื้อ ยาแก้พิษ และยาแก้สัตว์กัด ซึ่งโรคในกลุ่มนี้เป็นโรคที่ตาส่วนมีความชำนาญในการรักษาเป็นอย่างมาก ซึ่งในเอกสารตำรายาอีสานทั้ง 4 ฉบับของตาส่วนบันทึกถึงตำรับยาในกลุ่มนี้ไว้มากถึง 79 ตำรับ แสดงให้เห็นถึงความร่ำรวยภูมิปัญญาในการรักษาโรคกลุ่มนี้เป็นอย่างมาก และยังมีคำศัพท์ชื่อโรคและอาการที่ตาส่วนบันทึกไว้อีกหลายโรคที่พบเพิ่มเติมมาจากเอกสารหลักที่ใช้ในการสืบค้นความหมายทั้ง 6 เล่ม ทำให้เราได้เห็นถึง

ความหลากหลายของภูมิปัญญาความรู้เรื่องโรคและอาการเจ็บป่วยต่าง ๆ ของหมอยาพื้นบ้าน 2. คำศัพท์พืชวัตถุอันเป็นส่วนประกอบหลักในตำรับยา พบคำศัพท์ชื่อพืชวัตถุทั้งหมด 1448 คำ จากพืช 883 ชนิด ผู้วิจัยสามารถสืบค้นชื่อวิทยาศาสตร์ได้ 584 ชนิด สืบค้นชื่อวิทยาศาสตร์ไม่ได้ 324 ชนิด เมื่อนำชื่อพืชมาเทียบกับพืชในตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์พบว่า มีพืช 588 ชนิดที่ไม่พบใน คัมภีร์ในแพทยศาสตร์สงเคราะห์ทั้ง 12 คัมภีร์ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่ใช้ชื่อเป็นภาษาไทยถิ่นอีสาน ที่ สอดคล้องกับพืชที่พบในป่าในพื้นที่ภาคอีสานและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน รวมทั้งชื่อ สัตว์วัตถุ ชื่อพืชวัตถุ วิธีการทำยา และคำศัพท์อื่นๆ ส่วนแล้วแต่มีการใช้ภาษาไทยถิ่นอีสานทั้งสิ้น แสดงให้เห็นถึงชุดความรู้ภูมิปัญญาทางการแพทย์ และการเลือกใช้ส่วนประกอบในการทำยาที่พบ ในระบบนิเวศรอบตัวได้เป็นอย่างดี จากคำศัพท์ทั้งสองกลุ่มที่ศึกษาจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาความรู้ ของหมอยาอีสานมีความเข้มแข็งเป็นอย่างมาก และยังมีความรู้อีกหลายส่วนที่รอการศึกษาต่อไป

บทที่ 4

สาระที่สำคัณในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก เป็นบันทึกส่วนตัวของหมอยาพื้นบ้าน บันทึกด้วยอักษรไทย ภาษาไทยถิ่นอีสาน สาระที่พบในเอกสารเป็นชื่อโรค อาการ ตำรับยา วิธีการทำยา วิธีการใช้ยา บันทึกความรู้ในการรักษาโรคที่หลากหลาย เป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญาการรักษาโรคแบบพื้นบ้านที่สืบทอดมายังลูกหลาน ในการศึกษาสาระที่ ๑ ผู้วิจัยเลือกศึกษา ๒ เรื่องคือ ๑. กลุ่มโรคในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ๒. ศึกษากลุ่มโรคไข้หามกไม้ และยาแก้ และยังได้เสนอสาระที่อื่น ๆ ที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกไว้ในส่วนท้ายบท โดยมีผลการศึกษาดังนี้

๑. โรคในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

การศึกษาด้านการแพทย์แผนไทยในส่วนกลาง จะศึกษาจากคัมภีร์แพทย์ในแพทยศาสตร์สงเคราะห์ เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับโรคอาการไม่สบาย การตรวจวินิจฉัยโรค วิธีการรักษาโรค ตำรับยาที่ใช้รักษา ซึ่งหนังสือตำราแพทย์แผนไทยแผนโบราณ สาขาเวชกรรม เล่ม ๑-๒ ของกองประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข (๒๕๔๑) อันเป็นหนังสือที่ใช้ในการเรียนการสอนแพทย์แผนไทยได้แบ่งกลุ่มคัมภีร์แพทย์จำนวน ๒๑ ฉบับออกเป็นกลุ่มโรคได้ ๑๒ กลุ่มคือ

ตารางที่ ๓ แสดงกลุ่มโรคที่พบในคัมภีร์แพทย์แผนไทย

ที่	กลุ่มโรค	ชื่อคัมภีร์
๑.	ธาตุ และการวินิจฉัยโรค	คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย คัมภีร์โรคนิทาน คัมภีร์ธาตุวิงศ์ คัมภีร์ธาตุวิวรรณ์
๒.	ไข้	คัมภีร์ฉันทศาสตร์ คัมภีร์ตักศิลา คัมภีร์สิทธิสารสงเคราะห์
๓.	โรคในปากในคอ	คัมภีร์ मुखโรค
๔.	มารดาและเด็ก	คัมภีร์ปฐมจินดา
๕.	สตรี	คัมภีร์มหาโชตรัต

ที่	กลุ่มโรค	ชื่อคัมภีร์
6.	โรกระบบทางเดินอาหาร	คัมภีร์ชาตบุตรจบ คัมภีร์อุทรโรค
7.	โรกระบบทางเดินปัสสาวะ	คัมภีร์มูจนาปัดขันทิกา
8.	ความเสื่อมของร่างกาย	คัมภีร์กษย์
9.	ฝี	คัมภีร์อติสาร คัมภีร์ทิพย์มालา
10.	ระบบผิวหนัง	คัมภีร์ไพจิตมหาวงศ์ คัมภีร์วิถิกุญชรโรค
11.	โรคลม	คัมภีร์ชวคาร คัมภีร์มัญจสารวิเชียร
12.	โรคตา	คัมภีร์อภัยสันตา

เมื่อนำวิธีการแบ่งกลุ่มโรคตามคัมภีร์แพทย์แผนไทยที่กล่าวมาข้างต้น มาแบ่งกลุ่มโรคที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก จะสามารถออกเป็นกลุ่มได้ ดังนี้

ตารางที่ 4 แบ่งกลุ่มโรคที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

ที่	กลุ่มโรค	โรค
1.	ธาตุ (6 ตำรับ)	ยาธาตุ (6 ตำรับ)
2.	ไข้ (453 ตำรับ)	ไข้ ไข้ตามฤดู (74 ตำรับ) ไข้หมากไม้ (379 ตำรับ)
3.	โรคในปากในคอ (31 ตำรับ)	เจ็บคอ (8 ตำรับ) เสลด เสมหะ (2 ตำรับ) คเยื่อ (6 ตำรับ) ทัมมालา (14 ตำรับ) ไอ (1 ตำรับ)
4.	มารดาและเด็ก (37 ตำรับ)	แม่หลังคลอด (28 ตำรับ) ยาลูกห่าง (กุมกำเน็ด) (1 ตำรับ) ชาง (8 ตำรับ)
5.	สตรี (10 ตำรับ)	ไข้ทับระดู (2 ตำรับ)

ที่	กลุ่มโรค	โรค
		เลือดผู้หญิง (5 ตำรับ) มุตกิด (3 ตำรับ)
6.	โรกระบบทางเดินอาหาร (102 ตำรับ)	เลือดออกตามไรฟัน (7 ตำรับ) กินข้าวไม่ได้ (1 ตำรับ) กาง (4 ตำรับ) พวน (5 ตำรับ) ป้าง (1 ตำรับ) ราก อาเจียน (3 ตำรับ) ลงท้อง (5 ตำรับ) จืดท้อง ปวดท้อง (2 ตำรับ) เจ็บท้องแล้ง (3 ตำรับ) ยั้งท้อง (2 ตำรับ) บิดหมักหมมัน (8 ตำรับ) บิด (1 ตำรับ) บิดมูกเลือด (12 ตำรับ) ลงเลือด ขี้เป็นเลือด (5 ตำรับ) ทั้งลงทั้งราก ลงท้องปัจจุบัน (19 ตำรับ) ขี้ไม่ออก (5 ตำรับ) ริดสีดวง (18 ตำรับ) ยาฆ่าแม่ท้อง (1 ตำรับ) (พยาธิ?)
7.	โรกระบบทางเดินปัสสาวะ (22 ตำรับ)	เยี่ยวบ่ออก (3 ตำรับ) ขัดลึงค์ (1 ตำรับ) นิ่ว (18 ตำรับ)
8.	ความเสื่อมของร่างกาย (15 ตำรับ)	กษัย (2 ตำรับ) ประดง (3 ตำรับ) ยาฮาน (7 ตำรับ) มานเลือด (1 ตำรับ) มานหิน (1 ตำรับ) มานสูง (1 ตำรับ)

ที่	กลุ่มโรค	โรค
9.	ฝี (60 คำรับ)	ฝี (54 คำรับ) ฝี (6 คำรับ)
10.	ระบบผิวหนัง (30 คำรับ)	มะเร็ิง (18 คำรับ) เรื้อน (5 คำรับ) กลาก (1 คำรับ) หิด (1 คำรับ) โม่ (5 คำรับ)
11.	โรคลม (59 คำรับ)	ลม วิน (22 คำรับ) หนหาย (2 คำรับ) สะอึก สะเออะ (14 คำรับ) บ้า (8 คำรับ) (บ้าหมู บ้าท้าว บ้าวิน บ้าเลือด บ้าพิษ) สลบลิ้นกระต้างคางแข็ง (1 คำรับ) ปวดหัว (12 คำรับ)
12.	โรคตา (12 คำรับ)	ตาเจ็บ (6 คำรับ) ตามัว (5 คำรับ) ตาฟาง (1 คำรับ)
กลุ่มอื่น ๆ นอกเหนือจาก 12 กลุ่มแรก (151 คำรับ)		
13.	โรคฉุกเฉิน (86)	กลุ่มยาแก้ กินผิด (21 คำรับ) แก้เบื่อ (18 คำรับ) พิษ (5 คำรับ) สัตว์กัด (41 คำรับ) (ใช้แก้สัตว์ 7 ชนิดกัด คือ งู 28 คำรับ/ จี๋เจ็บ (ตะขาบ) 3 คำรับ/ หม่าบ้า 3 คำรับ/ เสื่อ 3 คำรับ / ค้างคาว 2 คำรับ/ คั่นคาก 1 คำรับ ปา ฝา (ตะพานน้ำ) 1 คำรับ)
		แผลไฟไหม้ (6 คำรับ)
14.	บำรุงร่างกาย (2)	ยาแสง (1 คำรับ)
		ยากำลัง (1 คำรับ)
15.	หัวใจและเลือด (20)	เจ็บหัวใจ (1 คำรับ)

ที่	กลุ่มโรค	โรค
		เลือด (16 ตำรับ) กระษุน (3 ตำรับ)
16.	กระดุกและกล้ำมเนื้อ (30)	เอ็น (6 ตำรับ) เส้น (8 ตำรับ) ปวดตืน (3 ตำรับ) กระดุก (2 ตำรับ) เหมื่อย (3 ตำรับ) เจ็บหลัง (1 ตำรับ) กระจอกงอแง (1 ตำรับ) ฟกบวม (4 ตำรับ) เจ็บเนื้อเจ็บกิ่ง (1 ตำรับ) เหน็บชา (1 ตำรับ)
17.	โรคเหนือธรรมชาติ (6)	คุณผี คุณคน ผีพาย ผีเข้า (6 ตำรับ)
18.	ตำรับอื่น ๆ (7)	ยาแก้เช็กกระตุก (1 ตำรับ) ยาสงละมาด (1 ตำรับ) กอน (1 ตำรับ) ปวดคิต (1 ตำรับ) ออกหึ่งหืด (1 ตำรับ) ลิกข่าง (1 ตำรับ) ลัมกัน (1 ตำรับ)

ข้อมูลที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก มีจำนวน 988 ตำรับ สามารถแบ่งได้หลายกลุ่มโรคและอาการ โดยจัดลำดับตามความถี่ของกลุ่มโรคที่พบได้ดังนี้ กลุ่มธาตุ (6) ไข้ (453 ตำรับ) โรคในปากในคอ (31 ตำรับ) มารดาและเด็ก (37 ตำรับ) โรคสตรี (10 ตำรับ) โรกระบบทางเดินอาหาร (102 ตำรับ) โรกระบบทางเดินปัสสาวะ (22 ตำรับ) ความเสื่อมของร่างกาย (15 ตำรับ) ฝี (60 ตำรับ) ระบบผิวหนัง (30 ตำรับ) โรคลม (59 ตำรับ) โรคตา (12 ตำรับ) และกลุ่มอื่น ๆ นอกเหนือจาก 12 กลุ่มหลัก (151 ตำรับ) คือ กลุ่มอาการฉุกเฉิน (86 ตำรับ) บำรุงร่างกาย (2 ตำรับ) เลือดและหัวใจ (20 ตำรับ) กระดุก กล้ำมเนื้อ (30 ตำรับ) โรคเหนือธรรมชาติ (6 ตำรับ) และโรคอื่น ๆ (7 ตำรับ) จะเห็นได้ว่าตำรับยาที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกค่อนข้างครอบคลุม

อาการเจ็บป่วยในระบบต่าง ๆ ของร่างกาย นอกจากนี้ยังมียาที่ใช้ในกลุ่มอาการจุกจิก อย่างยาแก้ คือ ยาแก้กินผิด แก้พิษ แก้เบื่อ แก้ส้วกั๊ด ที่นอกเหนือไปจากโรคตามคัมภีร์แพทย์แผนไทย และระบบการให้บริการด้านการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน ซึ่งตามประวัติผู้บริจากระบุไว้ว่า ตาส่วน ศรีมะพริก มีประสบการณ์และมีความชำนาญเป็นอย่างมากในการรักษาโรคในกลุ่มนี้

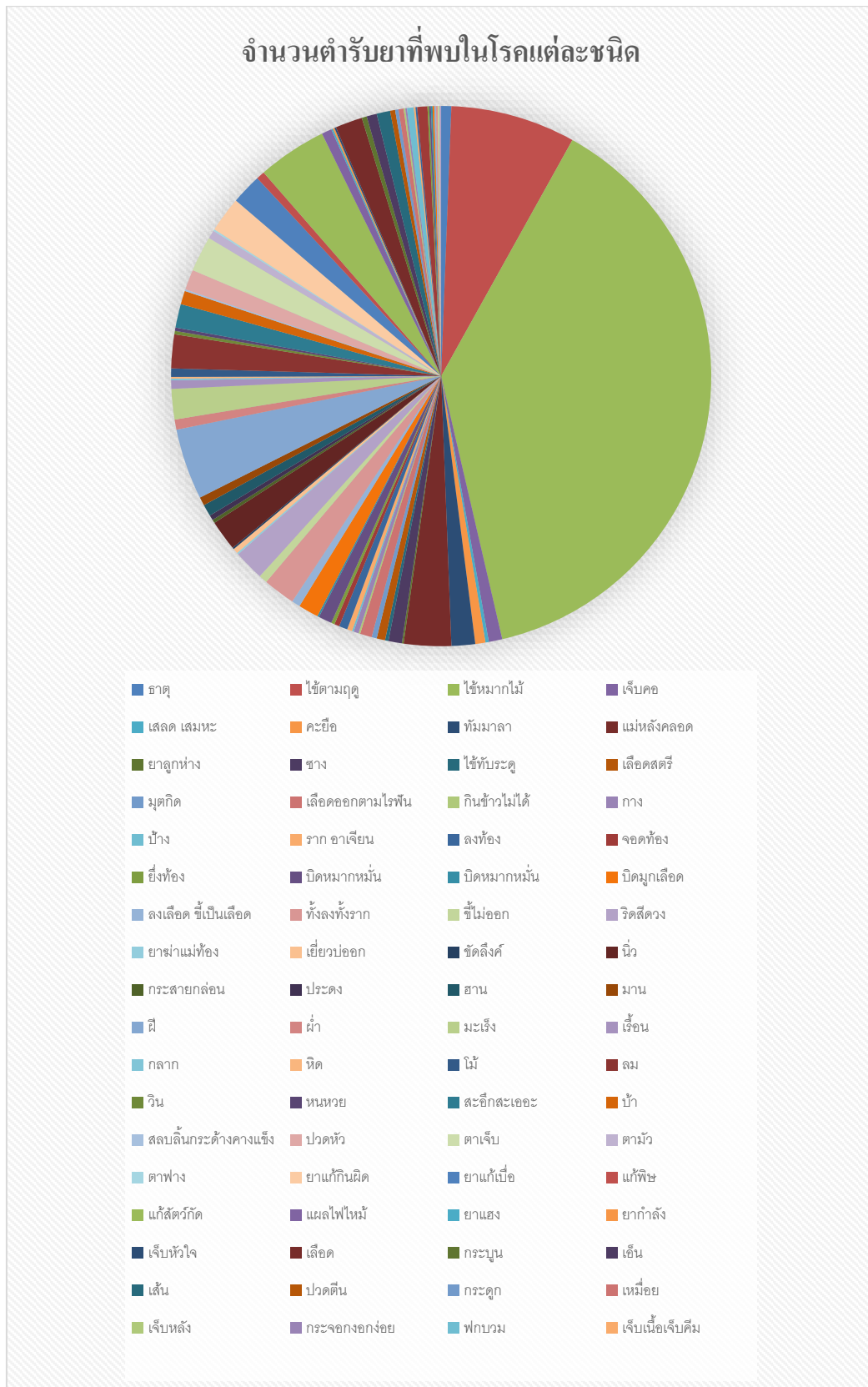
โรคที่พบบ่อยที่สุด 3 ลำดับแรก คือ ไข้หามกไม้ พบมากถึง 379 คำรับ ไข้ทั่วไป 75 คำรับ และผี 54 คำรับ จากลำดับความถี่ของคำรับยาที่พบบ่อยที่สุดสามลำดับแรก แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของโรค ที่อาจพบบ่อย มีความร้ายแรง มีความจำเป็นต้องได้รับการรักษาเป็นอย่างมาก และยังแสดงให้เห็นความรู้ความเชี่ยวชาญของตาส่วนหมอยาผู้เป็นเจ้าของเอกสารนี้ในการรักษาโรคเหล่านี้ในอดีต

2. การศึกษาโรคไข้หามกไม้และคำรับยาแก้

จากโรคที่พบในเอกสารตำรายาอีสานจำนวน 18 กลุ่มใหญ่ แบ่งกลุ่มโรคย่อยได้ 83 กลุ่ม ผู้วิจัยได้เลือกโรคที่น่าสนใจในกลุ่มย่อยมาศึกษาจำนวน 2 กลุ่ม คือ 1. *ไข้หามกไม้* เป็นโรคที่มีจำนวนความถี่ของคำรับยามากที่สุดในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบมากถึง 379 คำรับ ในการศึกษาครั้งนี้เลือกคำรับยาไข้หามกไม้มานำเป็นกรณีศึกษาเพราะเป็นโรคที่มีคำรับยาเด่นและพบบ่อยที่สุดในตำรายาของตาส่วน 2. *ยาแก้* เป็นโรคที่ตามประวัติตาส่วนมีความชำนาญและมีประสบการณ์ในการรักษาโรคกลุ่มนี้เป็นอย่างมาก ทั้งการรักษาญาติ รักษาคนถูกยาสั่ง หรือการรักษาคนที่ถูกพิษสารเคมีทางการเกษตร (ศูนย์ทรัพยากรสืบทางปัญญาและอนุรักษ์พันธุกรรมสมุนไพรพื้นบ้าน, 2563) ผู้วิจัยเลือกยาแก้มาเป็นกรณีศึกษาเพราะนอกจากตาจะชำนาญแล้วยังเป็นคำรับที่น่าสนใจอาจต่อยอดได้ในอนาคต จึงเป็นอีกกลุ่มโรคหนึ่งที่มีความน่าสนใจในการนำมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาดังนี้

2.1 ไข้หามกไม้

ไข้หามกไม้เป็นโรคที่พบบ่อยมากที่สุดในการตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบด้วยกันทั้งสิ้น 379 คำรับ คิดเป็น 38 เปอร์เซ็นต์ของจำนวนคำรับยาทั้งหมด ผลการศึกษาข้อมูลคำรับยาไข้หามกไม้ที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกพบว่า

รูปภาพที่ 9 แสดงจำนวนตำรับยาที่พบใน โรคแต่ละชนิด

2.1.1 ลักษณะของไข้หามกไม้

จากการศึกษาเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกพบว่าไข้หามกไม้เป็นกลุ่มไข้ที่แสดงลักษณะอาการแบบต่าง ๆ นอกเหนือไปจากไข้ตามฤดูที่แบ่งลักษณะไข้ตามช่วงเดือนต่าง ๆ เมื่อเกิดอาการไม่สบายมักเกิดจาก เลือด ลม เสมหะกระทำ หรือ ไข้หวัดทั่วไป ไข้หามกไม้เป็นไข้ที่มีหลากหลายอาการ ซึ่งในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกพบชื่อลักษณะไข้หามกไม้แบบต่าง ๆ จำนวน 60 ประเภท ดังที่กล่าวมาแล้วในคำศัพท์ชื่อโรคและอาการในบทที่ 3 เมื่อนำคำศัพท์ไข้หามกไม้ที่พบมาจัดประเภทจะเห็นได้ว่าไข้หามกไม้ที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมีความหลากหลายเป็นอย่างมาก โดยพบประเภทไข้หามกไม้ทั้งหมด 60 ประเภท ในบางประเภทยังมีการแบ่งปลีกย่อยให้จำเพาะเจาะจงมากขึ้น บางประเภทมีการวาดรูปคุ่มเพื่อใช้ประกอบการวินิจฉัยโรคไว้ด้วย ซึ่งในการวินิจฉัยโรคนี้ ไข้หามกไม้บางประเภทสามารถสังเกตได้จากการนำไปส่องดูตามร่างกายเพื่อหารอยโรคบริเวณอวัยวะต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. หว่างคิ้ว หน้าผาก
2. หนิดหู (ไม่พบในพจนานุกรม สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณเหนือใบหูที่ทัดผม)
3. ขอยผม (ตีนผม ลูกผม) (ขอย สิ่งที่เป็นเส้นสายห้อยย้อยลงมา (ปรีชา พิณทอง, 2532: 631))
4. กกหู (โคนหู) (กก หมายถึง โคน (ปรีชา พิณทอง, 2532: 1))
5. คอหอย
6. กกคอ (ต้นคอ)
7. หัวใจ
8. รัก (รักแร้)
9. สายเบือ (สายบือ หมายถึง สายสะดือ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 786))
10. ท้องแขน
11. ข้อศอก
12. ข้างสุดปลายมือ
13. ใจมือ (ฝ่ามือ)
14. ใจตีน (ฝ่าเท้า)
15. สัน

จากบริเวณส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าบางบริเวณตรงกับอวัยวะสำคัญ เช่น หัวใจ บางบริเวณมีเส้นประสาทค่อนข้างมาก เช่น หน้าผาก กกหู บางบริเวณง่ายต่อการสังเกต รอยโรค เช่น ท้องแขน ใจมือ ใจตีน ข้อศอก สันเท้า ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากการสังเกตและสังเกต ประสพการณ์สืบกันมาถึงอวัยวะบริเวณต่าง ๆ ของร่างกายที่ต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษเพื่อหา รอยโรค

การรักษาไข้หามกไม้นั้นจำเป็นต้องวินิจฉัยและรักษาให้ถูกต้องจึงจะหายขาด ถ้ารักษาไม่ ถูกวิธีจะก่อให้เกิดอาการไม่สบายเรื้อรังตามมาในภายหลัง ทำให้เป็นไข้บ่อยเรียกว่า หามกไม้มัก ต้องมีการขับพิษไข้หามกไม้มากโดยไข้ยาทั้งพิษ (ทั้งพิษ ทั้งพิษ คือ ขับพิษ กระทั่งพิษ (ทองอ่อน สิทธิ ไกรพงษ์, 2549: 386)) นอกจากนี้ยังมีตำรับยาสำหรับรักษาไข้หามกไม้มารวม ๆ โดยไม่ได้ระบุ ประเภทของไข้หามกไม้อย่างเจาะจง สามารถใช้ได้กับไข้หามกไม้มากทุกประเภท จำนวน 16 ตำรับ ทำให้แม้ว่าหมอจะไม่สามารถวินิจฉัยแยกประเภทไข้หามกไม้มากได้ก็สามารถให้ยาผู้ป่วยได้อย่างทัน เหตุการณ์ ไม่ต้องรอให้คนไข้มีอาการของโรคเพื่อวินิจฉัยแยกโรคแล้วจึงค่อยรักษา สำหรับผู้ป่วยที่ มีอาการแสดงชัดเจนสามารถวินิจฉัยแยกโรคได้ง่าย หมอสามารถใช้ตำรับยาเฉพาะสำหรับไข้หามก ไม้มากประเภทนั้น ๆ รักษาได้ตรงกับโรค เมื่อผู้ป่วยเป็นไข้หามกไม้มากแล้วยังมีตำรับยาปลายไข้และ พิธีกรรมให้กับผู้ป่วยทำก่อนจบการรักษาด้วย นอกจากนี้ในการรักษาไข้หามกไม้มากยังปรากฏตำรับ รักษาอาการอื่น ๆ อีกด้วย คือ ไข้ ไข้ปวดหัว เป็นบ้า ร้องหาผู้ตาย (เพื่อ) เจ็บหัวใจ ยาหมอลิง (ไม่มี ใจอยากรับการรักษาต่อ) ร้อนใน ร้อนนอก พวนใน เหงื่อไม่ออก หนาวเย็น ตุ่ม ท้องผูก ท้องเสีย เสมหะ เจ็บคอ เสมหะมีเลือดปน และการกินอาหารผิดกับโรค ซึ่งมีตำรับยารักษาอาการเหล่านี้ใน ไข้หามกไม้มากด้วย

2.1.2 ตำรับยาไข้หามกไม้ม

ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มข้อมูลชื่อโรคและอาการในโรคไข้หามกไม้มากจากตำรับยาที่พบในตำรายา อีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ได้จำนวน 379 ตำรับ เมื่อนำมาแบ่งกลุ่มประเภทตำรับยาได้เป็น 8 ประเภท คือ

1. ตำรายารักษาไข้หามกไม้ม (โดยรวม) จำนวน 16 ตำรับ
2. ตำรับยารักษาตามประเภทของไข้หามกไม้ม 281 ตำรับ
3. ตำรับยารักษาตุ่ม 36 ตำรับ
4. ตำรับยาสำหรับไข้หามกไม้มไม่ออกตุ่ม 3 ตำรับ
5. ตำรับยาล้างการักษาไข้หามกไม้ม ยาปลายไข้ 2 ตำรับ
6. ตำรับยารักษาไข้หามกไม้มค้ำ ยังไม่หายสนิท 2 ตำรับ

7. ตำรับยาทั้งพืชใช้หมากไม้ 6 ตำรับ พืช

8. ตำรับยารักษาอาการอื่น ๆ ในใช้หมากไม้ 33 ตำรับ

จากประเภทตำรับที่กล่าวมาข้างต้นจำนวน 8 ประเภทนั้น ตำรับยารักษาใช้หมากไม้ (โดยรวม) ที่ใช้สำหรับรักษาใช้หมากไม้โดยไม่ได้เฉพาะเจาะจงที่ประเภทใดประเภทหนึ่ง นับเป็นยาที่มีความสำคัญในการรักษาใช้หมากไม้ สามารถใช้เป็นยาพื้นฐานเริ่มต้นในการรักษาใช้หมากไม้ที่ยังไม่แสดงอาการเฉพาะตามประเภท ใช้หมากไม้ที่ไม่สามารถวินิจฉัยแยกประเภทโรคได้ ใช้หมากไม้ที่อาการแปรเปลี่ยนไปจากประเภทแรกเริ่ม ใช้ได้กับใช้หมากไม้ทุกประเภท ซึ่งตัวยาที่ใช้จะครอบคลุมอาการต่าง ๆ ของใช้หมากไม้ที่อาจเกิดขึ้น ดังนั้นพืชวัตถุในตำรับยารักษาใช้หมากไม้ (โดยรวม) 16 ตำรับ ที่พบทั้ง 167 ชนิดนี้มีความน่าสนใจนำมาศึกษา ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาพืชวัตถุในรูปแบบตารางซึ่งมีทั้งหมด 5 คอลัมน์ โดยคอลัมน์แรกเป็นชื่อพืชวัตถุที่ระบุในตำรายาใช้หมากไม้ของดาส่วน ตามด้วยชื่อวิทยาศาสตร์ตามแหล่งอ้างอิงที่น่าเชื่อถือทั้ง 12 รายการที่กล่าวไว้ในบทที่ 3 ตามด้วยรสยาและสรรพคุณยาซึ่งสืบค้นข้อมูลจากหนังสือทั้ง 14 รายการดังนี้

1. กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, มาลีบรรจบ และคณะ. (2543).

สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ธนาสินเจริญ การพิมพ์.

2. กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, มาลีบรรจบ และคณะ. (2543).

สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 2. กรุงเทพฯ: ธนาสินเจริญ การพิมพ์.

3. กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, มาลีบรรจบ และคณะ. (2543).

สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 3. กรุงเทพฯ: ธนาสินเจริญ การพิมพ์.

4. ชยันต์ พิเชียรสุนทร และวิเชียร จิววงศ์. (พิมพ์ครั้งที่ 2, 2556.) คู่มือเภสัชกรรม

แผนไทยเล่ม 4 เครื่องยาธาตุวัตถุ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

5. ฐานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (2553).

[ออนไลน์] ได้จาก: <http://www.phargarden.com/>

6. นพมาศ สุนทรเจริญนนท์และคณะ. (2543). สารานุกรมสมุนไพรเล่ม 4 กทยา

อีสาน. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

7. พงษ์ศักดิ์ พลเสนา. (2550). พืชสมุนไพรในสวนป่าเขาหินซ้อนฉบับสมบูรณ์.

ปราจีนบุรี: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจตนารมณัภณท์.

8. มุลินธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้า

ฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภาพัฒนาวดี, ศูนย์ทรัพยากรสมุนไพรและอนุรักษ์พันธุกรรมสมุนไพรพื้นบ้าน. (2560). รวมเล่มรายงานสำรวจข้อมูลการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน (ไทยเลย).

9. วิทย์ เทียงบูรณธรรม. (2531). **พจนานุกรมสมุนไพรไทย**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.

10. วุฒิ วุฒิธรรมเวช. (2540). **สารานุกรมสมุนไพร รวมหลักเภสัชกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.

11. สุนทร ทองนพคุณ. (2550). **คู่มือนักทำยาเล่ม 2 ตำราการบำบัดโรคด้วยยาแผนโบราณ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จามจุรีโปรดักท์. .

12. สุธรรม อารีกุล และคณะ. (2551). **องค์ความรู้เรื่องพืชป่าที่ใช้ประโยชน์ทางภาคเหนือของไทย เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

13. สุธรรม อารีกุล และคณะ. (2551). **องค์ความรู้เรื่องพืชป่าที่ใช้ประโยชน์ทางภาคเหนือของไทย เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

14. อุษา กลิ่นหอม. (2552). **การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีใช้หมากไม้**. กรุงเทพฯ: อุษาคารพิมพ์.

คอลัมน์ต่อมาแสดงความถี่ตามที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของดาส่วนทั้ง 4 ฉบับ ในกรณีที่ไม่พบข้อมูลเนื่องจากคำศัพท์พืชในตำรายาดานั้นเป็นพืชพื้นถิ่นอีสานทำให้ไม่พบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทั้ง 12 เล่ม ผู้วิจัยจะใส่เครื่องหมาย - ในตารางข้อมูล โดยมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 5 เกษัตริย์วัตถุในตำรับยารักษาไข้หามกไม้ (โดยรวม)

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความถี่
1. กงชะเต็น (ราก 1)	-	-	ราก แก้ซางเด็ก แก้กินผิด อาหารเป็นพิษ	1
2. กระถินหอม (ราก 1)	<i>Acacia farnesiana</i> (L.) Willd. [FABACEAE]	ราก รสฝืดปนฝาด	แก้พิษสัตว์กัดต่อย เป็นยาอายุวัฒนะ แก้ไอแก้เสม แก้ปวดข้อ แก้ฝีหนอง	1
3. กระบือ 7 ตัว (ราก 1)	<i>Excoecaria cochinchinensis</i> Lour. Ver. <i>Cochinchinensis</i> [EUPHORBIACEAE]	ฝืดปน ขม	กระพี้และเนื้อไม้ ถอนพิษไข้ ถอนพิษผิดตำแดง แก้ร้อนภายใน	1
4. ก้านตง (ราก 1)	<i>Colubrina asiatica</i> (L.) Brongn. [RHAMNACEAE]	ราก รสฝาดฝืดปน	ราก แก้บวม น้ำเหลืองเสีย เหน็บชานาขโมยอ่อนเพลีย เบื่ออาหาร แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้ไอจืดร้อน กินข้าวไม่ค่อยได้	1
5. กาลพฤกษ์ (ราก 1)	<i>Cassia grandis</i> L. f. [FABACEAE]	-	-	1
6. กาว (ราก 1)	<i>Lawsonia inermis</i> L. [LYTHRACEAE]	รสฝาด ขมเล็กน้อย	ต้นกับรากกล่อมเสมหะให้เป็นปรกติ /ราก ใช้ขับประจำเดือน รักษาตาเจ็บ ขับปัสสาวะ รักษาลมบ้าหมู	1
7. กุง (ราก 1)	<i>Dipterocarpus tuberculatus</i> Roxb. [DIPTEROCARPACEAE]	-	-	1
8. กุงคาย	<i>Dipterocarpus crinitus</i> Dyer	-	-	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
	[DIPTEROCARPACEAE]			
9. เกียนหนู (ราก 1)	-	-	-	1
10. แกะเครือ	<i>Combretum wallichii</i> DC. Ver. Ternatum (C. B. Clarke) Govaerts [COMBRETACEAE]	-	-	1
11. แก้ว (ต้น 1)	<i>Murraya paniculata</i> (L.) [RUTACEAE]	ราก รสเฝื่อน ขม สุขุม	แก้ปวดตะเอน แก้ฟั่นกันจากความชื้น แก้ฝีกบวักที่เต้านม ฝี ในมดลูก แก้แผลคัน แก้พิษแมลงกัดต่อย	1
12. ข้าวกล้อง	<i>Oryza sativa</i> L. [POACEAE]	ข้าวสาร รสมัน หอมหวาน	บำรุงร่างกาย แก้ตาฟาง แก้เหน็บชา แก้ไข้	1
13. ข้าวจีทาม (ราก 1) (ต้นข้าวจีเกิดในป่าตาม)	<i>Grewia abutilifolia</i> Vent. Ex Juss. [MALVACEAE]	-	ราก แก้ไข้เลือด ไข้เบื่ออาหาร ท้องอืดเพื่อ แก้ผดผื่น แก้ไข้ เพื่อลดไฟ เหนือจคม เหือดว่า แก้ฝี	1
14. ข้าวสาร (ราก 1) ไม้เท้าสาม	<i>Pavetta indica</i> L. var. <i>Tomentosa</i> (Roxb. Ex Sm.) Hook. f. [RUBIACEAE]	ราก รสเฝื่อน	แก้เสมหะในท้อง ในทรวงอก แก้บิด	5
15. ขี้แรดเครือ (1)	<i>Strychnos axillaris</i> Colebr. [LOGANIACEAE]	-	-	1
16. ขี้แรดค้อน (ราก 1)	<i>Carissa spinarum</i> L.	-	-	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
	[APOCYNACEAE]			
17. เข็มขาว (ราก 2) 2	<i>Ixora cibidela</i> Craib [RUBIACEAE]	ราก มีรสเย็น หวาน	ราก เป็นยาโรครตา แก้เจ็บตาช่วยเจริญอาหาร แก้บวม ขับ เสมหะ แก้เสมหะและกำเดา บำรุงไฟธาตุ แก้ตาพิการ แก้ไฟ ลามโคน แก้ไอออกหมึก ออกปาน แก้ประดง	4
18. เข็มแดง (ราก 1) 1	<i>Ixora lobbii</i> loud. [RUBIACEAE]	ราก รสหวานเย็น	ราก ใช้ปรุงเป็นยาบำรุงไฟธาตุ บรรเทาอาการบวม แก้โรครตา รักษาตาพิการ แก้เสมหะและกำเดา แก้ไฟลามโคน แก้ไอ ออกหมึก ออกปาน แก้ประดง	2
19. เขยตาย (ราก 1)	<i>Glycosmis pentaphylla</i> (Retz.) [RUTACEAE]	ราก เขยตาย เปลือก ร้อน เนื้อในเย็นขม จืดปร่า	ราก แก้ไข้กาฬ แก้ไข้รากสาด แก้เหือดลม แก้ไข้เรื้อรัง ไข้ เหือด แก้ไข้ร้อนใน แก้ไข้หนาวสั่น ครั้นเนือครั้นตัว กระทั่ง พิษ แก้ฝีกาฬจับหัวใจ แก้ฝีที่นม แก้พิษฝีทั้งภายในและ ภายนอก เกลือฝีให้ยุบ แก้แผลที่อักเสบ แก้โรครตาหนังตม พอง แก้พิษงู แก้พิษแมลงกัดต่อย ขับน้ำนม แก้ผดผื่น แก้ เบื่ออาหาร แก้เมืออายุวัฒนะ	1
20. เข็มป่า (ราก 1)	<i>Datura metel</i> L. [SOLANACEAE]	ราก รสเมาเบื่อ หวาน	ราก รสเมาเบื่อหวาน ฝนทาแก้พิษร้อน ดับพิษฝี แก้พิษฝีกาฬ ทั้งปวง แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ ไข้ช่องซึม แก้ไข้สะลิมสะลือ สมอง ไม่โปร่ง แก้ปวดบวม แก้ชักเสบ แก้หอบหืด แก้บ้า	1
21. เข็ม (ราก 1)	<i>Saccharum arundinaceum</i> Retz.	-	ราก แก้เอมจรวง คะยือ แก้ไข้สูง แก้เอาเจียนไม่หยุด	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความถี่
	[POACEAE]			
22. ใข้หน้าน้อย (1)	<i>Gardenia obtusifolia</i> Roxb. Ex Hook. F [RUBIACEAE]	-	-	1
23. ใข้หน้าหลวง (1)	<i>Gardenia sootepensis</i> Hutch. [RUBIACEAE]	-	เนื้อไม้ แก้บิด ถ่ายเป็นมูก	1
24. คางเลื่อ (ราก1)	<i>Albizia</i> sp. [FABACEAE]	-	-	1
25. กำไ้ (ไม้ดอก)	<i>Acacia farnesiana</i> (L.) Willd. [FABACEAE]	-	แก้อาหารไม่ย่อย แก้ปวดท้อง แก้ปวดหัว	1
26. เคน (ราก1)	<i>Dracaena angustifolia</i> (Medik.) Roxb. [ASPARAGACEAE]	-	ราก แก้ไข้ แก้ร้อนใน แก้เจ็บตามตัว	1
27. เคนบ้าน (1)	<i>Sesbania grandiflora</i> (L.) Poir. [FABACEAE]	เปลือก มีรสฝาด	เปลือกต้น แก้ท้องร่วง ปวดมวน แก้บิด แก้บิดมูกเลือด คุมธาตุ ใช้ภายนอกเป็นยาห้ามเลือด ถ้างแผล เป็นยาสมานแผล สมานทั้งภายนอกและภายใน ใบ ใช้แก้ไข้เปลี่ยนฤดู แก้ไข้สันนิบาต	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
34. จันทนา 1	<i>Tarenna hoensis</i> Pit. [RUBIACEAE]	แก่น รสเย็นหอม	บำรุงตับ ปอดและหัวใจ แก้ไข้ แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้เหงื่อตกหนัก แก้ริศตะปิตตะโรค	1
35. จิก (ราก1)(ต้น1)	<i>Barringtonia acutangula</i> (L.) Gaertn. [LECYTHIDACEAE]	เปลือกต้น รสร้อน เมาเนื้อไม้ รสจืด ราก รสขื่นขม	เปลือกต้น สمانแผล แก้ไข้ แก้แมลงกัดต่อย แก้เลือดออกตามไรฟัน ใช้บดปลาเนื้อไม้ ขับระดูขาว รากระบายท้อง ทำให้อาเจียน แก้หวัด ขับเสมหะ/ ราก แก้หวัด	2
36. เจตมูล (ราก1)	<i>Plumbago indica</i> L. [PLUMBAGINACEAE]	ราก รสร้อน	ราก บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต ขับลมในกระเพาะอาหาร ให้ผายเรอ แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ ปวดเสียด แน่นหน้าอก และถ้าใส่กระเจายาลมที่อืดขึ้นในอก ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย แก้ปวดข้อ เจริญอาหาร แก้ริดสีดวงทวารหนัก แก้บวม แก้कुष्ठะโรค แก้ริดสีดวงทวาร เกือบไข้ แก้ปวดท้อง แก้ท้องเสีย ขับพยาธิ ขับโลหิตระดู มีฤทธิ์บีบมดลูก ทำให้แท้งได้ แก้เลือดคั่งขึ้นในเวลาคดอดลูก ใช้ผสมในยาบำรุงสำหรับสตรีหลังคลอด เพื่อให้มดลูกเข้าอู่ ทาแก้โรคผิวหนัง กลากเกลื่อน รักษาแผลตะขากัด แพทย์โบราณนิยมใช้รากเจตมูลเพลิงแดงมากกว่า เจตมูลขาวเพราะมีฤทธิ์แรงกว่า	1
37. เจียงปิ่น (ราก1)	<i>Xantonmea parvifolia</i> (Kuntze) Craib	ราก รสเผื่อน	-	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
	[RUBIACEAE]			
38. ช้างน้ำ ช้างน้ำ (ราก1)	<i>Ochna integerrima</i> (Lour.) Merr. [OCHNACEAE]	-	ราก ขับพยาธิ แก้โรคน้ำเหลืองเสีย บำรุงกำลัง ต้มน้ำดื่มแก้ ผิดสำแดง แก้ปวดหลัง แก้เบาหวาน	1
39. ช้าพลู (ราก1)	<i>Piper sarmentosum</i> Roxb. [PIPERACEAE]	ราก รสร้อน เฝื่อน	รากและผล เป็นยาขับลมในลำไส้ แก้ท้องขึ้น ท้องอืด ท้องเฟ้อ เป็นยาประจําธาตุน้ำ แก้ปวดเมื่อย แก้ธาตุพิการ แก้คลื่นไส้มพะ ขับเสมหะให้ตกทางทวารหนัก ทำให้เสมหะแห้ง บำรุงธาตุ	1
40. ชูชี (ราก1)	-	-	-	1
41. ชุมแสง ชุมแสง	<i>Xanthophyllum lanceatum</i> J. J. Sm. [POLYGALACEAE]	-	-	1
42. ช้างาง	-	-	-	1
43. ช้าคราม	<i>Indigofera galeoides</i> DC. [FABACEAE]	ทั้งต้น รสเค็มเย็น	เป็นยาขับปัสสาวะ แก้โรคนอนงูใน แก้ผมหงอก ผมหง่วรง รักษาโรคผมหงอก ทำให้ผมหงอกดำ	1
44. ช้างา	-	-	-	1
45. ช้าชูเครีอ (ราก1)	<i>Capparis zeylanica</i> L. [CAPPARACEAE]	-	-	1
46. ช้าชูตัน (ราก1) ชา	<i>Capparis micracantha</i> DC.	ราก มีรสขมเย็น	ราก แก้ไข้ แก้ไข้ร้อนภายในทุกชนิด แก้ไข้เพื่อติและโลหิต	2

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
ชุน้อย ชูชาน้อย	[CAPPARIDACEAE]		ใช้พืช ใช้กาพ ขับลม ขับปัสสาวะ แก้ปวดกระเพาะอาหาร แก้โรคที่เกิดในท้อง ปรงเป็นยาบำรุงหลังคลอด แก้โรคตา แก้ฟกช้ำ	
47. ดอกช่อน (ราก3)	<i>Jasminum sambac</i> (L.) Aiton [OLEACEAE]	ราก รสเฝื่อน	ราก แก้ปวด แก้ปวดศีรษะ แก้หลอดลมอักเสบ แก้หอบหืด ใช้มากทำให้สับสน (ประมาณ 1-2 ซ่อนิวมีอ) แก้โรคเกี่ยวกับทรวงอก แก้เลือดออกตามไรฟัน ใช้ภายนอกแก้เคล็ดขัดยอก	3
48. คุก (เบียดัน1)	<i>Suregada multiflora</i> (A. Juss.) [EUPHORBIACEAE]	เปลือกต้น เนื้อไม้ รสเฝื่อน / ราก รสเฝื่อน รสเฝื่อน ร้อน	เปลือกต้น เนื้อไม้ รสเฝื่อน แก้ลมเป็นพิษ แก้ลมพิษ แก้ลม และ โคลิติดเป็นพิษ แก้ไข้ แก้ประดง แก้พิษในกระดูก ฆ่าพยาธิ แก้โรคเรื้อน มะเร็งกระดูกทวารตก กลาก แก้ลม แก้โรคผิวหนังทุกชนิด รักษาน้ำเหลืองเสีย แก้กามโรค แก้โรคตับพิการ แก้บอดพิการ เป็นยาบำรุงเหงือก แก้เหงือกอักเสบ ทำให้เหงือกแข็งแรง ทำให้ฟันทน ถ่าน้ำเหลือง แก้ท้องผูก เป็นยาระบาย /ราก แก้ฝีภายใน บำรุงกระดูก ขับพิษในกระดูก แก้ลม แก้ประดง แก้คัน รักษาโรคผิวหนัง รักษา น้ำเหลืองเสีย รักษาเส้นเอ็นพิการ	1
49. เตอดิน (ราก1)	<i>Ficus ribes</i> Reinw. Ex Blume [MORACEAE]	รส สุขุม ผาดเพื่อน เล็กน้อย	แก้ประดงเมื่อดมต้นคันตามผิวหนัง แก้ลมพิษ แก้พิษภายใน แก้ตับพิการ บำรุงกำลัง ขับโลหิตระดู ขับปัสสาวะแก้	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความถี่
50. เตื่อยหิน (ราก1)	<i>Coix lachryma-jobi</i> L. var. <i>monilifer</i> Watt [POACEAE]	ราก รสขื่น	ประดง แก้ฝีภายในยาถ่าย ยาระบาย ทำให้อาเจียน ขจัดมขับพยาธิในเด็ก	1
51. เตื่อดำ	-	-	-	1
52. ตดหมา (ราก1)	<i>Paederia foetida</i> L. [RUBIACEAE]	ราก รสขมเย็น	แก้ไข้ขับสัน ทำให้อาเจียน แก้พิษชาน แก้เจ็บคอ และเจ็บใน ปาก ผนหยอดตา แก้ตาฟาง ตาและ ตามัว ฝันทา แก้ริดสีดวง ทวาร	1
53. ตะโกนา (แก่น1)	<i>Diospyros rhodocalyx</i> Kurz [EBENACEAE]	เปลือกต้น เนื้อไม้ รสเฝื่อนฝาดขม	บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร บำรุงกำหนัด บำรุงกำลัง ทำให้เกิด กำลัง แก้มูกติกระดูขาว ต้มเอาน้ำอมกับเกลือแก้รำมะนาด ปวดฟัน เป็นยาอายุวัฒนะ ลดไข้	1
54. ตะเคียน (ยาง1)	<i>Hopea odorata</i> Roxb [DIPTEROCARPACEAE]	เปลือก เนื้อไม้ รส ฝาดเมา	แก้ไอเสมหะ ห้ามเลือด สมานแผล แก้บิดมูกเลือด แก้ลงแดง แก้เหงือกอักเสบ ฆ่าเชื้อโรคนิปาก	1
55. ตากง (ราก1)	<i>Salacia verrucosa</i> Wight [CELASTRACEAE]	เนื้อไม้ รสฝาดเมา	แก้ไข้ บำรุงโลหิต แก้โลหิตจาง แก้โลหิตและน้ำเหลืองพิการ บำรุงตับ เติ แก้ระดูขาว แก้พิษไข้ ไตพิการ แก้ปวดหลังปวด เอว ขับลม	1
56. ตาไก่ ตาง โจดง	<i>Portulaca oleracea</i> L.	ทั้งต้น รสขมเปรี้ยว	แก้ไข้เพื่อลด แก้ไข้พิษเหือดจก ครั้นเนื้อครั้นตัว นอนไม่	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
(ราก 1)	[PORTULACEAE]	เย็น	อยากตื่น แก่เหงือกบวม ทำให้ฟันทอน แก่เจ็บคอ แก่ไอ จับเสมหะ แก่บวม แก่เลือดออกตามไรฟัน แก่ถ่ายเป็นเลือด แก่หนองใน แก่ริดสีดวงทวารที่มีเลือดออก รักษาแผลเรื้อรัง	
57. ตาไก่เดือน (ราก1)	<i>Polygala arillata</i> Buch. - Ham. Ex D. Don [POLYGALACEAE]	-	-	1
58. ต้างไก่ (ราก1)(ดอก 1)	<i>Leea indica</i> (Burm. f.) Merr. [VITACEAE]	ราก รสเย็นเมาเบื่อ	ทำให้เจ็บเหงื่อ แก่ปวดเมื่อยตามร่างกาย แก่ครั่นเนื้อครั่นตัว ตับร้อน	2
59. ตานา (ราก1)	<i>Glochidion cocineum</i> (Buch. - Ham.) X Mull. [PHYLLANTHACEAE]	-	-	1
60. ตาปลา (ราก1)	<i>Derris scandens</i> (Roxb.) Benth. [FABACEAE]	ราก รสเดือนเย็น เมา	เถา รสเดือนเย็น ถ่ายเส้น บรธาอาการปวดเมื่อย แก้ไข้ แก่หัวดี แก้ไข้เป็นเวลา ถ่ายเสมหะ ถ่ายเส้นทำให้เส้นอ่อน และหย่อนดี เป็นยาระบายอ่อน ๆ ไม่ทำให้ถ่ายท้อง จับ บัสตาวะ แก้บัสตาวะพิการ แก้เหน็บชา แก้กระษัย แก้บิด แก่เส้นเอ็นขอด แก่เส้นเอ็นพิการ แก่เมื่อยขบตามร่างกาย/ ราก รสเดือนเมา ใช้เบื่อปลา ฆ่าแมลง ใช้จับบัสตาวะ ใช้เป็นยา	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
61. ตาเลื้อ (ราก1)	<i>Morinda citrifolia</i> L. [RUBIACEAE]	ราก รสฝืด	อายุวัฒนะ ระบายท้อง ใบ ผล แก้ไข้	1
62. ตั้วขน 1	<i>Cratogeomys formosum</i> (Jacq.) Benth. & Hook. f. ex Dyer subsp. <i>Pruniflorum</i> (Kurz) [HYPERICACEAE]	-	ราก ขับปัสสาวะ	1
63. ตั้วต้ม (ราก1)	<i>Cratogeomys formosum</i> (Jacq.) Benth. & Hook. f. ex Dyer subsp. Formosum [HYPERICACEAE]	-	ราก ตั้วต้มแก้ปัสสาวะขัด	1
64. ตั้วโหม่น (ตั้วหม่น)	<i>Cratogeomys cochinchinense</i> (Lour.) [HYPERICACEAE]	-	ต้นหรือราก แก้กษัยเส้น เป็นยาระบาย	1
65. ตั้วจ๋า (ราก1)	<i>Ardisia aprica</i> H. R. Fletcher [PRIMULACEAE]	ราก รสฝืดเปรี้ยวเล็กน้อย	แก้ลมโรด หนองใน แก้พิษงู	1
66. แต่งแซง	<i>Cananga brandisiana</i> (Pierre) I.M. Turner	เนื้อไม้ ใบ ราก ทั้งห้า รสเมาเบื่อ	ทั้ง 5 รสเมาเบื่อ ต้มดื่มแก้พิษไข้/ เนื้อไม้ ราก รสเมาเบื่อ แก้พิษทั้งปวง แก้ไข้เซื่องซึม แก้ริดสีดวงจมูก แก้โรคผิวหนัง	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
	[ANNONACEAE]		กลากเกลื่อน เรือน น้ำเหลืองเสีย	
67. เถาแมวขาว (1) แมวน้อย (ต้น1)	<i>Urceola rosea</i> (Hook. & Arn.) D. J Middleton [APOCYNACEAE]	เถา รศฝาดเมา	แก้สลาย แก้พิษทั้งปวง ฆ่าพยาธิ สมานบาดแผล แก้โรครีเอน ประดงต้นคั้น น้ำเหลืองเสีย แก้ปวดจากตะขากบเมงป่อง แก้ ท้องร่วงลงแดง บำรุงโลหิต แก้ไข้เซื่องซึม ทำให้คลออดบุตร ง่าย	2
68. เถาแมวแดง (1)	<i>Urceola minuitora</i> (Pierre) D.J. Middleton [APOCYNACEAE]	เถา รศฝาดเมา	แก้สลาย แก้พิษทั้งปวง ฆ่าพยาธิ สมานบาดแผล แก้โรครีเอน ประดงต้นคั้น น้ำเหลืองเสีย แก้ปวดจากตะขากบเมงป่อง แก้ ท้องร่วงลงแดง บำรุงโลหิต แก้ไข้เซื่องซึม ทำให้คลออดบุตร ง่าย	2
69. เถาหมากเห็บ (ราก 1)	<i>Pachygone dasycarpa</i> Kurz [MENISPERMACEAE]	-	รากเห็บหรือหมากเห็บ แก้ไข้ร้อนใน ไข้มีเอียนเท้าเย็น ไข้ ร่างกายไม่ปรกติข้างนอกเย็นข้างในร้อน	1
70. ต้น (ราก1)	<i>Ziziphus jujuba</i> Mill. [RHAMNACEAE]	รศฝาดเดือน	ใช้แก้ท้องเดิน แก้บวม แก้พยาธิ แก้ตกลีเอด	1
71. นาง (1)	-	-	-	1
72. นมจิว (ราก1)	<i>Uvaria dulcis</i> Dunal [ANNONACEAE]	ราก รสเย็น	แก้โรคผอมแห้งเนื่องจากอยู่ไฟไม่ได้ บำรุงน้ำนม รากเข้ายา หอมบำรุงหัวใจ	1
73. นมสาว (ราก1) (1)	<i>Xantolis cambodiana</i> (Pierre) ex	รศเดือนเย็น	แก้คลื่นเหียนอาเจียน แก้ปวดเอว	2

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
	Dubard) P. Royen [SAPOTACEAE]			
74. นางกาย (ราก1)	<i>Habenaria lindleyana</i> Steud. [ORCHIDACEAE]	-		1
75. นางแห่ง (ราก1)	<i>Trigonostemon reidioides</i> (Kurz) Craib. [EUPHORBIACEAE]	ราก รสร้อน	กินทำให้อาเจียน ใช้ถอนพิษยาเบื่อเมา ถอนพิษเมาเห็ดหอย แก้ผิวดำแดง พิษแมงมุม แก้พิษงู ถอนเมาเห็ด ถอนพิษ เสมหะ แก้พิษโรค แก้พิษ แก้กษัย แก้หืด แก้ลมกำเริบ ทำให้ท้องเสีย เป็นยาระบาย ฝนทาแก้พิษงู แก้พิษชัฏชอก บวม แก้คลื่นไส้ ดูด หนอง แก้ปวดฝี แก้ฝีภายในอกภายใน เป็นยาแก้ลมฝี แก้หัว ฟ้าพิษงู แก้พิษงู	1
76. นานมราชสีห์ ราชสีห์ (ราก2)	<i>Euphorbia hirta</i> L. [EUPHORBIACEAE]	ทั้งต้น รสฝาด สุขุม ขม	ราก ลำต้น ขับลม แก้ท้องอืดเพื่อ จุกเสียด แก้ปวดท้อง แก้ เจ็บบิด เป็นมูกเลือด/ ทั้งต้น แก้ถ่ายเป็นบิดมูกเลือด คุมธาตุ บำรุงกำลัง บำรุงและเร่งน้ำนม ห้ามเลือด แก้บิด แก้ขัดเบา แก้บัสสาวะอุจจาระเป็นเลือด แก้ริดสีดวงทวาร แก้ ตานขโมย แก้เลือดออกตามเหงือก แก้ผิวหนังคัน แก้ไข้ จับต้น แก้พิษชาน สตรีมีครรภ์ห้ามรับประทาน	2
77. เนระพูสี	<i>Tacca chantrieri</i> Andre	เหง้า ทั้งต้น รส	เหง้า ทั้งต้น แก้ไข้ แก้พิษ ใช้แก้อาเจียน ใช้สันนิบาต กัดลม	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
	[DIOSCOREACEAE]	สุขุม	พืชทั้งปวง ดับพิษไข้ แก้ไอ เสมาน แก้บิดมูกเลือด แก้ไข้แก้ท้องเสีย แก้โรคความดันเลือดต่ำ บำรุงกำลังทางเพศ ทำให้ไม่ม่วง บำรุงกำลังสตรีระหว่างตั้งครรภ์ แก้ชางในเด็ก แก้คลื่นคอเปื่อย แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย เจริญอาหาร แก้ปวดท้องแก้อาหารเป็นพิษ แก้ธาตุพิการ บำรุงธาตุ ต้มอบาบ แก้ผดผื่นคัน และผสมในตำรับยารักษาโรค ช้าง ม้า ใช้บำรุงให้อ้วนขึ้น	
78. บัวบก (หัว)	<i>Centella asiatica</i> (L.) [APIACEAE]	-	-	1
79. บานงาม (ราก)	-	-	-	1
80. บ้าลาย (ลูก)	<i>Entada glandulosa</i> Pierre ex Gagne [FABACEAE]	เมล็ด รสเมา	แก้ไข้ไม่ล้างและใช้กาฬ เผาเป็นถ่านกินแก้พิษไข้ แก้ไข้เชื้อซึ่ม ทำยาทาฆ่าเชื้อโรคพยาธิผิวหนัง ผื่นคัน มะเร็งคุดทะราด น้ำเหลืองเสีย	1
81. บ้าเลือด (ลูก)	<i>Mucuna macrocarpa</i> Wall. [FABACEAE]	เมล็ด รสเมา	เผาเป็นถ่านรับประทานแก้พิษไข้ แก้ไข้เชื้อซึ่ม แก้พิษร้อน แก้โรคผิวหนัง แผลเรื้อรัง ผื่นคัน โรคเรื้อน คุดทะราด มะเร็งเป็นยาเบื่อเมา ฆ่าเชื้อแบคทีเรีย ประโยชน์ฆ่าเชื้อโรคพยาธิผิวหนัง เช่น หิด เหา กลาก เกิดผื่น แก้ผื่นคัน แก้มะเร็ง	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
			คุณพระธาตุ ผสมในลูกประคบ แก้ปวดข้อ ปวดเมื่อย	
82. บูลา (ราก)	<i>Justicia adhatoda</i> L. [ACANTHACEAE]	รากมีรสขม เพื่อน	ราก แก้พิษภายใน บำรุงโลหิต ขับเสมหะ แก้ไข้ ขับพยาธิ เป็นยาบำรุงปอด แก้วัณโรค	1
83. ปอฉี่ไก่ (ราก)	<i>Trema tomentosa</i> (Roxb.) Hara [CANABACEAE]	-	-	1
84. ป่าน้ำ (ต้น)	<i>Boehmeria</i> sp. [URTICACEAE]	-	ราก แก้ไข้เรื้อรัง	1
85. ปานเอื่อหลวง (ต้น)	<i>Boehmeria nivea</i> (L.) Gaudich. [URTICACEAE]	-	ราก แก้ไข้เรื้อรัง	1
86. ปีกไก่ดำ (1)	<i>Polygala chinensis</i> L. [POLYGALACEAE]	-	ราก เข้ายาแก้ไข้ แก้ไอ ใบ ขับเลือดคั่งค้างในร่างกาย	1
87. เปล้าแซบ ทอง (ราก)	<i>Acronychia pedunculata</i> (L.) Miq. [RUTACEAE]	-	ราก แก้ไข้มาลาเรียราก ผสมกับน้ำ ทาแก้ปวดข้อ ปวดตา	1
88. เปล้าน้อย (ราก)	<i>Croton kerrii</i> Airy Shaw [EUPHORBIACEAE]	ราก รสร้อน	แก้ลมอันขึ้นเบื้องบน ให้กระจายลงเบื้องต่ำเป็นปกติ	2
89. เปล้าไฟ	-	-	-	1
90. เปล้าใหญ่ (ราก)	<i>Croton persimilis</i> Muell. Arg.	รสร้อนเมา	ราก รสร้อนเมาเย็น ขับลมและแก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน แก้	2

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
1)(1)	[EUPHORBIACEAE]		นำเหลืองเสียด แก้วโรครีอน มะเร็ง คุตพะราด กระจายลม ทำน้ำเหลืองให้แห้ง แก้เหน็บชา โรคทางเดินปัสสาวะ แก้ปวดเมื่อย เจริญอาหาร แก้วร้อนใน แก้วจุกแน่น แก้วท้องอืด แก้วถ่ายเป็นมูกเลือด บำรุงไฟธาตุ เจริญอาหาร เปลือก แก้วไข่ แก้วขับอึกเสปม แก้ปวดข้อ และปวดเมื่อยตามกล้ามเนื้อ เนื้อไม้ แก้วริดสีดวงดำได้ และริดสีดวงทวารหนัก แก่น แก้วลมอันผูกเป็นก้อนให้กระจาย เป็นยาขับพยาธิไส้เดือน	
91. ผักชีช้าง	<i>Asparagus racemosus</i> Willd. [ASPARGACEAE]	ราก รสเย็นหวาน ชุ่ม	บำรุงทารกในครรภ์ บำรุงขับปอด แก้ตีบพิการ บำรุงกำลัง แก้วชย แก้วขับเบา บำรุงครรภ์รักษา ขับปัสสาวะ	1
92. ผักแป้นป่า 1	<i>Allium tuberosum</i> Rottler ex Spreng. [AMARYLLIDACEAE]	ใบ เหนียว รสร้อน ฉุน	ใบ แก้วพิษแมลงสัตว์กัดต่อย แก้วฟกวม แก้วปวดแน่นหน้าอก แก้วเอหรืออาเจียนเป็นเลือด แก้วปัสสาวะเป็นเลือด แก้วน้ำกามเคลื่อนเอง ขับลม แก้วแผลร้อนรัง แก้วคลื่นเหียนอาเจียน แก้วบิดรุมหัวริดสีดวงริดหัวริดสีดวงให้หด แก้วหูน้ำหนวก แก้วผื่นคันตามตัว แก้วอ่อนเพลีย แก้วมดลูกหย่อน แก้วเลือดกำเดาไหล ขับน้ำ แก้วหนอง , เหนียว รสร้อนฉุน แก้วเจ็บที่หน้าอก แก้วระดูขาว ขับประจำเดือน ขับสิ่งคั่งค้างในร่างกาย แก้วเอเป็นเลือด แก้วฟกวม แก้วกลาก ทำให้ร่างกายอบอุ่น	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
93. ผักหวานบ้าน (3)	<i>Sauropus androgynus</i> (L.) Merr. [PHYLLANTHACEAE]	ใบและต้น รส หวานเย็น / รส รส หวานเย็น	เป็นยาแก้ไข้ ถอนพิษไข้ ถอนพิษไข้กลับ ไข้ซ้ำ แก้ตัวร้อน ระงับความร้อน แก้ไข้กลับ แก้ซาง แก้บิดสภาวะจัด ผิด ตำแหน่ง รักษาทางทุม แก้ลม มะเร็งคุด แก้โรคคางทูม	3
94. ผอขดม	<i>Usnea exasperata</i> (Mill. Arg.) Motyka. [PARMELIACEAE]	ทั้งต้น รสจืดเย็น	ดับพิษ ถอนพิษ แก้ไข้ตัวร้อน แก้ร้อนใน กระสับกระส่าย หมอเมื่อง ใช้แก้โรคกระเพาะอาหาร แก้เซ้นส์ ลดไขมันหน้า ท้อง แก้กษัย ไตพิการ ขับปัสสาวะ	1
95. พุดบ้าน (ราก1)	<i>Gardenia collinsiae</i> Craib [RUBIACEAE]	ราก รสเค็ม	บำรุงร่างกาย ระงับปวด ปวดฟัน ขับพยาธิ	1
96. เพ็ทน้อย (ราก1)	<i>Vietnamosasa pusilla</i> (A.Chev. & A.Camus) T.Q.Nguyen [POACEAE]	-	เพ็ท รากแก้ไข้	1
97. เพ็ทใหญ่ (ราก1)	<i>Vietnamosasa ciliata</i> (A. Camus) T. Q. Nguyen [POACEAE]	-	-	1
98. เพงคำซ้อย (ราก 1) (1)/เพง (ราก1)	<i>Phyllanthus virgatus</i> G.Forst. [PHYLLANTHACEAE]	-	ราก แก้ปวดหัว แก้คอแห้ง บำรุงกำลัง แก้ลมสาริบาท	1
99. มากต้น (1)	-	-	-	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
100. มะเขือขาว (ราก1)	<i>Solanum melongena</i> L. [SOLANACEAE]	-	-	1
101. มะเขือขึ้น (ราก1)	<i>Solanum capsicoides</i> All. [SOLANACEAE]	ราก รสเย็น ขึ้น เปรี้ยวเล็กน้อย	เป็นยาขับเสมหะ ทำให้หน้าตายแห้ง แก้ไข้สันนิบาต แก้ไข้ ออกเหลือง แก้หน้าตายเหนียว แก้ไอ กระทุ้งพิษไข้ แก้ไข้ที่มี พิษร้อน แก้ลมตายด้าน บำรุงกำหนัด แก้หืด	1
102. มะค่อมส้ม (ราก1)	<i>Sisyrolepis muricata</i> (Pierre) Leenh. [SAPINDACEAE]	-	ราก แก้ปวดหัวข้างเดียว บำรุงเลือด บำรุงร่างกาย แก้ปวด เมื่อย กินข้าวไม่ได้	1
103. มะแคงแคง (ราก 1)/มะแคงขม (ราก1)	<i>Solanum anguivi</i> Lam. [SOLANACEAE]	ผลรสขม รากรส ขมขึ้นเปรี้ยว	ราก แก้ไข้สันนิบาต แก้หน้าตายเหนียว แก้ไอ กัดเสมหะ จับ ปัสสาวะ ขับลม แก้คัน แก้ไอ บำรุงธาตุ แก้ปวดฟัน แก้ ไซนัส แก้ปวดหัว ปวดบวมอักเสบ บำรุงน้ำดี เจริญอาหาร	2
104. มะซึก (ราก1)/ หมากสัก (ราก1)	<i>Sapindus rarak</i> DC. [SAPINDACEAE]	ราก รสฝืดอนขม	ราก แก้ริดสีดวง แก้มองคร้อ หืด ไอ แก้กาฬภายใน ตับพิษ ทุกอย่าง	2
105. มะตอด (ราก1)	<i>Croton tiglium</i> L. [EUPHORBIACEAE]	ราก รสเมา ร้อน	ราก แก้โรครีเอน ถ่ายเสมหะ โทหิตและลม แก้ไข้คั่งเพื่อ	1
106. มะตูมกา (ราก2)	<i>Strychnos nux-blanda</i> A. W. Hill [LOGANIACEAE]	ราก รสเมาเบื่อ	แก้ไข้มาลาเรีย เป็นยาระบาย ผ่นกับสุรากินและทาแก้พิษงู	2
107. มะตูมไข่ (ราก1)	<i>Aegle marmelos</i> (L.) Correa ex	ราก รสปร่าชา ขึ้น	รากแก้พิษไข้ พิษไข้ แก้สติเฟลอ ริกษาน้ำดี แก้แผลตาม	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
	Roxb. [RUTACEAE]	เล็กน้อย	ผิวหนัง แก้ร้อนใน แก้ปวดตามข้อ แก้ปากเปื่อย ขับเสมหะ ขับลม	
108. มะตูมทั้ง (ราก1)	<i>Naringi crenulata</i> (Roxb.) Nicolson [RUTACEAE]	ราก รสขมเย็น	ราก เข้ายาแก้ไข้ แก้ไอสุกฮีไฮ แก้โรคลำไส้ แก้ปวดท้อง บริเวณลำไส้ใหญ่ และบริเวณลึนบี เป็นยาถ่าย ขับเหงื่อ ผ่นกับน้ำสะอาด ใช้ทาหน้าแทนแป้งทำให้ผิวลึกลือง แก้ลิ้นฝ้า	1
109. มะนาว (ราก1)	<i>Citrus × aurantifolia</i> (Christm.) [RUTACEAE]	ราก รสจัดเย็น ปร่า ธา ชื่นเล็กน้อย	ยาแก้ไข้ แก้ไข้กลับ ไข้ช้ำ ถอนพิษผดตำแดง กระจายพิษ แก้สติหลงลืมแก้ไข้สูง แก้ไข้ป่าฝนกับเหล่าทาแก้ปวดฝี แก้พิษอักเสบ	1
110. มะปรางหวาน (ราก1)	<i>Bouea macrophylla</i> Griff. [ANACARDIACEAE]	ราก รสจัดเย็น	ต้มหรือฝนกับน้ำรับประทาน ถอนพิษผดตำแดง แก้ไข้กลับ ไข้ช้ำแก้ไข้ตัวร้อน	1
111. มะขม ยม (ราก2)	<i>Phyllanthus acidus</i> (L.) [PHYLLANTHACEAE]	รสจัด	แก้โรคลิ้นหนึ่ง เม็ดผดผื่นคัน ขับพิษเสมหะ โดหิตประดง แก้ น้ำเหลืองเสีย	1
112. มะหาด หาด (แก่น 1)	<i>Artocarpus lacucha</i> Roxb. ex Buch. - Ham. [MORACEAE]	แก่น รสร้อน	แก่น ละลายเลือด แก้ลม แก้เส้นเอ็นพิการ แก้กษัย ละลายเลือด ไม่ผูก ไม่ถ่าย ขับพยาธิตัวดี แก้ท้องอืดเพื่อ แก้เบื่ออาหาร ขับโลหิต ขับปัสสาวะ แก้ไข้ต่างๆ แก่น้ำเหลืองเสีย แก้ประดงทุกชนิด แก้หอบหืด แก้เสมหะ	1
113. มันแกว (ใบ1)	<i>Pachyrhizus erosus</i> (L.) Urb.	-	-	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
	[FABACEAE]			
114. มี (ราก1)	<i>Artocarpus heterophyllus</i> Lam. [MORACEAE]	ราก รสหวานชุ่ม ขม (สุก)	รักษากามโรค บำรุงเลือด ขับพยาธิ ระวังประสาท แก้โรค ลมชัก แก้ท้องเสีย ทาแก้โรคผิวหนัง แก้ไข้ไม่สร้าง และแก้ ไข้พิษกาฬ	1
115. มุขขาว	<i>Tamilnadia uliginosa</i> (Retz.) Tirveng. & Sastre [RUBIACEAE]	ผลและราก รสฝาด สุขุม	ดูจ ราก รสฝาดสุขุม แก้ท้องเสีย แก้บิดมูกเลือด แก้บิดสีสาร/ รากและแก่น ช้มน้ำดื่ม เข้ายแก้ปวดเมื่อย ช่วยบำรุงเลือด/ แก่น ผสมแก่นมะกั้งแดง ช้มน้ำดื่ม บำรุงกำลัง	1
116. มุขแดง	<i>Dioecrescis erythrocclada</i> (Kurz) [RUBIACEAE]	เนื้อไม้ รสเย็น ฝาด	เปลือกต้น เข้ายกับมุขขาว ทำเป็นลูกกลอน แก้ปวดเส้นเอ็น อัมพฤกษ์ อัมพาต แก้ริดสีดวงทวาร ตำพอกแผลสด ห้าม เลือด เนื้อไม้ แก้เลือดลมเดินไม่สะดวก แก้กษัย ไข้พิษการ แก้ ปวดท้อง ขับพิษโลหิต และน้ำเหลือง ตำพอกแผลสดห้าม เลือดและเสมาน/ แก่น ช้มน้ำดื่มแก้ปวดเมื่อย แก้ปวด ประจำเดือน รักษาโรคกระเพาะอาหาร มะเร็ง/ ต้น ช้มน้ำดื่ม แก้เลือดลมเดินไม่สะดวก ผสมกับห้วยขาแข้ง ช้มน้ำดื่มแก้ ไข้พิษการ (โรคเกี่ยวกับทางเดินปัสสาวะ มีปัสสาวะพุ่งขึ้น เหลืองหรือแดง มักมีอาการแน่นท้อง กินอาหารไม่ได้) แก้ ปวดท้อง ขับพิษโลหิต และน้ำเหลือง/ ราก เป็นยาถ่าย/ ไม่	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
117. มูกน้อย	<i>Wrightia arborea</i> (Dennst.) Mabb. [APOCYNACEAE]	ใบ มีรสเย็น/ดอก มีรสจืด/ กระพี้ มี รสขม/ แก่น มีรส ขมร้อน / ราก มีรส ร้อน/ ยาง มีรสฝาด เมาเบื่อ/ เปลือกต้น รสขมร้อน ฝาด..... เมา ฝาด รสเมา	ระบุส่วนที่ใช้ใช้แก้ไข้ ดอก มีรสจืด เป็นยาระบายท้อง แก้พริตติก/ ผล รสเมา แก้พิษ ฝู มาชื่อรามะขนาด/ ใบ มีรสเย็น ใช้เป็นยาขับน้ำเหลืองเสีย แก้ตับพิการ แก้ท้องมาน/ กระพี้ มีรสขม แก้ดีพิการ บำรุง น้ำดี/ เปลือก ทำให้ธาตุปรกติ ช่วยเจริญอาหาร ทำให้ ประจำเดือนปกติ แก้พิษแมลงกัดต่อย แก้โรคไต ฆ่าเชื้อ รามะขนาด เชื้อคุดทะราด แก้บิดมูกเลือด/ เนื้อไม้ แก่น รส ร้อนขม เป็นยาขับโลหิต/ แก่น มีรสขมร้อน บรุงเป็นยาขับ เลือด/ ยาง มีรสฝาดเมาเบื่อ แก้บิดมูกเลือด ใช้แก้ท้องร่วง แก้ พิษงู แก้พิษแมลงกัดต่อย/ ราก มีรสร้อน ใช้เป็นยาแก้ลม รักษางูกัด แก้ลมที่เกิดเร็ว	1
118. มูกหลวง	<i>Holarrhena pubescens</i> (Buch. Ham.) Wall. Ex G. Don [APOCYNACEAE]	เมล็ด รสฝาดขม/ ฝัก มีรสฝาดขม/ ใบ มี รสฝาดเมา/ เปลือก มีรสร้อนขมฝาด/ แก่น มีรสฝาดเมา/ ราก มีรสร้อน	เมล็ด ใช้แก้ไข้ท้องเสีย แก้บิด ถ่ายพยาธิในลำไส้ รักษาโรค ผิวหนัง/ ฝัก แก้คันนิบาดหน้าเพลิง/ ใบ ใช้เป็นยาขับพยาธิ ในท้อง ขับน้ำนม แก้ปวดฝี พุพอง/ เปลือกต้น แก้ไข้ แก้ไข้ จับต้น แก้บิด มูกเลือด รุปีดธาตุ แก้เสมหะเป็นพิษ บำรุงธาตุ ทั้งสี่ให้เจริญ ขับลม รักษาฝี ระงับปวด แก้บิด เจริญอาหาร แก้ปวด บรุงเป็นยาแก้โรคเบาหวาน ถ้าใช้มากเกินไปจะทำ	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
119. ไม้ค้ำพูลำใหญ่	<i>Piper betle</i> L. [PIPERACEAE]	ใบ รศเผ็ดเมา	ให้กลิ่นไม่หวนให้ขับปวณในท้อง ทำให้ธาตุปรกติ/ แก่น มีรสฝาดเมา แก้โรคผิวหนัง แก้กลากเกลื้อน แก้หอบหืด แก้โรคผิวหนัง แก้กลากเกลื้อน/ ราก มีรสร้อนเป็นยาขับโลหิตระดู แก้บิด	1
120. ไม้แดงกิน (แก่น 1)	<i>Xylia xylocarpa</i> (Roxb.) [FABACEAE]	รศฝาด ร้อนชื้น	แก้ไข้ แก้ปวดฟัน แก้ริ้วขนาด แก้ปากเหม็น ขับลมในลำไส้ แก้ท้องอืดเพื่อ แก้ปวดท้อง แก้ท้องเสีย กระตุ้นให้กระปรี้กระเปร่า ใช้ภายนอก แก้ปวด บวมพอกทำ ฆ่าเชื้อโรคหนองฝี ฝีโรครักการอักเสบของเยื่อจมูกและคอ แก้กลาก แก้หน้ากัณฑ์ แก้มัน แก้ลมพิษ คนไฟน่าวท้องเด็กแก้ปวดท้อง แก้ลมตะขาน	1
121. ไม้แดงนา (ราก1)	-	-	-	1
122. ยางแดง (ราก1)	<i>Dipterocarpus turbinatus</i> C. F. Gaerm. [DIPTEROCARPACEAE]	-	-	1
123. ย่านาง (ราก3)	<i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels	ราก รศจัดขม เตา	ราก รศจัดขม รับประทาน แก้พิษเบื่อเมา กระทุ้งพิษไข้ แก้	5

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
(เครือ1) (ใบ1) (1)	[MENISPERMACEAE]	รสจืดขม	ใช้ทั้งปวง แก้เมาสุรา ถอนพิษผิดสำแดง แก้ไม่ผูก ไม่ถ่าย ปรงยา แก้ใช้รากสด ใช้กลับ ใช้หัว ใช้พืช ใช้ต้นนิบาศ ใช้ ป่าเรื้อรัง ใช้ทั้งประดู บำรุงหัวใจ บำรุงธาตุ แก้พิษภายในให้ ตกสิ้น แก้โรคหัวใจบวม แก้กำเดา แก้ลม แก้ปวดเมื่อยตาม กล้ามเนื้อ	
124. ย่านางต้น 1	<i>Cocculus laurifolius</i> DC [MENISPERMACEAE]	-	ราก เนื้อไม้ รสหอมร้อน ขับเลือด ขับลม แก้จุกเสียดแน่น เพื่อ บำรุงธาตุ	1
125. ยาหัวเดียว (1)	<i>Smilax glabra</i> Roxb. [SMILACEAE]	-	หัว ขับปัสสาวะ	1
126. ต้นทม (ราก1)	<i>plumeria obtusa</i> L. [APOCYNACEAE]	เปลือก ราก รสขม เมา	แก้โรคหนองใน แก้ไขอ้ออักเสบ ขับลม ถ่ายอุจจาระ	1
127. ดินเสด (ราก1)	<i>Tetracera loureirei</i> (Finet & Gagnep.) Pierre ex Craib [DILLENIACEAE]	-	ราก แก้ผื่นคัน ต้มน้ำดื่มแก้ตกเลือดภายในปอด แก้แผลใน ปาก	1
128. เตา (ราก1)	<i>Saccharum spontaneum</i> L. [POACEAE]	-	-	1
129. แลงซออน (ราก2)	<i>Clerodendrum indicum</i> (L.) Kuntze	ราก รสจืดขื่น เป็น	ราก แก้ไข้เหนือ แก้ไข้ ใช้พืช ใช้ภาพ ใช้เพื่อตีฟิการ ตัดไข้	2

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
	[LAMIACEAE]	ยาเย็น	จับถอนพิษไข้ทุกชนิด ขับเสมหะลงสู่เบื้องต่ำ แก้ร้อนใน กระหายน้ำ แก้หืดไอ แก้อาเจียน ขับพิษฝี ต้ำหรือฝิ่นกับสุรา รับประทานและเอากากพอกแก้พิษงู	
130. ว่านทิบแรด	<i>Angiopteris evecta</i> (G. Forst.) Hoffm. [MARATTIACEAE]	ใบ รสฝืดร้อน หัว รส จัดเย็นฝาด ราก รส จัดเย็นฝาด /วาน ทิบแรด รสเย็นจัด	แก้ไอ หัว รสจัดเย็นฝาด ต้มดื่ม แก้ปวดศีรษะ แก้ไข้ตัวร้อน แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้กาฬมูตร แก้พิษตานซาง แก้ท้องร่วง อาเจียน ขับปัสสาวะ แก้กำเดา แก้ฝีหัวค้ำ แก้แผลในปากใน คอ แก้หน้าลายเหนียว แก้ตาเจ็บ บำรุงกำลัง เป็นยาอายุวัฒนะ/ ราก รสจัด เย็น ฝาด ห้ามเลือด	1
131. สน (ราก1)	<i>Pinus kesiya</i> Royle ex Gordon [PINACEAE]	-	-	1
132. ส้มกบ	<i>Hymenodictyon orixense</i> (Roxb.) Mabb. [RUBIACEAE]	เปลือกต้น แก่น รส ขมเย็น ราก รสขม	เปลือกต้น แก่น รสขมเย็น แก้ร้อนในกระหายน้ำ ราก รสขม แก้ไข้พิษ แก้ร้อนในกระหายน้ำ	1
133. ส้มป่อย (ราก1)	<i>Sapindus rarak</i> DC. [SAPINDACEAE]	ราก รสขม	เป็นยาแก้ไข้	1
134. สมอ (ใน1) (ต้น 1)	<i>Terminalia chebula</i> Retz. Ver.chebula	ดูอ่อน รสเปรี้ยว/ ดูแก่รสฝาด	ผล แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้โลหิตในอุทร แก้เน่าดีพิการ แก้ โลหิตในท้อง แก้ลมป่วง แก้พิษร้อนภายใน แก้ลมจุกเสียด	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
	[COMBRETACEAE]	เปรี้ยว ขมเล็กน้อย/ เนื่ออุกสมอ รส ฝาดเปรี้ยว/ ฝาด	ถ่ายพิษไข้ คุมธาตุ แก้ไอ เจ็บคอ ขับน้ำเหลืองเสีย แก้เสมหะ พิการเป็นพิษ แก้ปวดฟันผุพิการ แก้เอาเจียน เป็นยาระบาย แก้ท้องร่วงเรื้อรัง ถ่ายเป็นเลือด ริดสีดวงทวาร เลือดออก สมานแผลในลำไส้ แก้ท้องเสีย เป็นยาระบายธาตุรู้ปิด แก้ บิดเรื้อรัง ท้องมาน ละลายเสมหะ ขับเสมหะ ทำให้ปอดชุ่ม ชื้น แก้หลอดลมอักเสบ คออักเสบ เสียงแหบ แก้ไอ แก้ลำไส้ อักเสบเรื้อรัง ห้ามเลือดทั้งภายในและภายนอก แก้สตรีตก เลือด แก้ลมเคลื่อน บัสสาวะบ่อย บำรุงร่างกาย/ ฝาด ขับ เสมหะ แก้ท้องผูก เป็นยาฟาดสมาน	
135. สามปี (ราก)	<i>Gomphrena globosa</i> L. [AMARANTHACEAE]	ราก รสเย็นขื่น	แก้โรคทางเดินปัสสาวะอักเสบ ขับปัสสาวะ ขับน้ำ ขับระดู ขาว ห้ามระดูขาว ใช้ขับระดู แก้พิษ	1
136. หญ้าขี้ต (ราก)	<i>Sida rhombifolia</i> L. [MALVACEAE]	ราก มีรสฝืด	แก้ตัวร้อน และขับพิษร้อนภายใน เป็นยาขับพิษไข้หวัด เช่น หัด อสุภีไอ ให้เม็ดชานออกมาตามผิวหนัง แก้พิษหลบเข้า ใน แก้ปวดฟันให้นอนสะดุ้งผวาหลับ ๆ ตื่น ๆ แก้เอาเจียน และบำรุงกำลัง	1
137. หญ้าวงช้าง	<i>Heliotropium indicum</i> L. [BORAGINACEAE]	ฝาด รสเย็นฝืด	ขับพิษร้อน แก้ปวดอักเสบ แก้เจ็บคอ แก้ไข้ แก้พิษตานซาง ขับน้ำในกระเพาะปัสสาวะ ขับปัสสาวะ แก้ตาฟาง ไข้	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
			ภายนอกรักษาโรคผิวหนังตุ่มคัน แก้ปากเปื่อย แผลบวม มีหนอง	
138. หญ้าปากควาย	<i>dactyloctenium aegyptium</i> (L.) Willd. [POACEAE]	ทั้งต้น รสขมเย็น	ต้มกิน ดับพิษกาฬ แก้ไข้พิษ ใช้หัวทุกชนิด เจริญไฟธาตุ แก้พิษฝี แก้ไข้ตรีโทษ ตำกับสุราพอกหรือทาแก้ปวด บวมอักเสบ ดับพิษร้อน	1
139. หญ้าแพรก	<i>cynodon dactylon</i> (L.) [POACEAE]	ทั้งต้น รสขมเย็น	ใช้ภายนอกแก้พิษอักเสบปวดบวม ต้มดื่ม แก้ไข้พิษ ใช้กาฬใช้หัวเพื่อ หัด สุกใส ตำแดง เป็นต้น แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้ตกโลหิตระดูมากเกินไป แก้อาเจียนเป็นเลือด ขับลม แก้อัมพาต ปวดเมื่อยตามกระดูก แก้โรคเบาหวาน ขับปัสสาวะ แก้บวม น้ำ แก้ริดสีดวง	1
140. หญ้าหางเสือ (1)	<i>Uraria crinita</i> (L.) Desv. Ex DC. [FABACEAE]	ราก รสจืด	ราก ทาแก้พิษงูพิษขบกัด ได้สกัดลิทินัก	1
141. หม่อน มอน (ราก 1) (มอนเดี่ยว)	<i>Morus alba</i> L. [MORACEAE]	ใบ รสจืดเย็น ผล รสเปรี้ยวหวานเย็น	ใบ รสจืดเย็น ต้มดื่ม แก้ไข้ตัวร้อน ร้อนในกระหายน้ำ แก้เอาระงับประสาท ผล รสเปรี้ยวหวานเย็น ทำให้ชุ่มคอ บำรุงไต ขับร้อน / ราก ขับพยาธิ สิวมา แก้โรกระบบทางเดินหายใจ แก้ไข้ แก้หวัด แก้ไอ	2
142. หม่อนน้อย (2)	<i>Cyanthillium cinereum</i> (L.) H. Rob.	ทั้งต้น รสเย็นขึ้น	ทั้งต้น รสเย็นขึ้น แก้ไข้ แก้เอ แก้ดีซ่าน แก้ตับอักเสบ	2

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รส	สรรพคุณ	ความดี
	[ASTERACEAE]		เฉียบพลัน แก้บิดสภาวะรดที่นอน แก้ริดสีดวงทวาร บำรุงกำลัง แก้ท้องร่วง กระตุ้นให้เจ็บท้องคลอด ขับรก ขับระดู แก้ปวดท้อง ท้องขึ้นอืดเพื่อ ตำพอก แก้ลมคัด นมหลง แก้บวม ดูดพิษหนอง รักษาแผลบวมอักเสบ	
143. หมาก (ราก1)	<i>Areca catechu</i> L. [ARECACEAE]	ราก รสฝาดเย็น	แก้พิษใช้ร้อน สมานลำไส้ ถอนพิษบาดแผล	1
144. หมาก (ราก1)	<i>Areca catechu</i> L. [ARECACEAE]	ราก รสฝาดเย็น	แก้พิษใช้ร้อน สมานลำไส้ ถอนพิษบาดแผล	1
145. หมากแตก (ราก)	<i>Celastrus paniculata</i> Willd. [CELASTRACEAE]	ราก รสขมเมา	ราก รสขมเมา แก้ปวดท้อง แก้บิด แก้ไข้จับสั่น	1
146. หมากผัก	<i>Benincasa hispida</i> (Thumb.) Cogn. [CUCURBITACEAE]	ลูก รสเย็น ฝืดอก ลูก รสฝืดอนเย็น	ลูก รสเย็น ขับปัสสาวะ แก้ธาตุพิการ แก้ไอเป็นเลือด แก้ช้ำใน น้ำคั้นจากลูกแก้ไอเฉื่อย แก้โศกหืดเป็นพิษ เลือดคั่งภายใน/ เปลือกลูก รสฝืดอนเย็น แก้ช้ำใน แก้ปวดเอว แก้ไข้ชัก รักษาฝี	1
147. หมากมลาย (ราก1)	<i>Ziziphus rugosa</i> Lam. Ver. <i>Rugosa</i> [RHAMNACEAE]	-	แก้ไข้ชัก รักษาฝี	1
148. หมากหวาด (ราก1)	<i>Lepisanthes rubiginosa</i> (Roxb.) Leenth.	ราก รสเมาเบื่อ สุขุม	ราก แก้ไข้ แก้ไข้เพื่อฝักภายใน วันฉับโรค แก้พิษร้อน แก้กษัยเส้นเอ็น	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
149. หวานน้อย (ราก2)	[SAPINDACEAE] <i>Cissampelos pareira</i> L. ver. <i>Hirsuta</i> (Buch. Ex DC.) Forman [MENISPERMACEAE]	ราก รสหอมเย็น หอมสุขุม	แก้ไข้ ไอ แก้ตัวร้อน ตีต้น ตีชาน และใช้ผสมเป็นยาอายุวัฒนะ บำรุงอวัยวะเพศให้แข็งแรง แก้ลม โลหิต กำเดา เจ็บหน้าอก แก้โรคตา เป็นยาขับเหงื่อ ขับปัสสาวะ แก้อาการบวม น้ำ แก้ทางเดินปัสสาวะอักเสบ กระเพาะปัสสาวะอักเสบ แก้ปวดท้อง และ โรคบิด ระบายน้ำ ขาขี้ระดู ยาบำรุง ยาสงบประสาท ยาขับน้ำเหลืองเสีย ยาสมาน	2
150. หอ้งสมุด	<i>Amalocalyx microlobus</i> Pierre ex Spire [APOCYNACEAE]	-	-	2
151. หวดำ (ราก2)	<i>Lepisanthes rubiginosa</i> (Roxb.) Leenh. [SAPINDACEAE]	-	ราก รักษาอาการไข้ แก้ไข้ ออกหมึกออกปาน ตำพอกศีรษะ แก้อาการปวดศีรษะ รักษาผิวหนังคัน แก้พิษฝิภายใน ขับพยาธิ วัณโรค แก้พิษร้อน แก้กษัยเส้นเอ็น แก้บ่อเมา แก้ซาง	2
152. ทางไทดแดง (1)	<i>Paraderis elliptica</i> (Wall.) Adema [FABACEAE]	เถา รสเย็น เล็กน้อย	ใช้ถ่ายเส้นเอ็น ทำให้เส้นเอ็นอ่อน ถ่ายพยาธิ ถ่ายเสมหะ และโลหิต	1
153. เหมือดแก้ว 1	<i>Sladenia celastriifolia</i> Kueze	-	-	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความถี่
154. เหมือดคน 2	[SLADENIACEAE] <i>Scleropyrum pentandrum</i> (Dennst.) Mabb. [SANTALACEAE]	เนื้อไม้ รสสุขุม ขม	เนื้อไม้ รสสุขุม ขม ต้มปืชร้อน แก้ไข้ ถอนพิษผิดสำแดง/ ราก รสสุขุม แก้พิษ ถอนพิษ ถอนพิษผิดสำแดง แก้ไข้กลับ ไข้ซ้ำ ไข้พิษ ไข้หวัด ไข้หัด ไข้ปอดบวม ผงกับน้ำ หรือต้ม ดื่มถอนพิษยาเบื่อเมา แก้เมาเห็ด เมาหอย/ ถ้ำตัน ต้มน้ำดื่ม แก้ปวดเมื่อย บำรุงกำลัง แก้ลมบ้าหมู บำรุงน้ำนม/ แก่น เป็น ยาบำรุงน้ำนม ทำให้หมดลูกเข้าเร็วไว้ในสตรีหลังคลอด เป็น ยาอายุวัฒนะ ได้ทั้งชายและหญิง บำรุงร่างกายหลังเจ็บป่วย แก้พิษไข้ ปวดเมื่อยตามตัว แก้ท้องบวม บัสสาวะพุ่งขึ้น รักษา ไข้ที่ไม่มีเหงื่อออก รักษาฝีในท้อง แก้ไข้ ถอนพิษสำแดง	2
155. เหมือดใบมน 1	<i>Litsea glutinosa</i> (Lour.) C. B. Rob. [LAURACEAE]	-	-	1
156. เหมือดปลาชิว	<i>Symplocos sumuntia</i> Buch. - Ham. Ex D. Don [SYMPLOCACEAE]	-	-	1
157. เหมือดโศด 2	<i>Aporosa villosa</i> Wall. Ex Lindl.) Baill.	เปลือกต้น รสร้อน	เปลือกต้น รสร้อน ขับโลหิตระดู ขับลมในลำไส้ แก้เนื้องอก เสียด ให้ชื่อยมตีแดง/ ถ้ำตัน แก้ตัวเหลือง ตาเหลือง โรค	2

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
	[PHYLLANTHACEAE]		กระเพาะอาหาร แก้ไข้ ขับระดู แก้แน่นจุกเสียด	
158. เหมือดเหล่า 1	-	-	-	1
159. เหมือดแอ	<i>Mencylon pauciflorum</i> Blume [MELASTOMATACEAE]	-	-	1
160. อ้อยช้าง (1)	<i>lannea coromandelica</i> (Houtt.) Merr. [ANACARDIACEAE]	เปลือกย่อยข้าง รศ ฝาด	เปลือกต้น มีรสขม ดับพิษต่าง ๆ สมานเสมหะ สมานแผล ห้ามเลือด แก้ท้องอืดเพื่อ แก้ปวดท้อง เป็นยาธาตุ ช่วยเจริญ อาหาร แก้ปวด รักษาบาดแผล แก้ฟกช้ำ แผลพุพอง รักษา โรคผิวหนัง แก้โรคร้อน รักษาฝี ตาอักเสบรุนแรง เกาต์แผล เปื่อยในกระเพาะอาหาร แก้ปวดฟัน ท้องร่วง	1
161. อ้อยดำ	<i>Saccharum officinarum</i> L. [POACEAE]	ลำต้น น้ำอ้อย รศ หวานขมชุ่ม ตารศ หวานขม	แก้ร้อนใน ขับปัสสาวะ ขับเสมหะ แก้หืด ไอ แก้คลื่นไส้ อาเจียน แก้ไข้ลมประจวน แก้ปัสสาวะพิการ แก้ไตพิการ แก้ หนองใน ขับนิ่ว แก้ซั้ว แก้ท้องผูก บำรุงกระเพาะอาหาร แก้ขัดเบา บำรุงธาตุ แก้ตะอึก แก้เมาค้าง ท้องผูก รักษาแก้ว บำรุงกำลัง ทำให้เจริญอาหาร เจริญธาตุ รักษาตามีตพาง กำเดา อากาศร้อนเพ็ช ผายธาตุ ตา รศหวานขม แก้ตัวร้อน แก้พิษตานซาง บำรุงธาตุ น้ำบำรุงกำลัง ขับปัสสาวะ	2
162. อีเลี่ยน (ราก1)	<i>Melia azedarach</i> L.	ทุกส่วน รศขม	แก้เอ คั่นคอ	1

ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	รศ	สรรพคุณ	ความดี
	[MELIACEAE]			
163. อัง (ราก1) (ชื่อ 1)	<i>Shorea siamensis</i> Miq. [DIPTEROCARPACEAE]	-	แก้ไอ หืดออกคุดม / เปลือก ใช้แก้โรคท้องร่วง ใบ ตำพอก รักษาแผลพุพอง	2
164. อังฮ้อน (ราก1)	<i>Diospyros</i> sp. ³¹⁷ [EBENACEAE]	ราก รสร้อน	ราก รสร้อน ทำให้อาเจียน ขับพยาธิ ระบาย	1
165. เอียนกวาง	<i>Diospyros ehitoides</i> Wall. Ex G. Don [EBENACEAE]	เนื้อไม้และราก รสฝาดเย็นเล็กน้อย	เนื้อไม้และราก แก้พิษทั้งปวง แก้พิษโรครักแก้ม ใช้ ร้อนใน บำรุงปอด แก้ไข้ / ราก แก้พิษทั้งปวง แก้พิษในท้อง	1
166. แสนงูท่า (1)	<i>Toddalia asiatica</i> (L.) Lam. [RUTACEAE]	เถา ราก เปลือกกราก รสสุ้มหอม	เปลือกกราก รสสุ้มหอม ขับเหงื่อ บำรุงธาตุ แก้ไข้ แก้ท้องเสีย รักษาบาดแผลเรื้อรัง ขับปัสสาวะ	1
167. แสนท่าทาน (1)	<i>Eria paniculata</i> Lindl. [ORCHIDACEAE]	-	แก้ไข้หนัก ลักษณะมีใช้สูง ออกเป็นจํา ๆ คล้ายปาน แก้เหือด ออกหัด	1

³¹⁷ ไม่พบในแหล่งข้อมูลทั้ง 12 แห่ง แต่พบใน กระทรวงยุติธรรม, สำนักงาน ป.ป.ส. (2549). โครงการศึกษาความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและระบบการแพทย์แผนไทยในการบำบัดรักษาพยาบาลในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: หน่วยงานจัด บำรุงสุขภาพ

พืชวัตถุในตำรับยารักษาไข้หามกไม้ (โดยรวม) ที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของดาส่วน ศรีมะพริก มีทั้งสิ้น 167 ชนิด สามารถระบุชื่อวิทยาศาสตร์ได้ 157 ชนิด ไม่สามารถระบุได้ 10 ชนิด คือ 1. กงสะเต็น 2. เกียนหมู 3. ชูชี 4. ซ้ำาง 5. ซ้ำางา 6. เตื่อต้า 7. นงา 8. บานงาม 9. เปล้าไฟ 10. มวกตัน จะเห็นได้ว่าสมุนไพรที่ไม่พบชื่อวิทยาศาสตร์ทั้งหมดเป็นชื่อภาษาไทยถิ่นอีสานซึ่งพบ นอกเหนือไปจากที่บันทึกไว้ในแหล่งข้อมูลหลักทั้ง 12 เล่ม แสดงให้เห็นถึงความร่ำรวยภูมิปัญญา ในการนำพืชมาใช้เป็นยาของหมอยพื้นบ้าน พืชวัตถุที่พบในตำรับไข้หามกไม้สามารถแบ่งตามวงศ์ พืชเป็น 59 วงศ์ วงศ์พืชที่พบการใช้มาก 3 ลำดับแรกคือ พืชวงศ์ RUBIACEAE จำนวน 13 ชนิด, วงศ์ FABACEAE จำนวน 12 ชนิด และวงศ์ POACEAE จำนวน 9 ชนิด ซึ่งพืชวงศ์ RUBIACEAE หรือพืชวงศ์เข็ม ในประเทศไทยมีประมาณ 100 สกุล 600 ชนิด สรรพคุณของพืชวงศ์ RUBIACEAE ที่พบในตำรับยาไข้หามกไม้คือ แก้ไข้ แก้ร้อนในกระหายน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับรสฝาดเย็น ขมเย็น ของ พืชในวงศ์นี้ ซึ่งสอดคล้องกับการรักษาอาการของโรคไข้หามกไม้

สมุนไพรที่พบในตำรับยาแก้ไข้หามกไม้ (โดยรวม) ในตำรายาอีสานของดาส่วน ศรีมะพริกที่มีการใช้บ่อย 3 ลำดับแรกคือ 1. ย่านาง 6 ตำรับ 2. จันทน์แดง 4 ตำรับ 3. เข็มขาว 4 ตำรับ ผู้วิจัยได้สืบค้นข้อมูลของพืชทั้ง 3 ชนิดนี้พบว่ามีสรรพคุณเด่นในการแก้ไข้ซึ่งสอดคล้องกับอาการ ของโรคไข้หามกไม้ นอกจากนี้สรรพคุณของพืชที่พบในตำรับยารักษาไข้หามกไม้ ทั้ง 16 ตำรับ เช่น แก้ไข้ ถอนพิษไข้ กระจุกพิษไข้ แก้ไข้สันนิบาต ไข้พิษ แก้ปวดศีรษะ แก้ไข้เรื้อรัง แก้ร้อนใน กระหายน้ำ แก้ร้อนภายใน แก้พิษ แก้เสมหะในทรวงอก ในท้อง ขับปัสสาวะ แก้บวม ขับพิษฝู แก้ ปวด แก้เจ็บตามตัว แก้อักเสบ แก้ก้อนเนื้อก้อนตัว แก้ปวดข้อ บำรุงร่างกาย บำรุงไพธาตุ เป็นยา อายุวัฒนะ บำรุงหัวใจ บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต แก้อ่อนเพลีย แก้ท้องซิม แก้บ้ำ แก้หอบหืด แก้ไอ แก้ อาเจียน ช่วยเจริญอาหาร แก้บิด ท้องร่วง ปวดมวน อาหารไม่ย่อย ปวดท้อง ปวดหัว แก้จุกเสียด ขับ ลม ขับพยาธิ ถ่ายเส้นเอ็นให้อ่อน เป็นยาระบาย กระจายลม ฯลฯ จากข้อมูลจะพบว่าสรรพคุณของ สมุนไพรที่พบในตำรับยารักษาไข้หามกไม้โดยรวมทั้ง 16 ตำรับ ครอบคลุมโรคและอาการต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นเมื่อเป็นไข้หามกไม่ว่างครบถ้วนแทบทุกระบบ จึงสามารถใช้รักษาไข้หามกไม้ได้ อย่างครอบคลุมอาการของโรค

รสยาเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยในการบอกสรรพคุณของสมุนไพร ซึ่งรสยาของพืชในตำรับยา รักษาไข้หามกไม้ที่พบมากที่สุดคือรสขมเย็น (36 ตำรับ) รองลงมาคือรสฝาดฝืด (23 ตำรับ) ซึ่งรส ขมมีสรรพคุณแก้ไข้ รสฝาดช่วยสมาน รสยาที่พบเป็นส่วนใหญ่จึงสอดคล้องและช่วยส่งเสริม สรรพคุณในการรักษาไข้หามกไม้เป็นอย่างมาก ส่วนของพืชวัตถุที่นำมาใช้มาก 2 อันดับแรกคือ ส่วนของราก 105 ครั้ง รองลงมาคือแก่น 6 ครั้ง และต้น 5 ครั้ง แสดงให้เห็นถึงความนิยมใช้ส่วนราก

ของพืชทำยารักษาไข้หมากรไม้ม (โดยรวม) ที่พบตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก อันเนื่องมาจากเป็นส่วนที่มีความแข็ง สามารถเก็บได้นาน สามารถเตรียมไว้ล่วงหน้าได้

2.1.3 วิธีการทำยาและวิธีการใช้ยา

วิธีการทำยาที่พบมีเพียง 2 วิธีคือ ยาฝนกับยาแช่ (ฝน 13 แช่ 3 ตำรับ) โดยมีวิธีการทำดังนี้ *ยาฝน* โดยการนำสมุนไพร ส่วนใหญ่จะใช้ส่วนที่เป็นของแข็ง เช่น ราก แก่น เมล็ด หรือสมุนไพรผง ที่นำมาปั่นเป็นแท่งตากให้แห้งเก็บไว้ นำมาฝนกับหิน โดยมีน้ำหรือน้ำกระสายอื่น ๆ ช่วยในการทำ ละลายยาให้ง่ายต่อการฝนมากขึ้น *ยาแช่* สามารถทำได้ง่าย โดยนำสมุนไพรมาแช่ในน้ำหรือน้ำกระสายเพื่อให้ยาละลายในน้ำ ทั้ง 2 วิธีเป็นรูปแบบวิธีการทำยาที่ไม่ผ่านความร้อน ทำให้ยามีฤทธิ์เย็นเพราะยาจะไม่มีความร้อนจากไฟเข้ามาเพิ่ม ส่วนวิธีการใช้ยาใช้ในรูปแบบยากิน 16 ตำรับ วิธีการใช้ยาที่พบทั้ง 16 ตำรับ เป็นวิธีใช้โดยการกินเพียงอย่างเดียว เพื่อให้ยาเข้าสู่ร่างกายผ่านระบบทางเดินอาหาร

ไข้หมากรไม้มเป็นอาการเจ็บป่วยแบบต่าง ๆ ที่มีอาการใช้ร่วมด้วยนอกเหนือไปจากไข้หวัดทั่วไปหรือไข้ตามฤดูกาล ซึ่งในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก บันทึกถึงไข้หมากรไม้มไว้มากถึง 60 ประเภท และยังให้รายละเอียดไว้ว่า ไข้หมากรไม้มเป็นโรคที่มีความจำเป็นต้องได้รับการวินิจฉัยแยกโรคให้ถูก เพื่อให้หมอสามารถจ่ายยาได้ตรงกับโรคหากรักษาไม่ถูกวิธีจะทำให้เกิดการเจ็บป่วยเรื้อรังได้ ซึ่งตำรายาอีสานของตาส่วนยังได้บันทึกถึงตำรับยาที่ใช้รักษาไข้หมากรไม้ม (โดยรวม) ไว้ 16 ตำรับ ใช้สำหรับรักษาไข้หมากรไม้มที่แยกชนิดไม่ได้ เกศสวัสดิ์อุอินเป็นส่วนประกอบหลักในตำรับยาไข้หมากรไม้มกลุ่มนี้มี 167 ชนิด สรรพคุณของพืชส่วนใหญ่ใช้รักษาไข้ และยังมีสรรพคุณในการรักษาครอบคลุมอาการต่าง ๆ ที่อาจเกิดในไข้หมากรไม้มได้แทบทุกอาการ ส่วนของพืชที่ใช้มากกว่าครึ่งเป็นส่วนของพืชที่มีความแข็งอย่างราก แก่น ซึ่งสัมพันธ์กับวิธีการฝนและการแช่ซึ่งเป็นการทำยาที่ไม่ใช้ความร้อนเพื่อรักษาฤทธิ์เย็นของยาไว้ได้อย่างดี และให้ยาคนไข้โดยการรับประทาน จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าพืชที่พบในตำรับยาไข้หมากรไม้มทั้ง 16 ตำรับมีความสอดคล้องกันอย่างมากในด้านสรรพคุณการรักษา รสยา วิธีการทำยา วิธีการใช้ยาที่ช่วยส่งเสริมให้การรักษาเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพไม่เสียคุณค่าทางยา แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ของตาส่วน ศรีมะพริกที่มีความเกี่ยวเนื่องกันและสอดคล้องกับหลักการใช้ยาทางการแพทย์แผนไทย

2.2 ยาแก้

ยาแก้เป็นหนึ่งในความชำนาญในการใช้ยาของตาส่วน ศรีมะพริก ใช้แก้อาการไม่ปรกติของร่างกายที่เกิดอย่างกะทันหัน ทั้งจากอาหาร ยา พิษ การถูกพิษจากสัตว์กัด การปฏิบัติตัวที่ไม่เหมาะสมกับโรคอันนำมาซึ่งความเจ็บป่วยหรืออาจเสียชีวิตได้ ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการรักษาอย่างเร่งด่วน จากการศึกษาสามารถแบ่งยาแก้ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ได้ 4 กลุ่ม คือ 1. ยาแก้กินผิด (แสดง) 2. ยาแก้เบื้อ 3. ยาแก้พิษ 4. ยาแก้สัตว์กัด โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ยาแก้กินผิด ใช้แก้อาการที่เกิดจากการกินอาหารแสดง คืออาการที่ไม่ถูกกับโรคหรือธาตุ (ราชบัณฑิตยสภา, 2559: เลขหน้า) อาหารไม่ถูกกับโรค ทำให้เกิดอาการไม่สบายของร่างกาย หรือแสดงกับโรคที่เป็นอยู่ เกิดได้ทั้งในคนทั่วไป ผู้ป่วย และสตรีหลังคลอดบุตร พบ 20 ตำรับ

2. ยาแก้เบื้อ ใช้แก้เบื้อเมา มีอาการวิงเวียน คลื่นเหียน อาเจียน มึนงง อาจทำให้หมดสติหรือเสียชีวิตได้ เกิดจากการจากอาหาร เห็ด เนื้อสัตว์ หรือยาที่เกิดจากการปรุงขึ้นมาจากวัตถุต่าง ๆ ที่เป็นพิษ เบื้อเมา เมื่อดมหรือกินแล้วเกิดอาการ ไม่สบาย ถึงแก่ชีวิตได้ พบ 15 ตำรับ

3. ยาแก้พิษ ใช้แก้อาการที่เกิดจากการถูกพิษต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดอาการเจ็บป่วย พิการ หรือเสียชีวิตได้ พบ 3 ตำรับ

4. ยาแก้สัตว์กัด ใช้แก้อาการที่เกิดจากการถูกสัตว์กัด พบ 41 ตำรับ ใช้แก้สัตว์ 7 ชนิดกัด คือ งู 28 ตำรับ ขี้เจ็บ (ตะขาบ) 3 ตำรับ หม่าบ้า 3 ตำรับ เสือ 3 ตำรับ ค้างคาว 2 ตำรับ คันคาก 1 ตำรับ ปาฝา (ตะพานน้ำ) 1 ตำรับ

2.2.1 วิธีการทำยาแก้

วิธีการทำยาที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ในส่วนของยาแก้ทั้ง 79 ตำรับ พบทั้งหมด 9 วิธี วิธีทำยาที่พบมากที่สุดคือ ฝน (45 ตำรับ) ต้ม (14 ตำรับ) เคี้ยว (5 ตำรับ) ตำ (5 ตำรับ) แห่ (3 ตำรับ) คั่ว (1 ตำรับ) ยอง (ขยี้) (1 ตำรับ) เผลละลายน้ำ (1 ตำรับ) และไม่ระบุวิธีทำ (4 ตำรับ) ตามลำดับ วิธีการทำยาที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ตรงกับหลักวิธีการทำยา 28 วิธี ตามหลักเภสัชกรรมไทย อยู่ 5 วิธี คือ ต้ม ตำ แห่ คั่ว เผล และมีวิธีการทำยานอกเหนือจากการปรุงยาตามแบบหลักเภสัชกรรมไทย 3 วิธีคือ ฝน เคี้ยว ยอง ซึ่งมีลักษณะดังนี้คือ

ฝน เป็นการนำเภสัชวัตถุหรือยาที่ทำเป็นแท่งมาถูกับหิน โดยมีน้ำหล่อขณะฝนเพื่อทำละลายยา น้ำที่ใช้ในการฝนยามักใช้น้ำท่าหรือน้ำที่มีฤทธิ์แก้อาการต่าง ๆ เช่น น้ำชาข้าว น้ำมะนาว ซึ่งทำอีกหน้าก็คือเป็นกระสายยาด้วย การฝนยาเป็นรูปแบบการทำยาที่สามารถทำได้อย่างรวดเร็ว

ใช้สมุนไพรปริมาณไม่มาก เพราะเภสัชวัตถุที่นำมาฝนมักมีลักษณะค่อนข้างแข็งมีการคงตัวดี เมื่อฝนเสร็จแล้วยังสามารถเก็บไว้ใช้ในครั้งต่อไปได้ ทำให้สามารถจัดเตรียมยาไว้ล่วงหน้าได้

เคี้ยว เป็นการใช้ฟันบดเคี้ยวเพื่อย่อยขนาดของยาให้มีขนาดเล็ก เป็นวิธีที่มีความรวดเร็วในการทำยา แต่เป็นวิธีที่ไม่นิยมใช้เนื่องจากทำให้ยาไม่สะอาด มีการปนเปื้อน

ยong เป็นการนำยามาขยี้ (ปรีชา พิณทอง, 2532) เพื่อย่อยขนาดยาให้มีขนาดเล็กก่อนนำไปใช้ สามารถทำได้สะดวกรวดเร็วไม่ต้องใช้อุปกรณ์ในการทำยา

ซึ่งวิธีการทำยาที่พบเพิ่ม 3 วิธีนี้ ยาฝนเป็นวิธีการทำยาที่พบได้ในยาตามคัมภีร์แพทยศาสตร์สงเคราะห์แต่ไม่ได้ระบุในวิธีการทำยา 28 วิธี ส่วนการเคี้ยว และการยongแม้จะเป็นวิธีการทำยาที่อาจไม่ค่อยถูกสุขลักษณะจึงไม่ได้ถูกระบุในวิธีการทำยาที่สอนโดยทั่วไป แต่ก็ยังเป็นวิธีที่มีความสะดวกรวดเร็วในการทำยาแก่ที่ความต้องการความรวดเร็ว เร่งด่วนเป็นอย่างมาก

2.2.2 วิธีการช้ยาแก้

วิธีการช้ยาพบด้วยกัน 2 รูปแบบคือ ยาช้ภายใน และยาช้ภายนอก โดยวิธีการช้ยาที่พบมากที่สุดคือ -ยาช้ภายใน กิน (48 ครั้ง)

-ยาช้ภายนอก ทา (22 ครั้ง), ฟน/เป่า (8 ครั้ง), ปิดแผล/ห่อผ้าเคียนแผล (3 ครั้ง), โปะ (โปะ) (2 ครั้ง), ใส่แผล (2 ครั้ง), ทัง (ประคบ) (1 ครั้ง), สม (รม) (1 ครั้ง), ปัด (1 ครั้ง), โรยแผล (1 ครั้ง) ตามลำดับ

วิธีการช้ยาที่พบมากในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก คือ การกินเพื่อให้ยาเข้าสู่ร่างกายผ่านทางเดินอาหาร การทา และการฟนเป่า เพื่อให้ยาสัมผัสแผลโดยตรง ซึ่งทั้งสามวิธีเป็นวิธีการช้ยาที่ง่ายเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการช้ยา ซึ่งวิธีการช้ยาที่ต้องมีการเตรียมการอย่างยาประคบ ยารม จึงปรากฏความถี่ในการช้บ่อย ซึ่งสอดคล้องกับยาแก้ที่ ต้องการความรวดเร็วในการรักษาเป็นอย่างมาก

2.2.3 เภสัชวัตถุที่ใช้เป็นส่วนประกอบในตำรับยาแก้

เภสัชวัตถุ ที่เป็นส่วนประกอบในตำรับยาแก้ที่พบทั้งสิ้น 148 ชนิด ประกอบไปด้วย

2.2.3.1 สัตว์วัตถุ

สัตว์วัตถุที่ใช้ในกลุ่มยาแก้พบ 18 ชนิด สัตว์วัตถุที่มีความถี่ในการใช้มากที่สุดคือ คือ งูเหลือม (ขากรรไกร) (ดี) (3 ตำรับ)/ กบแก (ตุ๊กแก) (2 ตำรับ)/ กวาง (กวาง) (เขี้ยว) (1 ตำรับ)/ คน (จีเขี้ยว) (1 ตำรับ)/ จอนฟอน (พังพอน) (ขากรรไกร) (1 ตำรับ)/ ปูตีนแดง (1 ตำรับ)/ ผึ้ง (จีผึ้ง) (1 ตำรับ)/ ปาฝา (ตะพานน้ำ) (ลูก) (1 ตำรับ)/ แมวดำ (จี) (1 ตำรับ)/ แมงมุม (คราบ) (ยางใย) (1 ตำรับ)/

เรือด (1 ตำรับ)/ เร็น (1 ตำรับ)/ เสือ (กระดูก) (1 ตำรับ)/ หมาคำ (เลือด) (1 ตำรับ)/ หมูป่า (กระดูก) (1 ตำรับ)/ ห่าน (กระดูก) (1 ตำรับ)/ เห็น (เขี้ยว) (1 ตำรับ)/ เอียน (ปลาไหล) (เลือด) (1 ตำรับ) ตามลำดับ

สัตว์วัตถุที่ใช้ในยาแก้ที่พบในตำรายาตาดำส่วนมีทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ และสัตว์อากาศ ซึ่งหลาย ๆ ชนิดเป็นชื่อเรียกเฉพาะถิ่นอีสาน คือ กวง กับแก้ จอนฟอน ปาฝา เหน เอียน ใช้คำเรียกชื่อไม่เหมือนกับภาษาไทยกรุงเทพฯ เป็นเอกลักษณ์เฉพาะในตำราพื้นถิ่นอีสาน สัตว์วัตถุที่มีความโดดเด่นกว่าชนิดอื่นคืองูเหลือมซึ่งมีความถี่ในการใช้มากที่สุด ในส่วนของชากรรไกร มีสรรพคุณในการดับพิษกาฬ แก้เมื่อย แก้ร้อนใน กระสับกระส่าย (ชยันต์ พิเชียรสุณทร และคณะ, 2558) และดีของงูเหลือมมีสรรพคุณระบายพิษไข้ ทำให้ฤทธิ์ยาแล่นเร็ว (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540) เป็นเภสัชวัตถุที่นิยมใช้เป็นกระสายยาซึ่งสอดคล้องกับการใช้ในยาแก้ ในปัจจุบันการใช้สัตว์วัตถุหายาในประเทศไทยน้อยลงมากเนื่องมาจากสัตว์หลายชนิดเป็นสัตว์คุ้มครองใกล้สูญพันธุ์ยากต่อการพบ เรื่องของความสะอาดปลอดภัย เรื่องการทารุณสัตว์ และการมีสิ่งทดแทนที่มีราคาถูกเช่นการใช้ bee wax แทนขี้ผึ้ง อย่างไรก็ตามการใช้สัตว์วัตถุที่หลากหลายได้แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของประเทศไทยในอดีตที่ถูกบันทึกไว้ผ่านการใช้เป็นส่วนประกอบของตำรับยาในตำรายา

2.2.3.2 ธาตุวัตถุ

สัตว์วัตถุที่ใช้ในกลุ่มยาแก้พบ 4 ชนิด คือ ดินเพียง/ ปูน/ ยาดำ และ หินส้ม ความถี่ในการใช้ชนิดละ 1 ครั้ง ธาตุวัตถุทั้ง 4 ชนิดเป็นธาตุวัตถุที่สลายตัวได้ง่ายซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบและวิธีการใช้ยา ธาตุวัตถุที่ยังมีการใช้แพร่หลายในปัจจุบัน คือ ยาดำ มีฤทธิ์ช่วยในการระบาย และปูนใช้เป็นส่วนผสมในยาพอกลดอาการอักเสบปวดบวมภายนอก และแก้แมลงสัตว์กัดต่อย

2.2.3.3 กระสายยา

กระสายยา คือ เครื่องแทรกยาเพื่อช่วยให้กินง่ายขึ้น หรือเพื่อเสริมฤทธิ์ยาให้มีสรรพคุณดีขึ้น หรือช่วยผสมยาให้มีรูปแบบตามที่ต้องการ (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540) พบกระสายยาในตำรายาอีสานของตาดำส่วน ศรีมะพริก 8 ชนิด กระสายยาที่มีความถี่ในการใช้มากที่สุด คือ น้ำขาวข้าว (14 ตำรับ)/ น้ำท่า (7 ตำรับ)/ น้ำสุรา (5 ตำรับ)/ น้ำมะนาว (3 ตำรับ)/ น้ำฝน (1 ตำรับ)/ น้ำมันงา (1 ตำรับ)/ น้ำหม่อน (1 ตำรับ)/ น้ำอุ่น (1 ตำรับ) ตามลำดับ

กระสายยาที่พบในตำรายาอีสานของตาดำส่วน ศรีมะพริกมีวัตถุประสงค์ในการใช้ที่แตกต่างกัน คือ กลุ่มที่ช่วยเสริมฤทธิ์ในการรักษา คือ น้ำขาวข้าว น้ำมะนาว ซึ่งมีสรรพคุณในการแก้พิษ (ราชบัณฑิตยสภา, 2559.น. 11) กลุ่มที่ช่วยให้ฤทธิ์ยาแล่นเร็ว คือ น้ำสุรา กลุ่มที่ใช้เพื่อละลายยา คือ

น้ำท่า น้ำฝน น้ำหมอนึ่ง น้ำอุ่น น้ำมันงา ซึ่งยาที่นำไปเคี้ยวในน้ำมันงาจะสามารถเก็บไว้ได้นานกว่าที่ผสมน้ำทั่วไป กลุ่มที่ต้องการความสะดวกมากในการใช้ ซึ่งมีการนำมาผ่านความร้อนก่อน คือ น้ำหมอนึ่ง และน้ำอุ่น ซึ่งแสดงให้เห็นองค์ความรู้ของหมอยาในการเลือกใช้กระสายยาให้เหมาะสม และช่วยส่งเสริมยาที่ใช้ในการรักษาอาการให้มีประสิทธิภาพ

2.2.3.4 พืชวัตถุ

พืชวัตถุที่พบในตำรับยาแก้ พบทั้งสิ้น พบทั้งสิ้น 118 ชนิด ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาพืชวัตถุโดยเสนอเฉพาะพืชวัตถุที่มีความถี่ในการใช้ตั้งแต่ 2 ครั้งขึ้นไป จำนวน 30 ชนิด โดยนำเสนอในรูปแบบตารางซึ่งมีทั้งหมด 5 คอลัมน์ใหญ่ โดยคอลัมน์แรกเป็นลำดับที่และชื่อพืชวัตถุที่ระบุในตำรับยาแก้ของตาส่วนมีความถี่ในการใช้ตั้งแต่ 2 ครั้งขึ้นไป ตามด้วยชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อวงศ์ของพืชโดยอ้างอิงจากหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ของ เต็ม สมิตินันท์ (2557) ตามด้วยส่วนของพืชที่ใช้ รสยาและสรรพคุณยาซึ่งสืบค้นข้อมูลจากหนังสือทั้ง 14 รายการที่กล่าวไว้ในหัวข้อการศึกษาใช้มากไม้ ตามด้วยคอลัมน์โรคอาการที่ใช้ ซึ่งแบ่งย่อยเป็นประเภทต่าง ๆ ของยาแก้ และจำนวนรวม โดยมีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ที่ชื่อถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์ [ชื่อย่อ]	ส่วน	สรรพคุณ	โรคอาการที่ใช้										
				กิน ผิด	แก้ เบื่อ	แก้ พิษ	งู	ขี้ เจ็บ	หมา บ้า	แก้ตัวกัด			รวม (ตำรับ)	
										ค้ำดาว	คั้น คาก	ปา ฝา		เสื่อ
21. โศดทะนง	<i>Trigonostemon reidioides</i> (Kurz) Craib. [EUPHORBIACEAE] (เต็ม สมิตินันท์, 2557)	ราก	เข้ายาแก้ปวดมื่อย (วุฒิ วุฒิชรรมวช, 2540) (นพมาศ สุนทรเจริญนนท์ และ คณะ, 2543) ราก รสร้อน ฝนดีม ทำให้อาเจียน ทำ ให้ถ่าย ใช้ถอนพิษ ยาเบื่อเมา แก้หัด คุมกำเนิด ถอนพิษเมาหัด ถอนพิษ เสมหะ ต้มดื่ม แก้ไข้โรค ผ่นก้นน้ำ มะนาว หรือสุรา รับประทาน แก้พิษงู ฝนทาแก้ฟกช้ำ เกิดดีด้อยอก บวม เกลือเนื้อ ดูดหนอง และแก้ปวดฝี (วุฒิ วุฒิชรรมวช, 2540)	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
22. สตรีจาว	<i>Bixa orellana</i> L. [BIXACEAE] (เต็ม สมิตี นันทน์, 2557)	ราก	เปลือกราก ใช้ป้องกัน ใช้มาลาเรีย ลด ไข้ โรคหนองใน (พงษ์ศักดิ์ พลเสนา, 2550)	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
23. สมัด	<i>Clausena guillauminii</i> Tanaka [RUTACEAE] (เต็ม สมิตี)	ใบ	ใบ รสหอมเผ็ดร้อน ตำทาแก้คัน พอก ประคบหรืออบไอน้ำ แก้คันคันตาม ผิวหนัง กระจายเลือดลมให้เดิน	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	4

ที่/ชื่อถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์ [ชื่อวงศ์]	ส่วน	สรรพคุณ	โรคอาการที่ใช้											
				กิน ผิด	แก้ เบื่อ	แก้ พิษ	งู	ขี้ เจ็บ	หมา บ้า	แก้สั้วกัด			รวม (ตำรับ)		
										ค้ำดาว คาก	ป่า ผา	เสือ			
	นันทน์, 2557)		ตะตวง แก้ลมอัมพฤกษ์ อัมพาต (วุฒิ วุฒิชรรวมเวช, 2540)	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
		ไม้	ไม้ รสร้อน ขับลมอ่อนเป็นลูกเป็นก้อน ในท้องให้กระจาย (วุฒิ วุฒิชรรวมเวช, 2540)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		ราก	ราก รสร้อน แก้ริดสีดวง แก้ไข้ปวด ศีรษะ แก้คิดสำแดง แก้อกเสบ แก้ไข้ ทับทิม (วุฒิ วุฒิชรรวมเวช, 2540)	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	
24. ตะเตา	<i>Azadirachta indica</i> A. Juss. [MELIACEAE] (เต็ม สมิตี นันทน์, 2557)	เปลือก	เปลือกต้น รสขมฝาดเย็น แก้บิดมูก เลือด แก้ท้องร่วง แก้ไข้ แก้พิษแก้ ในกองสมณะ (วุฒิ วุฒิชรรวมเวช, 2540)	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
25. ลิงโคต	<i>Cymbopogon citratus</i> (DC.) Stapf [POACEAE] (เต็ม สมิตี นันทน์, 2557)	ราก	ราก รสหอมปร่า แก้เมืออาหาร บำรุง ไพเราะ แก้พิษ ขับลมในลำไส้ แก้ขัด ปัสสาวะ แก้บิดสภาวะพิการ แก้หนาว ไข้ เป็นยาแก้ไข้เหนือ ปวดท้อง ท้องเสีย (พงษ์ศักดิ์ พลเสนา, 2550) (วุฒิ วุฒิ	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2

2.2.3.4.1 จำนวนชนิดและวงศ์พืช

พืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบทั้งสิ้น 118 ชื่อ สามารถระบุชนิดได้ 115 ชนิด ไม่สามารถระบุชนิดได้ 3 ชนิด เนื่องจากชื่อที่ปรากฏในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ไม่พบในหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ของเต็ม สมิตินันท์ พืชที่พบสามารถแบ่งตามวงศ์พืชเป็น 56 วงศ์ วงศ์พืชที่พบการใช้มากที่สุด 3 ลำดับแรก คือ FABACEAE จำนวน 12 ชนิด รองลงมาคือ EUPHORBIACEAE จำนวน 10 ชนิด และ RUTACEAE จำนวน 6 ชนิด พืชวงศ์ FABACEAE ที่ปรากฏในตำรายาแก้ในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกส่วนใหญ่มีสรรพคุณแก้พิษ และมีบางชนิดที่ตัวสมุนไพรเองก็เป็นพืชที่มีความเป็นพิษมาก อย่างต้นพันชาติ ที่ต้องมีการวิธีในการจัดการก่อนนำมาใช้ พืชวงศ์ EUPHORBIACEAE ส่วนใหญ่มียางสีขาว บางชนิดทำให้ระคาย บางชนิดทำให้อาเจียนซึ่งทำให้อาเจียนของเสียออกมาได้ พืชวงศ์ RUTACEAE พืชในกลุ่มนี้ทุกส่วนมีต่อมน้ำมันหอมระเหยที่มีกลิ่นออกมา (สมภพ พรพชานธูรารักษ์, 2539) ซึ่งกลิ่นเหล่านี้สามารถไลุ่งได้ และพืชในวงศ์ RUTACEAE ที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมีสรรพคุณในการแก้พิษ เช่น แก้วสมัด เป็นต้น ซึ่งคุณสมบัติของพืชทั้ง 3 วงศ์ที่กล่าวมาข้างต้นสอดคล้องกับการใช้ในยาแก้

2.2.3.4.2 ส่วนของพืชสมุนไพรที่นำมาใช้

ส่วนของพืชสมุนไพรที่มีการนำมาใช้ 12 ส่วน ที่พบการใช้มากที่สุด คือ ราก (61 ครั้ง) แก่น (24 ครั้ง) เปลือก (8 ครั้ง) ต้น, ไม้ (7 ครั้ง) หัว (5 ครั้ง) เถือ, เถา (5 ครั้ง) ผล (2 ครั้ง) ยาง, ชัน (2 ครั้ง) กาก (2 ครั้ง) ใบ (1 ครั้ง) ตา (1 ครั้ง) มือเกาะ (1 ครั้ง) ไม่ระบุส่วน (26 ครั้ง) ตามลำดับ จะเห็นได้ว่าส่วนของสมุนไพรที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่มีความแข็ง มีความคงทนไม่เสื่อมสลายง่าย อย่างเช่น ส่วนราก ส่วนแก่น เปลือก ต้น ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลวิธีการทำยาที่ใช้วิธีการฝนมากที่สุด เป็นวิธีที่ทำได้ง่าย มีความรวดเร็วในการทำยา ใช้ยาในปริมาณที่น้อย ซึ่งการที่ส่วนของสมุนไพรส่วนใหญ่ที่ใช้ก่อนข้างมีความคงตัวสูงจึงสามารถจัดเตรียมชุดสมุนไพรไว้ล่วงหน้าก่อนที่จะเกิดอาการไม่สบายได้

2.2.3.4.3 ความถี่ในการใช้พืชสมุนไพร

สมุนไพรที่ใช้ในยาแก้ที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก มีด้วยกันทั้งสิ้น 118 ชนิด สมุนไพรที่มีความถี่ในการใช้มากกว่า 2 ครั้งขึ้นไป มี 30 ชนิด ตามตาราง ที่ 6 สมุนไพรที่มีความถี่ในการใช้มากที่สุดคือ มะขาม (9 ตำรับ) และอีก 5 ชนิดที่มีความถี่เท่ากันคือ ช่า (4 ตำรับ)/ ตูมกา (4 ตำรับ)/ เรือนกวาง (4 ตำรับ)/ สมัด (4 ตำรับ)/ มอน (4 ตำรับ) พืชทั้ง 30 ชนิด มีสรรพคุณหลายอย่างด้วยกัน ซึ่งสรรพคุณหลักที่พบคือ แก้พิษ แก้ไข้แก้ท้องเสีย กระจายลม สมานแผล ซึ่งสอดคล้องกับอาการในกลุ่มที่ใช้ยาแก้ แก้พิษ แก้อาหารเป็นพิษ และแก้สัตว์กัด

2.2.3.4.4 รสยาที่พบในสมุนไพรมีความถี่ในการใช้ตั้งแต่ 2 ครั้ง ขึ้นไป

รสยาที่พบในสมุนไพรมีความถี่ในการใช้ตั้งแต่ 2 ครั้งขึ้นไป
พบมากที่สุด คือ

1. รส เมาเบื่อ จำนวน 11 ครั้ง มีสรรพคุณ แก้พิษ พิษ โลหิต พิษ ไข้ พิษ สัตว์กัดต่อย (กองประกอบโรคศิลปะ, 2541.)
2. รส เผ็ดร้อน จำนวน 9 ครั้ง มีสรรพคุณ แก้โรคลมจุกเสียด ขับลมให้ผายหรือเรอ ขับเหงื่อ (กองประกอบโรคศิลปะ, 2541.)
3. รส หอมเย็น จำนวน 9 ครั้ง มีสรรพคุณ บำรุงหัวใจ ดับ ปอด บำรุงครรภ์ แก้อ่อนเพลีย ชูกำลัง แก้กระหายน้ำ ดับพิษร้อน (กองประกอบโรคศิลปะ, 2541.)
4. รส ผาต จำนวน 5 ครั้ง มีสรรพคุณ มีฤทธิ์สมาน (กองประกอบโรคศิลปะ, 2541.)
5. รส ขม จำนวน 4 ครั้ง มีสรรพคุณ แก้ในทาง โลหิตและดี แก้กำเดา แก้ไข้ต่างๆ บำรุงน้ำดี เจริญอาหาร ช่วยย่อยอาหาร (กองประกอบโรคศิลปะ, 2541.)
6. รส จืด จำนวน 4 ครั้ง มีสรรพคุณ ขับปัสสาวะ ดับพิษไข้ ดับพิษปวดร้อน (กองประกอบโรคศิลปะ, 2541.)
7. รส หวาน จำนวน 2 ครั้ง มีสรรพคุณ มีฤทธิ์ชุ่มซาบไปตามเนื้อ (กองประกอบโรคศิลปะ, 2541.)
8. รส เปรี้ยว จำนวน 2 ครั้ง มีสรรพคุณ แก้เสมหะพิการ แก้ท้องผูก ฟอกโลหิต แก้กระหายน้ำ (กองประกอบโรคศิลปะ, 2541.)

จะเห็นได้ว่ารสยาที่พบทั้ง 8 รส ที่มีการพบมากที่สุด คือรสเมาเบื่อ ซึ่งมีสรรพคุณในการแก้พิษ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นรสยาหลักของการแก้พิษ รองลงมาคือ ยารสหอมร้อน ซึ่งช่วยให้เลือดลมไหลเวียนดี และรสหอมเย็นที่ช่วยบำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลียและช่วยทำให้ฟื้นจากอาการเจ็บป่วยได้เร็ว รสผาตช่วยสมานแผล รสขม แก้ไข้ลดความร้อน ลดการอักเสบ ลดจืดช่วยขับปัสสาวะ ระบายของเสีย ส่วนรสหวานช่วยฟื้นฟูร่างกายกับรสเปรี้ยวที่ช่วยเสริมด้วยยา ซึ่งถือเป็นการช่วยให้ยาหลักมีประสิทธิภาพในการรักษาที่ดีขึ้น นอกจากนี้รสหวานและรสเปรี้ยวยังอาจช่วยแต่งรสของยาให้ดีขึ้น

ยาแก้เป็นยาที่ใช้แก้อาการไม่ปกติของร่างกายที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหันเฉียบพลันที่มีความจำเป็นเร่งด่วนในการรักษา ตำรับยาแก้ที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบจำนวน 79 ตำรับ แบ่งเป็น 4 กลุ่มคือ ยาแก้กินผิด ยาแก้เมา ยาแก้พิษ และยาแก้สัตว์กัด ยาแก้เป็นยาที่หมอพื้นบ้านใช้ในยามฉุกเฉิน กรรมวิธีการทำยาและใช้ยาไม่ซับซ้อน วิธีการทำยาที่พบมากเป็นการใช้ยา

ในรูปแบบยาฝน ซึ่งทำได้สะดวกรวดเร็ว แล้วนำมาใช้กิน เพื่อใช้รักษาอาการได้อย่างทันที่ที่มี การใช้สมุนไพรไม่กี่ชนิดใน 1 ตำรับ เกษษัตริย์ที่ใช้เป็นส่วนประกอบในยาแก้มีมากถึง 148 ชนิด ซึ่งหมอสามารถเลือกนำมาใช้ได้อย่างหลากหลาย พืชวัตถุที่พบในตำรับยาแก้มีมากถึง 118 ชนิด วงศ์ของสมุนไพรที่พบมากที่สุดคือ FABACEAE หรือวงศ์ถั่วซึ่งพืชหลายชนิดในวงศ์นี้ใช้เป็นยาแก้พิษโดยตรง พืชวงศ์ EUPHORBIACEAE ที่มีฤทธิ์ทำให้ระบายหรืออาเจียนเพื่อระบายพิษออกมา ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Timothy Omara และคณะ (2564, 1-16) ที่พบว่ามีการใช้พืชในวงศ์ FABACEAE มากถึง 31% พืชวงศ์ EUPHORBIACEAE 14% ซึ่งพืชทั้งสองวงศ์ถูกใช้เป็นยาหลัก หรือใช้ในการรักษาพิษจากการถูกงูกัด จากการวิเคราะห์ความถี่ในการใช้พืชสมุนไพรมากที่สุดคือ มะขาม ที่มีความถี่ในการใช้ 9 ครั้ง ในส่วนแก่น เปลือก ราก ที่มีฤทธิ์ช่วยในการสมานแผล ซึ่งสอดคล้องกับส่วนของพืชที่ใช้มากที่สุดยังเป็นส่วนที่มีความแข็ง มีความคงทนสามารถเก็บได้นาน สอดคล้องกับวิธีทำยาโดยการฝน ในส่วนของรสรยาที่พบมากที่สุดคือรสเมา เป็นรสรยาที่มีสรรพคุณในการแก้พิษซึ่งจัดเป็นรสรยาและตัวยาหลักในตำรับยา มีตัวยารองเป็นยารสเผ็ดร้อน หอมเย็น ฝาด ขม จืด หวาน เบี้ยว รวมทั้งกระสายยาซึ่งทั้งยารองและกระสายยาที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วนต่างมีสรรพคุณที่ช่วยรักษาอาการข้างเคียงอื่น ๆ ช่วยเสริมตัวยาหลักให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

3. สารัตถะ อื่น ๆ

นอกจากสารัตถะเรื่องโรคไข้หามกไม้และยาแก้ที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยได้รวบรวมสารัตถะอื่น ๆ ที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก มาแสดงไว้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจศึกษาต่อไป โดยแบ่งเป็น 3 หัวข้อคือ 1. การให้ยาคนไข้ 2. การเก็บยา 3. พิธีกรรมโดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 การให้ยาคนไข้ (รสรยา)

การให้ยาคนไข้ที่พบเป็นการให้ยาตามรสเลือดของคนไข้ โดยพิจารณาได้จากสีผิว เพื่อให้ได้ยาตรงตามคนไข้ คือ

“ผิวบ่แม่นให้แต่งยาเผดสัพไม้

ผิวคนแดงเลือดเค็ม ให้แต่งยาหวานใส่จิงแมน ให้แต่งยาจืดใส่แมนแล

ผิวคนขาวแดงเลือดส้ม ให้แต่งยาเค็มยาเผดใส่จิงแมนแล

ผิวคนดำเลือดขม ให้แต่งยาหวาน ยาส้มใส่จิงแมนแล (PS 204)

ซึ่งลักษณะการให้พิจารณาปรุงรสตามสีผิวผู้ป่วยนี้คล้ายกับเนื้อหาในพระคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542: 633) ดังนี้คือ

“หนึ่งแพทย์พึงรอบรู้ ให้ยาผู้คลานัญญู วิจารณ์โรคทั้งมูล จงพินิจโลหิตฉวี ผู้ไข้ผิวนื้อขาว โลหิตราวรสหวานดี กอบยากำหนดมิ เผ็ดร้อนขมจึงพลันหาย ชาวเหลืองนั้นเลือดเปรี้ยว ไล่เกลือเจือให้ มากหลาย ชอบโรคจะพลันหาย เพราะรู้แก้ประกอบยา คำแดงเลือดนั้นเค็ม ห้ามซึ่งเกลือประกอบยา หาย พลันอย่างงา พิเคราะห์แก้ให้ควรการ คนดำเลือดเค็มนัก แลเย็นหนักพันประมาณ โอสถอันรสหวาน จึง ชอบโรคเร็วพลันสูญ”

จะเห็นได้ว่ารสรสยาที่ให้พิจารณาเลือกใช้ตามสีผิวผู้ป่วยในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมีความคล้ายคลึงกัน ต่างกันที่ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกไม่ได้ระบุข้อมูลของผู้ป่วยที่มีสีผิวนื้อขาว และในผู้ป่วยผิวดำระบุว่าเลือดขม และรสรสยาที่ใช้มีความแตกต่างกันเล็กน้อย

3.2 การเก็บยา

การเก็บยาที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก มีสิ่งที่จะต้องพิจารณา คือ

3.2.1 วันเวลาที่เก็บยาส่วนต่าง ๆ โดยทั่วไป พบในเอกสาร 2 ฉบับคือ จากเอกสาร รหัส PS 204 และ PS 206 โดยมีรายละเอียดดังนี้ ตารางที่ 7 ยามพินยาอยู่เวลาเก็บยาคุยามัน จากเอกสารรหัส PS 204

วัน	ยามเช้า	ยามสาย (งาย)	ยามเที่ยง	ยามเย็น
อาทิตย์	พินยาอยู่ลำต้น	อยู่เปลือก	อยู่ใบ	อยู่ราก
จันทร์	พินยาอยู่ราก	อยู่ลำต้น แก่น	อยู่ใบ	อยู่เปลือก
อังคาร	พินยาอยู่ใบ	อยู่เปลือก	อยู่ลำต้น	อยู่ราก
พุธ	พินยาอยู่เปลือก	อยู่ใบ	อยู่ลำต้น	อยู่ราก
พฤหัสบดี	พินยาอยู่แก่น	อยู่ใบ	อยู่เปลือก	อยู่ราก
ศุกร์	พินยาอยู่ใบ	อยู่ราก	อยู่เปลือก	อยู่ลำต้น
วันเสาร์	พินยาอยู่ราก	อยู่ลำต้น	อยู่เปลือก	อยู่ใบ

ซึ่งยามในการเก็บยาในเอกสารรหัส PS 206 จะมีบางช่วงเวลาที่ยาเก็บในส่วนที่ต่างออกไป คือ ในวัน 1 ตอนเช้า พินยาอยู่ลำต้น สายอยู่ใบ เที่ยงอยู่ราก ค่ำอยู่เปลือก วัน 2 เช้าอยู่เปลือก เที่ยงอยู่ลำต้น วันพุธ เช้าอยู่แก่น เที่ยงอยู่ราก ค่ำอยู่เปลือก วันพฤหัสบดี เที่ยงอยู่ราก ค่ำอยู่เปลือก วันศุกร์ ค่ำอยู่แก่น ซึ่งเวลาที่ตรงกันนี้อาจเกิดจากความคลาดเคลื่อนในการจดบันทึก หรือจากความตั้งใจ แต่ส่วนที่เหมือนกันของการเก็บยาทั้งสองฉบับ มีการสลับส่วนในการเก็บกับช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งอาจมีเพื่ออนุรักษ์สมุนไพร และมีคุณค่าทางจิตใจในแง่ที่ยาเมื่อเก็บมาใช้แล้วจะส่งผลให้ประสิทธิผลในการรักษาดี

3.2.2 การเก็บยาเฉพาะตำรับ

ซึ่งเป็นวิธีการเก็บเฉพาะเพื่อใช้ประกอบในตำรับนั้น ๆ พบด้วยกัน 3 ตำรับคือ

“ยาสะดวงเลือดก็ดีหนองก็ดี เมื่อไปเอาขานี้ จีบหมาก 3 คำ เบี้ยหน่วย 1 ไปบูชา เอายาอย่าให้เงาทับต้นยาให้ไหว้นบแล้วขุดเอาเสียบาทเดียว...” (PS 207)

“ยาออกเหลือง ให้เอา ...เมื่อสีไปเอาให้เอามือวันอังคาร จึงเอาให้เอายามเช้า ให้เอาเบื่องตะวันออกแล...” (PS 207)

“ยาฝีปลาต่อ ...ให้ถากเอาเบื่องวันตกพอเพียงเอานี้...” (PS 226)

3.2.3 พญูธร

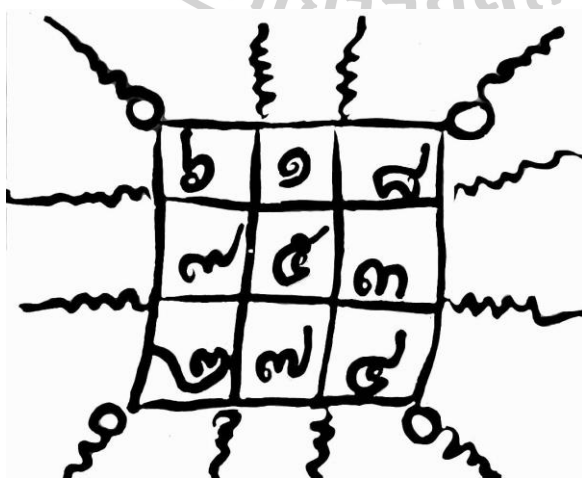
พญูธรความหมายตามสารานุกรม ภาษาอีสาน ไทย อังกฤษ ของ ปรีชา พิณทอง ให้ความหมายว่า พระยาร น. ผู้มีวิชา, ผู้มีอาคมศักดิ์สิทธิ์ (หน้า 555) ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก สามารถแบ่งคาถาและยันต์เกี่ยวกับพญูธรที่พบได้ 2 กลุ่มคือ 1. ใช้เพื่อปราบพญูธร 2. ใช้เพื่อปลุกยา โดยมีรายละเอียดดังนี้คือ

3.2.3.1 ใช้เพื่อปราบพญูธร

“อมทิพพญูธร จีเจ้าจรล็บเมฆ อมสวาหะ บทนี้ให้ปราบพญูธรเมื่อเอารากยาแล” (PS 204)

“ออมพิชกุจกปราบพญูธรมิงอย่ามานอนใกล้ต้นยา มิงอย่ามาควักไม้กุจกไพรผิพลับกูจับฝูงพญูธร อมสวาหะเพ็ล” (PS 206)

“๑ เมื่อจะไปเก็บยา ให้ เขียนยันต์นี้ไปกันเพชรพญูธร เอาไปด้วยเถิดๆ”

(PS 206)

“อมทิพพญาราชเจอนมาเหาะ สวาหะอมทิพพญาราชเจ้าและอากาศ สวาหะผาบทอนแล” (PS 207)

3.2.3.2 ใช้เพื่อปลุกยา

“๑ อมทิพพญาราชเจ้าพอนละจอกพอกก่อน กุจักตอกหัวทิพพญาราช (นี้ปลุกยา)” (PS 206)

“อมพยาถึงเวลามาแล้วจวมเข้ามาโสมมาประสมฝูงยารากไม้ครูลวงเพิ่นซ่งไว้ให้เจ้าระงับดับโรคา อมกำมะทอนพญารอยาเข้ามาใกล้กุเสกไว้เป็นสิทธิแก่กู อมสวาหะ (กาลานี้เสกน้ำกา 7 ที จึงให้กิน) ฯ” (PS 206)

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าพญาราชคือเทพที่อยู่ประจำต้นพีชมีผลต่อฤทธิ์หรือสรรพคุณของสมุนไพร เมื่อจะนำพีชมาใช้เป็นยาจึงจำเป็นต้องมาการจัดการที่เหมาะสมเสียก่อนเพื่อให้ยามีประสิทธิภาพในการรักษาที่ดีขึ้น

3.3 พิธีกรรม

พิธีกรรมที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกสามารถแบ่งได้เป็น 5 กลุ่มคือ 1. คาถา 2. ยันต์ 3. คาย 4. กล 5. คาแหลว หรือเฉลว โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.3.1 คาถา

คาถาที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกสามารถแบ่งได้เป็น 5 กลุ่มคือ 1. บทบูชาเทวดา 2. คาถาเสกยา 3. คาถาเพื่อการรักษาโดยตรง 4. คาถาเป่างู 5. คาถาเรียกไก่ 6. คาถาเกี่ยวกับหมา 7. คาถาที่ให้เขียนใส่มือคนตายให้ไปสวรรค์ 8. เมตตามหานิยม 9. คาถาเกี่ยวกับคุณไสย ผีเข้า คุณผี คุณคน 10. คาถาที่ไม่ปรากฏวัตถุประสงค์การใช้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.3.1.1 บทบูชาเทวดา

คือบทสวดที่ใช้บูชาเทวดาพบ 1 บท คือ

“ฝูงเทวดารักษ์ขาทพพระดาทั้งหลาย สุเจ้าทั้งหลาย จงมาเสวย ข้าว น้ำ ภาชนะอาหารทั้งมวลมีต้นว่า ข้าวดอก ดอกไม้ฝิ่ง เทียนทอง กุจักถวายแก่สุเจ้าทั้งหลาย แล้วสุเจ้าจงมารักษา ยังเจ้าเสื่อ เจ้าผ้า เจ้าชะตา อันแต่งเครื่องบูชาอันนี้แล้วจงให้หายเสียยังเคราะห์มือ เคราะห์วัน เคราะห์มือ เคราะห์ยาม ทั้งเคราะห์ปี เคราะห์เดือน ก็เข้าเทอญ

แต่นี้เมื่อหน้าขอให้มือานุภาพ แพ้ข้าศึกศัตรูภายในและภายนอก คือว่าไข้เจ็บหัว มั่วตาทั้งหลาย ฝูงนี้จงให้หายเสียทุกอันเทอญ อย่าให้พบวันหนานอย่าให้พานวันร้ายหลายประการ จงให้บังเกิดมืทุกคาบ อย่าได้เดือดร้อนจักยามเทอญ

สุเจ้าเสวยแล้ว จงเสด็จไปลาจากเมื่อที่อยู่แห่งตนจงไปเป็นคะละทุกคาบ ขอย่า
ให้เป็นบาป...จักเทือเทอญ

เทโวอาคัดมันตุ อาราคะพะนั หะโลมิฯ 3 ทีแล้ว อุทธิสานั ใส่ ทงสุห็อง ดีหนักแล
อันนี้ กะว่าบุชา พรหมชาติ 1 แล เสวยชั้นนอก ชั้นใน ชั้นกลาง ถึก ต้องทุกอันนั้น
แลให้แต่ง ทง 9 ห็อง สุแจ เสมอ มีข้าวคำ สุห็องตั้งเดียวกันนั้นแลเจ้าเอี้ยเครื่อง 9 ทั้ง
มวลเจ้าเอี้ย ให้แต่งตั้งกล่าวมานั้นแล บุษาแลเจ้าเอี้ยฯ จบ” (PS 204)

3.3.1.2 คาถาเสกยา

ใช้ในการเสกยาก่อนใช้รักษาโรคพบ 17 บทคือ

“อม (โอม) รักษา มหารักษา อิศวรรักษา นารายณ์รักษา จตุโลกบารักษา สารพัตร์รักษา
สวาทะฯ พระมนต์นี้เอาด้าย 3 เส้น ผูกเอายาทั้งหลายแลฯ” (PS 206)

“คั้นว่าบ่ดีจึงใส่ไฟเลียเทอญ อมรัตน 1 คัยยะ มหาเศวณญ ตัลลเศวสาสุริ ตริโรปรนส
ตุสวหะ อมทิพพญารานั สัพพะจริญา สัพพัสถะหิ สัพพัสรน เทสะชาหิสังขารานัเตสัम्मะหะเร
นะชนะอานุหาเวนะ นะโมเสถถามเดนะวันตุสัพพะโร คันตระสันตุม” (PS 204)

“สิทธิสะวัตสาพะวันตุมะหา สิทธิสวัตสาสิพะวันตุมะหะ คาถา 2 บทนี้ ให้แต่งเครื่อง
5 เสกยาใส่ใสร้อย 10 คาบเทอญ ดีหนัก” (PS 204)

“อมสิขาทาสาวะหายยะ มนต์ปุ่นใส่บ่อนไก่อฯ” (PS 204)

“เวทาสะกุกุเว ตตยทาหิกุกุทิสโส กุกุกุพุกุกุพันทโท โทพันทฯ ผักมนต์ผูกไว้แลฯ”
(PS 204)

“ญูอริยะสัจจანიวิพาเวยันติ มนต์หมากให้คนใส่กินดีแลฯ” (PS 204)

“...เสกพระเจ้า 5 พระองค์ใส่...” (PS 204)

“ยากรรมผู้หญิงอยู่ไฟ ให้เอา ...เสกพระเจ้า 5 พระใส่ ...” (PS 204)

“ยาชุมรากไม้เมื่อจะกินเสกด้วยพระเจ้า 5 พระองค์ 3 ที 7 ที ...” (PS 204)

“รวม 35 อย่าง ยาชุมกระดูก ให้เอา ... ผ่นด้วยน้ำค้ำงเสกพระเจ้า 5 พระองค์ ใส่” (PS
204)

“เป็นทำมะลาคอใจหรือชุนอย่างตายแล้วก็กลับคืนมาด้วยแต่ต้องมีคาถาประกอบอีก
ด้วยว่าดังนี้ อมสังฆังหนังกิด หนังขาด คอกิด คอขาด หุจักหมกตาวันให้เปื่อยก็เปื่อยจุกก็เรื้อย แผ่น
ฟ้าเป็นดอกกระจาย อมสะวาหายะฯ” (PS 206)

“ขาคันทะมาลา เอา เปลือกเตือเกลี้ยง เป่าตีฯ” (PS 207)

“ยาผาบตุ้ม เอา เหมาควาย มาผ่นเป่าเสียดีแล” (PS 207)

“หนหวย เอา เขากวงซี่ รากหมากเขือขึ้น รากพริกกันชั้น ...หมากบ้า มาฝนกินทั้งเป่าตี
แล คาลาดับพิษให้ว่า พุทโร ดับพิษว่าให้ฮอดทุดิตาตีฟุ่นเถิด” (PS 207)

“ออกแปวจงอา(ง)...ทำทาน ...รากปอเต่าให้ มาฝนกินดี อมสัพพะพิดกอชื้อป่าพิด”
(PS 207)

“ขาม่าตุ่มฮ้าย ให้เอา ... ปิวสั้มบัตติโยต.ถู.ม.ม ฮอดหนือเวจะเสกใส่ยา 3 ทีเทอญฯ” (PS
226)

“ยาไม้ซัด ... ทั้งมวนนี้ปลูกเสกเอาเทอญฯ” (PS 226)

3.3.1.3 ใช้คาถาเพื่อการรักษาโดยตรง

ใช้เพื่อการรักษาโรคโดยตรงพบ 5 บทคือ

“๑ อมสิทธิการพ้อครูบาจารย์ หมอให้แก่กูจักพ้นมือช้ายพิษปากกูแข่งกูจักพ้นมือ
ขวาพิษปากกูตอนไม่เหมือนคั้งพิษงูเห่า งูโคท้อ คองเต่า กูจักเป่าพิษเสีย อมพิษชะลั้งงั้งสะหะเพิกฯ”
(PS 206)

“เอวังสระระบะรวิชาสุดตฯ อันนี้ คาลาบาทมะเร็งแลฯ” (PS 207)

“นะเลื้อน โมเลื้อน พุทระละลายทาทาย ยะสุนฯ เสก น้ำ กินแก้ปวดหัวหายแลทำดูเถิด
ฯ” (PS 206)

“ทุหิพิมะการุตะเกสิมะหายฯ เสก น้ำ กินแก้จุกแล ฯ” (PS 206)

“พุทธัง ธรรมมัง สังฆัง กระจัดกระจายฯ เสก น้ำ กินแก้เสลดแล ฯ” (PS 206)

3.3.1.4 เป่า งู กัด

ใช้ในการรักษา งู กัด พบ 10 บท คือ

“อม กุฯ สุหายเป่างูแลฯ” (PS 204)

“อมลาทาสวาทายปุ่นะโล อมกุกุ สวาทายยะ มนต์เป่างู” (PS 204)

“สิทธิการิยะจะกล่าววยงูกัด ให้ เสกคา ดังคา อมสังคะดังคา อมตางับตาเงาสะหับเทิด
ฯ” (PS 206)

“บท 1 ฯ อมมัน ทะสะหะฯ” (PS 206)

“ปนฯฯ ปติสังขาโย นิโสปะละ ปะติ สะหับอมนะ โมพุทธาเยมะอัดหรือ่น โมอัดตา
ตะอั้งปะกะบัตตะ โมนะสะหับฯ บทนี้ดับพิษได้สาระพัตทั้งปวงฯ” (PS 206)

“พาก 1 ให้เอา ... ทาตีแล ฯ กติชะมันตาจะทังวียะ ญันญาเสติอุัดถินะหาเสตะ
กระทังวิตัง ติตังทันทะนังประติสานะที ฯ” (PS 206)

“อมสัพพะมา กิริกกังสาหับ ฯ บทนี้ 1” (PS 206)

“อมสัพพะมาสะ วะหับ ฯ บท 1 ฯ” (PS 206)

“คาถาเหล่านี้เสก น้ำมันงา 1 จี้ผึ้ง 1 ดิงูเหลื่อม 1 ใต้สมควรจดवादแปลได้สารพัดทั้งปวง ฯ” (PS 206)

“ขางู ให้เอา รากสมัด ... ผิวางูฮ้ายให้ก่นรากยาตำใส่น้ำเป่าให้เสก สัพพา 3 คาบ ...” (PS 226)

3.3.1.5 ไก่

ใช้ในการเรียกไก่ พบ 3 บท คือ

“มากุมาทาเร โด ฯ กุโธ เสโคโน ไก่แก้วใช้ได้พันช่อง นี้ ไก่เถื่อนได้พันช่อง” (PS 204)

“สาทุสาทุคะตะยะทาสาทิภูทิสาสากุพพู ไก่เถื่อนฯ” (PS 204)

“สาทุสาทาเทโคกุโต ไก่แก้วดีหนักใช้ได้พันช่องแล ฯ” (PS 204)

3.3.1.6 หมา

ใช้เมื่อรักษาอาการหมาบ้ากัด พบ 1 บท คือ

“สิทธิการิยะจะกล่าวยามาวัว ถ้ำจักบ้า หมาว้อกัด ให้ แต่งทง...ผอกหมาด้วยคาถา ดังนี้ ฯ มา นัดตั้งนิคจิปรานี ฯ ๑) ถ้ำหมาดำ หมาแดง เรียกตามชื่อมันแล้วส่งกระทงแล้วเสกน้ำเป่าคนเจ็บหันหน้าไป ตะวันตกแล้วฝนยาเสกคาน้ำเป่าให้ ได้ร้อยจบ ฯ ๑) ปริวัตตั้งนิคจิปรานีมาพัดตั้งนิคจิปรานี ๑ ...” (PS 206)

3.3.1.7 เขียนใส่มือคนตายให้ไปสวรรค์

ใช้เพื่อหวังว่าจะช่วยชีทางให้ผู้ที่เสียชีวิตไปสวรรค์ พบ 1 บท คือ

“ปติปลัมมัดชา คะณูพะณู มักกะส มาคะมะ อันนี้เขียนใส่มือคนตาย จะบ่ให้หลงทาง ขึ้นสวรรค์แล ฯ” (PS 204)

3.3.1.8 เมตตามหานิยม

ใช้เพื่อให้คนเมตรา พบ 1 บท คือ

“ยะจะซัคคาสากกายะมุณี สัมมาหิโต มนต์น้ำทาที่ใดก็ดีท่านรักแลฯ” (PS 204)

3.3.1.9 คุณไสย ผีเข้า คุณผี คุณคน

ใช้เพื่อรักษาอาการต้องคุณผีคุณคน พบ 2 บท คือ

“๑ ตอนนี้ไปเข้าพเจ้าจะกล่าวว่าคุณผีและคุณคน ท่านให้เอา ใบมะนาว 108 ลงด้วยยติปิโตทั้ง 108 ขมื่นอ้อย 5 แวน ลงด้วยพระเจ้า 5 พระองค์ ข่า 382 ลงด้วย อาการ 32 บอระเพ็ด 7 แวน ลงด้วยปัดวิธาคู ประชะสะอู สัมปอัย 7 ผัก ลง ด้วยสังวิกาปะกะยะมะ ต้มกินแก้คุณแล ฯ (PS 206)

“ผีเข้าคน เอา ใบขนาด 1 ... เป็นน้ำใส่ให้กินออก บ่ออก ... ให้เอาคาถา สักกัตวา เสก เอาหมดเทอญ” (PS 207)

3.3.1.10 คาถาไม่ปรากฏวัตถุประสงค์การใช้

พบ 1 บท คือ

“ความสัตะหะ สะเจม(อ)นตราโยนคคลดตาหะ...เรเวะอิธารามังนิวัสตีตีสสามิวาให้ ถึงทุติตาดิ” (PS 204)

คาถาที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก มีจุดประสงค์การใช้ที่หลากหลาย พบทั้งเพื่อใช้ในการรักษา ใช้ในการประกอบสัมมาอาชีพในชีวิตประจำวันสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตได้เป็นอย่างดี

3.3.2 ยันต์

ยันต์ ความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หมายถึง ตารางหรือลายเส้นเป็นตัวเลข อักษรหรือรูปภาพที่เขียน สัก หรือแกะสลักลงบนแผ่นผ้า ผิวหนัง ไม้ โลหะ เป็นต้น ถือว่าเป็นของขลัง เช่น ยันต์ตรีนิสิงเห ยันต์พระเจ้า 5 พระองค์, เรียกเสื้อหรือผ้าเป็นต้นที่มีลวดลายเช่นนั้น ว่า เสื้อยันต์ ผ้ายันต์, เรียกกิริยาที่ทำเช่นนั้น ว่า ลงเลข ลงยันต์ ซึ่งยันต์ที่พลในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกมี 2 ชนิดคือ

1. ยันต์ที่เป็นที่รู้จักทั่วไปอย่างยันต์ตรีนิสิงเห โดยใช้ในการต้มยาดังนี้ “ยาแก้มะเร็งเปลือกทั้งปวง ... อีกพาก 1 ท่านให้เอา ไพล 5 ชั่ง ... ข้าวเย็นทั้ง 2 ลัง ๆ ละ 5 ตำลึง ยันต์ตรีนิสิงเห ใบตองรองกันหม้อ ต้มกิน ... สายสิญจน์วงเทอญ อัน ไม้ปัก 4 อันวงสายสิญจน์ ยันต์ตรีนิสิงเหดี 4 ทิศ ต้มกินหายแลฯ” (PS 206)
2. ยันต์ปราบพญารุร ดังที่กล่าวไปแล้วในหัวข้อการเก็บยา

3.3.3 คาถา

คาถาตามความหมายในสารานุกรม ภาษาอีสาน ไทย อังกฤษ ของ ปรีชา พิณทอง (2532) อธิบายว่า เป็นเครื่องบูชาคุณเรียก คาถา เช่น กัณฑ์ถวายพระเทศน์ เรียก คาถาเทศน์ ปัจจัยสำหรับถวาย พระสวดมงคลเรียก คาถามงคล ข้าวของเครื่องเงินที่ให้แก่หมอยาผู้รักษาคนป่วย เรียก คาถาหมอยา

คายที่หมอลำยกรุกก่อนเรียนลำหรือคายที่หมอลำแต่งก่อนขึ้นลำ เรียก คายอ้อ คายมนต์ที่พระภิกษุ
ยกรุกก่อนเรียนเทศน์เสียง เรียก คายอ้อเทศน์ ซึ่งพบการใช้คายในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะ
พริก 14 ครั้ง ดังนี้

“สิทธิการที่นี้จักกล่าวออกมาไม่ว่า ทั้งมวลก่อนแล ให้เอา รากแพงคำฮ้อย 1 ...ยา 4 รากนี้
เป็นครุยาทั้งมวลแลฯ รากเค้า นั้นให้ตั้งคายเงินพัน 1 คำฮ้อย 1 รากถ่อน 2 นั้นตั้งคายฮ้อย น้ำหก รากถ่อน 3
นั้น 5 ฮ้อย น้ำหก รากถ่อน 4 นั้น 2 ฮ้อย น้ำหกแลให้เอา รากบานงาม 1 ...” (PS 204)

“ยาชุมรากไม้เมื่อจะกินเสกด้วยพระเจ้า 5 พระองค์ 3 ที่ 7 ที่ ให้เอา แก่นตะโกนา 1 ...
เมื่อเก็บมารวมกันพอถึงจำนวนครบกำหนดแล้วเมื่อถึงวันอังคารให้ยกรุกเงิน 1 บาท ใส่ในคายแล้ว
จึงฝนต่อไป ฯ” (PS 204)

“รวม 35 อย่าง ยาชุมกระดูก ให้เอา กระดูกฟาน 1 ... ฝนด้วยน้ำค้ำงเสกพระเจ้า 5
พระองค์ ใส่เมื่อเก็บมา รวมกันแล้วให้แต่งขันธุ์ 5 ยกรุกเมื่อ ใช้ได้กินหาย เป็นศักดิ์สิทธิ์แล้วต้องทำ
คายให้ 1 บาท เสมอไปดี แล” (PS 204)

“ยามะแรงตะมอย อย่างหนึ่งถ้าขึ้นแก้มชื่อ มะแรงตะมอย ถ้าหัวขาวไส้ดำ 8 วันตาย ถ้า
หัวขาวไส้แดงมิตาย ท่านให้เอา ผักเสี้ยนผี 1 ... เมื่อจะรักษาให้เอา ขวัญข้าว 5 บาท กล้วย 5 อัน เทียน
5 ดอก ผ่าขาวผืนจึงสิทธิแลท่าน ได้รักษามามากแล้วหายฯ” (PS 206)

“สิทธิการนี้จะกล่าวยามาว้อ ถ้าจักบ้า หมาว้อกัด ให้ ... ๑| คาย ขัน 5 เทียน 5 คู่ เหล้า
ก้อง (ก้อ? =150 cc.) ไซ่หน่วย เงินสองบาท แต่จำเป็นถ้ารักษาให้จึงพี่น้องก็ให้ตั้งคายจึงทำได้ ...”
(PS 206)

“ยางูดอด เอา ไม้หอมไก่อ ฝนทาทั้งกินแต่ดี ต้นนี้คาย 4 ฮ้อยฯ” (PS 207)

“พาก 1 ภูเขาบแล้วพื้นเป่ามันลงบ่หมดก็ดีเหิงจริงเนาแล้วคุณเสียดพิช ให้เอา
เปลือกตุมกา 1 ... แต่งเครื่องฮ้อยหมากพลู เหล้าก้อง ไซ่หน่วย บูชาเทวดาแล้วจึงโพะดี
แลฯ” (PS 207)

“ยาเหนียว พาก 1 เอา รากคอกแลน 3 ฮ้อย ... กินดีฯ เฮ็ดตาแหลวหน้างัว 3 อัน ต้ม บ่อน
ในเฮื่อ เหล้า ตัด 3 บดกินดีฯ” (PS 207)

“เป็นเหนียว (นิ้ว) กับฮูลิงค์ เอา รากหุ่งแดง ... คาย 4 ฮ้อย เหล้าก้อง ไซ่หน่วย ผ้ายคำ
ฝ้ายแดง ข้าวสาร หมาก พลู ใส่ดีฯ” (PS 207)

“ยาฝีปดี เอา กบ ... กินดีฯ คาย 1 บาท 1 เงินฮ้อย คำบาทฯ (PS 207)

“ผีเข้าคน เอา ใบหนาด 1 ... บ่อก ผีตายให้ตั้งคายเงินฮ้อย 1 จึงกระทำเทอญ บ่เป็นคั่ง
นั้น จักตายแลให้เอาคาถา สักกัตวา เสกเอาหมดเทอญ” (PS 207)

“ออกแสด ... ยาอาบเอา แก่นชุมแสง ให้ตั้งคายบาท 1 ดี” (PS 207)

“ออกเหือด ... มาฝนกินดี คายมีตำลึง 1 แล” (PS 207)

“ขามืออกหลวง เอา ... คายมีเงินฮ้อย 1 กำบาท 1 ของแล 5 ใบ เหล้าก้อง ไช้หน่วย” (PS 207)

การมีค่าคายที่พบในเอกสารคำรายอาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก มักพบในคำรับยา หรือโรคที่มีความยากในการรักษาเพื่อให้ผู้ป่วยเห็นคุณค่าของยาที่ใช้ในการรักษาโรคนั้น ๆ

3.3.4 กล

กลในความหมายตามสารานุกรม ภาษอีสาน ไทย อังกฤษ ของ ปรีชา พิณทอง (2532: 33) ให้ความหมายกลว่า เล่ห์เหลี่ยม อุบาย วิธี เหตุเล่ห์เหลี่ยม เรียก กล กลอุบายก็ว่า ส่วนกลในความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 [ออนไลน์] ให้ความหมายว่า การลวงหรือล่อลวงให้หลงหรือให้เข้าใจผิดเพื่อให้จนหรือเสียเปรียบ เช่น เล่ห์กล, เล่ห์เหลี่ยม เช่น กลโกง ซึ่งกลที่พบในเอกสารคำรายอาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก มี 9 แบบดังนี้

3.3.4.1 หลึงเป็นชายไปเอา ชายเป็นหลึงไป เอา หลึงปลายชายตัน หลึงซ้ายชาย

ขวา พบการใช้กลลักษณะนี้ 4 ครั้ง คือ

“สิทธิการที่นี้จักกล่าวออกมากไม้ ทั้งมวลก่อนแล ให้เอา รากแพงคำฮ้อย 1 ... พยาธิ หากยังขัดแต่ตั้งนั้น ให้เอาหมากพิกหม่นมาตัดท้องเสียแล้วให้ควั่นในเสียให้หมดผู้หลึงให้เอาเบื่อง ปลายผู้ชายให้เอาเบื่องตันจึงฝนยาอันนั้นใส่ ...” (PS 204)

“ขาก็กภาพแดงภาพดำ ถ้าผู้ชายเป็นให้เอา ... กินหายๆ ถ้าผู้หลึงเป็นให้เอา ... กินหายๆ” (PS 204)

“บัดนี้จักกล่าวออกคิด เสียคิด ให้เอา รากหมากหวด ... ให้คิดใส่ กันว่าพวนยามใดให้ คิดใส่ยามนั้น ผู้หลึงให้ตัดมือขวา ผู้ชายคิดมือซ้าย...” (PS 226)

“ขาม้าม ไช้ ให้เอา รากหญ้าโคยงู 1 ... ต้มกินแลฯ| ชายเป็นหลึงไปเอา หลึงเป็นชายไป เอาฯ|” (PS 226)

3.3.1.4 กลั่นใจเก็บยา ฝนยา พบการใช้กลลักษณะนี้ 6 ครั้ง คือ

“ผิวว่าเหือบออกคั้งนั้นให้กลั่นใจเอา เถ่ากลางดี มาแช่น้ำไว้... ให้เอามือเบื่อง ซ้าย กลั่นใจฝนแล้วจึงให้กินเทอญ อันนี้ยาแก้เหือดก็แก้ฟางก็แมนแล” (PS 204)

“ผิหากยังร้อน ยังพวนตั้งนั้นให้ไปกลั่นใจจุดเอา น้ำสำนน้อย มาตัดเทอญ” (PS 204)

“ยากอนให้กลืนใจถอด เอา ใบส้มป่อย คำ 1 มาย่องใส่ น้ำ ...” (PS 207)

“ผิวเปลือกคอกออกให้กลืนใจเอา ถ้ำกลางก็... ให้ท่อนจิงเอา เขากวง มากลืนใจฝนเบื่องซ้าย 3 ลูก จิงเอา ก้องเป่าไฟ มาฝนเบื่องซ้าย 3 ลูก จีซูด ดินเพียง มาฝนเบื่องซ้าย 3 ที เอา รากย่านาง ฝนเบื่องซ้าย 3 ที อันนี้ ... แก่เลือดคอกแก้ป่วงแก้ฟางก็เป็นแล” (PS 207)

“ผิมนอกให้กลืนใจเอา เต้าแซ่น้ำไว้แล้วตองเอาน้ำไว้บ่อน 1 ก่อนแล้วจิงเอา ก้อนเส้าไฟ ก็ตั้งเดยวกันนั้นแลฯ” (PS 226)

“ผิยงพวนใน ให้กลืนใจเอาดินแดงใต้สีกให้ตีได้น้ำใสดี” (PS 226)

3.3.4.3 คำว่าถั่วยยา พบการใช้กลลัษณะนี้ 1 ครั้ง คือ

“ยาออกเหลือง ให้เอา ต้นส้มโอง 1 ... กินแล้วให้คำว่าถั่วยเสย ...” (PS 207)

3.3.4.4 ทิสที่ใช้ยา พบการใช้กลลัษณะนี้ 1 ครั้ง คือ

“ถ้าไขฆ่าเฮื่อ ให้เอา หน่วยหมากแห้ง 1 ใบพลู 1 ใบว่านชน 1 แซ่น้ำอาบก่อนกาแต่เช้า เมื่อจะอาบให้หันหน้าไปทิศตะวันตกเทอญฯ” (PS 206)

3.3.4.5 เก็บยาไม่ให้เงาทับยา ให้เกียรติไม่ลบหลู่ พบการใช้กลลัษณะนี้ 1 ครั้ง คือ

“ยาสะดวกเลือดก็ตีหนองก็ตี เมื่อ ไปเอายานี้จิบหมาก 3 คำ เบี้ยหน่วย 1 ไปบูชา เอายาอย่าให้เงาทับต้นยาให้ไหว้นบแล้วชูดเอา...” (PS 207)

3.3.4.6 กินเดือนออกใหม่ (ข้างขึ้น?) พบการใช้กลลัษณะนี้ 1 ครั้ง คือ

“ยากำลัง เอา เครื่องเขาหอ 3 บาท ... กินเมื่อเดือนออกใหม่คำ 1 วัน 1 มีกำลังมากฯ” (PS 207)

3.3.4.7 ใช้ของอาถรรพ์ พบการใช้กลลัษณะนี้ 3 ครั้ง คือ

“ยาแห่บ่ออก ให้เอา ชั้น ไค ชั้นลุ่ม ชั้นเทิง ชูดเอาคันจ้องแต่ ชูดเอากลองแต่ ดินชั้นแต่ ดอมกันให้ได้ 4 บาท เอามาคว่ำให้มันไหม้ แล้วเอา ผ้าขาว ห่อแซ่ใส่ถ้วยแล้วจิงให้กินแต่ ดบหัวแต่ หาบยังแลฯ” (PS 207)

“ยาผีเข้าคน ... เอา น้ำหมอนึ่งแม่มาย ... ผีบ่ออกมันจักตายบ่สงแลฯ” (PS 207)

“ผิมนบ่ตาย ... ให้เอา ไม้หีบแม่ม่าย มาเส็ดหน้าธนู เอา ฝ้ายจูงผีมาเส็ดสายหน้า เอา เทียนติดหลักชะก่อน มาเส็ดเล่มปิ่นจุ่มน้ำยาขิงแล้วเสียดายฯ” (PS 226)

3.3.4.8 ใช้ไสยศาสตร์อื่น พบการใช้กลลี้กษณะนี้ 1 ครั้ง คือ

“ผิมนบ่หอนรื่องหาผู้ตายก่อน ให้เอา ดินจอมปลวก 3 จอม ปลักควาย 3 ปลัก ดินทำน้ำ 3 กำ จี๊วแม่ม่าย มาปั้นหุ่นให้มีแก่นแทกหัวนมกัน ห่วงคิงวาให้ทบ เห็ด กินแล หุ่นสงเสียดี้แลฯ” (PS 226)

การใช้กลที่พบส่วนใหญ่เป็นเคล็ดตามความเชื่อที่ทำให้ทำให้เกิดประสิทธิผลในการรักษาที่ชัดเจน

3.3.5 ตาแหลว

ตาแหลว หรือตาเหลว หรือเฉลว พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 [ออนไลน์] ให้ความหมายว่า เป็นเครื่องจักสานที่ทำด้วยตอกนำมาหักขัดกันเป็นมุม ๆ ตั้งแต่ 5 มุมขึ้นไป สำหรับปักหม้อยา ปักเป็นเครื่องหมายที่สิ่งของซึ่งจะขาย ปักบอกเขต หรือปักบอกเขตด้านเสียด้านอนต่าง ๆ พบการใช้ตาแหลวในเอกสารตำรายาอีสาน จำนวน 3 ครั้ง ดังนี้

“นัยยะแต่ปลายไซ้ ให้เอา หมากพลู 1 เทียน 1 คู่ ไบวาน เอาควายค้อน ลงคอมนางธรณี ความใดดีให้ว่า แล้วไปเอาก่อน 3 พุด 1 มาไว้แล้วให้ สนคาถา 3 คาบ แล้วเอกรวยตาแหลวฮ้างมา งำหัว อมพืด 3 เทื่อ จึงหลดลง วันนี้อย่าออกห่างแลฯ” (PS 226)

“ยาเหนียว พาก 1 เอา รากคอแรน 3 ฮ้อย รากแฝก 3 ฮ้อย ฮ้อยคำ 3 ตา เคี้ยว 3 บวย เอาบวย 1 กินดีฯ เส็ดตาแหลวหน้าจัว 3 อัน ต้ม บอนในเฮือ เหล้าตัด 3 หยดกินดีฯ” (PS 207)

“ยาสะดวงเลือดก็ดีหนองก็ดี เมื่อไปเอายานี้จิบหมาก 3 คำ เบี้ยหน่วย 1 ไบบุซา เอายาอย่าให้เงาทับต้นยาให้ไหว้นบแล้วซุดเอาเสียดเดียว ให้ขวด เมื่อต้นให้ช่วยตาแหลวคู่ก่อนเส้าต้ม หม้อใหม่ ...” (PS 207)

การใช้ตาแหลวที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วนทั้ง 3 ตำรับ ใช้ในการทำยา มีทั้งใช้ปักหม้อต้มยา ใช้กับก้อนเส้าต้มยา และใช้กับพิธีกรรมการรักษา

สารัตถะอื่น ๆ ที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วนศรีมะพริกนับเป็นหลักฐานด้านคติความเชื่อ วิถีชีวิต ข้อควรปฏิบัติของหมอยาและผู้คนในอดีตซึ่งควรค่าแก่การศึกษาทำความเข้าใจต่อไป

สารัตถะที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก เป็นความรู้เกี่ยวกับวิธีการรักษาโรคโดยใช้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านอีสาน ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกโรคที่มีความน่าสนใจในการศึกษา 2 กลุ่มจากทั้งหมด 83 กลุ่ม คือ 1. โรคไข้หามกไม้ ซึ่งเป็นโรคที่พบจำนวนตำรับยารักษาโรคมามากที่สุด 2. ยาแก้ เป็นกลุ่มโรคที่ตาส่วนมีความชำนาญในการรักษาเป็นอย่างมาก พบว่าความรู้ที่ใช้ในการเลือกใช้เภสัชวัตถุของหมอพื้นบ้าน เมื่อนำมาศึกษาโดยใช้หลักความรู้ตามหลักการแพทย์แผนไทยพบว่ากระบวนการรักษามีความสอดคล้องสัมพันธ์กันเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านสรรพคุณ และรสชาติของเภสัชวัตถุ ตลอดจนวิธีการทำยา วิธีการใช้ยาที่ส่งเสริมการรักษาโรค เป็นความรู้ที่ผ่านการเลือกสรรได้อย่างเหมาะสม ผ่านการสังสมประสบการณ์การใช้รักษาโรคมาอย่างยาวนานและมีประสิทธิภาพในการรักษาเป็นอย่างมาก จากผลการศึกษาสารัตถะที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ รักษา และศึกษาค้นคว้าเพิ่มพูนความรู้ในอนาคต

บทที่ 5 สรุปและอภิปรายผล

การศึกษากุมิปัญญาสมุนไพรอีสาน: กรณีศึกษาชื่อสมุนไพรรและสารัตถะในตำรายาตาส่วน ศรีมะพริก ศึกษาจากเอกสารตำรายาอีสานจำนวน 4 เล่ม ของตาส่วน ศรีมะพริก หมอยาพื้นบ้าน จังหวัดปราจีนบุรี ผู้สืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากจังหวัดอุดรธานี เอกสารที่ใช้ศึกษาคือเอกสารเลขทะเบียนที่ PS 204.53-ม.24, PS 206.53-ม.26, PS 207.53-ม.27 และ PS 226.53-ม.34 ปัจจุบันเอกสารทั้ง 4 เล่มอยู่ในความดูแลของมูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภาพัฒนาดี การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. เพื่อศึกษาคำศัพท์ชื่อโรค และชื่อพืชวัตถุในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก 2. เพื่อศึกษาสารัตถะที่สำคัญในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก จากการศึกษาได้ข้อสรุปโดยรวมดังนี้

1. คำศัพท์ในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

การศึกษาคำศัพท์ชื่อโรคและอาการพบว่า โรคที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกครอบคลุมการดูแลร่างกายและอาการเจ็บป่วยแทบทุกระบบ เมื่อนำมาจัดกลุ่มโรคสามารถจัดกลุ่มได้มากถึง 18 กลุ่มโรค โดยคำศัพท์ชื่อโรคที่พบแบ่งชนิดแยกย่อยมากที่สุดคือ โรคไข้หามกไม้ ซึ่งเป็นกลุ่มของไข้แบบต่าง ๆ ที่แสดงลักษณะไข้แบบต่าง ๆ นอกเหนือไปจากไข้ตามฤดู หรือไข้หวัดทั่วไป ในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกพบชื่อลักษณะไข้หามกไม้แบบต่าง ๆ สามารถแบ่งย่อยได้อีก 60 ชนิด ในการจัดกลุ่มโรคยังทำให้เห็นโรคที่มีความน่าสนใจอย่างกลุ่มโรคลูกเงินอันประกอบไปด้วยยาแก้กินผิด ยาแก้เบื้อ ยาแก้พิษ และยาแก้สัตว์กัด จะเห็นได้ว่าเป็นโรคที่ปัจจุบันพบแพทย์แผนไทยให้การรักษาโรคในกลุ่มนี้น้อยมาก จึงเป็นที่น่าสนใจนำเภสัชวัตถุที่เป็นส่วนประกอบในยากลุ่มนี้มาศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมต่อไป นอกจากนี้ยังพบคำศัพท์ชื่อโรคและอาการที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน นอกเหนือไปจากเอกสารหลักที่ใช้ในการสืบค้นข้อมูล ลักษณะอาการของโรคเพิ่มเติมอีกหลายชนิด อันแสดงให้เห็นความหลากหลายของภูมิปัญญาความรู้เรื่องโรคของตาส่วน ศรีมะพริกเป็นอย่างมาก

การศึกษาคำศัพท์ชื่อพืชวัตถุที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบทั้งสิ้น 1,448 คำ สามารถนำมาจัดตามชนิดพืชได้ 883 ชนิด เมื่อนำมาสืบค้นชื่อวิทยาศาสตร์อันเป็นชื่อที่

เป็นที่ยอมรับในระดับสากลสามารถสืบค้นได้ 584 ชนิด มีพืชที่อยู่นอกเหนือแหล่งข้อมูลหลักทั้ง 12 รายการจำนวน 324 ชนิด เมื่อนำไปเทียบกับชื่อพืชในตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ พบว่ามีชนิดพืชที่ตรงกัน 320 รายการ มีพืชที่พบนอกเหนือไปจากแพทยศาสตร์สงเคราะห์ 588 รายการ ซึ่งพืชส่วนใหญ่ที่สืบค้นชื่อวิทยาศาสตร์ไม่พบ และพืชที่ไม่พบในตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ ถูกบันทึกด้วยชื่อภาษาไทยถิ่นอีสาน สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาความรู้ของการใช้สมุนไพรอีสานของหมอพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ เมื่อนำมาเทียบกับชื่อพืชที่พบในป่าประเภทต่าง ๆ พบว่ามีชื่อพืชที่พบในป่าลักษณะป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ โดยเฉพาะป่าเต็ง ป่าแพะ ป่าโคก ป่าแดงอันเป็นประเภทของป่าที่พบในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และตอนบนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของพืชจากป่าประเภทต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการนำองค์ความรู้การรักษาโรคของหมอพื้นบ้านมาใช้ และยังแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ของหมอพื้นบ้านในการรู้จักนำพืชในพื้นที่จากป่าหลาย ๆ รูปแบบมาปรับใช้ในการดูแลสุขภาพได้อย่างน่าอัศจรรย์

2. สารัตถะในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก

ตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก พบตำรับยาทั้งหมด 977 ตำรับ ในจำนวนนี้โรคที่ใช้ยามากไม่ เป็นโรคที่พบตำรับยามากถึง 379 ตำรับ เป็นโรคที่มีความโดดเด่นในเรื่องขององค์ความรู้การใช้ยามากที่สุดในตำราของตาส่วน และยังมียาแก้ หรือยาที่ใช้ยามูกเงิน แก้อาการผิปรกติที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงปัจจุบันทันด่วน ซึ่งเป็นยาที่ตาส่วนมีความชำนาญและมีประสบการณ์ในการใช้เป็นอย่างมาก โรคทั้ง 2 ชนิดเป็นโรคที่ผู้วิจัยเลือกมาใช้เป็นตัวแทนในการศึกษาสารัตถะในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริก ซึ่งผลการศึกษาพบว่า เมื่อนำความรู้ตามหลักการแพทย์แผนไทยมาใช้ศึกษาโรคทั้งสองชนิดพบว่า ความรู้ที่ใช้ในการเลือกใช้เภสัชวัตถุของหมอพื้นบ้าน กระบวนการรักษามีความสอดคล้องสัมพันธ์กันเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านสรรพคุณ รสยาของเภสัชวัตถุ ที่ช่วยรักษาอาการหลักและป้องกันอาการอื่น ๆ ที่อาจเกิดร่วมด้วย ตลอดจนวิธีการทำยา วิธีการใช้ยาที่ส่งเสริมการรักษาโรค มีความสะดวกในการใช้อย่างยาแก้ที่ต้องการความรวดเร็ววิธีที่ใช้จึงเป็นการพ้นจากส่วนของเภสัชวัตถุที่มีความแข็งทำให้แพทย์สามารถเตรียมยาไว้ล่วงหน้าได้ และใช้รักษาได้ทันต่อเหตุการณ์ ซึ่งเมื่อสอบเทียบกับหลักเภสัชกรรมไทยพบว่ามีความสอดคล้องกันเป็นอย่างดี จึงแสดงให้เห็นว่าเป็นความรู้ที่ผ่านการเลือกสรรได้อย่างเหมาะสมมีประสิทธิภาพเป็นอย่างมาก จากผลการศึกษาสารัตถะที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ รักษา และศึกษาค้นคว้าเพิ่มพูนความรู้ในอนาคต

อภิปรายผล

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมพบว่าการศึกษาเอกสารตำรายาที่พบสามารถแบ่งได้เป็น 5 กลุ่มใหญ่ คือ 1. การศึกษาโดยการปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน 2. การศึกษาเฉพาะคำศัพท์หรือชื่อสมุนไพร 3. การศึกษาด้านภาษา วรรณกรรม คติความเชื่อ 4. การศึกษารูปแบบเอกสาร การเขียนอักษรวิธ 5. การศึกษาเนื้อหา สารัตถะ ซึ่งรูปแบบวิธีที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษาใช้รูปแบบวิธีที่ 1, 2 และ 5 มารวมกัน โดยการปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน จากนั้นนำคำศัพท์ชื่อโรค ชื่ออาการ ชื่อพืชวัตถุที่พบมาวิเคราะห์ และนำสารัตถะที่พบมาวิเคราะห์ด้วย ซึ่งเป็นวิธีการที่สามารถทำให้เข้าใจเอกสารมากยิ่งขึ้น ในส่วนของแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาโดยการใช้หลักเภสัชกรรมไทยซึ่งเป็น หลักการพื้นฐานที่สำคัญที่แพทย์แผนไทยตามระบบการเรียนในปัจจุบันต้องศึกษา เมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่า สอดคล้องกันในประเด็น 1. กลุ่มโรค คือกลุ่มโรคที่พบในตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ทุกกลุ่ม สามารถพบได้ในตำรายาอีสานของตาส่วน และยังพบกลุ่มโรคอื่น ๆ ในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วนที่นอกเหนือไปจากตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์อีกด้วย 2. สมุนไพร แม้ว่าสมุนไพรที่พบในเอกสารตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกจะมีกว่า 588 ชนิดที่ไม่พบในตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ แต่เมื่อนำสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคต่าง ๆ มาวิเคราะห์พบว่า มีความสอดคล้องต่อโรคเป็นอย่างมาก ทั้งในแง่ของรสชาติสัมพันธ์กับโรค และสรรพคุณที่ช่วยในการรักษาอาการหลักและอาการรองต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในโรคนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านที่พบในตำรายาอีสานของตาส่วน ศรีมะพริกยังสอดคล้องกับ แนวคิดเรื่องการแพทย์ประสพการณ์ ของโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2535) เป็นอย่างมากอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษาดำรายาอีสานในพื้นที่ต่าง ๆ เพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้นของความหมายของคำศัพท์ชื่อโรค ลักษณะความเจ็บป่วย
2. ควรศึกษาดำรายาอีสานในพื้นที่ต่าง ๆ เพิ่มเติมเพื่อนำสารัตถะมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ให้ทราบถึงระบบขององค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านอีสาน

3. ควรศึกษาคำศัพท์ชื่อพืชวัตถุเพิ่มเติมจากหมอยาพื้นบ้านอีสานเพื่อให้ทราบชนิดของพืชเพิ่มเติม ซึ่งอาจนำไปสู่การนำตำรับยาในองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านอีสานมาวิจัยยาใหม่เพื่อใช้ในการรักษาโรค
4. ควรศึกษาดำรายาพื้นบ้านในภูมิภาคอื่น ๆ ซึ่งจะสามารถแสดงให้เห็นถึงความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านของไทยมากยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

- Bannerman, Robert H., Burton, John, Wen-Chien, & Ch'en. (2540). การแพทย์พื้นบ้านกับการดูแลสุขภาพ (กรณีการ พรมเสาร์ & และสรสิริ อินจัน, Trans.). โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- S R Frishnamurthy, P. S. (2012). Determination of *Ziziphus rugosa* Lamk.: A famine edible fruit and medicinal plant of Western Ghats. *Indian Journal of Natural Products and Resources*, 3(1), 20-27.
- Timothy Omara. (2020). Antivenin plants used for treatment of snakebites in Uganda: ethnobotanical reports and pharmacological evidences. *Tropical Medicine and Health*, 68(6), 1-16.
- United Nations Educational, S. a. C. O. U. (2021). *What is Intangible Cultural Heritage?*
<https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>
- Viggo Brun, a. T. S. (1987). *Traditional herbal medicine in northern Thailand*. United States of America: University of California Press Berkeley and Los Angeles, California.
- World Health Organization (WHO), R. H. B., John Burton and Ch'en Wen-Chin, & Edited แปลโดย กรณีการ พรมเสาร์ และสรสิริ อินจัน. (1983). การแพทย์พื้นบ้านกับการดูแลสุขภาพ แปลจาก *Traditional medicine and health care coverage*. โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- Zhou zao. (2007). *Ziziphus rugosa Lamarck* Flora of China.
http://www.efloras.org/florataxon.aspx?flora_id=2&taxon_id=200013475
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ก., สำนักงานเทคโนโลยีการสำรวจและทำแผนที่, กลุ่มจัดการและบริการแผนที่และข้อมูลทางแผนที่, (2562). รายงานโครงการจัดทำแผนที่ แสดงความลาดชันของพื้นที่เพื่อการพัฒนาที่ดิน จังหวัดปราจีนบุรี.
http://www.lds-service.org/services/fileproject/%E0%B9%80%E0%B8%82%E0%B8%95%202/%E0%B8%88%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%AB%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%94%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%88%E0%B8%B5%E0%B8%99%E0%B8%9A%E0%B8%B8%E0%B8%A3%E0%B8%B5_PRI/%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%87%E0%B8%B2%E0%B8%99/%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%87%E0%B8%B2%E0%B8%99%20SC_PRI.pdf
- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ก. (2551). การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีวิทยาและ

ทรัพยากรธรณี จังหวัดปราจีนบุรี. <http://www.dmr.go.th/download/digest/Prajeanburi.pdf>

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ก. (2559). ที่ราบสูงโคราช.

http://www.dmr.go.th/ewt_news.php?nid=6828&filename=index

กระทรวงยุติธรรม, ส. ป. (2549). โครงการศึกษาความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและระบบการแพทย์แผนไทยในการบำบัดรักษาเสพติดในประเทศไทย. ห้างหุ้นส่วนจำกัดบางกอกบลิ๊อค.

กระทรวงวัฒนธรรม, ก., สำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช, หอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช, (2558). การปริวรรตและศึกษาวิเคราะห์เอกสารโบราณภาคใต้ประเภทหนังสือนุดำ (ฉบับหอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช). โรงพิมพ์ประชุมการพิมพ์.

กระทรวงศึกษาธิการ, ก., สถาบันภาษาไทย, (2542). แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญา

ทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กระทรวงสาธารณสุข, กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, & สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2560).

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. 2559. In

กระทรวงสาธารณสุข, ก., มาลี บรรจบ, และคณะ, (2543a). สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 1. ชนาสินเจริญ การพิมพ์.

กระทรวงสาธารณสุข, ก., มาลี บรรจบ, และคณะ, (2543b). สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 2. ชนาสินเจริญ การพิมพ์.

กระทรวงสาธารณสุข, ก., มาลี บรรจบ, และคณะ, (2543c). สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 3. บริษัท เอส อาร์ ฟรันด์ติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด.

กระทรวงสาธารณสุข, ส. (2556a). ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข ของหลวงพ่อนุญยัง คังคะละโร ลูกศิษย์หลวงปู่ศุข เล่ม 2.

กระทรวงสาธารณสุข, ส. (2556b). ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข ของหลวงพ่อนุญยัง คังคะละโร ลูกศิษย์หลวงปู่ศุข เล่ม 3.

กระทรวงสาธารณสุข, ส. (2556c). ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข ของหลวงพ่อนุญยัง คังคะละโร ลูกศิษย์หลวงปู่ศุข เล่ม 4.

กระทรวงสาธารณสุข, ส. (2556d). ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข ของหลวงพ่อนุญยัง คังคะละโร ลูกศิษย์หลวงปู่ศุข เล่ม 5.

กระทรวงสาธารณสุข, ส. (2565). ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข ของหลวงพ่อนุญยัง คังคะละโร ลูกศิษย์หลวงปู่ศุข เล่ม 1.

กระทรวงสาธารณสุข, ส., กลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภค, งานการแพทย์แผนไทย,. (2554). ตำรายาในเอกสารโบราณ
จังหวัดสกลนคร เล่มที่ 2. โรงพิมพ์สมศักดิ์การพิมพ์.

กระทรวงสาธารณสุข, ส., งานการแพทย์แผนไทย และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร,
คณะทรัพยากรธรรมชาติ, สาขาวิชาการแพทย์แผนไทย,. (2556). ตำรายาในเอกสารโบราณ จังหวัด
สกลนคร เล่มที่ 3. โรงพิมพ์สกลนครการพิมพ์.

กฤษฎา ศรีธรรมมา, ศรีนทร์ ทองธรรมชาติ, & และ พิชญ์ เข็มพิลา. (2552). การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสาน
ในคัมภีร์ยาโบราณ. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 3(2), 13-19.

ก่องกานดา ชยามฤต, ว. แ. (2559). คู่มือจำแนกพรรณไม้. ห้างหุ้นส่วนจำกัด สิทธิโชค ฟรินติ้ง.

กัมพล มะลาพิมพ์. (2559). การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์แพทย์แผนไทย: พระคัมภีร์ชาตุนิจฉัย สาขาจารึกศึกษา ภาควิชา
ภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร].

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2535). ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย. ศูนย์ประสานงานการพัฒนาการแพทย์และ
เภสัชกรรมไทย, กองแผนงานสาธารณสุข, สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, กระทรวงสาธารณสุข.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2535?). ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย. กระทรวงสาธารณสุข, กองแผนงาน
สาธารณสุข, ศูนย์ประสานงานการพัฒนาการแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย.

ครั้น มณีโชติ. (2546). การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทหนังสือบุด เรื่องตำรายาหม้อหิน โชติอัมมร.
สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.

คุณช่วย ปิยวิทย์. (2532). ภาษาและคติความเชื่อในตำรายาพื้นบ้านจากวัดบึง ตำบลโชคชัย อำเภอโชคชัย จังหวัด
นครราชสีมา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม].

จิระเดช มโนสร้อย, & อรัญญา มโนสร้อย. (2537). เภสัชกรรมล้านนา: ตำรับยาสมุนไพรล้านนา. โรงพิมพ์องค์การ
สงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

จิระเดช มโนสร้อย, อรัญญา มโนสร้อย, & และอุดม รุ่งเรืองศรี. (2543). ศัพทานุกรมชื่อโรคล้านนา. In

ชยันต์ พิเชียรสุนทร, แ. ช., และวิเชียร จีรวงส์,. (2558). คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์. บริษัทอมรินทร์พ
ริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ชยันต์ พิเชียรสุนทร, แ. ช. แ. จ. (2558). คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์. บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิช
ชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ชยันต์ พิเชียรสุนทร, ว. จ. (2547). คู่มือเภสัชกรรมแผนไทยเล่ม 5 คณาเภสัช. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ชยันต์ พิเชียรสุนทร, ว. จ. (2556). คู่มือเภสัชกรรมแผนไทยเล่ม 4 เครื่องยาธาตุวัตถุ. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิช
ชิ่ง.

ชวนากร จันนาเวช. (2552a). ตำรายา วัดท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เล่ม 1. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม.

- ชวนากร จันนาเวช. (2552b). ตำรายา วัดท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เล่มที่ 2. หจก.อภิชาติการพิมพ์.
- ชินพัฒน์ เฉลิมรัมย์. (2563). การศึกษาหลักการใช้พืชสมุนไพรในคัมภีร์วิถีภูมิโรค. วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 18(1), 147-165.
- ฐานข้อมูล สมุนไพร, ค., มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี,. (2553a). ชิงชี.
<http://www.phargarden.com/main.php?action=viewpage&pid=222>
- ฐานข้อมูล สมุนไพร, ค., มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี,. (2553b). ถั่วแระ.
<http://www.phargarden.com/main.php?action=viewpage&pid=56>
- ฐานข้อมูล สมุนไพร, ค., มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี,. (2553c). หม่อน.
<http://www.phargarden.com/main.php?action=viewpage&pid=125>
- ตำรายาของดาส่วน ศรีมะพริก. In (สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทยถิ่นอีสาน-ภาษาไทยกลาง. เส้นหมึกสีน้ำเงิน. ed.). พิพิธภัณฑการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร.
- ตำรายาของดาส่วน ศรีมะพริก. In (สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทยถิ่นอีสาน. เส้นหมึกสีน้ำเงิน. ed.). พิพิธภัณฑการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร.
- เต็ม สมิตินันท์. (2557). ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2557. โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- ทองอ่อน ลิทธิไกรพงษ์. (2549). คัมภีร์ ยาไขหมากไม้ ภาคอีสาน. หจก. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.
- ธวัชชัย สันติสุข. (2549). ป่าของประเทศไทย. กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช.
- นพมาศ นทรเจริญนนท์, น. เ. (2551). คุณภาพเครื่องยาไทย จากงานวิจัยสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน. บริษัท คอนเซ็ปท์เมดิคัล จำกัด.
- นพมาศ สุนทรเจริญนนท์, แ. (2543). สารานุกรมสมุนไพรเล่ม 4 กษยาอีสาน. บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- นันทวัน บุญยะประภัสร์, บ. (2551). ศัพท์แพทย์ไทย. ห้างหุ้นส่วนจำกัด แสงเทียนการพิมพ์.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). สารานุกรม ภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ. โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ปรีชา พิณทอง. (ม.ป.ป.). ตำรายาโบราณอีสาน. In
- พงษ์ศักดิ์ พลเสนา. (2550). พืชสมุนไพรในสวนป่าเขาหินซ้อนฉบับสมบูรณ์. ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจตนารมณณ์ภัณฑ์.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย. (2543). มหาพนตำรายา. โรงพิมพ์มิ่งเมือง.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย. (2554). การจัดการความรู้ตำรายาพื้นบ้านล้านนากรณีศึกษากลุ่มโรคมะเร็งหรือป่าเฮ้ง. โรงพิมพ์เม็กซ์พริ้นติ้ง (สำนักมรดกล้านนา).
- พรหมมา จันทะเสน, ท. จ., และ บำรุง รินทา,. (2552). ใบลานยาชาวไทโล้ – ภูไท ในจังหวัดสกลนครและ

นครพนม. โครงการพัฒนาส่งเสริมผลิตภัณฑ์ด้านสมุนไพรชุมชน สาขาวิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ. (2549). สมุนไพรในอุทยานแห่งชาติภาคเหนือ. ศูนย์พัฒนาตำราการแพทย์แผนไทย มูลนิธิ การแพทย์แผนไทยพัฒนา.

ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว. (2548). ตำรายาพื้นบ้านล้านนา. โรงพิมพ์เมือง.

ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว, & และ ไชยขง รุจจนเวท. (2545). พิศาระห์ตำรายาฉบับวัดศรีเกิด. โรงพิมพ์เมือง.

ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว, & และ ไชยขง รุจจนเวท. (2551a). ตำรายาสมุนไพรของไทลื้อในจีน. โรงพิมพ์เมือง.

ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว, & และ ไชยขง รุจจนเวท. (2551b). ตำรายาสมุนไพรของไทยใหญ่ในล้านนา เล่ม 2. โรงพิมพ์เมือง.

ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว, & ไชยขง รุจจนเวท. (2550). ตำรายาสมุนไพรของไทยใหญ่ในล้านนา เล่ม 1. โรงพิมพ์เมือง.

ภัทรพล แสงเงิน. (2563). แนวทางการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตำรายาโบราณในไทย. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 39(2), 54-81.

มาลี บรรจบ, ดร.ณ เพ็ชรพลาย, สุธิดา ไชยราช, & และชลธิชา สว่างวงศ์. (2543a). สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 1. ธนาสินเจริญ การพิมพ์.

มาลี บรรจบ, ดร.ณ เพ็ชรพลาย, สุธิดา ไชยราช, & และชลธิชา สว่างวงศ์. (2543b). สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 2. ธนาสินเจริญ การพิมพ์.

มาลี บรรจบ, ดร.ณ เพ็ชรพลาย, สุธิดา ไชยราช, & และชลธิชา สว่างวงศ์. (2543c). สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 3. บริษัท เอส. อาร์. ฟรินดิง แมสโปรดักส์ จำกัด.

มาลี บรรจบ, ค. น., สุธิดา ไชยราช, และชลธิชา สว่างวงศ์. (2543). สมุนไพรพื้นบ้านภาคอีสาน เล่ม 1. ธนาสินเจริญ การพิมพ์.

มูลนิธิมหาวิทยาลัยมหิดล. (2543). สารานุกรมสมุนไพรเล่ม 4 ภาคอีสาน. บริษัท อมรินทร์ฟรินดิงแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

มูลนิธิมหาวิทยาลัยมหิดล. (2548). สารานุกรมสมุนไพรเล่ม 5 สมุนไพรพื้นบ้านอีสาน. บริษัท อมรินทร์ฟรินดิง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริ โสภางค์พัฒน์, ศ. (2560). รวมเล่มรายงานสำรวจข้อมูลการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน (ไทยเลย).

มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริ โสภางค์พัฒน์, ศ. ((ฉบับปรับปรุง, 2563)). ทะเบียนรับเข้าเอกสาร โบราณและข้อมูลผู้บริจาคพิพิธภัณฑ์ การแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร

รุ่งรัตน์ ทองสกุล. (2018). อภิธานศัพท์ยาสมุนไพรในสมุดจีนของจังหวัดภูเก็ต. สุทธิปริทัศน์, 33(106), 222-235.

รุ่งรัตน์ ทองสกุล. (2562). อภิธานศัพท์สมุนไพรในสมุดจีนของจังหวัดภูเก็ต. สุทธิปริทัศน์, 33(106), 222-235.

วรรณกรรมชาดกของดาส่วน ศรีมะพริก. In (สมุดฝรั่ง, อักษรไทย, ภาษาไทยถิ่นอีสาน. เส้นหมึกสีน้ำเงิน. ed.).

พิพิธภัณฑการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร.

วิทย์เที่ยงบูรณธรรม. (2538). พจนานุกรมสมุนไพรไทย ฉบับสรรพคุณยาไทย. In

วิทยา บุญบงค์. (2559). ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านหนังสือบุคคลภาคใต้ของนายหิ้น โชติอัมมร. วารสารโบราณ

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 1(1), 32-43.

วิณา วิสเพ็ญ. (2550a). ตำรายาวิคมาหัชย์ จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 3. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

วิณา วิสเพ็ญ. (2550b). ตำรายาวิคมาหัชย์ จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 4. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

วิณา วิสเพ็ญ. (2550c). ตำรายาวิคมาหัชย์ จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 5. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

วิณา วิสเพ็ญ, & และคณะ. (2548a). ตำรายา อำเภอกอสุ่มพิสัย และอำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

วิณา วิสเพ็ญ, & และคณะ. (2548b). ตำรายาวิคศรีสมพร อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดมหาสารคาม. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

วิณา วิสเพ็ญ, & และคณะ. (2548c). ตำรายาอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

วิณา วิสเพ็ญ, & และคณะ. (2549). ตำรายาวิคมาหัชย์ จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 2. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

วิสเพ็ญ, ว., & และคณะ. (2549). ตำรายาวิคมาหัชย์ จังหวัดมหาสารคาม เล่ม 1. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

วุฒิ วุฒิชรรณเวช. (2540). สารานุกรมสมุนไพร รวมหลักเภสัชกรรมไทย. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

สถาบันการแพทย์แผนไทย, ก., กระทรวงสาธารณสุข, สถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตรสกลนครสถาบัน

เทคโนโลยีราชมงคล., (2541). ผักพื้นบ้านภาคอีสาน. โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสฺสมหาเถระ), &. (2541). พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง ฉบับปณิธาน สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสฺสมหาเถระ). บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สมพร ขุนทอง. (2559). ภูมิปัญญาและความเชื่อที่ปรากฏในหนังสือบุคคลภาคใต้ ฉบับตำรายาไข้ของเฉรขุข. วารสารโบราณ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 1(2), 40-47.

สมภพ ประธานธรรักษ์. (2539). อนุกรมวิธาน พืชสมุนไพร. โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

สมหมาย เปรมจิตต์. (2522). ตำราสมุนไพรลานนา เล่ม 1. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, ศูนย์วิจัยสังคมศาสตร์.

สมหมาย เปรมจิตต์. (2524). ตำรายาสมุนไพรลานนา เล่ม 2. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม.

สมัย วรรณอุดร. (2558). โรคและยาในตำรายาอีสานและลาว. ภาษา-จารึก, 13, 111-138.

สราวุธ สังข์แก้ว, อ. ต., กิตติศักดิ์ จินดาวงศ์., (2554). ใฝ่ในเมืองไทย. บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

จำกัด (มหาชน).

สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, ก. (2541a). ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม. โรงพิมพ์ชุมนุม

สหกรณ์แห่งประเทศไทย.

สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, ก. (2541b). ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเวชกรรม เล่ม 1. โรงพิมพ์
ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย.

สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, ก. (2541c). ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเวชกรรม เล่ม 2. โรงพิมพ์
ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย.

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2554a). ผิดสำแลง <https://dictionary.orst.go.th>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2554b). ยันต์ <https://dictionary.orst.go.th/>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา และกระทรวงสาธารณสุข, ก. (2559). พจนานุกรมศัพท์แพทย์แผนไทยและเภสัชกรรม
แผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสภา พ.ศ.2559 เนื่องในโอกาสสมหามงคลเสด็จ เถลิงถวัลราชสมบัติครบ 70 ปี
9 มิถุนายน 2559. กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข.

สุดารัตน์ ตันทะอาริยะ. (2548). การวิเคราะห์ตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทยของจังหวัดพังงา มหาวิทยาลัย
ศิลปากร].

สุธรรม อริกุล, แ. องค์ความรู้เรื่องพืชป่าที่ใช้ประโยชน์ทางภาคเหนือของไทย เล่ม 2. บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สุธรรม อริกุล, แ. (2551). องค์ความรู้เรื่องพืชป่าที่ใช้ประโยชน์ทางภาคเหนือของไทย เล่ม 3. บริษัท อมรินทร์พริ้น
ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สุนทร ทองนพคุณ. (2550). คู่มือนักทำยาเล่ม 2 ตำราการบำบัดโรคด้วยยาแผนโบราณ. สำนักพิมพ์ จามจุรีโปรดักท์.

สุภาภรณ์ ปิติพร. (2538). รายงานสำรวจการใช้สมุนไพรหอมยาพื้นบ้านปราจีนบุรี. ม. ใ. สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้า
ฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสรี โสภางค์พัฒนาดี.

เสาวภา พรศิริพงษ์, พ. อ., และ เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ,. (2541). การศึกษาภูมิปัญญาหอมพื้นบ้านไทย พ่อใหญ่จารย์
เคน ลาวงศ์. โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

อภิรดา เอี่ยมอ่ำ, แ. (2552). การศึกษาวิเคราะห์สมุนไพรในคัมภีร์พรหมปโรหิต. ดำรงวิชาการ, 18(1 (มกราคม-
มิถุนายน)), 137-162.

อุเทน วงศ์สถิตย์. (2558). การศึกษาวิเคราะห์โรคและพืชสมุนไพรในคัมภีร์จรกะสัมหิตา.

อุษา กลิ่นหอม. (2552). การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านล้านนา: กรณีใช้หมากไม้. อุษาการพิมพ์.

เอมอร ตรีชั้น. (2528). การศึกษาด้านภาษาและคติความเชื่อในตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทย ของจังหวัด
สุพรรณบุรี นครปฐมและสมุทรสาคร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	วรรดี วารีผล
วัน เดือน ปี เกิด	5 พฤศจิกายน 2531
สถานที่เกิด	จังหวัดระยอง
วุฒิการศึกษา	ปีการศึกษา 2553 สำเร็จการศึกษาหลักสูตรแพทยแผนไทยประยุกต์บัณฑิต สาขาแพทยแผนไทยประยุกต์ คณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร มหาวิทยาลัยบูรพา
ที่อยู่ปัจจุบัน	ปีการศึกษา 2560 ศึกษาต่อระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาจาริกภาษาไทยและ ภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 44/3 หมู่ 4 ตำบลแก่ง อำเภอมือง จังหวัดระยอง 21160

